

Kratka povijest ljudskih prava

Neven Anđelić

Sarajevo, 2008.

NEVEN ANĐELIĆ

KRATKA POVJEST LJUDSKIH PRAVA

Izdavači:

Asocijacija Alumni Centra za interdisciplinarne postdiplomske studije (ACIPS)
Zmaja od Bosne 8, 71000 Sarajevo

Helsinški komitet za ljudska prava u Bosni i Hercegovini
Ante Fijamenga 14b, 71000 Sarajevo

Za izdavače:

Ivan Barbalić
Srđan Dizdarević

Recezeni:

Srđan Dizdarević
Vanja Ibrahimbegović

Koordinatori projekta:

Zlatan Musić
Muhamed Džemidžić

Lektorisanje i korektura:

Rusmira Čamo

Dizajn korice:

Enes Huseinčehajić

Prelom:

Damir Karahasanović

Za štampariju:

Amos graf, Sarajevo

Tiraž:

500

Recenzija rukopisa
„Kratka povijest ljudskih prava“
autora Nevena Anđelića

Rukopis Nevena Anđelića odražava interesantan i neuobičajen pristup tematici ljudskih prava. Autor promatra ljudska prava kroz prizmu velikih monoteističkih relegija, filozofskih učenja od vremena Platona i Aristotela do najsavremenijih filozofskih vizija, te kroz političke percepcije u različitim historijskim vremenima. Progresivni razvoj ljudskih prava, kako autor ocjenjuje trendove vezane za prava čovjeka, dodatno ilustruje historijat dokumenata koji regulišu odnos prema ljudskim pravima u kontekstu datih civilizacijskih krugova i historijskih prekretnica. U tom okviru, bilježeći značaj, primjera radi, *Bill of Rights* nastao u 17. stoljeću, *Deklaraciju o pravima čovjeka i građanina*, što je doseg Francuske revolucije, posebnu pažnju posvećuje detaljnjoj vivisekciji *Opšte deklaracije o ljudskim pravima* iz 1948. godine, kao savremenom dokumentu koji je relevantan kao međunarodno priznati standard. Historijski pregled svakako doprinosi razumijevanju materije, mada iz razumljivih razloga autor stavlja težište na savremene pojave i fenomene. Osvrt na današnje stanje ljudskih prava ilustruje činjenicu da su ona, u teorijskom smislu i na planu međunarodno-pravne regulative, visoko postavljena, tako da bi, opet teorijski, trebalo da garantuju poštovanje ljudskih prava svakog pojedinca. No, isto tako je vidljivo kako su ta prava u funkciji politike i političkog pragmatizma koji dominiraju i ostavljaju malo prostora „čistunskom“ odnosu prema ljudskim pravima. U tom okviru, ilustrativno je to kako svjetske sile nisu reagovala, iz sebi znanih razloga i sebičnosti, na pojavu holokausta tokom Drugog svjetskog rata i kako su, da bi umirile svoju savjest, neposredno nakon rata, usvojile i *Opštu deklaraciju o ljudskim pravima* i *Konvenciju o zabrani i kažnjavanju zločina genocida*. Sve bez iskrene želje da novousvojene akte prigrla i primijene.

Anđelićev rukopis, pošto se bavi krucijalnim i zbivanjima savremenog svijeta, izazvat će kontradiktorne komentare i mišljenja. Sigurno je da ocjena Mlade Bosne i Sarajevskog atentata kao „terorističkog čina“ neće ostaviti ravnodušnim one koji terorizam vežu za period nakon Minhenske olimpijade i koji taj pojam vežu za upotrebu nasilja protiv civila, te koji Principov

gest smatraju atentatom a ne terorističkim aktom. Slične kontroverze će nesumnjivo izazvati definisanje događaja u Bosni i Hercegovini u periodu od 1992. do 1995. godine. I ocjena režima Gamala Abdela Nasera u Egiptu kao „nacionalističkog“ može naići na kritiku s obzirom na moguće konotacije koje u savremenom rječniku pojam „nacionalistički“ može izazvati, za razliku od značenja koje je imao u doba nacionalog buđenja i osvješćivanja i antikolonijalističkih pokreta.

Svakako da autor zadržava pravo na sopstveni stav i ocjenu a rasprave koje ova knjiga bude izazvala mogu samo biti od koristi rasvjetljavanju istorijskih činjenica i njihovom valorizovanju.

Predlažem za objavljivanje rukopis Nevena Anđelića naslovljen *Kratka povijest ljudskih prava*.

Sarajevo, 27. novembra 2007. godine

Srđan Dizdarević

Recenzija
Kratka povijest ljudskih prava,
Neven Anđelić

U knjizi „Kratka povijest ljudskih prava“, autor Neven Anđelić prati razvoj čovječanstva od antičke filozofske misli do suvremenog doba, kroz prizmu ljudskih prava, kako se ovaj koncept tumači danas. Kroz niz ilustrativnih primjera iz svjetske historije, Anđelić nudi hronološki pregled o tome kako se kroz različite vremenske periode, u različitim društvenim kontekstima razvijala ideja ljudskih prava. Redovi ove knjige vode čitatelja kroz “sazrijevanje” čovječanstva čiji su manifesti postajali vidljiviji nakon Francuske buržoaske revolucije, ili abolicije robovlasništva, ili prvih feminističkih ideja, pa sve do dvadesetog stoljeća kad ideja zaštite ljudskih prava poprima globalni karakter, osnivanjem Lige naroda i kasnije UN-a. Usvajanje UN-ove Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima 1948. godine označava početak suvremenog shvaćanja koncepta ljudskih prava i predstavlja osnov za razvoj mehanizama za zaštitu ljudskih prava u međunarodnom pravu. Ovom, te dokumentima i institucijama koji su uslijedili, u knjizi se posvećuje zaslužena pažnja.

Izazovi s kojima se permanentno suočava praktična implementacija (zaštita) ljudskih prava, integralni su dio povijesti koju zapisuje Anđelić. Država, odnosno njen pravni sistem, garant je zaštite ljudskih prava, što upućuje na činjenicu da će (ne)funkcionalnost pravne države u svakom pojedinačnom slučaju odrediti do koje mjere će zagarantirana prava pojedinca biti poštovana. Odnosno, kako autor zapaža, opći je princip početkom dvadesetprvog stoljeća da sloboda individue nema primat nad sigurnošću društva, odnosno onim što se proklamira kao društvena sigurnost, što je suprotno principima univerzalnog shvaćanja ljudskih prava.

Iako je slika stanja ljudskih prava u dvadesetprvom stoljeću predmet kritike u ovom djelu, autor kritiku ublažava skrećući pažnju na progresivne društvene promjene, posebno tokom protelih stotinjak godina: “...značajni koraci prema cilju opće pravde i jednakosti svih ljudi svijeta su učinjeni”.

Studenti ljudskih prava i društvenih nauka uopće, predstavnici akademske zajednice, te aktivisti u nevladinim organizacijama, kojima je ova knjiga prvenstveno namijenjena, u njoj mogu pronaći poruku i dodatni motiv da u okviru svog djelovanja, ove korake i nastave.

Vanja Ibrahimbegović

Mojim roditeljima,

Milici i Milenku

Ljudska prava postala su popularno političko sredstvo tijekom dvadesetog stoljeća kojim se više ne služe samo rijetki vizionari ili slobodnomisleći intelektualci već i političke vođe, i ljevice, i desnice. Kako istinska ljevica, baš kao i politika s desne strane političkog spektruma, sve se teže može pronaći koncem drugog milenijuma, već je većina ideologija grupirana oko centra, tako su političari diljem svijeta masovno prihvatili mantru o ljudskim pravima, slobodama i jednakosti. Ta opća općinjenost pravima svih ljudi bio je jedan od razloga zbog kojih sam se odlučio na pisanje ove knjige. Preostali razlozi su što sam, predavajući ovaj predmet na više svjetskih sveučilišta, uvidio strahovito brze promjene koje ipak imaju zajedničku nit koja se oslanja na povijesne osnove ideje ljudskih prava i razvitak kroz praksu samog koncepta. Tako je ova knjiga nastala kao pogled na praktičnu primjenu ideja koje su izuzetno zanimljive narodima koji žive na zapadnom Balkanu, kako se posljednjih godina običava kazati.

Veliki je broj sličnih djela na engleskom jeziku od kojih sam mnoga koristio istražujući izvore za ovu knjigu, ali nisu česta djela o općoj povijesti ljudskih prava na nekom od jezika koji su razumljivi južnim Slavenima. Izbor što uvrstiti a što izostaviti uvijek je problematičan, i stoga ova knjiga predstavlja osnovicu za one koji se žele uputiti u detaljnije izučavanje ljudskih prava, dok bi čitatelji u potrazi za osnovnim podacima i povijesnim događajima trebali biti u mogućnosti to pronaći upravo u ovoj knjizi.

Rad na knjizi sam počeo u Londonu 2003. godine dok sam predavao ljudska prava na *Birkbeck Collegu* londonskog sveučilišta. Namjera mi je bila nastaviti pisanje u Sarajevu tijekom godine koju sam proveo radeći u Centru za interdisciplinarne postdiplomske studije, što sam donekle samo uspio. Glavninu vremena proveo sam u dodatnim istraživanjima i brojnim oplemenjujućim razgovorima koji su dodatno koristili uobličenju sopstvenih stavova. Stoga posebice želim iskazati zahvalnost trojici sarajevskih intelektualaca: Ivanu Barbaliću, Harisu Abaspahiću i Reufu Bajroviću, čiji pogledi često odudaraju od prilično učmale sredine u kojoj djeluju. Oni i cijela grupa mladih ljudi okupljena oko ACIPS-a inspirirajuće je djelovala na ovu knjigu, iako moji stavovi sigurno ne odražavaju i njihove stavove. Suradnja s Danijelom Dugandžić, Andrejom Dugandžić i Slavišom Rakovićem pomogla mi je razumijevanju mlađih generacija, kao i pitanju jednakosti spolova.

Profesor Zdravko Grebo zaslužan je vjerojatno ponajviše od akademskog svijeta što sam uopće došao u mogućnost temeljno pripremiti ovu studiju. Njemu, Taidi Begić te ostalim ljudima uključenim u rad Centra za interdisciplinarne postdiplomske studije sam izuzetno zahvalan. Akademsku

godinu koju sam proveo u Berkeleyu učinili su svrsishodnijom profesori u *Human Rights Centeru* (Centru za ljudska prava) na čelu s profesorom Ericom Stoverom te profesori na *Institute of Slavic, East European and Eurasian Studies* (Institut za slavenske, istočnoeuropske i euroazijske studije) Sveučilišta u Californiji u Berkeleyu i izvršna direktorica ovog odjela profesorica Barbara Voytek.

Moj boravak je organizirala američka vladina agencija kroz Fulbrightov program za gostujuće akademske djelatnike te sam zahvalan Američkoj ambasadi u Sarajevu. Zapravo je ovo još jedan dokaz demokratičnosti koja prevladava sve više u svijetu, jer su pogledi iskazani u ovoj knjizi sasvim sigurno kritični prema trenutnoj politici američke vlade koja je posredno opet omogućila moj boravak u Americi.

Nekoliko ljudi i institucija u različitim dijelovima svijeta ostavilo je utisak na mene koji je vjerojatno utjecao i na stavove iznesene u ovoj knjizi. Fond za humanitarno pravo u Beogradu, koji predvodi Nataša Kandić, omogućio mi je uvid u probleme neriješenih sudskih procesa za ratne zločine. Uopće o temi tranzicione pravde teško je moguće naći upućeniju ustanovu u ovom dijelu svijeta. Posjeta *Civil Rights Instituteu* (Institutu za građanska prava) u Birminghamu u Alabami omogućila mi je neposrednije sagledavanje rasnih pitanja u Americi. Razumijevanju ove teme doprinio je i Muzej afričke dijasporu u San Franciscu, te moji razgovori s brojnim sveučilišnim djelatnicima.

Pristup arhivama sveučilišta u Berkeleyu bio je od prevashodnog značaja te sam, primjerice, imao uvid u doktorske dizertacije iz sredine dvadesetog stoljeća u kojima se analizirao slučaj Rijeke, odnosno Fiume nakon Prvog svjetskog rata.

Sav moj trud ne bi bio dovoljan za objavljivanje ove knjige da nije bilo Helsinškog komiteta za ljudska prava u Bosni i Hercegovini, njegovog predsjednika Srđana Dizdarevića i izvršnog direktora Muhameda Džemidžića te ACIPS-a predvođenog Ivanom Barbalićem s izuzetno profesionalnim Zlatanom Musićem. Rusmira Čamo učinila je tekst čitljivijim, dok mi je Željko Radosavljević bio od pomoći u uspostavljanju kontakata kada sam nisam stizao sve dogovoriti. Konačno, moja najveća zahvalnost ide Davorki, koja je uživala više nego inače u igrama s Oskarom dok sam ja pisao ovu kratku povijest.

Poglavlje I

Religijske i filozofijske osnove za razvitak ljudskih prava

Ljudska prava moguće je definirati na brojne načine, ali sve definicije moraju sadržati univerzalnost tih prava u svom karakteru te specifikaciju da su važeća za sve ljude. Stoga je možda najjednostavnija definicija: “Ljudska prava su prava koja pripadaju pojedincu ili grupi pojedinaca kao posljedica činjenice da su oni ljudska bića.” Moguće je, naravno, izvoditi znatno složenije definicije, ali ova prosta odredba čini se najkraćom i pri tome najsveobuhvatnijom.

Suvremeno društvo na početku dvadeset prvog stoljeća ostavlja utisak da su ljudska prava jedna od prioritarnih oblasti funkcioniranja političkih sistema u većini državnih zajednica, kao i globalnog razvitka ljudskog društva. Čak i kada se rasuđuje uloga Sjedinjenih Američkih Država kao globalne hegemonističke sile koja vrlo malo, ako uopće, uzima u obzir interese i želje drugih, lako je uočiti jezik koji vodeći američki političari upotrebljavaju. Kada jedan od neokonzervativnih “jastrebova” Donald Rumsfeld pominje ljudska prava u nekim svojim istupima, lako je moguće zaključiti da su ta prava nešto fundamentalno za ostvarenje čega vodeća sila traži globalnu podršku. Ostavivši licemjernost ovakvih javnih istupa po strani, zajedno s temeljitijom analizom trenutnog svjetskog poretka, jasno je da su ljudska prava toliko ugrađena u suvremenu svijest čovjeka da ih se više ne može ignorirati.

Period kada jedna globalna sila realno vlada svijetom, sve češće uz otvorenu upotrebu vojne sile, a njeni najviši zvaničnici prizivaju jezik ljudskih prava, pokazuje da su političari današnjice dosta naučili o neophodnosti ovih osnovnih prava čovjeka. Iako se stvarni instrumenti zaštite ne primjenjuju u praksi, već deklarativne izjave služe više kao obrana ignoriranja ili kršenja istih prava, ovi primjeri ukazuju na veliki napredak u odnosu na prošlost, kada su vizije ljudskih prava prijetile tradicionalnim modelima autoriteta. Danas ti autoriteti, najmoćniji ljudi

svijeta, pokušavaju iskoristiti te vizije u sopstvenu korist, jer nemoguće je više ignorirati cijeli kompleks ljudskih prava.

Lako je biti kritičan i prizvati brojne primjere kršenja najelementarnijih prava. Međutim, ako se sagleda čak i veoma bliska prošlost, nemoguće je ne uvidjeti značajan napredak u zaštiti i promociji fundamentalnih prava čovjeka. Što se više vraća u historiju, to je vidljiviji taj napredak za precizno sagledavanje cjelokupnog opusa. Neophodno je krenuti od osnova ljudskih prava koja je moguće pronaći tijekom razvitka ljudske zajednice. Prapočetke lako je pronaći u prvim tekstovima i učenjima religioznih zajednica bez razlike, bile one monoteističke ili politeističke, te bez obzira na društveni poredak i osnovnu religiju društvene zajednice.

Drugi prapovijesni izvor je svakako starogrčka civilizacija sa svojim društvenim uređenjem i filozofskim školama, koje se s razlogom smatraju “kolijevkom civilizacije”, barem one zapadne. Sve vodeće religije dijele jedan univerzalni interes u promoviranju i zaštiti integriteta, vrijednosti, te digniteta svih osoba. Tako je dužnost svakog člana religijske zajednice, a sve vodeće religije imaju zajedničku crtu promocije ovih vrijednosti, da se stara o onima koji imaju potrebu za takvim vidom zaštite i pomoći.

Hinduizam je kroz tekstove sublimirane u svetim učenjima *Vedas*, *Agamas* i *Upanishads* pokazao sljedbenicima da je Božja istina univerzalna ^[1] Religiozno vjerovanje mora biti način života dok se u dužnosti (dharma) vidi osnovna uloga pojedinca u društvu. Ova religija zagovara promociju nepovređivanja drugih tijekom svog višetisućljetnog postojanja, a dodatno ju je promovirao Mahatma Ghandi tijekom pokreta za neovisnost Indije u dvadesetom stoljeću. “Istina je jedna”, hinduističko je učenje koje uz to istrajava na obvezi tolerancije i poštovanja. Poznavanje istine dalo bi vjerojatno nadnaravnu moć pojedincu ili grupi, ali upravo tu ova religija uči da su neznalice oni koji tvrde da “ono što ja tvrdim je istina, ostali su u krivu” ^[2]

Drugačije religijske tradicije moraju se poštovati, i mudrost je u viđenju osnove vjerovanja u drugim učenjima. Ovakav pogled na svijet različitih vjerovanja posebice danas bi trebalo da bude konfrontiran uskoreligijskim tumačenjima prvenstva jedne vjere nad drugim. Nažalost, cijela ljudska povijest puna je primjera upravo nedostatka vjerske tolerancije i poštovanja različitosti. Međutim, kao što se vidi iz ovih primjera, religijska učenja u svojoj osnovi zagovaraju međusobno koegzistiranje i toleriranje ovih razlika. Problem nastaje u transferiranju ovih učenja u dnevno-političke svrhe. Hinduizam tu nije iznimka.

Priča o Kainu i Abelu iz Evandelja univerzalno je poznata s pitanjem: "Da li sam ja čuvar svoga brata?" Pokušajem prikrivanja ubojstva ovim retoričkim pitanjem, zapravo se baca svjetlo na sva ona ljudska ponašanja protivna božanskom učenju i sva ona djela, bilo ljudi, bilo države, koja su protivna osnovnim postulatima o činjenju dobrog. Vizija Isiaha za Judaizam je posebice bitna pošto propovijeda da se oslobode ugnjeteni, podijeli kruh s gladnima te ugoste beskućnici u sopstvenom domu.^[3]

Budističko učenje vrlo je slično po traženju suosjećaja i dobrotvornosti prema onima kojima je najpotrebnija. Tako Dalai Lama zagovara "...ljubav i poštovanje za sve ljude poput braće i sestara".^[4] Još prije 2.500 godina, kada je ovo učenje započeo Sidhartha Gautama, osnove su bile u poštovanju ljudskog života i suosjećaja s onima koji su nesretni i u stanju patnje. Konfucijanizam nije daleko s izrekom da "u okviru četiri mora, svi ljudi su braća".^[5] Harmonija je moguća kada svi ljudi ispunjavaju svoje dužnosti i iskazuju odgovornost prema drugima - opća je tema u svim religijskim učenjima poštovanje ljudskog života. To je očita svetost bez obzira na religiju iz koje su onda proistekla tumačenja i o drugim pravima. Tako je i došlo do spoznaje o osnovama razvitka ljudskih prava u religijskim učenjima.

Osnovne teme u kršćanstvu su također odgovornost i suosjećanje. Kristova priča o čovjeku koji putuje iz Jeruzalema za Jericho a kojeg nakon što ga napadnu tati izbave Samaritanci nakon što su ga svi ostali, uključujući i sveštenika, ignorirali, vrlo je poučna za kršćansko učenje. Neophodno je naglasiti da su Samaritanci tada bili ugnjeteni i ignorirani od većinskih zajednica upravo kao građani drugog reda. Takvim promoviranjem jednakosti i pomoći u nevolji kršćanstvo je postavilo temelje za kasniji razvoj doktrine jednakosti svih bića.

Ta jednakost može se pronaći u svim svetim spisima, kako je u svom djelu to prikazao James E. Wood.^[6] Apostol Pavao tako je tvrdio da "ne postoji ni Grk ni Židov, niti rob niti slobodan čovjek, niti čovjek niti žena, već svi smo jedno u Kristu".^[7] Petar, opet, tvrdio je: "Bog mi je pokazao da ne trebam nikoga nazivati običnim ili nečistim."^[8] Na taj način vidljivo je zagovaranje religioznih prava bez obzira na vjeroispovijest, iako je u kasnijoj praksi lako moguće naći brojne primjere kršenja upravo tih osnovnih ljudskih prava iz ranih doba kako kršćanstva, tako i drugih velikih religijskih učenja.

Islam kao najmlađe religijsko učenje među najznačajnijim svjetskim vjerskim pokretima slijedi iste smjernice, što govori u prilog vječnosti osnovnih humanitarnih religijskih postulata. Muhamed zagovara dobrotvorje, pravdu, svetost života, slobodu i milosrđe, baš kao i ostale religije. Kur'an

tako uči da je vjerovanje ultimatno osobni izbor.^[9] Jednakost je primarna iz riječi: “Pod okom Allaha, svi ljudi su jednaki.” Sagledavajući historiju dvadesetog stoljeća i, čini se beskrajni, sukob Arapa (muslimana) te Židova, potrebno je podsjetiti na riječi iz osnovnog učenja islama: “Židovi koji se pridruže našoj zajednici bit će zaštićeni od svih pogrda, imat će jednaka prava s našim sopstvenim narodom... ..i praktikirat će svoju religiju jednako slobodno kao i muslimani.”^[10]

Lako je biti skeptičan prema ovim učenjima upotrebljavajući historijske primjere, kada je upravo tumačenje određenih religijskih tema doprinosilo, ako već nije bila ideja vodilja, izbijanju i vođenju rata, ubijanju i pustošenju onih čije je vjersko opredjeljenje bilo drugačije. Međutim, ukoliko se gledaju osnovna religijska učenja i tumačenja, nemoguće je ne ustvrditi za njih da predstavljaju prapočetke ljudskih prava i zalaganja za njihovo ostvarenje. Tako danas mnogi koji, pretežito u zapadnom svijetu, smatraju islam za ratnohuškačku i opasnu religiju, zapostavljaju opise i shvatanja islamskih učenja kao “prve povelje slobode svijesti u ljudskoj historiji”.^[11]

Problemi, kako danas u islamskim učenjima, tako u prošlosti s revizionističkom upotrebom drugih religija, te, uostalom, današnje uloge nekih televizijskih propovjednika u Sjedinjenim Američkim Državama, nastaju u problematičnim tumačenjima religijskih osnova. Neki će muslimani nastanjeni u Indiji, primjerice u provinciji Gujarat, lako pronaći riječi optužbe na račun tamo dominantnog hinduizma, zbog načina kako se tumači i upotrebljava u svakodnevnicu od sljedbenika nacionalističke hindu stranke protiv manjina. Međutim, učenje koje je davno započeto, te koje je kasnije Gandhi propovijedao i interpretirao, također je u svojoj izvornoj formi privuklo znatan broj pobornika. Uostalom, Gandhi je na kraju stradao kao žrtva hindu fanatika kojem je smetalo zagovarano toleriranje inovjernih.

Gandhijeva doktrina pasivnog otpora, *satyagraha*, proistekla je iz starih hinduističkih učenja.^[12] Otac indijske nacije ustvrdio je da je “izvor prava u dužnostima”.^[13] Uostalom, ukoliko se sagledaju povijesni osnovi vodećih monoteističkih učenja dobiva se kvalitativno drugačija slika od današnjeg popularnog razumijevanja: “Kada se rat činio neizbježnim, Židovi su razmatrali smjernice da se osigura neka pravičnost u ratovanju. Muslimani i kršćani dodatno su razvili ove principe koji su kulminirali u slavnim teorijama Augustina iz Hippe, Tome Akvinskog i Huga Grotiusa i ostalih teoretičara prirodnog prava.”^[14]

Tumačenje islama koje propovijedaju sljedbenici *Al Qaide* (značenje ove riječi na arapskom jeziku najbliže je našem poimanju osnove) lako je osporiti

sa stanovništva osude terorističkih činjenja te izrazite netolerantnosti prema “nevjernicima”, kako opisuju pripadnike drugih vjera vođe ove organizacije. Ako se pogleda u uzroke relativne popularnosti koju *Al Qaida* uživa među siromašnijim slojevima islamskog svijeta, moguće je uvidjeti osiromašenje i obespravljenošću masa u despotским režimima Saudijske Arabije ili Libije, nadasve nedemokratskim sistemima većine ostalih država arapskog svijeta te praktičnu nemogućnost bilo kakve promjene mirnim putem. Jedan očaj, dakle opće je prisutan, koji s uvidom u stanje pretežito muslimanske palestinske populacije u “Svetoj zemlji”, može privući očajne mlade ljude u “sveti rat” protiv prvenstveno Sjedinjenih Američkih Država i njenih saveznika, dakle zapadnog svijeta koji je, usprkos velikoj imigraciji stanovništva drugih religija, dominantno kršćanski. Ako se prihvati ovakvo tumačenje današnjice, onda je zaključak da je jedan globalni vjerski sukob na djelu.

Međutim, teško je pronaći ozbiljnija uporišta ovoj tezi u svetim knjigama popularnih svjetskih religija, prvenstveno islamskim, kršćanskim i judaističkim. One propovijedaju sasvim drugačiji svijet i odnos prema drugačijim. Znatno je utemeljeniji zaključak da većina vjernika pridržava se uputa iz svetih knjiga i ponaša poput većine stanovništva u prethodnim stoljećima kada su tijekom ratova, često vjerski zasnovanih, također pustošena naselja i krajevi mnogih država, te čak uništavane cjelokupne državne zajednice. Historijski primjeri su svugdje u povijesti: progon protestanata u Francuskoj, sudbina katolika u Engleskoj, selidbe Mormona u SAD-u, genocidi dvadesetog stoljeća, misionarske ekspedicije kolonizacijskih sila po regijama “trećeg svijeta” u bliskoj prošlosti, pa sve do današnjeg skepticizma, u najmanju ruku, prema građanima koji izgledaju kao mogući sljedbenici islama u velikim centrima zapadnog svijeta.

Da bi se ipak stekao uravnoteženi sud o odnosu prema drugačijim grupama, treba kritički shvatati stara religijska učenja. Tako je simptomatično da osnovni dokumenti velikih religija ne smatraju sve članove društva, pa tako ni sve sljedbenike određenog vjerskog učenja, jednakim. “Od Hamurabijevog zakona preko **Novog** testamenta do Kur’ana, moguće je identificirati zajednički prezir iskazan prema robovima, ženama i homoseksualcima”, navodi se u vrlo temeljitom kritičkom ogledu osnovnih vjerskih spisa.^[15]

Još od Hamurabijevog zakona u starom Babilonu žena je imala poseban status u društvu, koji je, nažalost, bio i ostao manje vrijedan od statusa koji je uživao muškarac. Ukoliko bi bila uhvaćena u preljubi, žena i ljubavnik bi bili suočeni s mogućom smrću ukoliko muž tako odluči. Međutim, nejednakost se pokazuje činjenicom da žena koja zatekne muža u sličnoj situaciji nema ista

prava. Shodno Hamurabiju, posebna pažnja i zaštita posvećena je udovicama, bolesnim ženama, djevicama i uopće ženskom rodu, ali svejedno nisu bile ravnopravne u društvu. Svako seksualno zadovoljstvo van bračne zajednice smatrano je prekršajem, shodno učenjima najvećih monoteističkih religija. Ovo je posebice zapaženo u slučaju istospolnih odnosa, kako u kršćanstvu, tako i u judaizmu i islamu.^[16] Tako je donekle logično shvatiti neka današnja shvatanja koja su usmjerena protiv grupa koje su povijesno bile ugnjetene poput žena, nekoć robova i homoseksualaca.

Jedna od bitnih prekretnica u razvitku zapadne civilizacije je proces reformacije kojim se kršćansko učenje dodatno podijelilo. Međutim, dioba na katolicizam i pravoslavni svijet bila je manje barbarska od sukoba tijekom šesnaestog stoljeća. Sljedbenici Martina Luthera i Jeana Kalvina našli su se na čelu novih vjerskih tumačenja kojima je europski vjerski i kulturni prostor podijeljen. Reformaciji su prethodili brojni ratovi, ali su još žešći nemiri bili posljedica novih učenja. Shodno opredjeljivanju za ili protiv pape, države su se podijelile na katoličke i protestantske, ali ni to nije zaustavilo serije ratova u Europi. Konačno, mir iz Westphalie je 1648. godine utemeljio princip koji se danas naziva “*nation-state*” (nacionalna država) na osnovi kojeg je zapadna Europa utemeljila poredak koji se održao u djelimice izmijenjenim oblicima do kraja milenija.

Dok su u prošlosti pripadnici državnih elita često rukovodili i poticali pogrome drugačijih, danas se vođe većine zemalja protive takvoj vrsti reakcija na terorističke napade i nastoje spriječiti ispadе protiv manjinskih grupa. Sudeći po broju incidenata, čini se da zaista većinsko stanovništvo odolijeva rasističkim i vjerski netolerantnim pozivima na pohod protiv manjina, te da su povremeni slučajevi izraz volje i želje manjine u sklopu većinskih zajednica. Publicitet koji takvi slučajevi dobiju posljedica je opće uznemirenosti današnjicom i trenutnim svjetskim poretkom, ali i relativno malim brojem takvih situacija koje još predstavljaju vijest, pošto se ne događaju svakodnevno.

Sagledavanje korijena ljudskih prava djelimično je, tako, određeno religijskim učenjima, ali neophodno je sagledati i stare kulture te ljudske zajednice koje su odredile kasniji put ljudskog društva. Starogrčka civilizacija i filozofijske škole tog doba predstavljaju osnovu kasnijih učenja i kultura. Osim kao “kolijevka civilizacije”, starogrčki period od posebne važnosti je zbog uobličavanja prirodnog prava koje će iz učenja starogrčkih filozofa preko Rima i tijekom stoljeća dospjeti i oploditi kasniju zapadnoeuropsku civilizaciju i učenja.

Još ranije desili su se neki pokušaji kodificiranja prava pripadnika zajednice, poput onoga u području “plodnog polumjeseca” koji su starogrci zvali Mesopotamia zbog položaja “između rijeka”. Cijelih osamnaest stoljeća prije Krista babilonski kralj Hamurabi donio je sopstveni zakonik. Jedan broj članaka, od ukupno 282, razmatra kazne po principu “oko za oko, zub za zub”. Međutim, bez obzira na surovost pojedinih odredbi, ovaj način kodifikacije je od velikog značaja za kasniji razvitak prava. Trivijalna zanimljivost iz ovog zakona je da nedostaje trinaesti članak, pošto je taj broj smatran nesretnim još u ovoj kulturi.

Stare civilizacije ostavile su sopstveni trag u kasnijim zbog međusobnih utjecaja, poput onih između Egipćana, Feničana i Grka. Kroz tragove i djela starih Grka dolaze i filozofijske osnove razvitka moderne civilizacije. Neka druga, tada razvijena društva, poput zapadnoafričkih, nisu utjecala presudno na kasniju europsku civilizaciju pošto nije bilo ostvarenog kontakta i tek u novije doba saznaje se o neovisnom razvitku u drugim dijelovima svijeta. Ovi pronalasci bitni su za pobijanje rasističkih teorija koje su vladale europskim školama mišljenja, pa čak i među zagovornicima novih sloboda i prava čovjeka među vodećim filozofima prije i tijekom francuske buržoaske revolucije.

Starogrčka zajednica koja je svijetu podarila koncept demokracije također je bila u osnovi robovlasničko društvo i samim time zajednica s izrazitim nejednakostima. Dometi filozofa jesu bili od velike važnosti, ali njihove misli bavile su se samo slobodnim ljudima. Robovima nije popravljen položaj, dok su i prava žena bila potpuno ograničena. Ipak, među slobodnim ljudima, pravila jednakosti bila su prisutna. Tako Tezej navodi da je ”ovo sloboda. Onaj koji želi prosvjetljuje. Onaj koji ne želi, taj šuti. Šta je poštenije za grad od ovoga?”^[17] Osnove demokracije tako su postavljene u ovom periodu ljudskog razvitka.

Grčke tekovine u politici i zakonodavstvu dolaze vremenski poslije Hamurabijevog zakonika, ali su bitno drugačije od bogobojažljive preteče pravne kodifikacije.^[18] Pitagorejci su svojim izučavanjima tražili intelektualnu fondaciju za određeni religijski način života, pri čemu su bili više apstraktni i matematički nego ostale filozofske škole. Vjerovali su u transmigraciju duša od čovjeka ka životinjama i biljkama. Miletska, odnosno Jonska škola tražila je osnovu svih prirodnih stvari. Tako ju je Thales vidio u vodi, Anaximander je smatrao neograničenom, a Anaximenes shvatao zrak kao osnovnu tvar.

Cijeli niz filozofa razvio je dalje misao koja je proistekla iz praškola. Xenophan je smatrao da Bog nije fizičko lice već jedna svijest koja pomjera

stvari. Parmenides je vidio u razumu bez osjećaja istinu egzistencije. Utrka Ahila i kornjače poslužila je Zenou za teoriju paradoksa. Empedocles je našao četiri osnovna elementa: zemlju, vodu, zrak i vatru. Koliko god se ove teorije činile apsurdnim danas, one su činile veliki pomak u razvoju misli i omogućile pojavu Sofista, te velikog trijumvirata grčkih filozofa: Sokrata, Platona i Aristotela.

Sofističko učenje širili su učitelji upućujući sljedbenike oratorskim vještinama, objašnjavajući snagu argumenta i debate kako se starati o imovini te voditi državu. Ova osnovna znanja i vještine dopunjavana su lekcijama iz glazbe, astronomije, matematike, fizike i sličnih dopunskih predmeta. Ovakvim učenjem razvio se skepticizam kojim se sagledavala svaka strana argumenta.

Sa opisanim stanjem filozofske misli u društvu, pojavljuje se Sokrat u petom stoljeću prije Krista. On nikada nije zauzimao poziciju shodno skepticističkom učenju te nije ništa ni napisao. Njegova učenja poznata su na osnovu pisanja Platona koji je bio njegov učenik.^[19] Sokrat je tvrdio da ne zna ništa osim same činjenice da ne zna ništa. Smatrao je neophodnim činiti što pojedinac smatra ispravnim čak i kada je suočen s univerzalnom opozicijom. Upitno je sve, tvrdio je Sokrat, te tako suprotstavljao ideje dajući time osnove za razvoj dijalektike.

Priče o starogrčkim bogovima Sokrat je smatrao invencijom pjesnika te ih je kritizirao. Zbog toga su mu atenski vlastodršci zaprijetili suđenjem zbog zapostavljanja bogova i korumpiranja mladeži Atene. Sedamdesetogodišnji Sokrat nije, kao što se očekivalo, napustio grad, već je sačekao suđenje na kojem je proglašen krivim. Odbio je ponudu prijatelja da mu organiziraju bjekstvo te je mirno popio čašu otrova, što je bila uobičajena praksa egzekucije tog doba. Naime, Sokrat je tvrdio da građanin mora poštovati zakon čak i kada se ne slaže s njim.

Platon je osnovao Akademiju gdje je širio znanja svog prethodnika, ali i razvijao sopstvene ideje i misli izučavajući i druge filozofe. Kombinirao je Heraklitovu teoriju da ništa nije izvjesno osim promjene s Parmenidesovom da je svaka promjena iluzija. Tražio je odgovor kako živjeti dobar život te čvrsto vjerovao u aristokraciju, što na grčkom jeziku znači vladavina najboljih. Stoga je izvršio podjelu ljudi na osnovu inteligencije, snage i hrabrosti i došao do tri kategorije društva. Najniža kategorija su proizvođači a najviša čuvari koji vladaju državom i društvom. Između je kategorija stanovnika koja omogućava takvu vladavinu. U idealnim uvjetima, najniži sloj voljno izvršava zapovijedi čuvara koji vladaju, dok srednji sloj uživa u poslušnosti spram vladara te nameće volju proizvođačima.

Lako je moguće kritizirati ovakav model društva sa stanovišta jednakosti ljudskih bića, ali to je još period robovlasničkih društvenih odnosa i ljudsko društvo čekao je dugi put razvitka i misli i ideja. Konačno, sagledavajući rezultate nekih demokracijskih tranzicija koncem dvadesetog stoljeća, moguće je zapitati se da li bi takva društva bolje funkcionirala po Platonovom modelu ili po sistemu opće jednakosti?

Aristotel predstavlja posebnu ikonu filozofije. Platonov učenik koji je bio učitelj Aleksandra Velikog osnovao je sopstvenu školu, Licej. Pisao je o svemu, ali na jedan novi način. Predmetu studije prilazio je sagledavajući dokaze; sve prethodno napisano ili rečeno o subjektu izučavanja, opći koncenzus mišljenja o temi te sistematska studija svega, djelimično ili u potpunosti, povezanog sa subjektom, početak su formiranja njegove misli o temi. Primjerice, prilikom izučavanja ustava prethodno je pročitao 158 individualnih ustava grčkih državnica. Na taj način dao je osnovu induktivnog razumijevanja, što predstavlja osnov zapadne naučne metode.

U ovakvom filozofijskom okruženju i stanju svijesti društva razvio se pravac prirodnih prava s kojima su ljudska prava u staroj Grčkoj postala sinonim jer proističu iz prirodnih. Prirodni zakon je refleksija prirodnog reda u univerzumu i daje osnovu svim ostalim učenjima po starogrčkim shvaćanjima. Rimski filozofi, pravници i državnici prihvatili su mnoge ideje iz ovog perioda, u čemu su se posebice istakli stoici. Za širenje starogrčkih ideja i filozofskih misli bitna je bila činjenica da su mnogi Rimljani školovali se u nekoćnjim sjedištima grčke civilizacije. Tako je “u doba kada je Ciceron bio mlad čovjek, studiranje kod grčkih profesora u Rimu te odlazak u daleke krajeve radi završetka studija u Ateni ili Rodosu postala uobičajena praksa”.^[20]

Juristi, od kojih je Ulpijan bio vrlo značajan, smatrali su da prirodna prava pripadaju svakoj osobi. Ciceron je vidio prirodno pravo kao najuzvišenije u prirodi, nastalo mnogo prije bilo kojeg pisanog prava, i izvor stvarne pravde u svijetu. Univerzalnost prirodnog prava vrlo je bitna za razvoj misli o ljudskim pravima iako će proteći veliki broj stoljeća od propasti staroga Rima do novih istinskih doprinosa razvitku humanijeg sistema ljudskog društva. Instituti Rimskog prava nastali tijekom procvata Imperije od izuzetnog su značaja za kasniji razvitak europskog prava, kako građanskog, tako i krivičnog. Iako je anglosaksonski pravni sistem drugačiji od europskog, rimsko pravo indirektno je ipak utjecalo i na institute ovog pravnog sistema.

Stoga, moguće je zaključiti da su starogrčki filozofi putem postulata izgrađenih u starom Rimu te starogrčkih utjecaja na razvoj rimskog društva,

filozofije te politike i prava bitno utjecali na razvoj moderne zapadne civilizacije. Proces je bio dugotrajan i često spor, ali je na kraju ostvarenje tog procesa i današnji svijet u kojem živimo. Ma koliko bili kritični prema njemu, usporedba s bilo kojim periodom historijskog razvitka ljudskog društva pokazuje nedvojbeno da se čovječanstvo progresivno razvilo, te da je i sistem ljudskih prava, razvijan i dopunjavan tijekom stoljeća i milenija, danas na takvom stupnju da bi to bilo teško pojmljivo čak i najvećim zagovaračima ljudskih prava u prošlosti osim možda sljedbenicima filozofijske škole utopista.

Historijski potresi neophodni su za tako velike i značajne promjene. Tek će s krajem feudalizma i naraslom novom klasom, onom srednjom, uglavnom trgovačkom i smještenom u gradovima, nova snaga dostići nivo koji je bio neophodan za osvajanje novih sloboda za veći broj individua. Odnos države i pojedinca, shodno toj teoriji, od primarnog je značenja, te je nova buržoaska klasa, ili njena preteča, zahtijevala zaštitu svojih postojećih prava, ali i osvajala nova. Pod ovakvim okolnostima odvija se proces reformacije te razvija renesansa koji usporedno trasiraju put za spiritualnu emancipaciju pojedinca.

Bitni trenuci na tom putu desili su se u trinaestom stoljeću kada je u Engleskoj usvojena *Magna Carta* 1215. godine. Na političkom nivou ovaj je princip limitirao vlast monarha. Norveški kralj Magnus, šezdeset godina kasnije, obećao je čak jednakost pred zakonom, nečuveno obećanje za to doba koje se neće ostvariti još cijeli niz stoljeća. Međutim, to je pokazatelj radikalnosti promjena koje su nastupale. U raznim društvima sve češće mogao se čuti kriticism prema vladarima jer nisu ostvarili svoje prirodne obveze proistekle iz prirodnog prava. Ove vrste kriticizma, zajedno sa zahtjevima za vjersku toleranciju te skupa s novim slobodama osvojenim otporom prema starim političkim i ekonomskim vezama, kreirale su novu klimu u kojoj se, tijekom niza stoljeća, pojavljuju izuzetno značajni filozofi.

Sveti Tomas Akvinski redefinirao je sistem prirodnog prava u trinaestom stoljeću. On je izveo dualnost prirodnog prava i egzistencije. Svi ljudi su, sudeći po njegovoj filozofiji, braća i sestre, ali i subjekti dvaju autoriteta: Boga te čovjeka. Slične poruke odašiljali su brojni kršćanski filozofi petnaestog i šesnaestog stoljeća, poput Jana Husa koji je pozivao na ljubav prema drugima. Erasmus Roterdamski zagovarao je pomak s obveza prema pravima te ignoriranje razlika u spolu, starosti, bogatstvu ili statusu i iskazao narasli interes za pravdu, jednakost te individualnu slobodu.

Hugo Grotius je tvrdio da prirodno pravo i zakon stoje iznad svih vlada i oblika vlasti jer egzistiraju neovisno od svih političkih snaga.

Rene Descartes u sedamnaestom stoljeću piše “mislim, dakle jesam” i objavljuje “Meditacije na prvu folozofiju”, što mnogi kasniji autori smatraju prelomnicom u modernoj filozofiji.^[21] Ovako razvijena, zapravo probuđena filozofska aktivnost nesumnjivo je imala utjecaj na sve burnija dešavanja prvenstveno u Europi. Francuska i Španjolska poprište su učestalih pobuna protiv apsolutizama kraljeva, dok je Nizozemska otkazala uniju sa španjolskim kraljem. U Engleskoj se proširio pokret “*Levellers*” za ostvarenje prirodnih prava na život, imovinu, izbor predstavnika u vladajuće institucije, religijske slobode te slobodu od vojne mobilizacije.

Snaga ovog pokreta, te ostala zbivanja na britanskom otočju, dovela su do ustanovljenja “*Habeas Corpus Act*” 1679. godine, kojim je stanovništvo zaštićeno od arbitrarnog hapšenja i tamničenja. Deset godina kasnije, novi zakonski akt o pravima (*Bill of Rights*) donesen je i predstavlja monumentalni čin kojim je limitirana ne samo moć monarha već sama monarhija kao oblik vladavine. Ovom demokracijskom činu prethodila je duga era borbe za ograničenje monarhove vlasti tijekom koje je jedan kralj, Charles I, čak i pogubljen, uz ustanovljenje kratkotrajne republike u Engleskoj pod Oliverom Cromwellom. Tijekom početka ovog pokreta u sedamnaestom stoljeću, popularni zahtjevi su bili za pravo na život, imovinu i vjersku slobodu.^[22] Obnova monarhije ugušila je, privremeno barem, i nade u ustanovljenje niza ljudskih prava. Tek će stotinjak godina poslije, tijekom događaja opisanih kao “*Glorious Revolution*” iz 1688. godine, ovi zahtjevi uskrnuti u puno jačem obliku i uz vodeću ulogu narasle buržoazije, te konačno se i ostvariti godinu poslije u spomenutom “*Bill of Rights*”.

Već spomenute pobune protiv kraljevskih apsolutizama diljem Europe bile su odraz popularnih želja za limitiranjem moći pojedinaca i osvajanjem sloboda masa. Engleski kralj bio je primoran na primjenu ovog akta i monarhija je preživjela. U Francuskoj kraljevi su opstali manje ili više neometani na tronu još jedno stoljeće, ali je uslijedila prva buržoaska revolucija.

Samoj buržoaskoj revoluciji prethodila je živa filozofska aktivnost koja je utjecala umnogome na promjenu stanja svijesti, ako ne već masa, ono barem revolucionarnih vođa. U grupu mislitelja od presudnog značaja za današnji stupanj odnosa u ljudskom društvu svakako spada Niccolo Machiavelli, iako bi ga teško bilo svrstati u zagovarača širenja ljudskih prava. Međutim, njegova djela, prvenstveno se misli na izdavanje “*Princa*” 1532. godine, utjecala su i korištena od mnogih vladara ili onih koji su borili se za vlast. Njegove analize načina na koji se vlast osvaja, drži ili, na koncu, gubi preštampanaju i citiraju i suvremeni sociolozi i politolozi.

Iako je Machiavellijev život te njegov rad, uključujući i ovo kapitalno djelo, bio posvećen porodici Medici, analize i poruke su univerzalne i vanvremenske. On je uvidio historijsku mogućnost ujedinjenja Italije u situaciji spoljne prijetnje, tada dolazeće iz Francuske. Odbacivši stege tradicionalnog kršćanskog morala, što je bilo šokantno za prvu polovicu šesnaestog stoljeća, otvorio je diskusiju koja je neprestajuća do danas. S jedne strane moralisti sagledavaju teorijske i moralne implikacije Machiavellijevih ideja, dok se s druge strane “Princ” proglašava republikanskim, pošto je razotkrio prirodu tiranije te ga Rousseau i Montesquieu slave kao prvog modernog mislitelja.

“Kraj opravdava sredstva” jedna je od najcitiranih političkih fraza, bez obzira da li se slagali s idejom ili ne. Ova popularna fraza bolje se shvaća širom mišlju Machiavellija: “U radnjama svih ljudi, posebice prinčeva, gdje ne postoji nepristrasni sudac, mora se razmotriti konačni rezultat.”^[23] “*Il Principe*” je proglašavan “udžbenikom zla”, pošto je Crkva vidjela to kao “rad đavla”, dijelom i zbog zagovaranja neovisnosti politike od teologije. Mnogi drugi ovo djelo vide kao praktični vodič za diplomate u kojem je formuliran politički mit neophodan za galvaniziranje podrške apolitičnih masa. Upravo ovaj aspekt “machiavellisma” bit će korišten od kasnijih filozofa, uključujući i vode prve buržoaske revolucije u Francuskoj.

Drugi jedan mislitelj smatra se osnivačem moderne državne filozofije. Thomas Hobbes, koji je djelovao tijekom sedamnaestog stoljeća, smatrao je da ljudi moraju priznati apsolutnu nadmoćnost države i u sekularnim baš kao i u religijskim pitanjima. Osnovni razlog je u činjenici da država pruža sigurnost, smatrao je Hobbes, tvrdeći da je prirodno stanje čovjeka ono u kojemu je svatko u ratu protiv svatkoga.^[24] Njegovo najznačajnije djelo “*Leviathan*” stoji u suprotnosti s radom, primjerice, Thomasa Painea o pravima čovjeka o kojem će biti riječi nešto poslije.

Ipak, kada se cjelovito sagleda njegova filozofija države, neminovno se može ustvrditi da je ona prvenstveno sekularna, što je uveliko slijedio i John Locke koji je ustanovio koncept limitirane vlasti i kontrole onih koji vladaju. Razvio je ideju podjele vlasti na zakonodavnu koju ima parlament, izvršnu te federalnu, kako je on nazvao državnu sigurnost. Locke je naznačio važnost privatne svojine, odnosno prava na život, slobodu i imovinu. Kasnije liberalne demokracije umnogome će se osloniti u svom ustanovljenju na ovu filozofiju.^[25]

Ideju o trodjelnoj podjeli vlasti slijedio je Montesquieu koji je visoko cijenio Englesku. On je objavio “Duh zakona” 1748. godine, u kojem je opisao kao najbolji sistem onaj u kojem građanin može učiniti sve što

nije zabranjeno zakonom. Despotizam je, slijedeći Montesquieuove misli, najgori oblik vladavine, te je za njegovo sprečavanje neophodna podjela vlasti na izvršnu, zakonodavnu i sudsku. Ideju reprezentativne demokracije koju je razvio Locke nastavio je i Montesquieu. Upravo na ovom pitanju najizrazitije je prikazana razlika filozofije Jeana Jacquesa Rousseaua, koji je bio vjerojatno ponajveći zagovornik izravne demokracije. Zbog toga ne treba čuditi često spominjanje njegovog imena tijekom studentskih demonstracija u Europi 1968. godine i uopće respekt prema njegovom djelu koji, generalno govoreći, gaje filozofi s političke ljevice na prijelazu s dvadesetog na dvadeset prvo stoljeće.

Otuđenje čovjeka od društva, društvenih institucija i konvencija je fenomen koji je Rousseau posebice pratio i obradio. Iako je sam termin otuđenje, odnosno alijenacija prvi upotrijebio Hegel, Rousseau je sinonim promišljanja čovjekove alijenacije u suvremenim društvima. Pored ovog predmeta njegovog izučavanja, za kasniji razvitak ljudske misli od najvećeg je značaja njegova teorija društvenog ugovora, koja je razrađena u istoimenom djelu 1762. godine.

Shodno njegovom viđenju, ljudi se ujedinjuju zbog zajedničke zaštite. Svatko to čini slobodnom voljom i na principu jednakosti stavljajući se pod vodstvo opće volje. Upravo ovaj dio Rousseauovog tjeka misli pružio je utočište idejama krajnje ljevice dvadesetog stoljeća kada su iznimno nedemokratski režimi, nazivajući se narodnim, pokušali njegovim idejama opravdati institucije sistema koje su razvili nauštrb građanskih i političkih sloboda. Ideju da specifičnu volju izraslu iz posebnih interesa država treba ugušiti silom zbog opće dobrobiti, u praksi su primijenili mnogi socijalistički i komunistički pokreti.

U društvu uređenom po Rousseauvim principima, građanin slijedi zakon ali država zadržava mogućnost da provjeri njegove misli. Čini se da je, danas disfunkcionalna, Demokratska Republika Njemačka upotrijebila u praksi ovaj postulat više nego ijedna druga država modernog doba. Ovaj sistem je, nažalost, bio u praksi primjenjivan ne tako rijetko tijekom razvoja društvenih sistema nedemokratskog karaktera. Međutim, čak i one države koje su njegovale desetljećima, pa i stoljećima, demokratske sisteme nisu potpuno nevične u provjeri misli svojih građana. Primjeri iz Sjedinjenih Američkih Država i Velike Britanije potvrđuju da se u svakom državnom uređenju režim koristi i špijunskim metodama da provjeri misli svojih građana. Razlika je jedino bila da su demokratski režimi tajili ovakvu praksu koja ipak nije bila raširena, te je i broj građana koji su stradali ili snosili

konzekvence zbog “pogrešnih misli” bio značajno manji. Ova promišljanja vrlo su bitna za potpunije sagledavanje teorije društvenog ugovora.

Po toj teoriji nacionalna država je prirodna država. U državi svatko se odriče određenih prava ne bi li zavrijedio zaštitu kroz sistem kolektivne sigurnosti i mira. U državi je osigurana vladavina prava koja se ostvaruje kroz legalne strukture. Konstitutivna država je legitimna nacionalna država zasnovana na racionalnom argumentu i pravdi. Sagledavajući sve ove premise, kao i zaključke o ostvarenju društvenog ugovora u praksi, očito je da u prirodnoj državi vlada socijalni kaos. U nacionalnoj državi, za razliku, i nakon ostvarenja svih navedenih premisa, ostvaruju se dva ugovora: ugovor o uniji te ugovor o podređivanju. Odnos ova dva ugovora određuje zapravo karakter i model države, da li je država autoritarna ili demokratska.

Cijeli niz francuskih filozofa vrlo je bitan za razvitak suvremene društvene misli, te posljedično tome i razvitak ljudskih prava do kojeg će doći tijekom dviju revolucija osamnaestog stoljeća. Denis Diderot, najznačajniji predstavnik škole enciklopedista, smatrao je da su zakoni prirode razumljivi svima, te da se u prirodnim zakonima apsolutno ne spominju kraljevi, aristokracija, pape, biskupi, klase, države ili vremenski periodi. Jednakost je prisutna u prirodnom pravu, te su ljudska prava za sve. Naravno da je ovakvo učenje bilo revolucionarno za sredinu osamnaestog stoljeća kada je objavljeno, ali niti je to bilo svojstveno samo za Francusku, niti samo za filozofe Zapadne Europe.^[26]

Njegov suvremenik bio je Immanuel Kant koji je cijeli život proveo u Königsbergu u istočnoj Pruskoj, ali čije su misli dosegle do svih značajnih mislilaca tog i kasnijih doba. “Kategorični imperativ” je Kantov izum koji zagovara univerzalnu obvezu da bi ljudska bića bila smatrana samim sebi za cilj a ne kao sredstvo. Ovako živa filozofska aktivnost za posljedicu je imala dvije nadolazeće revolucije, onu američku i francusku. Naravno, moguće je osporiti ovu tvrdnju jer revolucije su bile posljedica naraslih političkih, ekonomskih i društvenih potreba društava i njihovih članova, ali ovakav razvoj misli u predrevolucionarnom dobu kreirao je atmosferu za revolucionarne promjene. Ako običan puk, koji je na sopstvenim plećima iznio revolucionarne promjene, možda nije nikada ni čuo za cijenjene filozofe a nekmoli njihove misli, revolucionarne vođe uveliko su bile inspirirane velikim preokretom u razvoju ljudskih misli tijekom perioda koji im je prethodio.

Suvremenik američke revolucije, te zapravo jedan od njenih vođa bio je Britanac Thomas Paine. On je pišući “Prava čovjeka” razmatrao prirodne zakone i prirodna prava. Smatrao je da su prava čvrsto povezana s dužnostima.

Univerzalna prirodna prava pojedinaca izvor su svih konzekventnih prava članova društva. Pojedinci stupaju u društvo da osiguraju svoja originalna prava a ne da im se ona oduzmu, smatrao je Paine.

Neki suvremeni teoretičari smatraju da je upravo Paine uveo termin “ljudska prava”, mada malo pažljivija inspekcija ranih radova iz ove oblasti ne može precizno ustvrditi tko je bio zaista prvi, već je samo moguće ustvrditi jednu grupu ljudi u kojoj je bio i Thomas Paine. U mnogim izdanjima navodi se ova činjenica: “Thomas Paine moguće je bio prvi koji je upotrijebio termin ljudska prava u svojem engleskom prijevodu ‘Francuske deklaracije’”.^[27] Moguće je da smatranje Thomasa Painea rodonačelnikom termina “ljudska prava” dolazi iz činjenice da je upravo on prvi preveo Deklaraciju o pravima čovjeka i građanina s francuskog na engleski. Pri tome se u tekstu poslužio pojmom ljudska prava, premda to nije bilo rečeno u originalnoj verziji.^[28]

Cijela teorija se razvila zašto je to učinio baš tu a ne kada je pisao o nekim drugim pravima i u drugim djelima. Sada je to predmet akademskih rasprava i špekulacija. Od trenutka nastanka, odnosno prve upotrebe pojma do dvadesetog stoljeća rijetko se tko služio ovim pojmom. Tek je u dvadesetom stoljeću, i pogotovu nakon svjetskih ratova, došlo do opće upotrebe pojma ljudska prava, a koncem milenija može se reći da je čovječanstvo ušlo u eru ljudskih prava zbog učestalosti korištenja pojma, te opće svjesnosti značaja principa.

Sva ova djela, ma koliko bila filozofska i sekularna u svom karakteru, dijele dosta misli s religijskim doktrinama. Obje grupe radova i autora, sekularni filozofi baš kao i oni religijski, govore o idealima a ne o stvarnosti. Teorije su bitno različite od prakse toga doba i predstavljaju vizije najboljih u ljudskoj vrsti, a ne najgorih, koji su često bili i na vlasti u mnogim državama. Tako je zbog svojih javno iskazanih ideja Rousseau morao potražiti egzil, dok je u engleskom Coventryju spaljena lutka s likom Thomasa Painea, a u drugim gradovima njegove knjige.

Ideje zastupljene u promišljanjima ovih filozofa često su bile uzajamno kontestirane. Prava i obveze su jedan primjer. Sličan je odnos općeg i partikularnog, pravde i privilegije, promjene i kontinuiteta, jednakosti i hijerarhije, te je pojašnjenje odnosa u društvu na osnovu ovih ideja vrlo važno za dolazeće ideologije. Gledajući ka počecima historije, većina pojedinaca konfrontirala je hijerarhična društva različitih načina. Od stare Atene pa do suvremenih država ova se činjenica ponavlja u svim svjetskim regijama.

Dominacija i diskriminacija oduvijek su egzistirale i još uvijek egzistiraju. Pitanje je samo da li su zasnovane na rasi, nacionalnoj ili ideološkoj pripadnosti,

spolnoj ili starosnoj grupi, religijskoj grupi, obrazovanju, seksualnom opredjeljenju ili nekom drugom diskriminirajućem faktoru. Teorije božanskih prava vladara, tako česte u prošlosti, ali koje nisu izumrle ni na prijelazu milenija, podržavale su vizije diskriminacije čiji se novi autori pojavljuju i nakon “kraja historije”, kako je današnjicu shvatio i opisao Francis Fukuyama.^[29]

Ako se vratimo prema počecima historije, primjer Konfucija objašnjava diskriminatorske ideje znatno razvijenije, mora se priznati, u prošlim dobima. On je smatrao da žene zaista jesu ljudska bića, ali niže pozicije od muškaraca i da nikada neće moći ostvariti punu ravnopravnost s muškarcima. S jedne strane, lako je proglasiti ove Konfucijeve misli seksističkim, ali moguće ih je vidjeti i kao vizionarske, pošto i na početku dvadeset prvog stoljeća, uopćeno govoreći, žene nisu ostvarile ravnopravnost u društvu. Čak i ona društva koja su razvila institute ljudskih prava i sisteme zaštite potajno diskriminiraju žene, ako nikako drugačije ono slabijim plaćanjem za isti posao koji muškarci čine. Tradicionalnija i konzervativnija društva u ovom smislu ne treba ni spominjati, pošto je to uvriježena praksa te ponajmanji problem suvremenih žena u ovim društvima.

Religijski i filozofijski principi suosjećanja i skrbi sukobljavaju se kroz povijest sa sekularnim htijenjima za političkom moći i privilegijama. Ovdje leži samo jedan od uzroka diskriminacije kroz prošla vremena, ali i sadašnjost. Europsko kršćanstvo sa svojim nacionalnim vlastima u prošlosti je, neki će ustvrditi i relativno lako dokazati da je isti slučaj i u sadašnjosti, ugnjetavalo muslimane i Židove. Porobljavanje čitavih afričkih plemena i nacija, te njihova eksploatacija, tipičan su primjer poimanja drugih rasa inferiornim. Ova rasistička ideologija često je služila i kao kontekst za teritorijalna osvajanja te ekonomska iskorištavanja. Međutim, ni druge rase nisu imune od rasizma i povijesno je dokazano da su se i bijelci znali naći u ropstvu zbog boje svoje kože, da su bili diskriminirani baš kao i druge rase od bijele rase, kada su okolnosti to dozvoljavale. Primjer Kine s početka dvadesetog stoljeća je poučan.

Porobljavanje pripadnika i pripadnica sopstvene rase također nije bio neuobičajeno tijekom povijesti, pa se čak može pratiti od samog početka putovanja robova iz zapadne Afrike, gdje su lokalne vođe prodavale robove iste boje kože, a na drugom kraju ovog puta slobodni crni zemljoposjednici kupovali iste te robove. Ovo je predstavljalo manjinu u cijelom robovlasničkom lancu, ali pokazuje nepobitnu činjenicu da se robovlasništvo i ropstvo ne mogu vezati isključivo za određenu rasu već su, nažalost, odlike svih ljudskih rasa.

Čisto kapitalistički gledano, a razmatra se upravo period razvitka buržoaskih društvenih odnosa, bilo bi ravno financijskom samoubojstvu prekinuti tako lukrativnu trgovinu kao što je bila trgovina ljudskim robljem. Čak i najveći proponenti ljudskih prava i revolucionarnih promjena imali su veze s robovlasničkim odnosima ili barem kompanijama uključenim u ovaj posao. Nije tu u pitanju samo ropstvo kojeg su se možda najranije od svih izvora diskriminacije riješile najrazvijenije države svijeta, već i ugnjetavanje i nejednakost na drugim osnovama.

Rousseau je tako smatrao da je prirodnim redom ustanovljeno da žena sluša muškarca. Montesquieu je smatrao crne Afrikance divljim i barbarima. Slične poglede imao je i Diderot. John Locke posjedovao je dionice u “*Royal African Company*”, dok je Voltaire imao financijske interese u “*Compagnie Des Indies*”. Štaviše, njegovo je shvatanje da “crnci imaju svega nekoliko ideja više od životinja”.^[30] David Hume je možda to izrekao manje uvredljivo: “Crnje, baš kao općenito govoreći sva ostala bića, prirodno su inferiorne bijelcima.”^[31]

Na ovaj način, vodeći mislitelji prosvjetiteljskog perioda koji su slijedili ideje prvi put promišljene u staroj Grčkoj, zapravo su samo potvrdili sopstvenu dosljednost. Naime, oni ne samo da su bazirali filozofiju prosvjetiteljstva na prirodnom pravu koje je prvi put utemeljeno u starogrčkoj civilizaciji, već su slijedili i rasističke teorije Aristotela, Platona i ostalih vodećih mislitelja starog doba. Oni su smatrali ropstvo prirodnim oblikom društvenog uređenja, opisujući robove kao “živo oruđe”, a barbare kao predodređene za ropstvo zbog manje vrijednosti.^[32]

Odnos prema ženi, također obespravljenoj, kako u staroj Grčkoj, tako i u europskim društvima do dvadesetog stoljeća, bio je izuzetno seksistički, kao što je već opisano. Ovdje se također pokazala konzistentnost od najstarijih dana. Primjerice, Aristotel je naveo da je odnos “između muškarca i žene svojom prirodom postavio u superioran i vladajući položaj onog prvospomenutog, a drugospomenutu u inferiorni položaj subjekta.”^[33]

Poglavlje II

Razvitak društva i misli do modernog doba

Filozofi su, obrazloženo je, uveliko stvorili teoretske pretpostavke za američku i francusku revoluciju, kreirali atmosferu u javnosti za velike promjene te zagovarali univerzalnost ideja o ljudskim pravima. Pri tome, bili su vrlo selektivni u odabiru prava, kao što je spomenuto u prethodnom poglavlju, ali to su bili veliki početni koraci u razvitku modernih demokratskih društava zapadne civilizacije. Međutim, nisu samo teoretičari bili dvolični u svom odnosu prema ljudima druge rase te ženama, bez obzira na rasu. Niti političke vođe nisu bile bitno različite. Thomas Jefferson je, baš kao i George Washington, posjedovao robove.

Američki ustav, toliko slavljen zbog zagarantiranih sloboda, originalno ne spominje žene, a glasačko pravo ostavljeno je državama članicama da uredi po sopstvenim nazorima. Tako se desilo da će još više od stoljeća znatan dio američkih žena biti uskraćen za jedno od osnovnih prava – pravo glasa. Čak i u onim državama u kojima je ranije dozvoljeno pravo glasa za žene, ono je najčešće bilo ograničeno starosnim dobom, te statusnim i imovnim stanjem. Domorodni (nativni) Amerikanci, kako današnja službena politika naziva američke Indijance, došli su pod udar politika vodećih ljudi američke revolucije i postrevolucionarnog doba. Jefferson se zalagao za istrebljenje Indijanaca dok su George Washington i Benjamin Franklin opisivali ih kao “ignorantne divljake” i “zvijeri”.^[34]

Prilično je lako s distance veće od dvjesto godina kritizirati učesnike historijskih prevrata i ovdje novih ideja. Tijekom tih promjena, većina revolucionara te žitelja društava u kojima su se promjene događale bila je još idejno konzervativna. Kreatori novih ideja već su svakako bili pod udarom kritike, te vjerojatno dio aktivne manjine. Također je vjerojatno točno da ni sami nisu bili načisto s idejama jednakosti, jer možda je tada to sve zajedno bilo previše dešavanja u roku od svega nekoliko desetljeća.

Bijeli doseljenici u kolonijama nisu se miješali s domorocima ma koje boje kože bili, a rasni zakoni u većini europskih kolonija preventivno

su djelovali protiv miješanja i potlačenih rasa među njima samima. Nije bilo pretjerane razlike između nizozemskih kolonijalnih posjeda i onih portugalskih ili britanskih. Jedina promjena desila se u francuskim posjedima potkraj osamnaestog stoljeća, kada je revolucionarna skupština donijevši Deklaraciju o pravima čovjeka i građanina ukinula ropstvo u kolonijama, te donijela odluku o davanju državljanstva “onima obojenima”. Ove odluke ubrzo su povučene pod pritiskom javnosti te utjecajnih klasa, bez obzira na ukidanje kmetstva u Francuskoj i aboliciji feudalnog režima. Jednostavno, revolucionarna svijest bila je još u prevelikoj manjini da bi uspješno mogla nametnuti tako radikalne nove ideje. Robovi su tako opstali i u francuskim kolonijama, a “obojeni” će sačekati još na državljanstvo europske kolonijalne sile.

Restrikcije su postavljene i za one koji žele biti izabrani u javne institucije, pa je bogatstvo, kao i spol, bilo vrlo važno. Promjene koje su se desile koncem osamnaestog stoljeća nisu imale duboko utemeljenje u narodu, već je dio elite dobio podršku dijela obespravljenih i neimaštinom iscrpljenih nacija za promjenu vlasti, te neke pažljivo odabrane promjene. Sama Deklaracija o pravima čovjeka i građanina u svojoj osnovi je dokument o budućem svijetu, a ne opis stanja u Francuskoj Republici. Niti američki ustav nije u tom pogledu bitno drugačiji. Oba dokumenta svoju izuzetnu historijsku važnost dokazano zaslužuju, ali nisu mogla odjednom tako radikalno promijeniti stari konzervativni svijet.

Francuska deklaracija usvojena je u nacionalnoj skupštini 26. kolovoza 1789. godine potvrdivši vjerovanje novih vlastodržaca da prirodna i neotuđiva prava čovjeka moraju stalno podsjećati vladajući stalež na prava i obveze, kako sopstvene, tako i svih građana Republike. Tako prvi članak ove deklaracije navodi da su svi ljudi rođeni i ostaju slobodni te s jednakim pravima.^[35] Upotrijebljena je imenica čovjek, što od samog početka govori o muškom karakteru ovog važnog dokumenta. Međutim to je bio veliki korak za to doba razvitka društvenih odnosa. Deklaracija ima sedamnaest članaka i osnova je, usprkos nekim nesavršenostima, svih kasnijih sličnih dokumenata. U članku 16. navodi se da u društvu u kojem nije osigurano poštovanje zakona, niti definirana podjela vlasti, nema uopće ustava.^[36]

Samo pogled na spolnu strukturu novih društvenih pokreta i njihovo deklarativno zanemarivanje prava žena dovoljno govori o teškoćama koje su imale odvažne dame tog doba u svojim nastojanjima da pojašne i izbore se za jednakost svih ljudi. Olympe de Gouges, što je bio pseudonim pod kojim je djelovala, otišla je možda najdalje pišući “Deklaraciju o pravima žena” te aktivno se boreći za spolnu ravnopravnost. Na ovaj način ona je

1791. godine javno ukazala na inferiornost žena u originalnoj Deklaraciji o pravima čovjeka i građanina. “Ženska” deklaracija također ima sedamnaest članaka te tako još izravnije aludira na sve nedostatke originalnog dokumenta. Zanimljiva je i forma socijalnog ugovora između muškarca i žene koju je ona predložila u svojoj deklaraciji. To je ipak bio preveliki izazov za tadašnje patrijarhalno društvo.

Njen tragični kraj, iniciran novim režimom koji je zadržao neke tvrdokorne postulate omraženog apsolutizma, indikativan je za cijeli novi sistem. Jedan od žalosnih sinonima Francuske buržoaske revolucije, giljotina, dobila je široku upotrebu u revolucionarnom režimu. Olympe de Gouges postala je njena žrtva 1793. godine nakon brzog te, treba li reći, nadasve nepravednog sudskog procesa. Tako je teror, pored Deklaracije o pravima čovjeka, osnovno historijsko sjećanje na ovaj dio francuske prošlosti.

U Engleskoj, gdje formalno-pravna jednakost građana nije zaživjela ni dvjesto godina po francuskoj Deklaraciji o pravima čovjeka i građanina, te su građani još zapravo subjekti kraljevske volje shodno nepisanom ustavu, objavljena je knjiga od velikog značaja za prava žena. Mary Wollstonecraft objavila je 1792. godine djelo “Vindikacija prava žena” u kojoj je srčano argumentirala jednakost svih i zagovarala prava žena.^[37] Ovo je bio logičan nastavak njenog prethodnog članka o pravima muškaraca u kojem je polemizirala s jednim od vodećih mislilaca tog doba - Edmundom Burkeom. Nažalost, ova mlada žena ubrzo će umrijeti od posljedica poroda 1797. godine, kada je rođena njena kćerka Mary Shelley. Zanimljivo je da će upravo ova njena kćerka doživjeti svjetsku slavu kao autor “Frankensteina”.

Usprkos tragičnih sudbina preteča europskih feministica, njihova djela i pokušaji doprinijeli su razvitku moderne zapadne demokracije kao oblika društva u kojem će se konačno ostvariti najvećim dijelom ideal jednakosti svih članova društva. Različiti teoretičari nisu imali ujednačena mišljenja o ljudskom društvu, ali su njihovi polemički stavovi doprinijeli stvaranju modernih pogleda političke filozofije. Jedan do vodećih britanskih intelektualaca iz doba promjene milenija - Melvyn Bragg, uvrstio je “Vindikaciju prava žena” među knjige koje su promijenile svijet.^[38] Bragg navodi da je ovo djelo bilo ispred svog vremena, te kada je konačno to vrijeme došlo “udarilo je u srce borbe”, dodajući da bi bilo “pošteno smatrati Mary Wollstonecraft ne samo kao ikonsku figuru već i kao temeljnu filozofkinju, praktikanticu i aktivisticu stavova o ženi koje se danas bore za priznanje na svakom intelektualnom tržištu svijeta.”^[39]

Ipak, sav taj uman trud velikih mislitelja koji su djelovali u periodu velikih historijskih preokreta teško da bi ostvario tako korjenite reforme da nije bilo revolucionarnih promjena. Američka revolucija kojom je izvojevana neovisnost od najveće imperijane sile tog doba, Velike Britanije, te Francuska buržoaska revolucija unijele su velike novosti u principe izgradnje države i društva. Princip jednakosti je vrlo bitan, i njegov pokušaj primjene na drugačiji način. Neophodno je uočiti i da se njihovim primjerom dao veliki poticaj kreiranju novih republika kao kontramodela tada ustaljenim monarhijama. Samim time uglavnom se omogućio reprezentativniji oblik organiziranja vlasti i manje mogućnosti autokratizmu.

Ovaj postulat je donekle problematičan jer historijski primjeri pokazuju da su republike često postajale najdespotskija društva tijekom dvadesetog stoljeća. U njima su se na najbrutalniji način gušila prava i slobode građana, dok su neke monarhije, posebice one sa sjevera Europe, svojim subjektima omogućile najveće zabilježene slobode u dugom razvitku ljudskog društva. Međutim, poenta je ovdje u pokušaju negeneraliziranja: svako društvo razvilo se na poseban način i teško bi se moglo odrediti koji oblik vladavine omogućuje lakši i uspješniji razvitak društva. Činjenica ipak ostaje da su u republici, barem formalno, svi građani jednaki, dok u monarhijama samim njihovim postojanjem jedan uski krug, zapravo jedna porodica, ustavno je iznad ostalih.

Moguće je čak i cinično zagovarati da je britanska kraljica, na primjer, uskraćena za osnovno građansko pravo – pravo glasa, pošto ona kao monarh države i navodno politički neutralna sila, shodno zakonu, ne može se odrediti koja bi joj politička opcija bila bliža srcu i interesima. Sigurno je da bi mnogi njeni podanici rado promijenili ovo jedno uskraćeno pravo za samo djelić bogatstva i privilegija u kojima ona i njena šira rodbina uživa.

Ako se pogleda povijesno unazad, u vrijeme konca osamnaestog stoljeća, kada su američki doseljenici izborili neovisnost od imperijalnog centra u Londonu te počeli izgradnju moderne federacije, lako je uočiti da je osnova začetka borbe bila manje idealizirana od onoga kako se naknadno vidi. Naime, nametanje poreza potaklo je početak pobune da bi se kasnije “očevi nacije” našli pred zadatkom utemeljenja što pravičnije države. Iz ovog proizvedenog cilja došlo se do novog koraka u razvitku ljudskih prava. Isto tako je i Francuska revolucija gotovo istovremeno dala temelje novim pogledima na društveni razvitak. Njen negativni efekt, poput jakobinskog terora, ne može se zanemariti, ali je za moderne demokracije znatno važnije kako se u Europi kreirala republika s ciljem osiguranja osnovnih prava većini građana.

Ove dvije revolucije u praktičnom su smislu učinile ono što su svojim djelima, koja su prethodila revolucijama, činili veliki mislioci Europe naslanjajući se na tradicije stare Grčke i velikih popularnih religija, uglavnom monoteističkih, i uglavnom, ako ne i isključivo, kršćanstva, do oblika vladavine u tadašnjem svijetu koji su uzročili situaciju podobnu za revolucionarne promjene. Iako će francusko društvo proći kroz pet republika, koje se bitno razlikuju jedna od druge, te također kroz intervale autoritarnih režima, nikada više neće se moći na duži rok ignorirati probleme u društvu, kao što se to činilo prije Revolucije. U Sjedinjenim Američkim Državama također će se desiti turbulentni periodi poput Građanskog rata sredinom devetnaestog stoljeća, ali osnove ugrađene na početku njihovog egzistiranja ostale su s manjim modifikacijama do danas.

Potrebno je naglasiti da ova dva velika događaja jesu predstavljala historijsku prekretnicu, ali nisu značila da su najšire mase stekle promijenjenu svijest koncem osamnaestog stoljeća. Politička i intelektualna elita u ovim dvama društvima uspjela je promijeniti uvjete pod kojima je većina stanovništva živjela. Pod tim novim uvjetima steći će se mogućnost za promjenu svijesti kod većine stanovništva, te za nove korake u razvitku ljudskih prava poput onih manjinskih, ali i prava oko polovice čovječanstva – prava žena.

Burna diskusija razvila se od same Francuske revolucije pa do suvremenog doba o osnovnim tekovinama ovog znamenitog događaja. Za jedne je to teror koji je uslijedio, te je giljotina postala sinonim revolucije. Drugi opet pokušavaju baštiniti pozitivne strane, poput Deklaracije o pravima čovjeka i građanina, te proizvedenim postulatima o “jednakosti, bratstvu i slobodi”^[40].

Znatno je drugačija situacija s drugom revolucijom, onom američkom, pošto su gotovo svi suglasni o njenim pozitivnim stranama. Naime, nakon dolaska Georgea Trećeg na engleski prijestol usvojen je takozvani “*The Stamp Act*”, s namjerom da natjera koloniju da plati troškove stacioniranja britanskih trupa na američkim granicama. Iako je ovaj zakon povučen, konzekvence su bile velike. Po dolasku britanskih trupa u Boston 1768. godine, nelagoda se razvila između vojnika i domicilnog stanovništva. Dvije godine kasnije došlo je do “bostonskog masakra”, kada su četiri osobe ubijene, a 1773. desila se čuvena “bostonska čajanka”, kada su u luci bačeni kontingenti čaja s usidrenih brodova i obližnjih skladišta. Tri godine kasnije dolazi do neovisnosti Sjedinjenih Američkih Država i početka jedne sasvim nove ere, kako u geopolitičkom smislu, tako i u oblasti razvitka ljudskih prava.

Nova federalna država prošla je kroz prvobitnu zakonodavnu fazu koja je zaista bila revolucionarna za to doba. Uglavnom, moguće je, bez detaljnijeg ulaženja u pojedinosti, zaključiti da su *“Bill of Rights”*, Ustav te amandmani na isti bili od strahovitog značaja za SAD ali i ostatak svijeta, kako tadašnjeg, tako i naredna dva stoljeća. Građani su dobili nova prava, i jednakost je bila zakonski proklamirana za najveći dio društva i u znatnom dijelu država članica. Žene nisu bile potpuno punopravne, ali njihov je status varirao od države do države članice, te je tako u nekim od članica njihovo biračko pravo bilo ostvareno među prvima u svijetu koncem devetnaestog i početkom dvadesetog stoljeća. U drugima, pak, niti žene, niti crni stanovnici nisu ostvarili punu jednakost još cijelo stoljeće.

Elizabeth Freeman, koja je bila crnputa, poduzela je pravnu akciju pred sudom 1781. godine zahtijevajući slobodu, što je rezultiralo zabranom ropstva u državi Massachusetts. Deset godina kasnije, Američki kongres usvojio je *“Bill of Rights”*, čiji su postulati važeći i danas uz dopunske amandmane. Najvažniji su bili amandmani o slobodi govora, slobodi tiska, religije i političkog organiziranja.

Neophodno je spomenuti i vid “globalizacije” tadašnjih revolucija, jer su neki od značajnih sudionika uspjeli pojaviti se u obje revolucije. Tijekom borbe za američku neovisnost, Francuzi su bili saveznici Amerikanaca i donekle doprinijeli, što izravnim vojnim učešćem, što indirektno pomažući ratna nastojanja, konačnoj pobjedi i proglašenju neovisnosti 1776. godine. Nisu samo Francuzi bili na strani američke revolucije. Thomas Pain, rođeni Britanac, bio je aktivni vođa pokreta za neovisanost SAD-a. Markiz de Lafayette učestvovao je tako u obje revolucije, poput cijelog niza njegovih sunarodnika.

Jedan drugi markiz, De Condorcet, baš kao i Voltaire, Montesquieu i Rousseau, među ostalima, zvao je sopstveni pokret mislitelja: prosvjetiteljstvo koje je bilo od velikog utjecaja na suvremene političke tokove te doprinijelo takvim socijalnim promjenama koje su, opet, utjecale na druge oblasti življenja te razvitak ljudskog društva i odnosa među ljudima, da su ostali jedna od osnova suvremenih vizija o ljudskim pravima usprkos nekim nelogičnostima, gledano iz perspektive početka dvadeset prvog stoljeća.

U takvoj intelektualnoj atmosferi, prožetoj revolucionarnim događajima na obje strane Atlantskog oceana, zahtijevane su još revolucionarnije promjene i ostvarenje donedavno nezamislivo smionih prava. Prosvjetiteljske ideje našle su plodno tlo u iskazanim zahtjevima narasle buržoaske klase. Uvjete za mogućnost revolucije stvorio je stari režim, već spominjan kao

apsolutistička monarhija, koja je uporno odbijala reformirati se ili barem donekle ublažiti karakter svoje vlasti. Način vladavine i rastrušni život kralja Louisa XVI umnogome su doprinijeli popularnom nezadovoljstvu koje je bilo inicirano dugom i teškom ekonomskom krizom.

Koncem osamnaestog stoljeća postalo je jasno čak i dvorjanima da je neka vrsta reforme neminovna, te je konačno sazvan opći sabor sva tri staleža. Međutim, pošto je posljednji održan 1614. godine, u međuvremenu promijenile su se okolnosti i narasli treći stalež, sastavljen od građanstva, nije bio zadovoljan predviđenim načinom donošenja odluka. Prva dva staleža, koja su činili klerikalci i plemstvo, pozvana su na poseban sabor trećeg dijela koji je premodelirao sebe te zakazao saziv nacionalne skupštine koja će predstavljati ne staleže već narod. Većina crkvenih predstavnika pridružila se ovoj skupštini, kao i manji broj plemstva.

Kralj je pokušao donekle promijeniti organizaciju upravljanja državom, ali je to shvaćeno kao početak kraljevskog puča protiv narodne skupštine i pobuna je počela 14. srpnja 1789. godine. Bastille je osvojena, a kralj se priklonio pobunjenom narodu. Jedna od prvih skupštinskih odluka je bila o ukidanju feudalizma, što je uznemirilo druge europske države, kao i znatan dio plemstva. Deklaracija o pravima čovjeka i građanina objavljena je 26. kolovoza 1789. godine kao vjerojatno najznačajniji dokument ovog perioda, koji će utjecati na brojne događaje suvremenog doba.

Katolička crkva, koja je ne samo bila dominantna snaga starog režima već i najveći zemljoposjednik u Francuskoj, izgubila je svoj utjecaj pod novim okolnostima. Uslijedio je i gubitak znatnog dijela imovine te mogućnosti oporezivanja koju je Crkva uživala stoljećima. Konačno, sveštenici su proglašeni državnim činovnicima i od njih je traženo da prisegnu lojalnost državi, što je veliki broj odbio uz podršku Pape Pije VI, koji nikada nije priznao ovako promijenjenu organizaciju katoličke crkve u Francuskoj. Konkordat je po okončanju revolucije ugovoren između Napoleona i Vatikana, da bi stoljeće kasnije separacija Crkve i države postala jednom od bitnih značajki moderne francuske države.

Tijekom revolucionarnog doba, frakcije i različiti politički interesi stvorili su uvjete za stranačko organiziranje, pa su tako oponenti revolucije u Skupštini sjedili na desnoj strani, dok su zagovaratelji radikalnih ideja, oličeni u Maximilienu Robespierreu, bili na lijevoj strani. Ovakav raspored sjedenja ušao je u političko shvaćanje ideologija i stranaka, te postao uvriježen širom svijeta.

Savezništvo kralja s revolucionarima nije moglo dugo trajati, te su kralj i kraljica Marie Antoinette 1791. godine dospjeli u kućni pritvor

nakon neuspjelog pokušaja bijega iz Pariza. Politički klubovi imali su različite agende, te je vrlo slaba ustavna monarhija uspostavljena kao vrsta kompromisa, iako je raslo nezadovoljstvo monarhijom među građanima i siromašnijim slojevima glavnog grada. Težnje za ukidanjem monarhije dodatno su porasle po izbijanju rata protiv Austrije i Pruske.

Sljed događaja rezultirao je u Pariškoj komuni 1792. godine, koja je bila različit događaj od poznatije Pariške komune iz 1871. godine. Lokalna komunalna vlast u Parizu omogućila je rad zakonodavne skupštine koja je donijela odluku o suspenziji monarhije. Ovo tijelo prilikom donošenja ove odluke bilo je sastavljeno gotovo isključivo od Jakobinaca koji su pripadali političkoj ljevici. Političke opcije su se radikalizirale i proglašena je Republika, dok su tijekom 1793. godine i kralj i kraljica giljotinirani. Oni su bili samo dvije od gotovo dvadeset tisuća žrtava. “Crveni teror” je ubrzo zamijenjen “bijelim”, u kojem su nekoćnji egzekutori postali žrtve. Nakon nekoliko godina vladavine direktorijata, Napoleon Bonaparte je vojnim pučem preuzeo vlast 1799. Godine, da bi sebe pet godina poslije proglasio imperatorom i time i faktički dovršio prvi republikanski period u povijesti Francuske revolucije.

Tijekom same revolucije, u francuskoj nacionalnoj skupštini, vojvoda Mathieu de Montmorency senzacionalno je ustvrdio: “Prava čovjeka su nepromjenjiva poput pravde, vječna poput razuma, važe za sva vremena i za sve zemlje.”^[41] Pozivi da se slijedi primjer iz SAD-a bili su općeprihvaćeni tih revolucionarnih mjeseci, ali im je dat i dodatni značaj zahtjevima da se u Deklaraciji o pravima čovjeka i građanina utvrde i opće globalne norme. Francuski revolucionari koji su izveli jednu nacionalnu revoluciju i znatno doprinijeli nacionalističkoj izgradnji francuskog identiteta, u jednoj drugoj oblasti, onoj ljudskih prava, bili su zapravo mondijalisti.

Shodno tome mora se sagledati popularnost tog povijesnog razdoblja u društvima kojima je vladao komunistički režim tijekom druge polovice dvadesetog stoljeća, te poseban status koji uživa francuska nacionalna himna – *Marseillaise* – među sljedbenicima ljevičarskih ideja usprkos prilično ratobornom tekstu ove svečane pjesme. Niti teror koji je proizvela Francuska Republika koncem osamnaestog stoljeća, kao ni izravna kršenja ljudskih prava od onih koji su ih proklamirali i usvojili Deklaraciju o pravima čovjeka i građanina, ne mogu umanjiti dugoročni značaj ovog dokumenta, čiji će utjecaj dosegnuti do suvremenih društava.

Napoleonovi pohodi i porobljavanje znatnog dijela Europe također su doprinijeli širenju revolucionarnih ideja. Štaviše, neki su od nositelja

tih ideja polagali prilične nade u rezultate Napoleonovih osvajanja. Tako je deklaracija još više internacionalizirana, bez obzira na politike koje je Bonaparta provodio u osvojenim krajevima, u potpunosti ignorirajući želje lokalnog pučanstva. Primjerice, njegova osvajanja sjevernog dijela Apenina ignorirala su želje za ujedinjenjem Italije, dok je od dalmatiskih i hrvatskih dijelova teritorija formirao Ilirsku provinciju u kojoj preferirani jezik nije bio ni talijanski ni hrvatski već francuski.^[42] Manjine diljem Europe koje su u početku s oduševljenjem pratile događaje u Francuskoj ubrzo su se razočarale novom situacijom, pogotovu ukoliko su se našle kao subjekti nove imperije, one Napoleonove.

Neke limitacije dometa revolucije u Francuskoj već su opisane, ali bez obzira na njih, ova revolucija donijela je najznačajnije promjene po razvitak ljudskog društva kakvo je bilo poznato narednih stoljeća. Francuska je, iako u početku kratkotrajno, bila prva zemlja koja je ukinula ropstvo i proglasila slobodnom ovu klasu na svim svojim teritorijama. Homoseksualnost je bila dekriminalizirana, dok su Židovi doživjeli emancipaciju usprkos ozbiljnim protivljenjima. Odluku Francuske skupštine od 27. rujna 1791. ubrzo su slijedile Nizozemska, Njemačka, Austrija, Mađarska i Engleska, dajući puna prava Židovima.^[43] Međutim, tekovine ovih događaja svakako nisu bile univerzalne. Papa Pije VI kritizirao je francusku politiku vjerskog toleriranja, barem proklamiranu, te slobode mišljenja i pozvao katolike da se ne zavedu novim idejama.^[44]

Ovu odluku potrebno je dodatno promisliti u svjetlu povijesnih činjenica nekoliko stoljeća prije revolucije u Francuskoj. Četvrto lateransko vijeće je 1215. godine donijelo odluku o zabrani upošljavanja Židova u vladama i vladinim administrativnim tijelima.^[45] Židovi su tijekom 1290. protjerani iz Engleske, a iz Francuske 1306. godine.^[46] Doda li se ovim činjenicama još podsjećanje na četiri križarska pohoda između konca jedanaestog i početka trinaestog stoljeća, te španjolska inkvizicija i protjerivanje sljedbenika judaizma i islama s Pirenejskog poluotoka koncem petnaestog stoljeća, uvida se vrlo netolerantno društvo koje je preovladavalo Europom do revolucionarnih preokreta koncem osamnaestog stoljeća.

Ukratko, dvije vrste emancipacija ostale su nedovršene i nakon francuske i američke revolucije. To su jednakost nebijelih stanovnika i potpuna emancipacija žena. Tijekom samih revolucija pojavljivali su se disonantni glasovi koji su zahtijevali ove vrste jednakosti, ali ostali su u manjini i još će više od stoljeća proći prije nego li se konačno pokrenu i ti ciklusi, nažalost nedovršeni i dva stoljeća kasnije. Pojedine vjerske grupe

ili neki njihovi pripadnici pokušavali su argumentirati zahtjeve za općom jednakosti, što nadopunjuje osnove ideje o ljudskim pravima koje se mogu naći u ranim religijskim tekstovima. Tako su kvekeri primjer organizacije koja je pomogla osnivanje prvih društava za poticanje jednakosti među rasama.^[47] U istu grupu spada još niz nonkonformističkih ili protuetablirajućih kršćanskih kongregacija tog doba, poput prezbiterijanaca i baptista.^[48]

Na ovim osnovama nastao je i tijekom devetnaestog stoljeća jačao antirobovlasnički pokret u razvijenim društvima. Društvo za aboliciju trgovine robljem (*Society for the Abolition of the Slave Trade*) osnovano je 1787. godine. Među dvanaest članova odbora, čak devet su bili Kvekeri.^[49] Dvadeset godina kasnije britanski je parlament odobrio Zakon o zabrani trgovine robljem, čime je donekle ostvaren uspjeh. Shodno Zakonu, svaki kapetan broda morao je platiti kaznu od 100 funti za svakog roba pronađenog na brodu. Međutim, u praksi ova visoka kazna izbjegavana je najbrutalnijom mogućom metodom. Robovi su jednostavno bacani u more čim bi se na obzoru vidjelo jedro broda Britanske ratne mornarice. Zbog takve prakse, te osnovnih postulata o jednakosti, članovi ovog i drugih novoformiranih društava za oslobađanje robova nastavili su s kampanjom za abolicijom robovlasništva i 1833. godine usvojen je Zakon o zabrani ropstva u Velikoj Britaniji.

Britanci su bili vodeća sila u borbi protiv ropstva i zaustavljanju trgovine robljem, ali prethodno su bili jedni od nositelja ove trgovine. Nacija koja je izuzetno razvila ovu vrstu transoceanske trgovine bili su Portugalci, koje su kao vodeće trgovce zamijenili Nizozemci, a njih opet Britanci. Kako su sve tri zemlje pozicionirane na zapadnoeuropskim obalama Atlantskog oceana, interesantna je putanja brodova.

Zbog uvećanja profita izumljena je trokutasta trgovina. Prerađevine proizvedene u zapadnoj Europi brodovi bi prevezli do zapadnoafričkih luka, gdje bi se ti proizvodi zamijenili za robove, koje bi se prevezlo do američkih luka. Kapital stečen prodajom robova uložio bi se u agrikulturne proizvode koji bi bili prodani u Europi po povratku u matične luke. Liverpool i Bristol doživjeli su procvat na ovoj nemoralnoj trgovini koja je utrošćavala profite pomoraca. Čak je i smjer plovidbe bio izračunat da bude najekonomičniji, pošto je za plovidbu iz Amerike u Europu putovanje ubrzavala golfska struja koja, opet, nije ometala plovidbu od Europe do Afrike.

Postoje suprotstavljene teorije o razlozima za odustajanje od trgovine robljem i robovlasništva uopće. Po jednoj, razlozi su visokomoralne prirode, kao što je već rečeno, i bez ikakvog interesa osim skrbi za druge ljude pojedinci su se organizirali i oformili front za ukidanje ropstva. Međutim, postoje i teorije

koje tvrde da je tijekom devetnaestog stoljeća došlo do promjene ekonomskih uvjeta koji su učinili da se izgubi interes za tolikim brojem ropske radne snage. Naime, prema nekim procjenama, koje nisu potpuno pouzdane ali okvirno govore o velikoj rasprostranjenosti, oko tri četvrtine robova radilo je na plantažama šećerne trstike u Karibima i Južnoj Americi. Kako je cijena šećera na svjetskom tržištu bila u velikom i dugom padu tijekom ovog perioda, samim time i potreba za robovima je opala. Ovome treba dodati prve legislativne poteze francuske skupštine o ukidanju ropstva, koji su kasnije promijenjeni, ali su pokazali jasan znak o promjeni opće društvene atmosfere.

Izgledno je da su obje vrste faktora utjecale na promjene koje su se desile u devetnaestom stoljeću. Tome bi svakako trebalo dodati i geopolitičke uvjete. Pobuna robova na današnjem Haitiju, a ondašnjem otoku St. Domingue, doprinijela je promjeni kolonijalnog gospodara pošto je Španjolska ubrzo preuzela primat na otoku. Regionalno gledano, Englezi su bili dominantni, ali je veliki broj revolta često bio potpomagan iz Francuske u ime principa slobode, iako je u stvarnosti princip bio drugorazredne prirode a geopolitičko rivalstvo primarno.

Tri velike europske sile: Engleska, Španjolska i Francuska na brojne su načine bile upletene u događaje oko Karipskog otočja. Nihovi ratovi na kontinentu preslikavali su se u donekle promijenjenim formama u područjima koje su ove sile kolonizirale. Pobuna robova na St. Domingueu 1791. godine, bila je zapravo jedina uspješna buna robova koja je rezultirala proglašenjem neovisnosti 1804. godine, čime je Haiti postao tek druga neovisna država u zapadnom dijelu svijeta. Povoljna klima i plodno tle uz stalni priliv nove radne snage u vidu robova iz Afrike, učinili su ovu teritoriju najbogatijom kolonijom u cijelom svijetu.^[50] Francuska revolucija je imala izuzetan odjek među robovima na otoku, ali također i među dvadesetak tisuća bijelaca nastanjenih na otoku tijekom ovog doba.^[51]

Zarad shvatanja same bune i njenog povijesnog značaja, potrebno je barem površno razumjeti tamošnje stanovništvo i njegovu podjelu. Na vrhu su svakako bili bijeli robovlasnici koji su, također, posjedovali velike plantaže. Njihov cilj bio je neovisnost od Francuske u istom smislu u kojem su nastale Sjedinjene Američke Države. Ispod ove grupe u piramidi utjecaja nalazila se druga grupa bijelih doseljenika, koja se može grubo opisati kao srednja klasa - trgovci, učitelji i ostali stanovnici manjeg bogatstva koji su također posjedovali robove ali u znatno manjem broju. Oni su opasnost po sopstveni napredak vidjeli u slobodnim crncima kojih je bilo tridesetak tisuća na otoku i u posjedu velikog bogatstva.^[52] Znatna dio ove populacije bio je, rasno promatrano,

produkt bijelih očeva i crnih majki, dakle mulatski. Tijekom revolucije mulati su jedno vrijeme bili na strani crnih pobunjenika, dok su u drugim prilikama bili na strani oponenata promjenama robovlasničkog sistema.^[53]

Povrh ovih ukupno pedesetak tisuća slobodnih ljudi, u koloniji je živjelo i oko pola milijuna robova. Niti ova grupacija nije bila jedinstvena, pošto je jedan dio bio uposlen kao kućno roblje koje je u odnosu na one na plantažama i u poljima bilo u znatno povlaštenijem položaju. Konačno, maruni, posebna klasa stanovništva koja se sastojala od odbjeglih robova koji su se nastanili u planinskom dijelu otoka i živjeli gotovo neometano od malih zemljišnih posjeda, razvili su sistem obrane te organizirali povremene pljačkaške napade na plantaže kako bi dopunili svoje potrebe. Njihova snaga i uloga rasla je usložnjavanjem situacije i konačno će odigrati presudnu ulogu u revoluciji.

Pobune protiv francuske vlasti počeli su bijeli velikoposjednici uz podršku crnih slobodnih ljudi. Bijela srednja klasa te robovi u početku su u potpunosti ignorirali revolucionarna stremljenja u koloniji. Robovi su istovremeno povremeno dizali bune, ali bez podrške nisu ostvarivali preveliki uspjeh. Tek će kasnijim priključenjem maruna ove bune dobiti na ozbiljnosti i utjecaju na cjelokupne promjene. Druga vrsta pobune bila je organizirana među slobodnim crnim i mulatskim stanovništvom koje je, pored već stečenog imovinskog blagostanja, zahtijevalo puna građanska prava slijedeći načela revolucije u Francuskoj. Početkom 1791. godine ova pobuna je ugušena. Koncem ljeta iste godine počela je značajna pobuna robova.

Moguće je reći da je u koloniji počeo građanski rat s više strana, koje su, shodno prilikama, mijenjale savezništva i odnos prema osnovnim pitanjima, poput ljudske jednakosti, slobode i bratstva. Cijeli niz geostrategijskih odnosa velikih sila utjecao je na odluku francuskog izaslanika u koloniji da daruje potpunu slobodu svim robovima, ne bi li uspješno obranio vrijedan posjed od anticipiranog napada i Britanaca i Španjolaca.

Na čelu nekadašnjih robova bio je Toussaint L'Ouverture, koji je iskazao izuzetan talent u ratovanju kao i u političkim odlukama. Kombinacija vještine i slijeda događaja dovela ga je do mjesta zamjenika guvernera kolonije 1796. godine. Ova činjenica najbolje pokazuje srazmjeru revolucionarnih zbivanja u Francuskoj i posljedica koje je imala u drugim dijelovima svijeta. Događaji, međutim, ovdje ne prestaju. Španjolski porazi u Europi odrazili su se njihovim napuštanjem borbi i previranja u koloniji St. Domingue. Francuska vlast je definitivno poražena, dok su Englezi zbog pobune na Jamajci izgubili interes te racionalno se odlučili za očuvanje sopstvenih kolonija i pozicija. Ovaj

slijed događaja ostavio je Toussainta na čelu kolonije, koja je nominalno 1798. godine još uvijek bila francuska teritorija.

Drugi dio otoka Hispaniola bio je pod španjolskom upravom, iako je tri godine ranije Madrid prepustio Francuzima svoj dio otoka. Zbog zbivanja u francuskom posjedu, vlada u Parizu zapravo nije ni željela odlazak Španjolaca, jer bi time Toussaint postao apsolutni gospodar otoka i vjerojatno proglasio neovisnost. Međutim, upravo se to i desilo. Toussaint je Španjolce silom protjerao, a sebe je proglasio doživotnim guvernerom ujedinjenog otoka. Moguće je čak usporediti Toussainta i Napoleona. Obojica su, svakako, posjedovala izuzetne vojne i političke sposobnosti, s tim što je jedan ograničio svoje djelovanje na otok Hispaniolu, dok je drugi krenuo u neuspješan pohod na svijet. Prvom prilikom po djelimičnom smirivanju vojnih operacija u Europi, Napoleon je poslao vojnu ekspediciju da okonča put kolonije na ovom otoku ka neovisnosti. Toussaint je 1802. godine na prevaru uhićen. Naredne godine okončao je život u francuskoj tamnici u Alpama.

Koncem iste godine pobunjeni Haićani uspješno su porazili francusku ekspediciju i proglasili neovisnost na Novu godinu 1804. Tako je nastala prva crna republika u zapadnoj hemisferi. Sve velike sile bojažljivo su se odnosile, jer sve su one zasnivale znatne dijelove svojih ekonomija na robovima. Sjedinjene Američke Države koje su do tada podržavale pobunjenike, sada su pažljivije uspostavljale trgovačke i političke veze. Isti je slučaj bio i s Britancima te Španjolcima, dok su Francuzi izgubili vrlo važan kolonijalni posjed.

Posebnu zanimljivost revoluciji na Haitiju daje oslobođanje robova i uspostava vlasti domorodnog stanovništva. Brojne su brutalnosti počinjene tijekom ove revolucije, te je jednim dijelom jedan od sukoba bio izravno rasno određen uz konzekventne represalije prema svima drugačijima. Pri tome i bijela i crna strana u sukobu jednako se brutalno ponašala. U to doba je Napoleon prodao Louisianu Sjedinjenim Američkim Državama, što je za posljedicu imalo razvoj mitologije među haićanskim stanovništvom kako su oni svojom bunom zapravo spriječili Napoleona u pohodu na Ameriku. Ove priče potkrijepljene su anegdotalnim dokazima. Međutim, izgledno je da su uvidjevši nemogućnost pobjede na Haitiju, Francuzi izgubili interes i za kolonijom na američkom kontinentu.

Danska je bila prva država koja je zabranila trgovinu robljem. Slijedila ju je već pomenuta britanska zabrana te prekid uvoza robova u Sjedinjene Američke Države. Pošto su dominantna pomorska sila tog doba bili Britanci, po ukidanju i zabrani trgovine robljem, njihova odluka da prisile ostale države na istu politiku bila je logičan slijed promijenjenih ekonomskih

uvjeta. Neke manje bitne države ubrzo su slijedile britanski primjer, ali Portugal, Španjolska te Francuska, po povratu legaliziranog robovlasništva, predstavljale su opoziciju ovim idejama.

Tu treba priključiti i Brazil koji je nakon osamostaljenja od Portugala postao neovisno kraljevstvo. Naime, sin posljednjeg portugalskog kralja uspostavio je kratkotrajnu monarhiju u Južnoj Americi i održao trgovinu robljem čak i nakon prestanka iste u domovini. Političkim pritiscima i ekonomskom pomoći, Španjolci i Portugalci bili su ubijedeni do polovine devetanaestog stoljeća, ali je Brazil iskazao neposluš, pa je tek prijetnja permanentnom pomorskom blokadom promijenila stav prema trgovini robljem.

Tako je preostalo još ubjeđivanje Francuske koja je po svrgavanju Napoleona i njegovim izgubljenim ratovima bila primorana popustiti i zabraniti ovu lukrativnu trgovinu. Ipak, nacionalni ponos nije dozvolio da pristanu na inspekcije britanske mornarice, tada najjače svjetske sile, te je tajnovito i skriveno trgovanje donekle nastavljeno. Tek je revolucionarnim događanjima sredinom stoljeća došlo do istinskog prekida francuskog učešća u trgovini robovima. Pogrešno bi, međutim, bilo zaključiti da je Francuska iz prve polovine devetnaestog stoljeća bila nazadna u poređenju s britanskim otočjem i nekim drugim silama tog razdoblja.

Naime, u nekim pogledima Francuzi su čak i tijekom napoleonskih osvajanja donosili napredak glede razvitka ljudskih sloboda. Tako je prilikom osvajanja Dubrovnika i gušenja ove republike za koju se smatralo kako je lučonoša sloboda u ovom dijelu Mediterana, novouspostavljena francuska vlast zapravo emancipirala dubrovačke Židove, koji od naseljavanja u Dubrovačkoj Republici, u četrnaestom i petnaestom stoljeću, pa do konca Republike početkom devetnaestog nisu bili ravnopravni građani. Geto je postojao svih tih stoljeća u starom gradu i Židovi nisu smjeli napustiti taj kvart noću.^[54]

Ironija je da dolaskom tuđinske, francuske vlasti i ukidanjem Republike 1808. godine, Židovi zapravo ostvaruju puniju slobodu i izjednačavaju se s ostalim građanima. Do tada je njihov položaj znao samo povremeno biti popravljen utjecajem turskih paša, čija je imperija graničila s Dubrovačkom Republikom. Međutim, antisemitizam je bio rasprostranjen u Europi i često institucionaliziran. Sama riječ "ghetto" potiče iz venecijskog kvarta u kojem su stanovali Židovi. Čak i kada nije bio legaliziran u nacionalnim zakonodavstvima, institucije sistema često su radile svoj posao ugnjetavajući pripadnike židovske manjine.

Napoleonovi pohodi pokazali su se kao ultimativno neuspješni, baš kao i svi povijesni pokušaji osvajanja velikog dijela poznatog svijeta. Po

definitivnom krah 1815. godine, kada su združene europske snage, ali nadalje one britanske, okončale imperatorovu karijeru pobjedom kod Waterlooa, morao se dogovoriti novi poredak na kontinentu. Tako je održan Bečki kongres na kojem je zapravo dogovoren *status quo* koji je, naravno, odgovarao velikim silama. Međutim, bilo je očito da je nacionalna država postala, ili će vrlo brzo postati, prevladavajući oblik postojanja države. Europom i svijetom jesu vladale imperije ali je u osnovi svake imperije bila nacionalna država. Problem je ostao s narodima koji se nisu uspjeli izboriti za neovisnost. Oni će morati sačekati još nekoliko desetljeća do sredine devetnaestog stoljeća i revolucionarnih previranja u cijeloj Europi.

Bečki kongres je zapravo serija sastanaka kojima su uglavnom prisustvovali predstavnici vodećih europskih sila tog vremena. Nije održana nijedna plenarna sjednica što je uobičajeno s kongresima velikih sila tijekom kojih se pregovara i dogovara međunarodni poredak za naredni period. Ovaj put, velike europske sile počele su s dogovorima čak i prije definitivnog sloma Napoleona, uvjerene u njegov definitivni kraj, kao i u potrebu uspostave prethodnih društvenih odnosa. Konzervativne snage su, na koncu, pobijedile i još je preostalo urediti odnose među njima, kao i odnose unutar društava po ukusu i potrebama konzervativnih snaga na vlasti širom kontinenta.

Crkvi je vraćen privilegirani status. U Pruskoj je proglašena državna crkva ujedinjavanjem luteranske i kalvinističke, dok je u Francuskoj katolička crkva povratila prethodnu ulogu i položaj, ali ne i imovinu koja joj je bila oduzeta tijekom revolucije. U drugim zemljama također je utvrđen ili još ojačan značaj crkve kao jedne od konzervativnih snaga u društvu. Plemstvo je zadržalo ili povratilo znatan dio utjecaja u svim društvima dok je narasla nova građanska klasa ostala nezadovoljna nedostignutim trajnim promjenama, kako u Francuskoj, tako i na ostatku kontinenta.

Nacionalne težnje također nisu ostvarene za većinu naroda Europe i novim poretком dogovorenim tijekom Bečkog kongresa nisu uopće bile predviđene ozbiljnije promjene ili nove države članice. Rusiji je ostao posjed Finske, Nizozemska je postala kraljevina, donekle uvećana i ponovno samostalna kao i prije francuskog osvajanja 1795. godine.

Austrija je proširila posjede južno prema današnjoj talijanskoj obali, Italija je ostala ništa više od zemljopisnog izraza, a Norveška je putem personalne unije zamijenila dansku vlast švedskom. Švicarska je donekle teritorijalno uvećana i zagarantirana joj je neutralnost, ali sve ove promjene bile su minorne za većinu naroda u Europi i samo je ostavljeno pitanje kada će narodna volja ponovno se javno iskazati u raznim željama za suverennošću.

Tako su dvije grupe, liberalno-građanska i nacionalistička, što ne znači obvezno da se i ova grupa nije pretežito sastojala od građanskog staleža, potisnute iz glavnih političkih događaja. Njima treba dodati još jednu narastajuću klasu koju su činili radnici.

Novi izumi promijenili su način proizvodnje u mnogim oblastima. Zemljoradnja se promijenila i zahtijevala je manji broj ljudi donoseći veće prihode, dok su izumi parnih mašina te izgradnja željeznice zahtijevali novu radnu snagu u gradovima. Oba procesa rezultirala su smanjenjem ruralnog stanovništva i velikim doseljavanjem u gradove, gdje je val industrijalizacije poprimio masovni karakter. Pošto je ponuda radne snage bila velika, njihova cijena nije bila dovoljna za prosperitetno življenje i vremenom je ovaj dio populacije postajao pogodan za razvitak nove ideologije, one socijalističke.

Tri osnovne ideološke škole imale su presudne utjecaje po razvitak ljudskih prava tijekom devetnaestog stoljeća. Tri su ličnosti možda najizrazitiji ideolozi čije teorije i analize treba ukratko predstaviti, iako je jasno da je svaka ideološka škola imala brojne značajne teoretičare.

Primjer konzervativnog shvatanja svijeta je Edmunda Burke, koji je vidio državu kao entitet baziran na historiji, posebnostima u tradiciji, običajima, standardima i potrebama. Politički sistem je izražaj tih karakteristika i neophodnost za legitimizaciju države. Burke to naziva “predrasudom” koja omogućava vrline čovjeka da postanu njegov način života. On, shodno svom duboko religioznom ubjeđenju, tvrdi da je Bog kreirao državu, te da nema ostvarivih prava i sloboda van države.

Shodno njegovom konzervativizmu, ideja o aristokraciji kao klasi koja prirodno daje šansu najboljim, vrlo je slična Platonovoj ideji o vladavini najboljih. Tako je Burke vidio Englesku kao vraćanje ranijeg poretka što je pozitivno, dok je revolucija u Francuskoj negativna. Francuzi su ukinuli stari poredak i kralja te prekinuli tradicije, što je Burkea učinilo protivnikom prve buržoaske revolucije. Točno je predvidio teror Jakobinaca i stekao sljedbenike među konzervativcima i katoličkim kontrarevolucionarima.

U ovom slučaju očito je preferiranje jednog političkog sistema nad drugim, te potpuno negiranje bilo kakvih vrijednosti novog poretka. Istina je da su u različitim dijelovima Europe tog doba, politički i društveni sistemi različito se razvili, pa je u Engleskoj na sceni parlamentarna monarhija, u zemljama naseljenim Nijemcima preovlađujući su feudalni odnosi s dominantnim seljaštvom kao neiskorištenom snagom u društvu, dok je apsolutistička vlast francuskog dvora stvorila idealne okvire za revoluciju koju je slijedio teror vlasti i konačno proglašenje imperije prije ponovne

ustanove monarhije, koja je donekle kontrolirana poslije svih burnih povijesnih događaja s prijelaza iz osamnaestog u devetnaesto stoljeće.

Edmund Burke je 1790. godine objavio “Refleksije na revoluciju u Francuskoj” opisujući “engleski način” kao bolji, uzvišeniji, te preferirajući običajno pravo u odnosu prema građanskom pravu (*Common Law versus Civil Law*).^[55] Interesantno je da gotovo dva stoljeća kasnije, tijekom proslava Revolucije u Francuskoj, britanska će premijerka Margaret Thatcher ponoviti Burkovu riječi u konverzaciji s francuskim predsjednikom Mitterandom.

Upravo tijekom 1990-ih konzervativci će promijeniti sopstvene stavove o pravima, ali će neki postulati ostati, poput Burkovog inzistiranja na lokalnom karakteru zaštite prava s čim se i Hannah Arendt složila u svom djelu “Totalitarizam” (*The Origins of Totalitarianism*).^[56] Apstraktan i neodređen karakter prava kritizirali su i Burke i današnji konzervativci, mada je ova kritika prihvaćena i među grupama komunitaraca i feministica. Pogled da samo individualizirana pravda može zaštititi slobode nije daleko ni od pogleda postmodernista.

Naime, univerzalizam može zaslijepiti političare kada su uključeni u partikularizam rješavanja nekog problema. Konzervativci suprotnici zajedničkih deklaracija o pravima, jer efektivna prava mogu se samo kreirati partikularnom historijom, tradicijom i kulturom. Čak je i Karl Marx sličnih pogleda, pozivajući se na konkretne pojedince koji su kreirani historijski i socijalno, te određeni sopstvenom klasnom pozicijom. Dok je liberalizam dominantna filozofijska osnova za uspostavljanje koncepta ljudskih prava na Zapadu, marksizam je uspio pružiti osnovni teorijski izazov liberalnom konceptu prava.

Sam Marx nije nikada napisao razvijenu teoriju ljudskih prava, ali je ipak moguće razviti marksistički prilaz ovoj temi. Njegov rad i kritika prošlih socijalno-političkih sistema, posebice kapitalizma za koji je ustvrdio da je posljednji antagonistički sistem, služe kao osnovica nekim autorima na lijevoj za razvitak sopstvenog koncepta ljudskih prava i sloboda. Jedino u djelu o židovskom pitanju Marx se donekle koncentrirao na samu temu ljudskih prava. Dva su glavna pogleda na njegovu filozofiju: jedni tvrde da nikada nije pisao o toj temi, dok oni na suprotnoj strani proglašavaju njegov doprinos fundamentalnim. Čak je moguće naći i argumente njegovoj opoziciji, fundamentalnoj štaviše, ljudskim pravima uopće.

U idealnom društvu, slijedeći Marxa, čovjek i društvo u istoj su korelaciji kao i građanin i država. Francuska revolucija je prevashodno buržoaska i politička, te će biti slijeđena univerzalnom i socijalnom revolucijom. Iako su ova predviđanja bila vrlo smiona za devetnaesto stoljeće, pomakom vremena,

usprkos brojnim potvrdama njegovih stavova, vrijeme protiče a nema nove globalne i prevashodno socijalne revolucije koja bi nastavila osnovne misli od prije više od dva stoljeća. Živa diskusija, međutim, i dalje je prisutna među filozofima i analitičarima prava, iako je, čini se, prošla sopstvenu kulminaciju koja se desila tijekom Hladnog rata.

Marx je pokušavao svojim djelom riješiti problem otuđenja čovjeka od samog sebe u pravednom društvu i rješenje je našao u aboliciji imovine. Osnova kapitalističkog sistema je tako i osnova rješenja problema otuđenja. Sam kapitalizam je opisan kao posljednji antagonistički sistem u ljudskom razvitku koji bi rješenjem otuđenja i sam neminovno okončao postojanje. Druga vrsta problema kapitalističkog sistema je u neophodnosti širenja tržišta, što se dokazalo kao potpuno relevantno tijekom skoro dva stoljeća od ove analize. Religiju je vidio kao “opijum za narod”, koju je kreirao čovjek za svrhu otuđenja čovjeka. Cjelokupnu ljudsku povijest vidio je kao jednu klasnu borbu.

Ove osnovne misli, koje ni blizu ne opisuju njegovo učenje, daju mogućnost letimičnog uvida u socijalistička stanovišta s ljudskim pravima u vezi. Značaj Marxa potvrđen je koncem dvadesetog stoljeća kada je u raznim izborima za ličnost milenijuma, Marx vrlo visoko pozicioniran. U izboru koji je organizirao BBC, Marx je proglašen za najvećeg filozofa.^[57] Njemački izbor za najznačajniju ličnost u povijesti naroda, Marx je završio na trećem mjestu, iza Konrada Adenauera i Martina Luthera.^[58] Njegov značaj sigurno je jedan od najvećih u modernom dobu.^[59]

Osnova liberalne misli može se datirati također u devetnaesto stoljeće, kada je John Stuart Mill predstavio sopstvene vizije koje su sve više postajale prihvaćene u nekim modernim društvima. On se zalagao za slobodu individue od reakcionarnih snaga države koja posjeduje sve oblike represije. Društvo treba težiti ka individualizmu, dok poboljšanjem članova cijelo društvo se poboljšava.

Neke od njegovih ideja prilično su interesantne iako nigdje nisu zastupljene u praksi u svijetu. Pravo glasa je pluralno, što znači da obrazovaniji imaju više glasova nego obični, nenadareni puk. Pasivno pravo glasa je ograničeno samo na obrazovane i mudre. Ovakvim stavovima Mill donekle podsjeća na Platonovo zalaganje za aristokracijom te Burkeovo viđenje državnog uređenja, ali liberalna misao tu ne uključuje i imovinske uvjete, što ovoj ideji daje jednu sasvim novu konotaciju. Za promišljanje mogućih problema u razvitku demokratskih društava John Stuart Mill je značajan jer je jasno ukazao na mogućnost masovne tiranije, što je bio slučaj u nekim modernim društvima.

Poglavlje III

Ljudska prava u XIX stoljeću

Za razvitak misli o ljudskim pravima, suosjećaju među ljudima i solidarnosti, bitno je devetnaesto stoljeće, koje je osim spomenutih događaja donijelo i niz ratova i buna, promjena u međunarodnom i nacionalnim ekonomskim porecima te bilo vrlo burno u pogledu razvitka filozofske misli. Kodifikacija ratovanja, uvođenje cijelog niza pravila, osnivanje nekih međunarodnih organizacija s ciljem poboljšanja uvjeta onih koji su uključeni u rat bit će pojašnjeni detaljno nešto kasnije. Nadovezujući se na prethodno analizirane događaje neophodno je bilo osvrnuti se i na vodeće filozofijske pravce i misli tog doba.

Ti pogledi i ogledi, nisu konačni, naravno, ali pružaju osnovni uvid u raspoloženje tog doba. To je dakle bilo stanje vodećih društava sredinom devetnaestog stoljeća. S ovim su usko povezani konflikti ekonomski interesi i imperijalna ideologija, koji će zajedno doprinijeti nizu ratova tijekom druge polovice devetnaestog stoljeća, te ona dva velika iz dvadesetog. Međutim, Bečki je kongres za tekovinu imao doba od nekoliko desetljeća bez značajnijeg ratnog sukoba u Europi. Na britanskom otoku dešavali su se socijalni pokreti, *chartisam* je bio najznačajniji, koji su prisilili plemićku elitu na neke ustupke, poput proširenja prava glasa, odustajanja od nekih poreskih namjera kojim bi se ugrozila rastuća buržoasko-trgovačka društvena grupacija, ali sve je to bilo nedovoljno za izjednačavanje položaja u društvu barem muške populacije. Imetak je još uvijek bio razdjelnica između prava glasa i nedostatka istog.

Ove promjene su ipak bile dovoljne da suzbiju nezadovoljstvo masa, pa 1848. godine ovo društvo nije svjedočilo nacionalno-klasno-romantičarskim previranjim poput većine europskih društava. Sredina devetnaestog stoljeća, te period do Prvog svjetskog rata mogu se opisati kao doba imperija. Erik Hobsbawm čak je tako naslovio jedno svoje djelo.^[60] Njegovo poimanje ove ere nešto ju je skratilo i početak je vidio u 1875. godini, a period između 1848. i 1875. godine označio je kao

“Eru kapitala”.^[61] Karakterizacija ova dva perioda koja su nadovezala se na period velikih nacionalno-romantičarskih revolucija 1848. godine može ukratko najbliže odrediti značajke druge polovice devetnaestog stoljeća. Veliki ekonomski razvitak, te imperijalni geopolitički interesi uz krhka savezništva s novoformiranim nacijama ili onima tek u formiranju karakteriziraju velike događaje iz povijesti imperija ovog doba.

Raširena upotreba parnih mašina donijela je industrijsku revoluciju, ali novi izumi nisu se zaustavili, pa je uspješno uvođenje parne lokomotive u promet donijelo nove prednosti Engleskoj, iako se širenje željeznice nastavilo i na kontinentu. Razvitak novih izuma, pored rasta pismenosti među pukom, utjecao je da nezadovoljni narodi u periodu između Bečkog kongresa i sredine stoljeća bolje se organiziraju, da njihove elite nađu brzi put do masa koje su im bile neophodne za podršku i da inicirani prvim pobunama na Siciliji, te potom značajnijeg revolta u Francuskoj, krenu u nove pokušaje oslobođenja od starog, konzervativnog uređenja 1848. godine.

U Francuskoj je 1830. prethodno došlo do uličnih nemira tijekom kojih je, primjerice, nastala čuvena slika *Liberty*, kojom je Eugen Delacroix ovjekovječio ulične borbe tijekom tih nereda, a ne 1848. kako se često pogrešno shvata ovo remek djelo. Jedan kralj je ustupio mjesto drugom koji je mudrije vladao ali nije donio značajnije promjene, pa je došlo do ponovljene pobune sredinom stoljeća. Zapravo, značajnija je ova pobuna po Belgiju, gdje se ustanak desio iste godine, ali poslije promjena u Francuskoj. Tim događajima je Belgija ostvarila neovisnost kojoj je značajno doprinijela francuska blagonaklonost ka novoj državi koja bi bila upitna pod starim režimom.

Općem utisku o tom dobu može doprinijeti status nekih umjetnika koji su postali, ili sopstvenim izborom ili izborom naroda, simboli nacionalnih buđenja poput Frederica Chopina za Poljake, Ferenzu Lizsta za Mađare, kojeg većina svijeta poznaje po germaniziranom imenu Franz, ili pak Verdija za pokret talijanskog ujedinjenja. Prezime Giuseppea Verdija zgodno je poslužilo i zbog mogućnosti tumačenja kao akronim poruke: “*Viva Vittorio Emanuele Re D’Italia*” (Živio Vittorio Emanuele Kralj Italije), pa je njegovo prezime krasilo brojne grafite u Trstu i drugim talijanskim gradovima pod austrijskom upravom.^[62]

Osim umjetnika na strani pobunjenih naroda, postojali su i značajni umjetnici s podrškom postojećem poretku. Jedan od njih je bio Johann Strauss Mlađi, što je skladao čuveni Radetzky marš koji je, zbog glazbene kvalitete,

jedna od najprepoznatljivijih melodija modernog doba. Marš je nazvan u slavu velikog austrijskog vojskovođe i postao je hit. Nešto slabije je prošao marš skladan u slavu drugog velikog vojskovođe, Bana Jelačića, te je danas gotovo zaboravljen i služi jedino kao kuriozitetno podsjećanje na kojoj je strani hrvatski ban bio tijekom revolucionarnih događaja 1848. godine.

Mađari, Nijemci, Talijani, Poljaci i brojni manje brojni narodi izrazitije su iskazali svoja htijenja, ali su svi ti pokreti suzbijeni silom i, kratkoročno gledano, bili neuspješni. Ipak, ovi događaji predskazali su kraj poretka u Europi koji je dogovoren tijekom Bečkog kongresa i kojim je uspostavljena stabilnost tijekom prve polovice devetnaestog stoljeća. Buđenje naroda na Siciliji nije moglo imati utjecaj na ostatak Europe, ali kada se u Francuskoj digla radikalizirana masa radnika, ideje su se proširile i cijela serija ustanaka u raznim zemljama izbila je tijekom 1848. godine. Micheline Ishay u svojem djelu navodi opis jednog povjesničara da se “nikada neće desiti ništa bliže svjetskoj revoluciji”.^[63] Osim oblika socijalnog bunta, revolucije 1848. godine bile su i nacionalističke, ali je ultimativno i jedan i drugi oblik ovih borbi bio neuspješan.

Potrebno je naglasiti da nije cijeli kontinent bio obuhvaćen na isti način, ali zbivanja su imala nekog odraza u gotovo svim društvima. Donekle je moguće zbivanja u Irskoj označiti kao izuzetak zbog poznate epidemije gladi, čuvenoj “*Potato Famine*” koja se dešavala u isto doba. Neki Irци čak naglašavaju taj slučaj kao prvi akt genocida u novijoj povijesti. Točne brojke nikada nisu utvrđene, ali je sigurno da je više od petsto tisuća ljudi umrlo od gladi koja je bila posljedica bolesti krumpira, tada osnovnog prehrambenog izvora u tadašnjoj Irskoj. Sličan broj Iraca se iselio u prekomorske zemlje zbog istih razloga. Ovu prirodnu nepogodu, međutim, neki su vidjeli kao posljedicu politike britanske vlade prema Irskoj, te su tu našli utemeljenje tvrdnjama o navodnom genocidu. Ovako utemeljene tvrdnje pojačane su neprimjerenom reakcijom vlade u Londonu po izbijanju raširene izgladnjelosti stanovništva. Zanimljivo je da kao jedan od odgovornih britanskih političara za neadekvatno postupanje vlade spominje se John Russel, čiji je unuk Bertrand Russel u dvadesetom stoljeću bio jedan od vođa antiatomske protesta i osnivač Suda pravde.

Po uspješnom suzbijanju revolucionarnih pokušaja, europske elite okrenule su se jedna prema drugoj, te nije dugo trebalo čekati na izbijanje ozbiljnijeg sukoba na kontinentu. Suprotstavljenost individualnih imperijalnih interesa počela je bitno mijenjati savezništva u Europi, te je tako zbog međusobno vrlo različitih interesa ali jednog zajedničkog, a to je

bilo oponiranje carskoj Rusiji, Francuska zajedno s Britanijom poslala svoje vojne i mornaričke snage u pomoć turskoj imperijalnoj armiji i mornarici poslije teškog poraza otomanskih brodova u sukobu s carskom mornaricom Rusije.^[64]

Naime, tijekom devetnaestog stoljeća velike promjene dešavale su se u industrijskom razvitku iza čega su često stajala nova otkrića, ali i značajna socijalna pomjeranja u većini društava tog doba. Naravno da su sve tri pojave uzajamno utjecale na razvitak ostalih i njihova interakcija je vrlo vidljiva upravo na primjeru Krimskog rata. Kmetstvo kao prevladavajući oblik društvenih odnosa do devetnaestog stoljeća postepeno se ukidalo tijekom 1800-ih, obično kao posljedica izgubljenih ratova ili značajnih socijalnih nemira. Na ishod ratova često su utjecala nova oružja, sve kvalitetnije puške i topovi, izum i upotreba strojnice, izumljene 1861. godine u Sjedinjenim Američkim Državama, koja je potpuno izmijenila taktiku ratovanja. Širenje pismenosti stanovništva imalo je za posljedicu jačanje nacionalne svijesti kod stanovništva što je, opet, često vodilo ka novim sukobima.

Moguće je sada ići još korak dalje pa za začetak širenja pismenosti odrediti izum tiskarskog stroja i na tom primjeru pojasniti progres u nekim europskim imperijama koje su prihvatile novu tehnologiju za razliku od Otomanske imperije, gdje je prvo odobrenje za tiskaru dato armenskim izdavačima, dok je otomanska elita za sebe zadržala vjerojatno najljepšu i najrazvijeniju kaligrafiju tog doba, te tako ostavila knjige teže dostupnima narodnim masama i spriječila mogućnost bržeg razvitka društva.

Uglavnom, sredinom stoljeća, kada se kriza odnosa između Turske i Rusije približavala vrhuncu, obje imperije imale su velike socijalne probleme, kmetstvo kao osnovicu društvenih odnosa unutar carevina, te vrlo nezadovoljno stanovništvo multietničkih država. Većina stanovnika bila je još uvijek nepismena, ali nacionalni romantizam iz ostatka Europe zahvatio je i neke pokrete unutar ove dvije imperije.

Na geopolitičkom planu, sagledavajući veliku i dugotrajnu krizu Otomanske imperije, težnje Rusije da se proširi prema jugu, zavlada nekim “toplim” morem, te, po mogućnosti, Bosforskim tjesnacem, postajale su sve jače. Austro-Ugarska, kao imperijalna sila koja je bila najbliža i jednim dijelom graničila s ove dvije antagonističke tvorevine, imala je sopstvene interese i u ovom sukobu, te je svakako gledala na mogućnost širenja sopstvenog utjecaja ali također i granica imperije, što će se i desiti 1878. godine na Berlinskom kongresu.

Francuska, uz sve sopstvene unutarnje potrese, zadržala je imperijalne interese i pokušala se okoristiti sopstvenim statusom u Istanbulu, gdje je četvrt Galata bila dominantno francuska (uz značajan utjecaj Venecije), a njeni ambasadori su imali specijalni status u glavnom gradu Turske.^[65] Trgovačke i druge veze bile su rijetko uznemiravane već stoljećima, pa je samim time, usprkos povremenim povijesnim savezništvima s Rusijom, te katastrofalnom Napoleonovom avanturom s početka stoljeća, izbor Francuske da se uključi u nadolazeći Krimski rat na strani Turske vrlo logičan u smislu geopolitičkih odnosa devetnaestog stoljeća.

Britanski kolonijalni interesi u drugim dijelovima svijeta, prvenstveno u kolonijalnoj Indiji, određivali su umnogome i njihovu politiku prema Otomanskoj imperiji. Pitanje islama i odnosa prema njemu bilo je na umu londonskih državnika i sredinom devetnaestog stoljeća. Kako ne bi uznemirili svoje muslimanske kolonijalne subjekte u dalekoj Indiji, Britanci su često priklanjali se savezima ili odlukama u korist Turske, koju su vidjeli kao jedinu muslimansku imperiju, bez obzira na raznovrsnost pokorenih naroda unutar tog carstva. Ovaj put, smjernica da se ne uznemiravaju muslimani poklopila se s interesom da se spriječi širenje Rusije i njenog utjecaja. Rusija je do sredine devetnaestog stoljeća uspjela izgraditi moćnu mornaricu, najmnogoljudniju i drugu, odmah iza britanske, po broju brodova. Tako su vječni povijesni rivali, Francuska i Britanija završile zajedno u obrani “bolesnika s Bosfora”. Na istoj strani su se tako našle tri imperijalne sile: Britanci, Francuzi te Turci, kao i jedinice Kraljevstva Sardinije, čiji su sljedbenici bili na putu piemontskog ujedinjenja cijele Italije.

Sam Krimski rat trajao je od 1854. do 1856 godine, iako je rusko-turski sukob bio nešto duži. Ratu je prethodilo rusko okupiranje dunavskih kneževina, Vlahije i Moldavije, što je bilo izravni povod za uključenje europskih sila na strani Turske. Međutim, uzroci rata bili su religijske i geopolitičke prirode i zbog njih su savezničke trupe izvršile invaziju krimskog poluotoka s namjerom da zauzmu luku Sevastopolj, koja je bila glavna crnomorska luka carske Rusije. Ove ratove karakteriziralo je nekoliko čuvenih bitki u povijesti ratovanja, poput Bitke za Balaklavu, potom one kod Alme i Inkermana. Stradanja na obje strane bila su velika, čak i prije samih bitaka. Religija je igrala bitnu ulogu, jer suprotstavljeni su bili interesi raznih kršćanskih sila, katoličkih kroz Francusku, pravoslavnih kroz ulogu Rusije, te protestantskih, odnosno anglikanskih u ulozi Britanije, a svi oni unutar muslimanske imperije u čijem sastavu je već stoljećima bila Sveta zemlja.

Ova činjenica vrlo je bitna za cijeli koncept ljudskih prava, jer kao što je na početku ovog rada rečeno, same osnove ljudskih prava jednim dijelom počivaju na religijskim osnovicama koje se mogu naći u svim dominantnim vjerama svijeta. Ipak, iste te religije istovremeno uzrokuju i velike ljudske potrebe i stradanja, kako danas tako, i kroz cijelu ljudsku povijest. Primjer Svete zemlje najočitiji je u ovom sagledavanju, jer nikada nije bio mirni period, da razne vjerske zajednice nisu pokušavale ustanoviti potpunu kontrolu nad ovim područjem, ili zaštititi sopstvene istovjernike pred naletima inovjernika.

Geopolitika i ekonomija su često bile iza ovih proklamacija o zaštiti istovjernika, jer tako je najlakše bilo mobilizirati podršku unutar sopstvene zajednice za vojne akcije. Sve ovo govori o ljudskoj strasti kada je u pitanju religiozni odnos i o dvostranoj ulozi religije po pitanju ljudskih prava. Onaj pozitivni utjecaj obrađen je na početku rada, dok će ovaj drugi, negativni utjecaj, često biti spominjan i analiziran. Uzroci Krimskog rata samo su jedan od takvih primjera.

Pripremajući se na turskoj teritoriji za bitke na Krimu, francuske i britanske trupe pogodila je epidemija kolere te niz bolesti i nepogoda, pa su nove trupe morale biti poslone kao nadomjestak. Nedostatak kompetentnosti vojskovođa ostao je povijesno zapamćen, ne zbog toga što se takvo što desilo prvi put, već zbog pogodnosti novih izuma, poput telegrafa i bržeg transporta, što parnim brodom, što željeznicom, te su i izvještaji s fronta stizali do domaće javnosti u Londonu i Parizu znatno brže nego ranije.

Moguće je čak i odrediti ovaj rat kao prvi koji su pratili ratni izvještači u njihovom modernom smislu riječi. Naime, tijekom prijašnjih ratova izvještaji su, zapravo, bili pisani u glavnim gradovima imperijalnih sila, pošto je jedini vid komunikacije bio u vojnim rukama i nije imalo previše smisla slati izvještače u udaljene dijelove svijeta. Sada, prvi put, bilo je znatno teže utjecati na njihovo pisanje kao nekada kada su generali i političari sjedili u istom gradu kao i vodeći urednici i vlasnici listova.^[66]

Njihovi izvještaji imali su veliki odjek kod stanovništva; nezadovoljstvo je raslo, a neki karizmatični ljudi i žene pokušali su nešto učiniti za armiju ranjenih i bolesnih o kojima se malo tko, vrlo često nestručno, brinuo. Florence Nightingale tako je napravila ime i stvorila začetak organizirane skrbi za ranjene u vojnim konfliktima. Njenih trideset osam bolničarki umnogome je olakšalo muke tisućama ranjenih u ovom ratu te iskusilo neke nove tehnike liječenja i pružanja pomoći u ambulantnim kolima. Sličnu ulogu, samo na ruskoj strani, imala je Elena Pavlovna o kojoj je manje poznato u literaturi,

što donekle govori i o anglocentričnosti povijesti. Primjer Mary Seacole potvrđuje jednu drugu predrasudu, onu o rasizmu, jer ova požrtvovna bolničarka također je često izostavljena u spominjanju Krimskog rata, iako je njen doprinos moguće mjerljiv s onim Florence Nightingale. Mary Seacole rođena je na Jamajci i bila je crna.

Ovaj rat, osim već navedenih novotvorina i modernizacije, donio je još jednu novinu u masovnu upotrebu. Naime, britanski i francuski vojnici tijekom ovog rata naučili su od svojih turskih saveznika kako motati duhan u novinski papir i tako rolati cigarete. Ovo je također bio veliki tehnološki napredak, neka vrsta demokratizacije konzumiranja duhana u usporedbi s rolanjem listova duhana, njegovog pomodnog šmrkanja u ranijim periodima te žvakanja, koje je donekle još opstalo u tadašnjoj upotrebi.

Bitnije konzekvence Krimskog rata utjecale su na razvitak javne svijesti o potrebi uređenja načina ratovanja i skrbi za ugrožene ratom. O ratnom izvještavanju i utjecajima na ljudska prava bit će detaljno govoreno u dijelu o medijima i ljudskim pravima. U ovom odjeljku analizirat će se stvaranje ideje o Crvenom križu i humanom postupanju tijekom ratova.

Pošto je veći broj imperijalnih sila bio uključen u Krimski rat, veći dio europskog stanovništva formirao je svijest o tom ratu, njegovom skandaloznom vođenju, te posljedicama po učesnike u ratu i pokušaje njihovog adekvatnijeg zbrinjavanja. Politički gledano, velike reforme uslijedile su i u Turskoj i u Rusiji kao posljedice ove vojne kampanje. Dugoročnije gledano, obje tvorevine će prestati egzistirati šezdesetak godina kasnije, dok, kratkoročnije gledano, bitne socijalne promjene započele su po svršetku rata. Ukidanje kmetstva bila je samo jedna od reformi u Rusiji, dok je poboljšanje položaja seljaka i nemuslimanskog življa u Otomanskoj imperiji bilo posljedica pokušaja tamošnjih reformi. Ljudi su, dakle, postali izjednačeniji iako su velike razlike unutar društava opstale.

Naredni veliki rat u Europi, onaj između Francuske, ponovno uz talijansko savezništvo u obliku sila Kraljevine Sardinije i Piedmonta, i Austro-Ugarske Monarhije donio je veliku bitku kod Solferina u današnjoj sjevernoj Italiji, koja je bila od presudnog značaja za formiranje Međunarodnog odbora Crvenog križa. Naime, svijest kod jednog dijela stanovništva u Europi već je bila formirana sredinom stoljeća kao posljedica izvještavanja o posljedicama Krimskog rata. Nekoliko godina kasnije došlo je do novog rata, ovaj puta u srcu Europe a jedna posebna bitka, ona kod Solferina koja je bila najveća u Europi još od doba Napoleona Bonaparte a i Bitke kod Leipziga 1813. godine, svojim posljedicama inspirirala je ideju

o formiranju međunarodne organizacije koja bi pokušala olakšati muke onima koji su ugroženi vojnim djelovanjem.

U samu bitku uključen je bio podjednak broj vojnika, što je dovelo do ukupne brojke od gotovo dvjesto pedeset tisuća. Austrijanci su izgubili četrnaest tisuća ljudi (ubijenih i ranjenih), dok je više od osam tisuća zarobljeno ili nestalo.^[67] Na drugoj strani ubijeno je ili ranjeno petnaest tisuća, dok je dvije tisuće zarobljeno ili nestalo.^[68] Problem je nastao u nemogućnosti skrbi za ranjene i zarobljene, te okrutnoj praksi bajonetiranja ranjenih na bojnopolju. Selo Solferino bilo je premalo za pružanje utočišta tako velikoj armiji ranjenih. U susjednom selu Castiglione lokalni ljudi pokušali su pomoći tisućama ranjenih. Svemu je svjedočio i pokušao pomoći Henri Dunant, švicarski industrijalac koji je zgrožen prizorom odlučio nešto dugoročnije učiniti. Tako je stvorena ideja o formiranju međunarodne organizacije Crvenog križa, koji se prvi put sastao 1863. godine u Genèvi.^[69]

Dunant je prethodno objavio knjigu o ovoj čuvenoj bici i njenim posljedicama, koja je prevedena na mnoge jezike i bila svojevrsni *bestseller* tog doba.^[70] Ona je svakako utjecala umnogome na formiranje nove organizacije. Sam Međunarodni odbor Crvenog križa nastao je na osnovici dualnog članstva, prihvatajući vladine delegacije, ali također i one nevladine kao i individue. Za zastavu je izabrana verzija suprotna švicarskoj zastavi, kao i za kasniju službenu oznaku na ratištima. Ono što je bitno napomenuti je da ime i simbol nemaju izravnu vjersku konotaciju i da kasniji izum Crvenog polumjeseca ima naravno veze s islamom, ali manje izravne nego što se danas često smatra. Posljednje odluke ICRC (Međunarodni odbor Crvenog križa) s kraja 2005. godine uvode još jednu oznaku, crveni kristal, kako bi se pokušala u potpunosti izbjeći konfuzija koja povremeno dolazi do izražaja u nekim sukobima u svijetu. Na taj način potpuno bi se onemogućila bilo kakva vjerska konotacija.^[71]

Podrijetlo Crvenog polumjeseca zanimljivo je upravo zbog objašnjenja kolika je veza znakova ove humanitarne međunarodne organizacije i religije. Tijekom novog rata između Rusije i Turske, 1876-1878, poslije kojeg je uslijedio Berlinski kongres, turske vlasti su u konsultaciji s Genèveskim odborom odlučile upotrebljavati crveni polumjesec zbog straha da bi njihovi vojnici vidjevši crveni križ stekli pogrešan dojam, pošto su bili u ratu s kršćanskom carevinom Rusijom. Sama Rusija nije imala nikakvih primjedbi na novi amblem i trupe su ga jednako poštivale kao i crveni križ. Od tada do danas u upotrebi su dvojni simboli i većina zemalja s većinskim muslimanskim stanovništvom koristi crveni polumjesec.

Sami simboli ove organizacije, iako nisu imali originalnu namjenu da izražavaju vjersku pripadnost, često su smatrani takvim. Pored priče o nastanku crvenog polumjeseca, potvrda o takvom poimanju dolazi iz niza zemalja. U Izraelu djeluje *Magen David Adom*, “Crvena Davidova zvijezda”, organizacija koja nije primljena u ICRC upravo zbog odbijanja da se služi jednim od međunarodnih amblema. Izrael, međutim, nije i jedina takva država. Amblem s crvenim lavom i suncem u upotrebi je bio isključivo u Iranu između 1929. godine, kada je službeno odobren zajedno s crvenim polumjesecom, i 1980. godine, kada su iranske vlasti odlučile se za crveni polumjesec, pri tome zadržavajući sebi isključivo pravo za dalje korištenje na domaćoj teritoriji starog amblema s crvenim lavom i suncem. Vrlo malo je nedostajalo da i izraelska organizacija bude primljena po istom principu u ICRC 1949. godine, ali je na glasovanju tijesno izgubila. Uvođenjem Trećeg dodatnog protokola ženevskim konvencijama, koji daje mogućnost trećeg amblema, crvenog kristala, otvara se bolja prilika za uključenje i izraelske organizacije u međunarodnu obitelj.

Sovjetski Savez je za vrijeme svog trajanja koristio amblem koji je bio kombinacija crvenog križa i polumjeseca. Kazahstan i Eritreja pokušavaju tijekom posljednje decenije uvesti simbole sličnih kombinacija, ali je za bilo kakvu promjenu ili primjenu novog amblema potrebna suglasnost konferencije ICRC. Pitanje simbola nije nimalo bezazleno, što se vidi iz svih pomenutih primjera. Tijekom 1920-ih i 1930-ih u Kini je djelovalo “Društvo crvene svastike” (*Red Swastika Society*) čiji je rad bio donekle sličan Crvenom križu i Crvenom polumjesecu. Međutim konotacije koje simbol svastike dobiva s nacističkom Njemačkom daje, posebice na Zapadu, sasvim drugačiji uvid u upotrebu ovog simbola.

On je povijesno vrlo raširen u Aziji kao simbol čije je podrijetlo u hinduizmu i budizmu, te potom i taoizmu i još nekim religijama. Indija je pokušala da 1977. godine uvede simbol crvene svastike kao amblem za Crveni križ/polumjesec. Šri Lanka, odnosno Cejlon, imao je sličnu inicijativu 1957. godine, ali oba su pokušaja ostala neuspješna. Koncem 2005. godine održana je konferencija ICRC-a na kojoj je usvojen “amblem trećeg protokola”, kako je službeno opisan crveni kristal koji je tako postao ravnopravan simbol crvenom križu i polumjesecu. Na taj način bi se ove povijesne diskusije i nesuglasice oko religijskih simbola u upotrebi organizacija crvenog križa ili polumjeseca mogle ugasiti ili barem smanjiti njihov broj. Na konferenciji, 7. prosinca 2005. godine, devedeset osam delegacija glasovalo je za novi symbol ICRC-a, 27 je bilo protiv dok je deset delegacija uzdržalo svoj glas.^[72]

Sam rad Crvenog križa ubrzo po osnivanju dobio je priliku za prvu kušnju. Rat između Danske i Pruske tijekom 1864. godine bio je prvi kojim su se promatrači Crvenog križa pozabavili, iako je njihov utjecaj bio potpuno minoran. Austrijsko-pruski rat iz 1866. te francusko-pruski iz 1870-1871. godine, ratovi su kojima su prisustvovali i izaslanici Crvenog križa. Postepeno je sama organizacija postajala sve organiziranija i samim time i njena uloga u konfliktima zapaženija. Konvencija o pomoći ranjenim u konfliktu (*Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded in Armies in the Field*) usvojena je u Genèvi 22. kolovoza 1864. na osnovu koje se osnovna i prvobitna uloga Crvenog križa uspostavila kao i osnovica za međunarodno humanitarno pravo.^[73]

Mnogi običaji ratovanja datiraju daleko u povijest ljudskih zajednica. Poštivanja digniteta poraženih, poseban odnos prema ženama i djeci, način upotrebe vojnih taktika i oružja razvijali su se tijekom milenija i ušli u običajno pravo ratovanja koje je također osnovica za međunarodno humanitarno pravo, pored usvojenih konvencija i zakona. Moguće je pronaći osnovice ramišljanja o običajnom pravu ratovanja i opravdanom ratu u mnogim religijskim spisima što, čini se ipak, nije prva pomisao vojskovođama i vojnicima tijekom ratova.

Teoretski gledano, može se ustanoviti ova povezanost, ali mnogo je sigurnije datirati je s nekim velikim misliocima poput Sun Tzua u Kini tijekom četvrtog stoljeća prije Krista, potom Huga Grotiusa u sedamnaestom stoljeću te Alberica Gentitija tijekom šesnaestog stoljeća, koji su možda na početku cijelog niza teoretičara ovog problema koji je i danas, možda više no ikada, u javnoj diskusiji. Od suvremenih teoretičara i praktičara britanski pravnik Geoffrey Robertson jedan je od najistaknutijih. O samoj opravdanosti oružane humanitarne intervencije u suvremeno doba više će se analizirati nešto kasnije. Sagledavajući samo podrijetlo humanitarne intervencije te stavova o ovoj praksi, Gentiti je smatrao intervenciju opravdanom zbog razloga humanosti proistekle iz "*common law*". Hugo Grotius bio je nešto precizniji, opravdavajući rat ukoliko je tiraninova praksa pogubna po subjekte.

Dva su osnovna principa razmatranja opravdanog rata i njegovog moralnog vođenja: *jus ad bellum* i *jus in bello*. Stvar je tumačenja ovih principa, što često komplicira cjelokupnu diskusiju i karakterizaciju ratova i njegovih učesnika. Čak i sami termini donekle su kontroverzni pošto forma navodi na pomisao datiranja u rimsko doba zbog latinskog jezika. Ova dva termina nisu bila poznata do početka dvadesetog stoljeća i formiranja Lige

naroda, ali i poslije toga nisu bila u masovnijoj upotrebi do druge polovice dvadesetog stoljeća.

Opće govoreći, rat je opravdan ukoliko je vođen zbog obrane, povrata imovine ili dugova, te kao kazna. Zakonit je, slijedeći ovu teoriju, ukoliko je opravdan. Obveze učesnika u ratu su različite, ne postoji opći *jus in bello*. Učesnici bez opravdanog uzroka za učešće u ratu nemaju osnovicu iz koje bi crpili svoja prava. Konzekventno se pravno ne može ograničiti niti njihovo ponašanje što čini jedan od gotovo vječitih argumenata i problema s kojima se susreće međunarodno humanitarno pravo. Svaka diskusija ovih termina je sužena i specijalistička, pa je stoga najbitnije za ovaj stadij odrediti samo značenje ovih termina. *Jus ad bellum* razmatra uvjete pod kojima se može početi rat ili upotrijebiti sila uopće. *Jus in bello* određuje ponašanje učesnika u ratu te, u širem smislu, određuje prava i obveze neutralnih strana.

Za prve pokušaje kodificiranja rata i uobličavanje ratnog prava, neophodno je osvrnuti se na Američki građanski rat između 1861. i 1865. godine. Sjeverne članice unije uspješno su okončale rat protiv konfederativnih strana Juga u ratu koji se često uprošćuje kao borba povodom ukidanja ropstva. Mada ovakva formulacija nije zapravo precizna i tačna, tijekom samog rata pitanje ropstva postalo je primarno i pobjeda Sjevera donijela je ukidanje ropstva u Sjedinjenim Američkim Državama. Uvod u rat je bio bitno različit razvitak gospodarstva na sjeveru i jugu, industrijske države štitile su svoje proizvode, dok su agrarne željele jeftinije proizvode iz uvoza. Razlikovali su se i proizvodni odnosi, pa je tako plaćena radnička klasa nosila proces na sjeveru, dok je jug počivao na radu robova. Iz ovih razlika proistekla je i borba za prava na rasnu jednakost koja je samo djelimice ostvarena pobjedom Sjevera, jer još stotinjak godina ostat će na snazi i rasni zakoni o segregaciji u brojnim državama Juga, kao i rasni pristup biračkim i drugim pravima građana.

Iz kuta međunarodnog humanitarnog prava i prakse, te običaja ratovanja, ovaj sukob je značajan zbog prvog pokušaja kodificiranja pravila koje je učinio Francis Lieber. Ova kompilacija običaja, obveza i prava, prozvana *Lieber Code* bila je tek početni stadij, pozivajući se na moralnost čak i u doba ratnih sukoba, zaštitu civilnog stanovništva, ukoliko se ne suprotstavlja okupirajućoj vojsci i slične, tada revolucionarne, odredbe koje danas zvuče kao jedva vrijedne spominjanja. Tijekom američko-filipinskog rata na prekretnici stoljeća, ovaj kod će biti primjenjivan u praksi te poslužiti i kao obrana od optužbi o počinjenim ratnim zločinima.

Istovremeno s promjenama u međunarodnim odnosima, na paneuropskom planu došlo je do razvitka nove ideologije. Socijalistička

misao postala je uobičajenija djelima Karla Marxa i Friedricha Engelsa. Njihov utjecaj postajao je sve jači, pogotovu po osnivanju Prve internacionale 1864. godine, kada je jedan od najznačajnijih ciljeva bio proklamirani zahtjev za osmosatno radno vrijeme. Naravno da su socijalna pravda i svjetska socijalistička revolucija bile odluke od većeg značaja za samu organizaciju. Međutim, ako se pogleda utjecaj koji je Prva internacionala uspjela ostvariti u društvima svijeta, onda je zaštita prava radnika jedna od glavnih značajki.

Kada su radnici i dio građana Pariza ustali protiv buržoaske vlasti 1871. godine i osnovali Parišku komunu, oni su, barem kratkotrajno, pretvorili neke od socijalističkih ideja u stvarnost. Ova komuna zapravo je bila živi eksperiment primjene u praksi socijalističkih ideja, jasno iskazanih u *Komunističkom manifestu* koji je bio objavljen 1848. godine. Pariška komuna je nastala kao odgovor radništva i dijela građanstva Pariza na rat koji je Francuska započela protiv Pruske, odnosno Njemačke. Vojni porazi, u koje spada i višemjesečna njemačka opsada Pariza, radikalizirali su stanovništvo koje je ustanovilo sopstveni sistem vlasti i zbacilo vlast zvaničnih institucija.

Odmah po uspostavi revolucionarne vlasti, organizirani su izbori Vijeća komune, čiji su članovi bili delegati, a ne predstavnici, te ih je zbog toga bilo jednostavno opozvati ukoliko je postojalo nezadovoljstvo delegatskim radom. Ovo tijelo donijelo je brojne revolucionarne odluke, poput odvajanja crkve od države, davanje prava glasa ženama, nevjenčani partneri i djeca poginulih branitelja grada izjednačeni su u mirovinskim pravima s onima čiji je odnos bio ozakonjen, te niz drugih odluka koje uglavnom nisu stigle zaživjeti zbog kratkotrajnosti komune.

Povijesno gledanje na ove događaje se razlikuje shodno političkim inkliniranjima. Bez obzira na raznolike stavove, činjenica je da ova kratkotrajna i gotovo eksperimentalna zajednica u praksi je pokazala neke novine u organizaciji uprave društva. O rezultatima se raspravlja još od pada Komune. Jugoslavija, njen delegatski sistem i sistem samoupravljanja donekle su primjer ponavljanja povijesti u nešto organiziranijoj formi i na duži vremenski rok. Ovaj eksperiment pobudio je pažnju u svijetu i ostavio znatan broj vidno razočaranih analitičara po svojoj propasti. Donekle slična je situacija bila i na kraju Pariške komune.

Zaštita slabijih bila je na umu mnogih autora i političara u prošlosti. Tijekom Bečkog kongresa 1815. godine, velike sile izrazile su zabrinutost zbog interetničkih rješenja u Belgiji, koja još nije uspostavila neovisnost, i Švicarskoj, te uputile zahtjeve za zaštitom manjina u ove dvije države. Tako

je sporo ali odlučno krenuo put zaštite ljudskih prava, kako individualnih, tako i kolektivnih. Njemački Židovi bili su često predmet međunarodnih političkih razgovora i pregovora, kao i kršćanske manjine u otomanskoj Turskoj. Francuska, Britanija i Rusija tako su intervenirale u slučaju Grčke tijekom procesa njenog osamostoljenja 1827. godine. Problem se često locirao u Otomanskoj imperiji. Jedan je razlog bila sama struktura ovog društva koje je bilo podijeljeno na "*milete*", vjerske razrede koji su imali međusobno različite statuse. Muslimani su bili, dakako, privilegirani, dok su kršćani često postajali mete muslimanskog stanovništva tijekom decenija krize u ovoj imperiji.

Na teritoriji Sirije i Libanona u tadašnjoj Turskoj, grupe (muslimanskih) Druza ubile su oko šest tisuća kršćanskih Maronita, što je ponukalo kršćanske sile u Europi da poduzmu odlučnije korake, što iz suvremene perspektive kada su humanitarne intervencije dio političke svakidašnjice ne izgleda tako odlučna akcija, ali je kao začetak prakse bilo od iznimnog značaja za drugu polovicu devetnaestog stoljeća. Rusija, Prusija, Austrija, Francuska i Britanija, uz dozvolu matične imperije Turske, poduzele su ekspediciju radi zaštite kršćana u ovom dijelu Otomanske imperije. Situacija nije bila bolja niti na Balkanu, gdje su slučajevi pokolja kršćana zabilježeni u današnjoj Bugarskoj i Bosni i Hercegovini. Turska je ponovno došla pod pritisak vodećih sila u Europi ali je, u ovom slučaju, odbila da se povinuje zahtjevima, te je Rusija objavila još jedan rat svom rivalu. Balkanska kriza djelimice je riješena na Berlinskom kongresu 1878. godine.

Tijekom Kongresa europske granice su promijenjene, nove države međunarodno priznate, te je donesen niz interesantnih političkih odluka. Sudbina Turske bila je određena u smislu da nijedna sila ne može samostalno odrediti budućnost ovog već očito propalog carstva. Osnovne teme Kongresa bile su vezane za Balkan i propadajuću imperiju. Na koncu, nezadovoljstvo je bilo gotovo univerzalno, jer sam Kongres je sazvan da se preinače rezultati posljednjeg rusko-turskog rata koji je uplašio ostale sile zbog širenja ruskog utjecaja. Međutim, iako su brojne odluke donesene s namjerom da isprave prethodno ugovorena rješenja, na koncu su, manje ili više, svi nezadovoljni napustili Berlin. Novonastale zemlje na Balkanu: Srbija, Rumunjska i Crna Gora dobile su međunarodno priznanje te neke teritorijalne nagrade, ali to još uvijek nije bilo dovoljno njihovim probuđenim nacionalnim svijestima.

Grčka je bila nezadovoljna nemogućnošću dogovora granice s Turskom, te su ove dvije zemlje koncem stoljeća započele još jedan rat koji ponovno nije riješio ovaj problem. Italija je također ostala nezadovoljna dogovorenim

zbog sopstvenih aspiracija, koje će doći na vidjelo po okončanju Prvog svjetskog rata. Bosna i Hercegovina, pokazat će se, najproblematičnija je teritorija zbog etničko-vjerskih razlika unutar zemlje, te bitno različitih namjera susjednih zemalja. Prelazak u nadzor Austro-Ugarske, iako pod titularnim posjedom Turske, izazvao je brojne nemire i otpor muslimanskog i pravoslavnog stanovništva, Bošnjaka i Srba. Vladavina *KundK* monarhije u ovoj zemlji donijet će do tada neviđeni ekonomski napredak i reformu društva, ali i ostaviti neriješeno etničko pitanje.

Od interesa za ovu studiju su rješenja Berlinskog kongresa o ljudskim pravima. Tako je Turska ponovno kritizirana zbog toleriranja situacija u kojima Čerkezi i Kurdi ugnjetavaju Armene. Ovakve situacije bile su raširena pojava diljem maloazijske Turske, ali protokom vremena i Armeni u Istanbulu, tadašnjem Konstantinopolju, došli su u nezavidan položaj i osjetili etničku ugnjetenost. Rusija, Britanija i Francuska zahtijevale su zaštitu Armena.

Osim što se nalazila u grupi koja je zabrinuta za određena ljudska prava, Rusija je također bila svrstana i među one države koje su kritizirane zbog odnosa prema nekoj od manjina. U ruskom slučaju razlog je bio tretman Židova, baš kao i u rumunjskom, dok je Mađarska bila pod paskom kritike zbog svoje politike mađarizacije koja se provodila u današnjoj Hrvatskoj, te u područjima koja su kasnije pripala Mađarskoj susjednim zemljama: Slovačkoj, Rumunjskoj i Srbiji.

Na ovaj način proistekao je princip humanitarnog prava. Prirodno pravo je iznad nacionalnih zakona, tako da je pravo na život, pravo na slobodu i jednaku zaštitu iznad nacionalnih suverenih prava neke države. Otuda i mogućnost za međunarodnu intervenciju. Oružana intervencija još je rijetkost u tom dobu i oblik od kojeg se sve zemlje suzdržavaju, ali diplomatska akcija je postala dio međunarodne političke scene.

Prelazak iz devetnaestog u dvadeseto stoljeće doba je velikih promjena i nada. Promjena od pare i parnih strojeva ka strojevima pokretanim električnom strujom donijela je nove mogućnosti za razvitak čovječanstva. Električni tramvaji već su bili u upotrebi u nekim najvećim centrima. Avionom se preletio La Manche i svijet je postajao sve "manji". Ovo doba dinamičnih promjena obilježili su i veliki znanstvenici, poput Einsteina te Freuda. Brojni su bili znakovi kvalitativnih promjena i ljudi su s promjenom stoljeća optimistički gledali na početak dvadesetog. Međunarodni ured rada (International Labour Office) uspio je izboriti se za neke restrikcije u naraslom kapitalističkom načinu privređivanja. Noćni rad postao je zabranjen za žene, kao i rad u tvornicama gdje se radilo s fosforom, poput onih za proizvodnju žigica. Međutim, usporedno s

izumima koji su donosili progres, pojavljivali su se i novi izumi u polju oružja i ratovanja, pa su vojne akcije postajale sve okrutnije.

Zbog toga je od velikog značaja ciklus započet Prvom haškom mirovnom konferencijom 1899. godine, koja je sazvana na zahtjev Rusije. Drugom konferencijom 1907. godine dominirala je američka delegacija, dok je utjecaj ruskog cara Nikolaja Drugog u mirovnim krugovima bio prevashodan na koncu devetnaestog stoljeća i samim time tijekom Prve konferencije u nizozemskoj prijestolnici. Ovaj ruski car povijesno je sasvim drugačije upamćen zbog kasnijih događaja, ali na prijelazu iz devetnaestog u dvadeseto stoljeće Nikolaj je očekivao čak i Nobelovu nagradu za mir. Nagradu nije nikada dobio, ali je jedina žena prisutna na konferenciji, osnivačica Austrijskog mirovnog pokreta, Bertha von Suttner, zbog svog djelovanja dobila najprestižniju nagradu za mir.

Car Nikolaj je godinu dana prije konferencije objavio “Međunarodni mirovni manifest”, te bio osnovna snaga iza organizacijskih napora da se ovakav jedan skup uopće ostvari. Iz današnje perspektive izgleda iznenađujuće, čak i ironično, ali njegov rođendan 18. svibanj slavljen je kao Međunarodni dan mira do 1981. godine, kada su Ujedinjeni narodi rezolucijom proglasili dvadeset prvi rujna kao Međunarodni dan mira.^[74] Pod predsjedanjem Kofija Annana, nova rezolucija je dovela do obilježavanja Međunarodnog dana mira u svijetu svakog 21. rujna od 2001. godine.^[75] Treba biti iskren pa pojasniti i razlog za ovakovo obilježavanje 18. svibnja. Naime, na taj dan počela je Prva haška konferencija, ali datum je određen shodno željama ruskog cara.

Iako su očekivanja od Haške konferencije bila velika, krajnji rezultat je bio skroman; “dvadeset šest zemalja je debatiralo da li se služiti dum-dum mecima ili ne”.^[76] Usprkos prilično skromnom rezultatu, povijesno gledano, neke su bitne značajke ostale na osnovi kojih je izvršena kasnija nadgradnja na međunarodnim konferencijama tijekom dvadesetog stoljeća, uključujući i Ženevske konvencije iz 1949. godine.

Princip mirnog rješavanja međunarodnih problema je usaglašen na Prvoj haškoj konferenciji, te pravila i običaji ratovanja na zemlji. Adaptirani su principi pomorskog ratovanja iz, već spominjane, Ženevske konvencije iz 1864. godine. Konačno, zabranjeno je ispaljivanje projektila i eksploziva iz balona, te usvojene i tri deklaracije. U praksi ipak nije sve zaživjelo usprkos potpisa država sudionica. Ustanovljen je Stalni sud arbitracije, što je tekovina od izuzetne važnosti za moderni stupanj razvitka ljudskih prava. Mirovne aktivnosti imale su podršku brojnih poznatih ličnosti, poput osnivača Crvenog

križa Henryja Dunanta, poljskog industrijalca Ivana Blocha, te Lava Tolstoja koji je se zalagao za poštivanje Boga i njegovih zapovijesti.

Mark Twain, upitan da pruži podršku idejama cara Nikolaja, primijetio je očiti problem sukoba ideja o miru i ograničenju naoružanja s aktivnom politikom koja je uključivala okupaciju Finske od carevih trupa.^[77] Izumitelj eksploziva Alfred Nobel također je otvoreno podržavao mirotvorne ideje do kraja života, 1896. godine. Pet godina poslije počela je godišnja dodjela Nobelove nagrada za mir i još nekoliko oblasti.

Druga haška mirovna konferencija, čijim su odlukama pristupile 44 države potpisnice, održana je 1907. godine. Namjera je bila proširiti i konkretizirati odluke Prve konvencije. Iako dvanaest ratificiranih sekcija ove konvencije svjedoči o radu predstavnika vodećih zemalja tadašnjeg svijeta, krajnji rezultati i ove konvencije ostali su znatno slabiji od očekivanja. Upućene su diplomatske predstavke Rusiji i Rumunjskoj zbog odnosa vlasti prema Židovima, Maroko je kritiziran zbog okrutnih postupanja vlasti, dok je Belgija i njena uloga u Kongu skrutinizirana na konferenciji. Turska se još jednom našla pod paskom kritike zbog tretmana kršćana u carevini, dok je Peru isti sud doživio zbog odnosa prema domorodnom stanovništvu. Treća konferencija bila je predviđena za 1915. godinu, što se zbog izbijanja rata nije desilo.

Sukobi kao posljedica kolonijalne vlasti ili, pak, rasne netrpeljivosti raširili su se diljem svijeta i nisu uvijek pripadnici kolonizirajuće sile bili prekršioci prirodnih zakona o jednakosti jer, kao u slučaju Filipinaca i Amerikanaca, ugnjeteni su ponekada bili i pripadnici kolonizatorske nacije. U ovom konkretnom slučaju moguće je, doduše, naći i geopolitičke razloge i smjenu kolonizatora, pošto je Španjolska bila prinuđena prepustiti neke svoje kolonije Sjedinjenim Američkim Državama, uključujući i filipinske otoke, ali češći su razlozi bili upravo rasne prirode. U Kini su tako bijelci došli pod udar domaćeg stanovništva, a rasna obilježja, pored kolonijalnih, imali su i sukobi u Kongu između domicilnog stanovništva i Francuza, u Namibiji gdje su Nijemci porazili domaća plemena, te pri tome počinili i vjerojatno prvi moderni genocid nad Herero plemenom, potom u Indokini, gdje su Francuzi također kolonizirali teritoriju, te u području Zlatne Obale, kako se dio današnje Gane nazivao, koju su kolonizirali Britanci, ali isto tako došli i pod udar Ashanti plemena.

Revolucije su također obilježile promjenu stoljeća. Rusija, Kina, Meksiko te Turska prolazile su kroz vrlo dinamičan period i promjenjive forme vladavine. U takvom okruženju došlo je i do velikog koraka u ostvarenju ljudskih prava, te izjednačavanju spolova. Žene su napokon

dobile pravo glasa u Finskoj, Australiji, Novom Zelandu i Norveškoj, što će većina ostalih zemalja slijediti tijekom narednih decenija. Na rasnom nivou, održan je Prvi panafrički kongres u Londonu 1900. godine, gdje je pitanje rase i izjednačavanja prava bilo osnovno razmatranje učesnika.

Ovaj vremenski period je označen i povećanim brojem atentata i ubojstava državnika, što će biti karakteristika do Prvog svjetskog rata, koji će zapravo i početi atentatom na nadvojvodu Franza Ferdinanda.^[78] Novi izumi omogućili su i novi način izvještavanja o ratnim zbivanjima, kako je već pojašnjeno u slučaju Krimskog rata. Svi kasniji ratovi, osim što su došli pod pasku rada Crvenog križa ili polumjeseca, bili su praćeni armijom dopisnika. Zbog toga, kao i pažnje kojom je bio praćen rad ratnih izvještača neki autori nazvali su ovu eru, barem što se tiče novinarstva, “zlatno doba”.^[79] Posebna uloga medija u razvitku ljudskih prava bit će detaljnije analizirana kasnije. Također će se razvitak prava žena smjestiti u kontekst u kasnijem dijelu knjige.

Tijekom ovog perioda, uloga medija ne samo kao indirektnih izvjestitelja o kršenjima osnovnih ljudskih prava tijekom oružanih sukoba, proširena je i izravnom akcijom. Sada čuvena afera Dreyfus dobila je svoj preokret novinskim člankom. Francuski kapetan Alfred Dreyfus optužen je 1894. godine za izdaju i špijunažu u korist Nijemaca te osuđen na izgnanstvo na Đavolske otoke, gdje je proveo četiri godine. Čuveni francuski pisac Emile Zola je 13. siječnja 1898. godine objavio u listu *L'Aurore* tekst pod naslovom *J'accuse* u kojem je optužio vojne vlasti i pravosuđe za prikrivanje stvarnog izdajnika i namješteni sudski proces, naglašavajući da “istina maršira i ništa je ne može zaustaviti”. Cilj mu je bio da i sam bude upućen, čime mu je data prilika da mobilizira javno mišljenje u korist Dreyfusa, te predstavi nove dokaze zbog kojih bi originalni proces morao biti obnovljen.

Tijekom procesa protiv Zole, novi dokazi su izneseni, ali je sam autor osuđen na godinu dana zatvora zbog klevete, te je pobjegao iz zemlje. Vratio se nakon godinu dana. Cijeli angažman Zole primjer je borbe pojedinca protiv općeg javnog mišljenja i društvenog sistema. Primjeri takve borbe možda nisu toliko rijetki koliko su uspješni završeci rijetkost. Obnova procesa te preispitivanje prethodnih optužbi i odluka unutar francuske armije nisu bili nimalo popularni. Ipak, dokazano je da je izdajnik zapravo bio izvjesni Ferdinand Esterhazy, te da je osam generala učestvovalo u prikrivanju dokaza protiv ovog oficira, iako su znali za čvrste dokaze protiv njega već 1896. godine.

Dreyfus nije oslobođen u ponovljenom suđenju, ali je dobio oprost po okončanju procesa. Nešto kasnije, 1906. godine, promijenjena je i sudska odluka o njegovoj krivnji. Kada je konačno utvrđena odgovornost Esterhazyja

te umiješanost vojnog vrha, Dreyfus, židovski oficir iz Alzacea, vraćen je u Armiju, promoviran i nagrađen Legijom časti. Kao takav dekorirani časnik sudjelovao je Prvom svjetskom ratu.

Zola je umro u snu 1902. godine od trovanja ugljičnim monoksidom. Okolnosti su ostale donekle misteriozne, te su spekulacije opstale zadugo da je dio poraženog establišmenta učestvovao u organizaciji Zolinog kraja. Šest godina poslije smrti slavnog pisca, njegovi posmrtni ostaci prebačeni su napokon u Pantheon pored ostalih francuskih velikana. Tijekom svečanosti, jedan desničar napao je Dreyfusa i ranio ga. Ovaj čin slavljen je u desničarskim krugovima kao gesta za Francusku. Sve ovo dovoljno govori da su, iako poraženi, krugovi koji su na samom početku afere odabrali Dreyfusa za žrtvu, ipak ostali dovoljno jaki da nastave sa svojom ideološkom borbom. Gotovo stoljeće kasnije, vrh francuske vojske konačno će se ispričati zbog sramne uloge njihovih prethodnika u cijelom slučaju Dreyfus.

Ovaj slučaj najjasnije svjedoči o općoj svijesti društva, ne samo francuskog, na prijelomu iz devetnaestog u dvadeseto stoljeće. Prikriveni antisemitizam bio je rasprostranjen u svim slojevima i rijetki su bili pojedinci poput Zole koji su tražili pravdu i jednakopravnost za sve. Ironija je da je gotovo stoljeće kasnije, u predvečerje rata u Bosni i Hercegovini, jedan od vođa bosanskih Srba, Nikola Koljević, napisao sličan tekst, jednako naslovljen, kojim je optužio ostatak političkog vodstva Bosne i Hercegovine. Pri tome je zaboravio da je Zola originalan tekst napisao stavljajući se u obranu žrtve, a u Koljevićevom slučaju on se pozicionirao na strani napadača. No to je samo jedan od primjera koliko su Zoline riječi i postupak ostavili traga u historiji ljudskih prava.

Kampanje koje su vodili pojedinci bez osobnog interesa već zarad opće pravde nisu više rijetkost, kao što se iz niza primjera britanskog publiciste Paula Foota može vidjeti. On je tijekom osamdesetih i devedesetih godina dvadesetog stoljeća zauzeo se, baš kao i Zola nekada, za pogrešno optužene i osuđene pojedince poznatije kao "*Birmingham Six*" i "*Guildford Four*". Ti osuđenici su prikriivanjem policijskih dokaza služili kazne za navodna učešća u terorističkim akcijama IRA-e. Dokazalo se da su svi bili nevini i da je britanska policija zapravo selektivno prikazala dokaze, te da je čak i dio pravosuđa bio umiješan u to.

Zbivanja tijekom devetnaestog stoljeća donijela su brojna dostignuća u polju ljudskih prava. Ropstvo je abolirano gotovo u cijelom svijetu iako još dugo neće postojati potpuna jednakost rasa i klasa. Ženska prava su u nekim zemljama znatno poboljšana uključujući početak davanja prava glasa

u nekim zemljama, ali još je ostao veliki problem koji ni tijekom dvadesetog stoljeća neće biti riješen u većini zemalja. Primjerice, pravo glasa bit će gotovo univerzalno usvojeno, ali jednakost u obitelji i posebice na radnom mjestu nije ostvarena u znatnom dijelu svjetskih društava.

Homoseksualnost nije bila legalizirana u znatnom dijelu Europe, ali je postala više tolerirana usprkos raširenoj homofobiji. Naime, dijelovi kontinenta koji su dospjeli pod Napoleonov utjecaj tijekom njegovih osvajanja, područja su gdje je homoseksualizam ostao socijalno osuđivan ali je pravno postao legalan, kao u Belgiji, Italiji, Portugalu, Rumunjskoj, Rusiji i Španjolskoj.^[80] U germanskim zemljama, anglosaksonskim te nekim skandinavskim ovakav izraz seksualnosti ostao je ilegalan do druge polovice devetnaestog stoljeća. Danska je 1866. godine modificirala oštre kazne za homoseksualce, što su potom slijedile Njemačka i zemlje gdje se prakticira *common law*.^[81] Za sjećanje je ostalo čuveno zatvaranje i kažnjavanje velikog književnika tog doba, Oscara Wilda.

Dječja prava također su znatno poboljšana, uvedene su restrikcije na dob djece koja se smiju uposliti i u kojoj vrsti zanimanja, te je povećan broj društava uveo mandatno obrazovanje za djecu, ali primjeri dječjeg rada u nerazvijenim društvima za međunarodne kompanije s kraja dvadesetog stoljeća navode na zaključak da je nastavljeno izrabljivanje najmlađih.

Poboljšan je i status Židova, koji su konačno stekli puna građanska prava na kontinentu. Međutim, antisemitizam ostao je raširen u većini europskih društava na početku dvadesetog stoljeća. Činjenica je da su u većini tadašnjih društava Židovi bili nepoželjni, iako ih se konačno počelo tolerirati te ozbiljnije zakonski štititi. Njihovo samoorganiziranje donekle je pomoglo poboljšanju židovskog statusa. Njemački novinar Theodore Herzl promatrajući aferu Dreyfus u Francuskoj rješenje je vidio u egzodusu iz Europe. Tražio je utočište za svoj narod u Ugandi, Argentini ili Palestini, a 1897. godine pozvao na organiziranje prvog cionističkog kongresa iz kojeg će nastati cionistički pokret.^[82]

Ponajteži položaj Židovi su imali u Rusiji, gdje je antisemitizam bio zvanična politika vlasti koja je rezultirala i masovnim protjerivanjem Židova. Tek će revolucije, prvo ona 1905. godine, te kasnije iz 1917. popraviti položaj ove populacije uz konačno zvanično izjednačavanje statusa s Oktobarskom revolucijom i njenom proklamovanom jednakošću svih građana. Praksa je bila drugačija, ali barem formalno su konačno Židovi dobili pravo jednakosti i u ovom dijelu Europe.

Emancipirane su brojne nacije ostvarivši neovisnost, ali ostale su kolonije na drugim kontinentima kao i znatan broj naroda u Europi koji će tek po svršetku Prvog svjetskog rata doći u priliku da ostvari sopstveno pravo na samoopredjeljenje. Tehnološke promjene i industrijalizacija donijele su napredak, osim na gotovo svim poljima ljudskog stvaranja, i u socijalnim odnosima. Narasla radnička klasa zahtijevala je promjene kojima bi se poboljšao njihov sopstveni status, baš kao što je naraslo građanstvo tijekom devetnaestog stoljeća tražilo bolje uvjete za sebe. U nekim slučajevima ovi su zahtjevi ispoljavani samo unutar klase poput britanskog društva, dok su u drugim bili dio općeg nacionalnog fronta koji je vodio borbu za neovisnost, kao u Mađarskoj ili Italiji.

Poznati teoretičar nacionalizma, Ernest Gellner, navodi zanimljivu mogućnost pogleda na nacionalne države u Europi koje su podijeljene u četiri “vremenske zone”.^[83] Prva obuhvata teritorije koje povijesno gravitiraju centrima u Londonu, Parizu, Madridu i Lisabonu. Ovdje su uspostavljene nacionalne države stabilne i teritorija je gotovo nepromjenjiva. Izuzeci su, naravno, uvijek prisutni, poput irskog naroda i puta u samostalnost, kao što treba posebice odvojiti skandinavske slučajeve personalne unije i osamostaljenja Norveške od Švedske.

Druga zona grubo obuhvata teritorije koje su nekada činile Sveto Rimsko Carstvo koje su nastanjene njemačkim i talijanskim pučanstvom. Ovdje je do ujedinjenja teritorija i formiranja nacionalnih država došlo tek tijekom druge polovice devetnaestog stoljeća. Treća zona je vjerojatno najproblematičnija, jer obuhvata zemlje srednje Europe koje nisu uspjele ostvariti samostalnost i gdje je nacionalna svijest dostigla stupanj blizu kritične točke. Četvrta zona je obuhvatala zemlje koje su bile pod ruskom dominacijom. Ovdje također nije došlo do ostvarenja nacionalnih emancipacija. S koncem Drugog svjetskog rata, četvrta zona se proširila na treću, jer je većina srednjeeuropskih zemalja došla pod sovjetsku kontrolu i tek će koncem stoljeća doći ostvarenja pune suverenosti u ovim dijelovima Europe.

Europa, a samim time i cijeli svijet, doživjeli su znakovite promjene tijekom prethodnog stoljeća u oblastima socijalnog, tehnologijskog i nacionalnog napretka te stvaranja novih snaga. Značajnije su revolucije odigrale se na prijelazu stoljeća u Meksiku, Kini, Turskoj i Rusiji. Promjene su zahtijevane ili planirane i u imperijanim središtima. Nakon kraćeg razdoblja mira, među vodećim silama ponovno dolazi do sukoba tijekom kojih se suzdržava od otvorene upotrebe sile, ali joj se sve bliže primiču. Francuska i Njemačka uspjele su mirno okončati dvije marokanske krize

početkom dvadesetog stoljeća. Problem je uskrnuo oko luke u Agadiru kada je Njemačka poslala ratni brod, što je uzbunilo i Britaniju i Francusku, koja je, kao stara kolonijalna sila, imala političku premoć u sjevernoj Africi. Britanija je ekonomski bila utjecajna, dok je Njemačka poželjela dodatno promaknuti svoj trgovinski status.

Kompromis je ustvrdio ostanak Maroka u području francuskog odlučivanja, kojim je izgubio neovisnost godinu poslije 1912, a Njemačka je zauzvrat dobila *Neukamerun*, teritoriju koja obuhvaća dijelove današnje Republike Kongo, Centralnoafričke Republike, Gabona i još neke manje dijelove u ovom području Afrike. Istovremeno je Njemačka prepustila Francuskoj dio teritorije u blizini tadašnjeg Fort Lamyja, kolonijalno ime za današnju N'Djamenu, glavni grad Čada.

Početak Prvog svjetskog rata donijet će značajne promjene na ovom planu: sukob velikih sila oko sjeverne Afrike, uslijedila su dva Balkanska rata u kojima su dominirale male države. Tijekom prvog, male su balkanske države udruženo porazile imperijalnu tursku državu ali, nezadovoljne teritorijalnim plijenom, ubrzo su zaratile između sebe. Iza svega su stajali rastući nacionalizam među narodima koji su tek izvojevali neovisnost te nemogućnost nekoćnjih imperijalnih sila da očuvaju stari poredak.

Poglavlje IV

Prvi svjetski rat i geopolitičke posljedice

S prelaskom iz devetnaestog u dvadeseto stoljeće, opće nade čovječanstva porasle su i očekivalo se stoljeće novih izuma, prosperiteta i nadasve mira. Potrebno je imati na umu što je sve izumljeno i postepeno ušlo u masovnu upotrebu tijekom devetnaestog stoljeća te na samom početku dvadesetog. Čovječanstvo je počelo prelaziti s parnih mašina ka električnim, što je omogućavalo još masovniju proizvodnju, veću uposlenost te veće profite. Razdaljine su smanjene jer je postajalo moguće sve brže putovati. Svijet se “smanjio”, što pokazuje i prvi prelet avionom preko kanala La Manche.

Međunarodne organizacije postale su masovnije i povećao se njihov broj, uključujući i nevladine organizacije. Jednostavno, nakon ere nacionalizma koja je, činilo se, doživjela vrhunac sredinom devetnaestog stoljeća, sada je došla na red globalizacija. Međunarodni ured rada uspostavio je neka nova ograničenja u gotovo bespoštednoj utrci za povećanjem profita. Tako je zabranjen noćni rad za žene i djecu te njihova eksploatacija u tvornicama gdje se upotrebljava fosfor. Iz suvremene perspektive ovo se može činiti gotovo nikakvim korakom, ali je prije samo stotinjak godina ovo bilo gotovo revolucionarno uređenje radnih odnosa. Velika otkrića te novorazvijene teorije poput onih Siegmunda Freuda i Alberta Einsteina pokazala su ogroman napredak i u drugim, ne toliko masovnim, oblastima znanosti. To je bio period kada je Nikola Tesla stvarao nove izume čije će korištenje omogućiti još brži razvoj Amerike prvenstveno, ali i ostatka svijeta posljedično.

Ovo doba promjena vidljivo je i iz društvenih inicijativa, poput onih iskazanih na Prvoj panafričkoj konferenciji održanoj u Londonu 1900. godine. Tamnopusiti ljudi počeli su sopstveno organiziranje ne bi li ostvarili vlastitu slobodu i jednakost. Pitanje se postavlja kada se točno mogu utvrditi počeci panafričkog organiziranja. Prvi takav kongres, kojim je predsjedao W.E.B. DuBois, održan je 1919. godine. Međutim, londonska konferencija iz 1900. godine, kojoj je DuBois nazočio u svojstvu delegata, zapravo je osnovica na

kojoj je Panafrički kongres nastao. Slijedili su kongresi između konca Prvog i konca Drugog svjetskog rata kojim je zacrtan program oslobođanja Afrike, kako političke, tako i ekonomske.

Ova organizacija konačno je prerasla u Organizaciju afričkog jedinstva 1963. godine. Prvi svjetski rat poslužit će, kako za masovnu emancipaciju, tako i za stvaranje lokalnih afričkih lidera koji su, stekavši iskustvo u kolonijalnim vojskama, postali nacionalne vođe za oslobođenje od kolonijalne vlasti. Habib Burgiba u Tunisu, Jomo Kenyatta u Keniji, Keneth Caunda u Zambiji te Kwame Nkrumah u Gani primjeri su takvih novonastalih vođa.

Međutim, nisu samo crnci bili u podređenom položaju. Žene su također počele ostvarivati barem neka od svojih prava koja su im bila pripadajuća samim prirodnim zakonima – činjenicom da su ljudska bića. Pravo glasa konačno je ostvareno na Novom Zelandu, u Australiji te na sjeveru Europe u Finskoj i Norveškoj. Koliko god ove socijalne promjene bile od revolucionarnog značaja, istinske revolucije također su odigravale se s prijelaza iz jednog u drugo stoljeće. Rusija, Kina, Turska i Meksiko bili su poprište dramatičnih političko-socijalnih promjena. Uzimajući u obzir brojnost ovih nacija, očito je da je veliki dio čovječanstva živio u znatno izmijenjenom svijetu nego prije samo jedne ljudske generacije.

Ove dinamične promjene koje su imale izuzetan utjecaj na popularna očekivanja, ogledale su se i u izumima koji nisu bili za opće dobro, poput novih oružja. Strojica jeste ušla već u upotrebu u modernim vojskama, ali je njena funkcionalnost dodatno razvijana i smrtnost će doći do posebnog izražaja tijekom nadolazećeg svjetskog rata. Sukobi su već bili prisutni širom svijeta. U Namibiji lokalno stanovništvo ustajalo je protiv kolonijalne njemačke sile.

U procesu koloniziranja Namibije počinjen je i vjerojatno prvi moderni genocid o čemu će biti riječi nešto kasnije. Francuzi su silom održavali vlast u Kongu te Indokini, dok je Italija nastojala održati se na djeliću istočne Afrike. Britanci su suzbili pobunu plemena Ashanti na Zlatnoj obali kako je znatan dio današnje Gane bio nazivan dok se na filipinskom otočju lokalno stanovništvo diglo protiv Amerikanaca. U Kini su doseljeni bijelci našli se na udaru rasističkih politika domaćeg stanovništva, dok su Japan i Rusija vodili ozbiljan rat tijekom 1904. i 1905. godine.

Interesantno je, možda, razobličiti jednu zabludu staru više od stoljeća. To je uvriježena tvrdnja da je Crna Gora objavila rat Japanu kao saveznica Rusije i kako nikada nije potpisan mir po završetku ovog sukoba. Tehnički

gledano, shodno ovoj teoriji, ove dvije zemlje su i dalje bile u ratu do ljeta 2006. godine, kada je Japan diplomatski priznao neovisnost Crne Gore. Istina je, međutim, drugačija. Simpatije i emocije Crnogoraca svakako su bile na strani Rusije u ovom kao i mnogim drugim sukobima, ali aktivnog učešća crnogorskih jedinica nije bilo. Naime, Rusija je svakako financirala dva bataljuna crnogorske vojske kao i većinu troškova dvora na Cetinju, dvije srednje škole te pomagala slanjem žita tijekom nerodnih godina.^[84] Ta pomoć nije bila odraz samo ljubavi već čistog interesa, jer je time slabljena moć Otomanske imperije na Balkanu.

Ruski je car, Aleksandar III, nagradio crnogorskog knjaza Nikolu činom ruskog pukovnika i statusom počasnog komandanta jedne ruske regimente stacionirane u Odesi na Crnom moru. Kada je ta regimenta mobilizirana na japanski front tijekom ovog rata, knjaz Nikola poslao je telegram kao počasni komandant jedinice “prizivajući Boga da rusko oružje usliši pobjedom, a svome puku da dade (sic!) snagu u junačkoj borbi za boljitak i slavu Rusije”. Bilo je to sve o ‘učešću’ države Crne Gore u tome ratu”.^[85]

Ostavljajući po strani popularne historijske zablude, globalno gledano, svi pomenuti sukobi imali su zajedničku značajku da sukobljene strane su pripadale različitim rasnim grupama te da je, kratkoročno gledano, bijela rasa izgubila jedino u rusko-japanskom ratu. Pri ovoj konstataciji treba zanemariti činjenicu da su u ruskoj vojsci ratovali pripadnici brojnih etničkih skupina, uključujući i one azijskog podrijetla. Poenta je bila u novorazvijenim oružjima i novovjekim izumima koji su prvo bili dostupni silama bijele rase.

Konzekvence ovog kolonijalnog prisustva u drugim dijelovima svijeta očite su i danas. Primjerice, Filipini su prije američke, bili pod kolonijalnom vlašću Španjolske, što omogućava jednom dijelu Filipinaca da posjeduje putovnice Kraljevine Španjolske, te samim time ima pristup tržištu rada Europske unije. Naime, osnova za takav koncept pronađena je u slučajevima kada je moguće dokazati izravno podrijetlo od nekog od španjolskih kolonizatora unazad nekoliko generacija. Ovaj primjer naveden je samo radi relativiziranja cijelog koncepta suverenosti zarad koje su brojni narodi organizirali se upravo tijekom preloma dva stoljeća.

Ovakva je bila globalna situacija početkom dvadesetog stoljeća. Kako je nadolazeći rat bio nadasve europski sukob, neophodno je pobliže osmotriti događaje na ovom kontinentu. Velike imperije vladale su na osnovicama uspostavljenim na kongresu u Berlinu 1878. godine, ali nisu se striktno pridržavale starog dogovora. Austro-Ugarska je u međuvremenu anektirala Bosnu i Hercegovinu, čemu se Otomanska imperija nije mogla

suprotstaviti. Štaviše, ova nekada moćna geopolitička sila ubrzo je poražena u dva balkanska rata od novouspostavljenih malih nacionalnih država na balkanskom polutoku.

Već spomenuti rusko-japanski rat potcrtao je svu nemoć ove velike sile, mada je zbog veličine i uspostavljenih savezništava s nekim od preostalih geopolitičkih giganata, Rusija i dalje bila respektabilni faktor. Potrebno je napomenuti da je Njemačka, svakako s pozornošću, pratila poraz Rusije na Dalekom istoku, jer je taj primjer pokazao da je navodno nepobjediva Rusija ipak poraziva.

Britanija je vjerojatno bila negdje oko vrhunca svog kolonijalnog doba održavajući “imperiju u kojoj nikada ne zalazi sunce”. Za takvo stanje neophodna je bila najjača svjetska mornarica, čiju su premoć konzekvete britanske vlade održavale decenijama. Novi izumi, od kojih mnogi potiču upravo od britanskih znanstvenika, doprinijeli su osjećaju samoposebnosti i uzvišenosti spram ostatka svijeta. To je bio jedan od razloga da je politička elita bila preokupirana tijekom ovog doba samom sobom, odnosno unutarnjim odnosima u britanskom društvu. Narasla proleterska klasa tražila je veći utjecaj i promjene odnosa. Zbog toga je moguće steći utisak da je Velika Britanija bila nespremna za rat 1914. godine. Ovaj utisak nije potpun ukoliko se zanemari činjenica da je zvanična politika Londona bila održavanje izolacije i nemiješanja.

Francuska je također održavala sopstvene prekomorske posjede, ali je i osjećala ozbiljnu ugroženost u samoj Europi. Naime, poslije katastrofalnog rata protiv Njemačke (koalicije njemačkih zemalja predvođenih Pruskom) s početka 1870-ih, iznenađujući pozitivni razvoj desio se u nekada najjačoj kontinentalnoj sili. Naime, francusko društvo, duboko podijeljeno između ruralnog i urbanog, napravilo je velike pomake u oba segmenta. Agrikulturna proizvodnja ne samo da je zadovoljavala sopstvene potrebe, već je postala vrlo ozbiljan faktor u bogaćenju društva.^[86] Doprinos urbanih elita bio je u nesvakidašnjim intelektualno-edukativnim promjenama koje neki smatraju značajnijim od prijelaza iz kraljevstva u republiku.^[87] Na ovim osnovicama izgrađena je francuska kolonijalna imperija koja je mnoge iznenadila, imajući u vidu vojne neuspjehe u Europi devetnaestog stoljeća.

Ujedinjena Njemačka tražila je ne samo kolonije na drugim kontinentima već i sopstveno širenje. Ekonomije većine ovih zemalja razvijale su se ubrzano zbog novih otkrića, populacije su rastle i očekivanja su bila velika. Novonastala Njemačka održavala je u životu drugu imperiju sa značajnom njemačkom populacijom – Austro-Ugrasku, koja

je i sama postala talac sopstvenog širenja poput nekoćnjeg ljutog rivala otomanske Turske. Nije samo nacionalna solidarnost bila presudna za ovakvu spoljnu politiku Njemačke, već joj je trebala habsburška carevina zbog mogućeg ekonomskog objedinjavanja prostora između Berlina i Bagdada. Nemogućnost širenja nedavno ujedinjene sile, stvorila je povoljne domaće uvjete za rast militarizma. Njemačka je brzo uspostavila drugu po snazi mornaricu, shvativši da joj je to neophodno za bilo kakav ozbiljniji uspjeh na vojnom, ekonomskom i političkom planu.

Konačno, slavenska nacionalna svijest dostigla je kritičnu točku i zahtjevi za neovisnošću narasli su do mjere da su vlasti u Beču ozbiljno razmatrale uvođenje trojednog kraljevstva u kojoj će i slavenski element postati ravnopravan. Pod ovakvim okolnostima desio se atentat u Sarajevu i inicirao brže manevarske poteze velikih sila, koje su ubrzo počele ratne operacije. Organizacija "Mlada Bosna", koju su činili pretežito bosanskohercegovački Srbi, ali uz pojedinačno učešće nekih Hrvata i Bošnjaka pripremila je ovaj teroristički čin zarad oslobođenja od tuđinske vlasti.

Konačni cilj ove tajne družine je upitan i danas, pošto se dvoji da li je to bila srpska hegemonija nad ostalim slavenskim narodima na Balkanu ili uređenje protojugoslavenske zajednice. Reakcije na čin Gavrila Principa bile su slikovite. Mase Sarajlija razbijale su izloge prodavaonica čiji su vlasnici Srbi te upadale u njihove stanove, demolirale imovinu i čak pokušavale linč nad nekim ljudima. Reakcije nisu bile ograničene na Sarajevo, već je u cijeloj Bosni i Hercegovini situacija bila okrenuta protiv Srba pošto su austrougarske trupe vršile masovna hapšenja i odvodile neke ugledne građane srpske nacionalnosti.

Ovome ne treba pripisati neku posebnost Balkana kao uzrok, jer slični slučajevi dešavali su se u drugim zemljama. Možda je najslikovitiji primjer masovne histerije iz Sjedinjenih Američkih Država koje su bile neutralne tijekom najvećeg dijela rata. Kada su konačno 1917. godine ušle u rat na strani savezničkih zemalja, izuzetno jaki antinjemački sentiment raširio se zemljom. Od građana za koje je očito bilo da su njemačkog podrijetla, često je traženo da dokažu vjernost svojoj novoj državi i općenito se sumnjičavo gledalo na njih. Najgori slučaj desio se u Illinoisu gdje je Robert Prager linčovao. Prvo su ga kolege optužile da je špijun, zatražile da poljubi američku zastavu i dokaže svoju vjernost te, na koncu, usprkos njegovim uvjeravanjima da je nevin, objesile na obodu grada Collinsville.

Njemački imigranti u Kanadi i Australiji također su bili suočeni s novim problemima. Promjene naziva ulica i gradova postale su dio politike

pa je, primjerice, kanadski gradić Berlin u Ontariju postao Kitchener. Najuočljivija promjena imena desila se u Londonu gdje je vladajuća porodica Saxe Coburg Gotha uzela prezime Windsor, po mjestu gdje im je bio porodični zamak. Vlada ih je savjetovala na promjenu zbog izraženog antinjemačkog sentimenta među pučanstvom. Konačno, njemački *kaiser* bio je nećak britanskog kralja, odnosno unuk nekoćnje kraljice Victorije. Drugi dio kraljevske obitelji, obitelj Battenberg postala je Mountbatten.

Nisu samo kraljevi i njihove obitelji bili primorani na promjenu imena. U Engleskoj se pasmina njemački ovčar od tada zove *alazatian* po pokrajini koja je iz rata u rat prelazila iz francuske u njemačku teritoriju. Ipak, najapsurdnija promjena desila se sa “statusom” kiselog kupusa za koji se podrazumijevalo da je njemački specijalitet u anglosaksonskim zemljama poznat pod nazivom *sauerkraut*. U nekim slučajevima na jelovnicima se pojavio *liberty cabbage* (kupus slobode), novi naziv za ovo jelo. Dešavanje, dakle, s početka dvadeset prvog stoljeća, kada je po odbijanju Francuske da se pridruži američkoj invaziji na Irak, naziv za pečene krompiriće – *french fries*, u restoranima Washingtona promijenjen u *liberty fries*, nisu nikakva novost.

Mase običnih ljudi u dugačkim redovima čekale su mogućnost da se dobrovoljno prijave za mobilizaciju u vojne postrojbe u svim zemljama uključenim u rat. Ubrzo po shvatanju da rat ipak neće brzo i pobjednički završiti, iste te mase postat će razočarane, iznemogle i po samom okončanju rata, četiri godine kasnije, opasan element u svim društvima, pošto će postati sklonije ekstremnim ideologijama tog doba. Oktobarska revolucija u Rusiji svima je pokazala kakvi su obrati mogući, pa su velike sile sasvim drugačije reagirale po pitanju nekih drugih ljevičarskih ustanaka i revolucija, poput onih u Mađarskoj, dijelovima Njemačke te Austrije. Sami tok rata nije predmet ovog rada već samo posljedice po ljudska prava, pa je neophodno biti selektivan s događajima i prostorom.

Nakon početnog oduševljenja te skorog razočarenja u rat, nastalo je bezizlazno stanje u kojemu nijedna od alijansi nije mogla napraviti odlučujući korak. Jedino je smrtnost rasla do oko deset milijuna mrtvih. Ukupno je 36 tadašnjih država bilo uključeno u rat i upravo je kasni ulazak Sjedinjenih Američkih Država bio presudan za poraz Njemačke, Austro-Ugarske i njihovih saveznika. Potpisani poraz nije tada shvaćen kao totalna kapitulacija Njemačke, barem ne u Berlinu, što će se kasnije očitovati i tijekom Mirovne konferencije u Parizu.

Konferenciji je prethodio plan koji je američki predsjednik Woodrow Wilson iznio u svom čuvenom govoru od “Četrnaest točaka”.^[88] Njegova

namjera da objavi nacrt trajnog mira u Europi shvaćena je na obje strane bojišnice iskreno, te je privukla ogromnu pažnju širom svijeta. Osnovica je dakle stvorena i obznanjena prije okončanja rata, mir je potpisan ali na koncu šestomjesečnih pregovora “koji su promijenili svijet”, kako je proces opisala Margaret MacMillan, samo četiri točke zaista su i usvojene u cijelosti.^[89] Postratna Europa ipak je ispala bitno drugačija od Wilsonovog predviđanja, a njegova država ujedno je odbila ratificirati Versajski mir te pristupiti novoformiranoj svjetskoj organizaciji – Ligi naroda.

Točke vjerno prikazuju sliku dotadašnjeg svijeta i onoga koji je vizionarski predviđen, ali ostao neostvaren po okončanju Prvog svjetskog rata. Abolicija tajnih sporazuma nešto je što je konačno otišlo s globalne scene izumiranjem imperija. Slobodna plovidba svjetskim morima naišla je na žestoko opiranje Velike Britanije, koja je do tada imala najjaču mornaricu. Slobodna trgovina je još jedan princip predviđen u čuvenom govoru koji je zaživio puno godina kasnije, ali je i danas samo djelimično ostvaren na načelima opće jednakosti. Razoružanje je logičan slijed okončanja rata, dok je vrlo progresivna bila slijedeća točka – promjena kolonijalnih zahtjeva. Samoodređenje i dekolonizacija našle su mjesto u Wilsonovom govoru. Ovih pet točaka opće su značajke, dok naredne izravno određuju sudbine država i nacija.

Rusiji je osigurana teritorijalna suverenost, što je bilo bitno u doba kada su strane trupe bile na njenoj teritoriji tijekom građanskog rata, boreći se na strani koja je bila protivnik nositeljima Oktobarske revolucije. Wilson je pozvao na povlačenje stranih vojski iz ove zemlje. Belgija će biti ponovno uspostavljena kao neovisna država. Pokrajine Alsace i Lorraine, koje je Francuska izgubila 1871, ponovno će biti vraćene iz njemačkog posjeda u francuski. Italija će dobiti nove granice, ali ne na osnovu tajnog londonskog sporazuma iz 1915. godine, već će te granice biti uspostavljene na osnovu principa samoodređenja – nacionalnosti žitelja.

Narodi Austro-Ugarske sami će odlučiti sopstvene sudbine. Balkanske države Rumunjska, Srbija, Crna Gora i ostale imat će zagarantiran integritet, strane trupe će se povući, dok će Srbija dobiti nesmetan teritorijalni izlaz na more. Sedamdesetak godina poslije ova će točka služiti nekim srbijanskim nacionalistima kao uporište tvrdnji kako su Srbi prvenstveno izgubili pod komunističkom vladavinom nakon Drugog svjetskog rata i kako je prvobitna zajednička južnoslavenska država zapravo bila povećana Srbija. Turska će također dobiti neovisnost u oblastima nastalim raspadom Otomanske imperije. Poljska država ponovno se uspostavlja uz izlazak na more.

Posljednja točka, četrnaesta, historijski je možda najznačajanija. Formiranje međunarodne asocijacije naroda za očuvanje mira Wilsonova je ideja koja je zaista i zaživjela kroz Ligu naroda prvo, te potom i Ujedinjene narode.

Sa ovim radnim papirom Wilson i gotovo svi preostali vodeći svjetski državnici stigli su u Pariz na pregovore. Pošto je prva točka od čuvenih četrnaest govorila o ukidanju tajnih međunarodnih dogovora, odmah je bilo očito da će sami pregovori biti teški jer je veliki broj takvih dogovora sklopljen s ciljem ratne pobjede. Najočitiiji primjer je Londonski dogovor iz 1915, kojim je Italiji obećano znatno proširenje nauštrb teritorija s hrvatskim, slovenskim i njemačkim stanovništvom. Potrebno je bilo nagraditi saveznike, a istovremeno izbjeći stvaranje novih neprijatelja. Prilično nemoguć zadatak, ako se uzme u obzir i proklamiranje prava na samoodređenje; poštivanje, dakle, osnovnih ljudskih prava na slobodu.

Također različito je interpretirano pravo na samoodređenje u različitim dijelovima svijeta. Azija i tamošnji saveznik Japan drugačije su nagrađeni od europskih sila pobjednica koje su podijelile Bliski istok uskrativši tako tamošnjim narodima, prvenstveno Arapima, pravo na uspostavu sopstvene države. Zanimljivo je da je kasniji vijetnamski predsjednik Ho Chi Minh, tada kuhinjski pomoćnik u pariškom hotelu Ritz, poslao peticiju učesnicima Konferencije zahtijevajući neovisnost od Francuske za svoju zemlju. Nisu mu ni odgovorili. Budući južnokorejski predsjednik, diplomant na Princetonu, Syngman Rhee nije dobio putovnicu za put u Pariz.^[90]

U Europi su stvorene nove države nauštrb gubitnica u ratu. Međutim, princip samoodređenja je krajnje upitan. Jugoslavija, iako se originalno nazvala Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, nastala je voljom političara a narod, odnosno narodi, nikada nisu pozvani da iskažu svoj stav o novoj državoju tvorevini. Neki autori smatraju da je ova zemlja “bila anomalija od svog početka i ostala takvom do sopstvene disintegracije 1992. godine”.^[91]

Kada bi se usporedili prijeratni austrijski dio dvojedne imperije i novonastala multinacionalna država Čehoslovačka, ispostavlja se da je u Austriji živjelo osam priznatih nacija (Italijani, Rumunji, Nijemci, Česi, Slovaci, Bjelorusi, Slovenci i SrboHrvati, kako je nazvana skupina južnoslavenskih naroda) dok u novoj tvorevini nastaloj na ideji prava na samoodređenje živi sedam: Bjelorusi, Poljaci, Židovi, Česi, Slovaci, Mađari i Nijemci. Izostanak nekih naroda koji jesu živjeli u obje države, te pogrešna imena relikst su tog doba i selektivnog priznavanja općih nacionalnih prava.

Sličnu je situaciju moguće naći ako se usporedi mađarske zemlje prije rata i novouspostavljenu zajednicu Južnih Slavena. U Mađarskom dijelu

KundK monarhije živjelo je sedam naroda, dok je u novonastaloj Jugoslaviji ta brojka bila slična. Stoga se može postaviti pitanje zbog čega je trebalo uništiti multietničke tvorevine te stvoriti nove, pogotovo nove koje nisu imale ni iskustva, niti državni aparat koji bi zaštitio nacionalne manjine. Novonastale države jesu doduše morale potpisati klazulu o zaštiti manjina, što je rijetko poštovano u praksi, a pogotovo je dokazivalo licemjernost svjetske politike koja je nametnula ove klauzule novim državama, bez istovjetnog obvezivanja starih nacionalnih država, prevashodno onih u zapadnoj Europi.

Židovske organizacije iz cijeloga svijeta poslale su predstavnike u Pariz da lobiraju za svoje sunarodnike u istočnoj Europi, ali i za "Svetu zemlju". O bliskoistočnom rješenju detaljnije će se razmatrati u narednom poglavlju. U istočnoj Europi, američki i zapadnoeuropski Židovi "tražili su i dodatne koncesije koje su mnoga njihova religijska braća požurila da okarakteriziraju kao opasne – neka vrsta autonomije koju su rumunjski, poljski i ruski državnici, kao i mnogi njihovi židovski subjekti, smatrali začetkom kreiranja države u državi."^[92]

Židovsko pitanje već odavno je zahtijevalo rješenje i sada je to tek djelimično ostvareno. Manjinske klauzule koje su nametnute novostvorenim istočnoeuropskim zemljama sadržavale su članke o jednakosti svih žitelja. Poljska je bila prva država čiji je *Sejm* ratificirao ugovor o manjinama 1920. godine.^[93] "Poljska i Rumunjska donijele su zakone po kojima je ustanovljena potpuna ravnopravnost Židova s njihovim sopstvenim narodima. Svaka diskriminacija je prestala."^[94] Barem ona službena. Potrebno je imati na umu da ove države nisu imale previše izbora ukoliko su željele međunarodno priznanje. Ovaj proces privukao je pažnju analitičara još u Parizu: "Kada su Sjedinjene Američke Države prihvatile prijedlog o Židovima i nametnule židovsku semidržavu u Rumunjskoj i Poljskoj, bile su čvrste u pregovorima poput granita"^[95].

Drugi problem nastaje detaljnijim sagledavanjem ponovno uskrsele Poljske u kojoj je Poljaka bilo manje od dvije trećine, dok je Rumunja u proširenoj Rumunjskoj bilo tek nešto više od dvije trećine stanovnika. Ova država povećana je za jednu trećinu, ali većina stanovnika koji su došli uz teritoriju nisu bili Rumunji već Mađari i Nijemci, iako su Rumunji činili relativnu većinu. Postoje i nešto skromnije procjene, iz talijanskih izvora doduše, nacionalne zastupljenosti, pa neki autori navode oko 30 posto nepoljaka u novoj državi, u slučaju Rumunjske postotak je 17 posto, u Jugoslaviji jedanaest, Francuskoj četiri, a Italiji tri posto.^[96] Međutim Italija, također znatno uvećana, nije morala potpisati klauzulu o zaštiti manjina iako

je na novododanim teritorijama živjelo oko dvije petine Slavena i jedna petina Nijemaca od ukupnog broja stanovnika ovih područja.

Poljska, potpisnica ove klauzule, morala je brinuti o granicama te angažirati vojsku i van granica u vrlo kompliciranom prostoru istočne Europe. Baltičke republike, Finska te Poljska koristile su situaciju u boljševičkoj Rusiji te poraženoj Njemačkoj za sopstvene teritorijalne ciljeve. Ono što će se sedamdesetak godina kasnije nazivati etničkim čišćenjem, zapravo se dešavalo na istoku Europe odmah po svršetku Prvog svjetskog rata.

Pažljivija analiza sastava stanovništva pojedinih gradova u ovom dijelu Europe pokazuje seizmičke promjene u odnosu manjine i većine. Stanovništvo je bilo etnički izmiješano i, iz današnje perspektive gledano, iznenađuće raspoređeno. Kada je konačno ponovno uspostavljen mir i u tom dijelu Europe, Poljska država bila je znatno veća nego što su predvidjele velike sile u Parizu. Shodno miru iz Rige 1921. godine, ova uvećana Poljska dobila je osim teritorija i četiri milijuna Ukrajinaca, dva milijuna Židova te milijun Bjelorusa.^[97]

Doda li se ovim brojkama i narodima i značajan broj Nijemaca koji su nevoljko našli se u istoj državi formiranjem koridora ka Gdanjsku i proglašenjem Danziga ili Gdanjska, kako je poznat od pripojenja Poljskoj, slobodnim gradom, moguće je vidjeti koji kaos je zatečen u ovom dijelu Europe. Čak se može ustvrditi da je istočna Europa “bure baruta”, a ne Balkan, jer osim tijeka druge polovice dvadesetog stoljeća, ovaj dio Europe pretrpio je veće izmjene i strahovitije zločine nego onaj na jugu.

Danzig koji je tada bio naseljen uglavnom njemačkim stanovništvom fizički je razdvojen od matične države, u unutarnjim poslovima vrhovnu suverenost dobila je Poljska, dok je spoljnopolitička dodijeljena političkom entitetu Gdanjska. Na čelu uprave bio je “visoki predstavnik”, baš kao u poratnoj Bosni i Hercegovini. Razlika je bila da je Ured visokog predstavnika u Gdanjsku financirala djelimice Poljska, a djelimice ovaj slobodni grad. Tek je 1937. godine Liga naroda preuzela ovu obvezu.^[98]

Nijemci Gdanjska napustit će ovaj grad po okončanju Drugog svjetskog rata, što dobrovoljno, što nasilno, čime je etnička slika ovog dijela Europe još jednom potpuno izmijenjena. Sama Poljska će tijekom Drugog svjetskog rata ostati bez sopstvenog židovskog stanovništva zbog politike njemačkih okupacionih snaga, ali ne i uz preveliko protivljenje lokalnog poljskog pučanstva, a pri koncu rata zemlja će izgubiti i svoju autohtonu njemačku populaciju zahvaljujući sovjetskom prodoru ka zapadu i istinskom etničkom čišćenju ovih prostora.

Doda li se tim “ratnim procesima” i pomjeranje poljske granice oko tristo kilometara na zapad, jedna potpuno nova država je nastala, koja se danas može opisati kao nacionalna država Poljaka, iako je ne tako davno, povijesno gledano, to bila jedna istinska multietnička i multikulturna teritorija. Konačno, ukoliko se spominje kako je Prvi svjetski rat započeo u Sarajevu atentatom na Franza Ferdinanda, onda ne treba smetnuti s uma da je onaj drugi počeo agresijom Njemačke na Poljsku.

Wilno, što je poljski naziv za Vilnius, danas u Litvaniji, bio je poljski grad baš kao i, danas ukrajinski, Lviv odnosno poljski Lwow, njemački Lemberg ili pak ruski Lvov. Poljaci, Ukrajinci, Bjelorusi, Rusi, Židovi i Nijemci nastanjivali su ove teritorije i tek će dva svjetska rata, masovni pogromi i procesi etničkih čišćenja stvoriti homogenije nacije. Ova slika upotpunjena je slikom velikog broja Židova koji su često predstavljali relativnu većinu u nekim gradovima, a koji nisu polagali pravo na stvaranje nacionalne države.

Ovaj dio Europe zbunjivao je i one koji su odlučivali sudbinu ljudi koji tamo žive. Tako je konferencijski dokument koji je potpisao glavni tajnik Dutasta, zahtijevao od Poljske da nađe kompromis s litvanskom vladom. Problem je bio jedino u činjenici da tada nije postojala priznata litvanska država kao ni vlada s kojom bi se postigao dogovor.^[99] Poljska vojska pod zapovjedništvom generala Lucjana Zeligowskog duboko je ušla u litvanijsku teritoriju i zauzela Vilnius i okolnu regiju.^[100] Poput talijanskog pjesnika i nacionaliste D’Annunzia, Zeligowski je u dosluhu s vladom u Warszavi, proglasio neovisnu Republiku Centralna Litvanija koja je ostala međunarodno nepriznata i kratkog života, baš kao i Fiume pod pjesnikovom vlašću.

S takvom realnošću na terenu, problem bi bio i za puno sposobnije državnike da odrede granice i države. Primjer britanskog premijera duhovito prikazuje nedostatak znanja. Za značajan ukrajinski centar Harkov, Lloyd George je mislio da je to zapravo ime ruskog generala.^[101] Američki predsjednik Wilson, pak, za Trst je mislio da je njemački grad, što arhitektonski gledano i uz povijesnu činjenicu o glavnoj austrijskoj luci tijekom dugih godina okupacije, vjerojatno je manja greška nego ona britanskog premijera.^[102] Potrebno je, ipak, imati uvid i u tadašnje stanje svijesti prosječnog europskog seljaka koji je živio na vjetrometini raznih imperija, dolazećih i odlazećih režima, tek narastajuće nacionalne svijesti i početaka masovnog opismenjavanja. Nije bilo neuobičajeno da ljudi zapravo “ne znaju kojoj naciji pripadaju. Kada je 1920. godine jedan seljak upitan u Bjelorusiji gdje

su izmiješani Rusi, Poljaci, Litvanci, Bjelorusi i Ukrajinci, kome on pripada, odgovor je bio: 'Ja sam katolik iz ovih krajeva.'^[103]

Nije ni zapadna Europa bila imuna od ignoriranja iskrene volje lokalnog stanovništva nauštrb interesa među državnim elitama. Francuska, ovaj put pobjednica u ratu protiv Njemačke, dobila je nazad Alsace i Lorraine, ali je željela više: Rajnsku oblast koja je dospjela pod savezničku okupaciju na francusko inzistiranje, te Saar koji će petnaest godina ostati pod političkom upravom Lige naroda i ekonomskom eksploatacijom Francuske. U ovom slučaju nimalo nije vođeno računa o željama lokalnog stanovništva, koje je jasno osjećalo pripadnost njemačkoj naciji. Promatrač svih događaja Harry Hansen, sažeto je pojasnio srž problema. Osmu Wilsonovu točku govorila je o povratu pokrajina Alsace i Lorraine Francuskoj. "Osmu točku ostvarila je dražesnu pobjedu, potom dolazi na red oblast Saar i svih četrnaest točaka pada u vodu."^[104]

Belgija je dobila dvije manje pokrajine, posebice je raspravljano o toj državi kao velikoj žrtvi, tražene su mogućnosti neke vrste moralne satisfakcije za stradanja u ratu, pa je belgijska javnost očekivala da sjedište Lige naroda bude u Bruxellesu. Međutim, odlučeno je da će sjedište biti u Genèvei. Pored državne neutralnosti, razlozi su nađeni u boljim klimatskim uvjetima na obalama Ženevskog jezera.^[105] Možda je zanimljivo da je i Genèvea netom prije iznenadno izgubila domaćinstvo upravo ove konferencije. Anglosaksonci su željeli da konferencija bude održana u neutralnoj zemlji. Nizozemska je bila prvobitno razmatrana, ali ubrzo je odbačena kao solucija u prilog Švicarske. Lausanne je bila spominjana, ali zbog sumnje u kapacitete da primi tako veliki broj delegacija, prednost je dobila Genèvea. Kada su već neki pojedinci ugovorili aranžmane o šestomjesečnom iznajmljivanju vila u Genèvei, na vidjelo je izašlo da je sve to dogovoreno bez umiješanosti Francuza u pripreme. Tako je konferencija, na koncu, završila u Parizu.^[106]

Oblast Moresneta, između Njemačke i Belgije, još je od Bečkog kongresa 1815. godine bila "privremeno neutralna" zbog lingvističke nepreciznosti u samom sporazumu. Selo je konačno dodijeljeno Belgiji u Versaillesu.^[107] Politička atmosfera u Europi bila je takva da je čak i tada neutralna Nizozemska izašla sa zahtjevima protiv sebi susjedne zemlje. Nikakav kompromis nisu prihvatili, iako su neki od belgijskih zahtjeva bili prilično logični i neophodni za održavanje slobodnog prilaza moru iz luke u Antwerpenu. Ove dvije zemlje četrdesetak godina poslije bit će jedne od začetnica Europske unije, slobodne trgovine i otvorenih granica.

Međutim, još uvijek u oblasti na jugu Nizozemske postoji belgijski gradić Baarle. To je, dakle, zvanična teritorija Kraljevine Belgije koja je

potpuno okružena Nizozemskom. Unutar ovog područja postoji nizozemski dio Baarle-Nassau, okružen u potpunosti belgijskom teritorijom. Posljednji pokušaj prije petnaestak godina da se ova farsična geopolitička situacija izmijeni je propala. Pripadnost kuće jednoj ili drugoj državi određuje se na osnovu ulaznih vrata, jer nije mali broj kuća kroz koje prolazi međudržavna granica. Ovaj primjer je naveden samo kao pomoćna ilustracija da se pokuša zamisliti atmosfera u Europi nakon Prvog svjetskog rata.

Moresnet je jedan kuriozitet, ali ne i jedini koji govori o postupcima europskih sila u devetnaestom stoljeću prilikom sličnih postratnih susreta najmoćnijih državnika. Ada Kale je bila riječni otok na Dunavu između Rumunjske i Srbije. Na berlinskom kongresu 1878. godine zaboravili su ga dodijeliti bilo kojoj od ove dvije zemlje te je to ostao posljednji dio turske teritorije do Prvog svjetskog rata, kada je konačno dodijeljen Rumunjskoj. Otok je konačno potopljen prilikom konstrukcije hidroelektrane Djerdap. U Parizu bilo je puno kandidata da slijede sudbinu bilo Moresneta, bilo Ade Kale.

Od Gdanjska, na sjeveru, pa do Rijeke na jugu, europski gradovi mijenjali su status, imena, a ponekada i stanovnike. Bratislava, Lviv, Vilnius, Riga, Klaipeda, Teschen, samo su najznamenitiji primjeri postratne Europe. Klaipeda, odnosno Memel, kako je tada bio poznat u Njemačkoj i Europi, planiran je kao luka za ponovno uspostavljenju Litvaniju, iako je 92 posto stanovništva u samom gradu bilo njemačko.^[108]

Cijele regije bile su sporne i shodno načelu prava na samoodređenje, plebisciti su dogovoreni. Oblast u blizini Gdanjska na sjeveru Poljske, odnosno južni dio Istočne Pruske, dio pokrajine Schleswig Holstein na koji su pravo polagale i Njemačka i Danska, oblast Šlezije na tromedi Poljske, Njemačke i Čehoslovačke te predio oko Klagenfurta u Austriji dijelovi su Europe čiji su stanovnici imali priliku da istinski odluče u kojoj državi žele živjeti. Međutim, ostali “sporni” dijelovi kontinenta nisu imali takvu mogućnost.

Dvojako držanje vodećih sila vidljivo je i iz primjera da Alsace i Lorraine nisu održali referendume već su ove pokrajine jednostavno pripojene Francuskoj. Francuski argument je bio da tijekom njemačkog posjeda ovih teritorija došlo je do iseljavanja Francuza a useljavanja Nijemaca.^[109] Zemljopisna karta Europe potpuno se promijenila, ali nije moguće uspostaviti određeni princip na osnovu kojega je do ovih promjena došlo. Nikakva konzistentnost nije postojala usprkos Wilsonovih ‘četrnaest točaka’.

Ignoriranje želja državnika i političara dio je svakodnevnice, ali kada su okupljeni vodeći zvaničnici svijeta u Parizu krojili novi poredak, u potpunosti su zanemarili želje naroda. Primjerice, Austrijanci su, sudeći

po svim pokazateljima, željeli ujedinjenje s maticom Njemačkom, da žive u jedinstvenoj državi kao i većina njihove subraće. Međutim, velike sile odlučile su da Austrija kao država mora opstati, iako to sami državljani ove tvorevine nisu željeli. Slična odluka donesena je i nakon narednog rata, a do danas stanje svijesti nacije izgrađeno je do mjere da rijetko tko pomišlja na ujedinjenje, s jedne strane, ili mogući “*anschluss*”, s druge.

Zemlja koja je započela rat, našla se na gubitničkoj strani i njena se imperija koncem samog rata potpuno raspala. Ipak, možda jedinstven primjer u povijesti, Austrija je u jednom dijelu uvećala svoju teritoriju nauštrb sestrinske države Mađarske. Regija Burgenlanda dodijeljena je Austriji u dobroj mjeri kao rezultat socijalističkog prevrata u Mađarskoj. Na ovu regiju pravo su polagali i Slaveni. Naime, ideja Tomasza Masaryka o panslavenskoj državnoj tvorevini mogla je biti ostvariva jedino ukoliko se ovaj veliki prostor i teritorijalno nekako poveže, te je upravo ova oblast na zapadu Mađarske bila zapravo jedina mogućnost, mada ne pretjerano realna.

Austrija je izgubila područja prema Italiji; južni Tirol ostao je, iako u Italiji, njemačko govorno područje do suvremenog doba. Ovo je veliko manjinsko dostignuće, pošto su po dolasku fašista na vlast 1922. godine, rimske vlasti počele s vrlo bezobzornom i nasilnom politikom italijanizacije.^[110] Nije samo ova oblast našla se na udaru fašista već i hrvatske teritorije koje su se našle u talijanskoj državi. Luke na Jadranu sada su Talijani pokušali preuzeti, iako je stanovništvo u tim krajevima bilo dominantno hrvatsko, baš kao što je u južnom dijelu Tirola živjelo 250 tisuća austrijskih Nijemaca. Ipak, jedan dio austrijskog pučanstva dobio je pravo na plebiscit. Stanovnici dijela Koruške glasovali su u listopadu 1920. za ostanak u Austriji većinom od 22 tisuće prema 15 tisuća.^[111] Stoga glasovanje u sjevernijem, izraženije njemačkom dijelu, nije ni organizirano.

Hrvatske teritorije, najveći gradovi i otoci mamili su talijanske želje uz izgovor da tamo žive Talijani, što je bila samo djelimična istina, te čak poznata velikim silama. Rijeka, odnosno Fiume, kako je nazivana u Italiji ali i većini svijeta zbog nadasve velikog talijanskog utjecaja, pojavila se kao najveći problem, što zbog odnosa lokalnog stanovništva, što zbog burne povijesti, te moguće uloge u skoroj budućnosti. Talijani su pozivali se na tajni londonski sporazum na osnovu kojeg su uopće pristali ući u rat na strani kasnijih pobjednica, iako su imali predratni pakt s Austrijom o savezništvu. Shodno dogovoru iz Londona, njima je obećano teritorijalno proširenje nauštrb područja s većinskim slovenskim i hrvatskim stanovništvom u okviru tadašnje Austro-Ugarske. Rijeka nije bila dio tog sporazuma, ali su Talijani

od ove “male luke”, kako su svjetski državnici opisivali grad, napravili pitanje života i smrti.

Načelo samoodređenja pokušale su sve strane upotrijebiti u svoju korist. “Rijeka ima 46.264 žitelja”, tvrdili su Talijani... ..Talijani čine 62,5 posto od ukupnog broja... U gradskom distriktu, devedeset posto Talijana je rođeno tamo.’ ‘Ali Rijeka se ne može razmatrati bez prigradskih dijelova’, rekli su Jugo Slaveni (sic!). ‘Sušak je narazdvojiv od Rijeke i nastanjen potpuno Hrvatima’. Populacija Rijeke i Sušaka je 62.989, od tog broja 27.393 su Jugo Slaveni (sic!) a 24.870 Talijani.”^[112] Ovakve vrste statistika predavane su zvaničnicima u Parizu s nadom da će dokazati želju većine o životu u jednoj ili drugoj državi, baš kao što je Woodrow Wilson proklamirao. Izgledno je da je većina ovih istraživanja zapravo bila točna, ali je svaki put bilo pitanje kolika oblast je uključena u istraživanje, kao što je ovaj primjer pokazao. Kao odgovor na posljednje tvrdnje, Talijani su dodali da je uključen cijeli distrikt Sušak a ne samo naselje, tako da su u tu brojku uključena i naselja skroz do Bakra.^[113]

Kako su Hrvati, kao i pripadnici drugih naroda u tadašnjem *KundK* carstvu bili mobilizirani te, sudeći po svim izvještaj ima, žestoko se borili na frontu protiv Talijana, Orlandova vlada tvrdila je da sporne teritorije ne trebaju pripasti gubitnicima u ratu. Talijanski argument imao je nekakvu snagu i uporište pošto je formiranjem nove države Srba, Hrvata i Slovenaca, ova novonastala balkanska tvorevina postala jedna od pobjednica. Neki povjesničari i izvjestitelji toga doba čak su prepoznavali u nekim bitkama Prvog svjetskog rata, borbu za buduće hrvatske teritorije, predjele sopstvene, slavenske države a ne Austrije. Talijani su predložili na Konferenciji: “Austrija je službeno ime našeg okrutnog neprijatelja protiv kojeg smo se borili, ali opće govoreći to su bili Hrvati i drugi Slaveni s kojima su se naši galantni vojnici suočili i koji su krivi za gubitke koje je naša vojska podnijela.”^[114]

U četrnaest točaka predsjednika Wilsona nalazio se i srpski izlaz na more, što je postignuto stvaranjem ove multinacionalne zajednice. “Veliki” su u Parizu imali problem pomiriti ove zahtjeve uz odrednicu da svi narodi, samim time i Hrvati, imaju pravo na samoodređenje. Oni, doduše, nisu pitani, ali njihovi politički predstavnici krojili su, s ostalima, zahtjeve “srpskohrvatskoslovenske” delegacije i države.

Nekoliko je posebnosti ovog pitanja. Delegacija je bila brojna u Parizu i sastavljena od ljudi koji se često nisu ni poznavali, nikada se nisu ni vidjeli, a često su se i borili jedni protiv drugih.^[115] Ali usprkos čestom vjerovanju, Jugoslavija nije versajska tvorevina, jer je država već bila nastala prije početka

Konferencije. Njeni predstavnici ovdje su bili da se izbore za međunarodno priznanje i što je moguće veću teritoriju, te da pronađu, ukoliko je moguće, moćne saveznike za budućnost. Priznanje je došlo u veljači 1919. godine, prvo iz Amerike zbog sve otvorenije antipatije prema talijanskom ponašanju i njihovim neutaživim zahtjevima, a potom i iz Francuske i Velike Britanije, koje su to učinile tek u lipnju iste godine. Njihovo priznavanje Jugoslavije, osim što je bilo posljedica tadašnje “*realpolitik*”, bilo je također iznudaena reakcija na talijansko ponašanje koje je gotovo uništilo Konferenciju.

Osim priznanja i teritorije, nova država polagala je nade i u dozvolu da, recimo, uspostavi sopstvenu mornaricu, što ‘veliki’ nisu baš blagonaklono gledali. Budućnost ne samo ove države već i ostataka Austrije i Ugarske nije se znala, pa su još uvijek razne varijante bile u opticaju. Mogućnost uspostave dvije kraljevine u Beču i Budimpešti pod različitim porodicama Habsburga diskutirana je Parizu, kao i mogućnost uspostavljanja kraljevine Hrvatske pod engleskim princom.^[116] Rijeka je bila potrebna novoj državi kao glavna luka zbog svog položaja i saobraćajnica.

Jugoslavenski zahtjevi išli su i van granica očekivanog. Položeno je pravo na Trst, Klagenfurt i okolnu oblast, Baranju i Bačku u Podunavlju, te Međimurje i Prekomurje. Povoljna okolnost je bila poraz Mađarske, te socijalistički prevrat u Budimpešti, što je u konačnici rezultiralo najmanjom Mađarskom državom u cjelokupnoj povijesti, kakva je i danas na osnovu ‘Trianonskog mira’. Dva svjetska rata ovaj narod proveo je ratujući na pogrešnoj, gubitničkoj strani i rezultat je veliki broj Mađara koji žive kao nacionalne manjine u brojnim susjednim državama. Možda je ovaj primjer i najdostojniji opis licemjerja vodećih svjetskih državnika po okončanju Prvog svjetskog rata. Nikakvi principi nisu uspostavljeni, i to je zapravo potaklo probleme da se ponovno jave u skoroj budućnosti i rezultiraju još strašnijim ratom.

Mađarska kao gubitnička sila nije bila u mogućnosti čak sačuvati ni neke teritorije na kojima su Mađari činili relativnu većinu pa nisu predstavljali opasnost po područja na kojima su živjeli Slaveni. Slavensko stanovništvo bilo je izmiješano i s albanskim, čije nacionalne granice nisu bile utvrđene zbog teritorijalnih pretenzija susjeda, Grka i Jugoslavena, te Talijana kao lokalne velika sile. Njihove trupe bile su stacionirane duboko u teritoriji mlade države koja je nastala tek kao produkt balkanskih ratova, neposredno pred Prvi svjetski rat. Nakon što je donesena odluka da Albanija ostaje u granicama iz 1913. godine, osim u tri minorna slučaja, kada su manje teritorije dodijeljene Jugoslaviji, izgledalo je da beogradske vlasti

ne namjeravaju ispoštovati ovaj sporazum. Liga naroda pod britanskim utjecajem uputila je oštro upozorenje ekonomskim sankcijama, kao najjačim oružjem pod okriljem organizacije.^[117]

Slovenci i posebice Hrvati našli su se na udaru talijanskih zahtjeva. Drugokomandujući talijanske vojske, general Badoglio, čak je upozoravao sopstvenu vladu da se čuva Slovenaca i Hrvata, koji su pametniji od Srba, jer će na koncu oni biti dominantni.^[118] Iz današnje perspektive zanimljiv je plan ovog generala, koji je i talijanski premijer Orlando odobrio pred sami početak Konferencije u Parizu. Prema planu, trebalo je isprovocirati konflikt između Slovenaca, Hrvata i Srba, na etničkoj osnovici dakle, kao i na klasnoj između seljaka i zemljovlasnika. U Bosni bi za tu svrhu poslužile religijske razlike. Agenti su već bili na terenu, sudeći po izjavama ovog vojnog dužnosnika.^[119]

Javno mnjenje u Italiji je bilo listom za pripojenje Istre, Dalmacije i ostalih područja, po bilo koju cijenu. Novine su donosile lažne vijesti o teškom položaju Talijana na istočnoj obali Jadrana, što je još više uznemiravalo duhove u Rimu i ostalim većim gradovima. Talijanska taktika nije poštivala nikakva zalaganja za jednakost naroda i bila je toliko agresivna da su Talijani uspjeli izgubiti bilo kakvu prijateljsku potporu u Parizu. Pokušavajući ispregovarati sve ostale sporne točke, Rijeka i njena luka postali su kamen o koji će se spotaći cijeli proces. U gradu je bila talijanska vojska koja je tamo umarširala s ostalim savezničkim trupama po povlačenju austrougarskih jedinica. Međutim status ovog grada postao je osnovni poriv talijanskog nacionalizma, iako originalno nije uopće bio uključen u tajni londonski sporazum iz 1915. godine.

Problemi u Sjedinjenim Američkim Državama s kojima je predsjednik Wilson bio suočen stvorili su situaciju u kojoj su Amerikanci postali još manje odlučni u pokušaju provedbe četrnaest načela. Italija “je bila akutno nezadovoljna malim udjelom u diobi ratnog plijena; još uvijek je imala neostvarene jadranske aspiracije”.^[120] Na masovnim demonstracijama u Rimu i ostalim velikim talijanskim gradovima nije više bila spominjana samo Rijeka i teritorije iz londonskog sporazuma već je, primjerice, princ Colonna naveo da se ne smiju zaboraviti niti Split i Trogir.^[121] Čak je i nova kovanica ušla u upotrebu među promatračima “*Fiuminismo*” bazirana na talijanskom imenu za Rijeku i nacionalističkom odnosu prema tom gradu.^[122]

Wilsonova odluka da Rijeka ne može pripasti Italiji već, u najboljem slučaju, može biti proglašena “slobodnim gradom”, naišla je na izrazito nacionalističke reakcije na Apeninskom poluotoku, ali i među talijanskim stanovništvom Rijeke, čije je vijeće donijelo odluku o formiranju sopstvene

vojske za obranu grada na čelu koje je bio lokalni pjesnik Sem Benelli.^[123] Jedan drugi, znatno poznatiji pjesnik, Gabriele d'Annunzio, fanatik sa sjevera Italije, stavio je u svoju misiju zadržavanje Rijeke u talijanskom posjedu: "Ja sam prvi vojnik Rijeke; moja obična vojnička uniforma čeka spremna, moj duh Talijana i vojnika čist je i nov; ne očekujem da vam to ičim više dokazujem osim natapanjem riječkog tla svojom krvlju."^[124]

Nikakvi mogući dogovori ni kompromisi njega, kao ni gotovo cjelokupnu talijansku javnost, nisu interesirali. Wilson nije želio udovoljiti talijanskim zahtjevima, te ga je d'Annunzio nazivao "kroatiziranim kvekerom" i kada niti riječi, ni demonstracije više nisu ništa mogle učiniti po kredibilitet talijanskih zahtjeva, odlučio se za vojnu ekspediciju.^[125] Jedanaestog rujna 1919. godine (D'Annunzio je mislio da je ovaj datum sretan. Teroristi su, dakle, i ranije ovaj datum birali za svoje akcije.) krenuo je na Rijeku s dvjestotinjak sljedbenika. Dočekan kao osloboditelj među talijanskim stanovništvom, pokazao je umješnost u očaravanju talijanskih masa i stvaranju populističkog režima. Mussolini će poslije slijediti isti princip. Kada su nova talijanska vlada i Jugoslaveni potpisali sporazum o razgraničenju, Mussolini i ostali nacionalisti vidjeli su ga kao trijumf, pošto Rijeka nije završila u hrvatskim rukama, iako nije postala ni talijanska već slobodan grad do momenta kada je Mussolini anektirao.

No, to je već novi period u razvitku odnosa u Europi o kojemu će biti više riječi u narednom poglavlju. Ono što je bitno bilo je da je u Italiji rođen novi oblik nacionalizma, čija je okosnica bila "*Fasci di Combattimento*",^[126] da je rješenje za ogromne socijalno-ekonomske probleme talijanskog pučanstva ponuđeno u vidu ovakvog nacionalizma u kojem su bile prisutne primjese socijalističkih rješenja. Sve to izgledalo je, u takvim ekonomskim i političkim uvjetima, prihvatljivo masama i Europa je, gotovo odmah po okončanju velikog rata, ušla u eru fašizma, odnosno nacizma, koji će desetak godina kasnije stupiti na scenu u Njemačkoj.

Već spomenuta sličnost i poređenje europskog istoka i jugoistoka ovdje nalazi još primjera. Pomjeranje granice prema zapadu na koncu narednog svjetskog rata, baš kao i u slučaju Poljske učinjeno je nauštrb poražene sile. Oko tristo tisuća Talijana napustit će svoje domove na istočnim obalama Jadrana.^[127] Pripadnici naroda čiji su sunarodnici u značajnoj mjeri kršili ljudska prava i činili zločine, sada su i sami postali žrtve u oba primjera. Konačno, sudbinu sličnu onoj riječkoj na kraju Prvog svjetskog rata, na koncu onog drugog preuzeo je Trst.

Koliko god provedba načela o samoodređenju bila problematična u Europi te nejednako implementirana, to načelo uopće nije upotrebljavano među nebijelim stanovnicima tadašnjeg svijeta. Podjela mandata, što je zapravo bio eufemizam za tadašnji neokolonijalizam u Aziji i Africi, potpuno je ignorirala moguće želje stanovništva koje tamo živi. Dioba je uglavnom vršena između Velike Britanije i Francuske na osnovu njihovog tajnog sporazuma iz 1916. godine.

PoučanjedijalogzabilježenzmeđufrancuskogpremijeraClemenceaua i britanskog mu kolege Lloyd Georgea: “Pa’, rekao je Clemenceau, ‘što ćemo diskutirati’? Lloyd George je odgovorio: ‘Mesopotamiju i Palestinu.’ Clemenceau: ‘Reci mi što želiš?’ Lloyd George: ‘Želim Mosul.’ Clemenceau: ‘Imaćes ga. Još nešto?’ Lloyd George: ‘Da, želim Jeruzalem također.’”^[128]

Izuzetak donekle čine neke oblasti zapadne Afrike, gdje su Francuzi i Britanci također dijelili mandate, ali su neke teritorije Kameruna promijenile “vlasnike” na osnovu želje lokalnog stanovništva. Teritorijalni grabež nije bio rezerviran samo za najmoćnije. Italija je, pored već poznatih namjera i krutih stavova u području Jadrana, preuzela Dodekanesko otočje u neposrednoj blizini turske obale i s dominantno grčkim stanovništvom. Ovo otočje okupirano je još tijekom tursko-talijanskog rata pred početak Prvog svjetskog rata, ali sada je i formalno anektirano, iako na “dvanaest otoka” osim većinskih Grka i manjinskih Turaka i Židova, nisu živjeli Talijani. Jugozapadna Afrika, kako je oblast današnje Namibije nazivana, našla se pod vlašću Južne Afrike, dok je Japan uspostavio svoju hijerarhiju nad Mandžurijom. Australija i Novi Zeland također su zauzeli neka manja otočja u njihovom dijelu svijeta.

Ovakva politika imala je negativne efekte dugoročno gledano, ali čak i kratkoročno gledano masovni protesti u nekim dijelovima svijeta pokazali su da je demokracija kročila na svjetsku pozornicu i da “mali” narodi, divljaci, kako su ih znali nazivati diplomate vodećih svjetskih sila, ne boje se više iskazati svoj stav i gnjev protiv nepravde. Tako su zabilježeni masovni protesti u Egiptu, Palestini, Tunisu, Koreji i Indokini. Petnaestog svibnja 1919. godine, na trgu Tienanmen u Pekingu, Kinezi su demonstrirali protiv Japana. Tražena je jednakost ljudskih prava što, kada se malo temeljitije razmisli, odražava zapravo cijelu sliku licemjerja postratnog svijeta. Liga naroda razmatrala je doduše neke prijavljene slučajeve rasističkih politika. Prva se na udaru našla Južna Afrika koju je skupštini prijavio delegat Haitija Dantes Bellegarde, koji je i sam bio crnac, te predstavnik Indije.^[129]

Iz današnje perspektive ova podjela interesa i kreiranje novih država na Bliskom istoku posebice je važna, jer su Irak, Sirija, Kuvajt, Libanon, Palestina i Izrael te tadašnja Transjordanija, područja koja i danas imaju neriješene probleme od kojih su mnogi upravo posljedica pogodbi u Parizu. Francuzi i Britanci tajno su se dogovorili o podjeli dijelova Otomanske imperije. Međutim, ove ‘nagrade’ ratnim pobjednicima kosile su se s proklamiranim principima, prvenstveno onim američkim, ali i obećanjima datim Arapima tijekom rata. Tako je umjesto imenovanja kolonija, stvorena funkcija mandata koja je suštinski gledano bila isto – iskorištavanje nerazvijenog područja od najrazvijenijih država svijeta.

Moguće je, ipak, na ovu dodjelu mandata gledati i kao jedino moguće rješenje, jer mnoge od ovih teritorija i narodi koji su ih nastanjivali nisu bili sposobni uspostaviti sistem vladanja i trebali su vanjsku pomoć. Problem nastaje kada se ispostavi da ta pomoć nije iskrena već je samo izgovor osnovnoj svrsi dodatnog bogaćenja zemlje kojoj je dodijeljen mandat uspostave sistema vladanja. Uvid u diskusije i pregovore u Parizu pokazuje da su europske sile, pa čak i one novonastale, lokalne moćnice u udaljenijim dijelovima svijeta poput Australije, Novog Zelanda i Južne Afrike, puno otvorenije govorile kada se raspravljalo afričko pitanje nego kada su se kreirale nove države u Europi. U pregovorima o afričkim teritorijama lokalni “barbari” često su spominjani, što je često ukazivalo na lažnu sliku koju su mandati pružali, jer sve je bilo otvoreno i podložno kupovini, odnosno razmjeni između vodećih sila.^[130]

Daleki istok također nije riješen jer se problem pojavio s viškom saveznika. Japan je bio jedna od velikih sila pobjednica, mada više formalno, kao član ‘Velikih pet’, ali su se japanski interesi često sukobljavali s potrebom izgradnje kineske države te zapadnim interesima u ovom dijelu svijeta. Najlakša je bila dioba nekih otočnih zemalja u Tihom oceanu, ali i ovdje su se pojavile nove lokalne sile, prevashodno Australija, koja je kao narod stasala upravo tijekom ovog rata. Japan, iako jedna od najvažnijih sila, pokušao se zadovoljiti samo “rasnom jednakošću”, što je bila klauzula koju su njegovi predstavnici predložili da se usvoji na Konferenciji i kojom bi se glasno i jasno iskazala jednakost svih rasa u cijelom svijetu.

Ta ideja bila je u potpunoj suprotnosti s interesima velikih kolonijalnih sila, Velike Britanije i Francuske, koje su uz Sjedinjene Američke Države činile čuvenu ‘veliku trojku’. Zbog toga ova klauzula nije usvojena, iako je, vrijeme će pokazati, bilo dovoljno uvjeta u tadašnjem svijetu za barem verbalno ispoljavanje poboljšanog stanja svijesti čovječanstva, barem kada

je rasna jednakost u pitanju. Japanskoj inicijativi nije pomogla, dapače odmogla je, činjenica da je četvrta velika sila bila Italija, koja je vještom diplomatskom trgovinom pokušavala domoći se prekomorskih posjeda preostalih poslije nagodbi Francuske i Velike Britanije.

Kulturološki rasizam prisutan je i danas, ali je bolje prikriven nego u doba pariških pregovora. Tako američki novinar Harry Hansen, opisujući sjedište svoje državne delegacije u Parizu, daje potanki opis izgleda dvojice od trojice službenika na ulazu u zgradu: “Treći je francuski zvaničnik, čistokrvan i jednostavan. Nema ga potrebe opisivati; bio je poput ostatka ovog velikog plemena čiji je moto ‘Stani! Sjedni! Čekaj!’”^[131] Gotovo da nije neophodno spominjati da su preostala dvojica bila Amerikanci.

Cijela ova geopolitička zbrka kreirana tijekom prvih šest mjeseci 1919. godine u Parizu nastaviće da prati svjetske lidere do suvremenog doba. Međutim neke pozitivne tekovine ipak su preostale. Osnovana je Liga naroda. Wilson je mogao barem djelimično biti zadovoljan, jer je još u siječnju 1918. godine, u svom čuvenom govoru pred Američkim kongresom rekao: “Opća asocijacija naroda treba biti formirana na osnovi međunarodnih sporazuma dizajniranih da kreiraju uzajamna jamstva političke neovisnosti i teritorijalnog integriteta država, kako velikih, tako i malih jednako.”^[132]

Osnovna zadaća jedne ovakve svjetske asocijacije bile je u smanjenju naoružanja, mogućnosti dogovora oko međunarodnih spornih pitanja, zadovoljenja životnih uvjeta te opće očuvanje svjetskog mira. Versajski mir, proklamiran na petu godišnjicu Sarajevskog atentata, potpisan je i kasnije ratificiran od parlamenata zemalja učesnica. Međutim, američko najviše parlamentarno tijelo odbilo je ratificirati ovaj ugovor o miru. “Senat nikada prije nije odbio mirovni sporazum, iako se onaj sa španjolskom iz 1899. godine provukao sa samo dva glasa većine.”^[133] Senatori nisu mogli prihvatiti Versajski sporazum jer ga je predsjednik Wilson povezao s aktom osnivanja Lige naroda. Pošto su izolacionisti bili u većini u tadašnjem predstavničkom domu i senatu u Washingtonu, jedino rješenje je bilo da se odbije ovaj paket. Ova činjenica od samog rođenja svjetske organizacije utjecat će na njene buduće probleme i nemogućnost da istinski očuva svjetski mir.

Poglavlje V

Liga naroda i međuratno doba

Nakon “podjele svijeta” i ponovno rođenih ili novorođenih naroda u Europi, trebao je nastupiti period trajnog mira. Kao što je već viđeno na primjeru talijanskog nacionalizma te sovjetskog boljševizma, nove opasne ideologije pojavile su se na političkom prostoru Europe i privlačile sve veće mase nezadovoljnih. Velika svjetska ekonomska kriza ovome će uveliko pridonijeti, ali također i nefunkcionalnost postojećeg svjetskog poretka. Formirana je svjetska organizacija – Liga naroda – na osnovi ideje američkog predsjednika Wilsona, ali Sjedinjene Američke Države nisu pristupile ovoj organizaciji. Izolacionistička stremljenja na američkom kontinentu bila su jaka još od nastanka Sjedinjenih Američkih Država, što je tijekom devetnaestog stoljeća bila i logična obrana od britanskog i ostalih europskih kolonijalizama.

U međuvremenu su, međutim, Sjedinjene Američke Države postale vodeća sila svijeta, sila koja je zapravo odlučila pobjednike u proteklom ratu, država koja je donijela slobodu novim narodima u Europi i bez čijeg odobrenja raspodjela mandata i kolonija ne bi bila moguća. Narasli izolacionizam u Americi bio je posljedica i uvida u tragični, prvenstveno europski, protekli rat, pa je ta ideologija bila neka vrsta osiguranja. Problem je što svijet jednostavno više nije mogao funkcionirati bez aktivnog učešća Sjedinjenih Američkih Država. Stoga je rast izolacionizma u Američkom kongresu i javnom mnjenju uopće, dugoročno gledano, bio poguban po svjetski mir.

Previranja unutar američke političke scene rezultirala su pogubnim posljedicama po inicijative mondijalista. Zanimljivo je viđenje situacije jednog američkog analitičara po svršetku Drugog svjetskog rata: “Jedan rezultat bila je izdaja Lige naroda. Novoformirana organizacija obogaljena je pri rođenju kada je ova nacija, najmoćnija od svih, ostavila ovo siroće na međunarodnom pragu.”^[134] Na čelu Lige naroda bilo je vijeće s izvjesnim brojem stalnih članica. U početku je ta brojka bila četiri: Velika Britanija,

Francuska, Japan i Italija, da bi kasnije rasla na šest, pa deset i konačno jedanaest članica. Originalno je bilo predviđeno peto mjesto za Njemačku, ali tek po sazrijevanju uvjeta za njen prijem u članstvo. Tu je očevidan problem da jedan od najznačajnijih naroda u Europi, lociran u njenom središtu, ostavljen je namjerno po strani od samog početka i kasniji prijem već će doći prekasno i biti samo privremen u bitno promijenjenim okolnostima.

Woodrow Wilson ostao je, usprkos propusta Lige naroda, upamćen kao vizionar koji je živio ispred svog doba. Možda je najedakvatnije viđenje iz američke perspektive, jer su unutarnji odnosi u Sjedinjenim Američkim Državama svakako odražavali se i na međunarodnu politiku: “Wilson je najveći od neutralnih državnika, najveći pregovarač, najveći ratni vođa, najveći mirotvorac, najveća tragedija i najveće razočarenje. Posežući za zvijezdama, razbio se o zemlju.”^[135]

Pored ovog nedostatka, svjetska krovna organizacija imala je još niz otežavajućih okolnosti koje su je, na koncu, dovele do propasti, kao i do novog svjetskog rata. Organizacija nije imala silu kojom bi natjerala članice na poslušnost i uvažavanje odluka donesenih na sjednicama. Potom je jednoglasnost bila neophodna pri glasovanju u Vijeću Lige, što u praksi znači da su sve članice Vijeća imale pravo veta. Italija i Japan napustili su organizaciju, Njemačka je bila članica samo kratko, dok je Sovjetski Savez nakon kratkotrajnog članstva bio isključen iz organizacije.

Liga naroda imala je težak početak rada zbog objektivnih, već pojašnjenih, okolnosti, ali malo tko je očekivao da se te okolnosti pogoršaju u toliko velikoj mjeri. Konvencija o suzbijanju ropstva i trgovine robljem donesena je 1925. godine, što je bio jedan od vrlo pozitivnih koraka tog doba kojim se potpisnice obvezuju “da osiguraju pravedan tretman domorodnih stanovnika na teritorijama pod njihovom kontrolom”. Religijske manjine također su dobile zagaraniranu protekciju o čemu je već bilo riječi. Prava žena najednom su po svršetku rata raširila se naprednijim dijelovima svijeta, ne svim i ne ravnomjerno, ali su žene dobile pravo glasa u nekim državama. O tome će se detaljnije diskutirati u posebnom poglavlju kao i o ratnim zločinima te prvim suđenjima za iste. *Ad hoc* sudovi organizirani su u Leipzigu i Istanbulu s vrlo lošim rezultatima. Međutim, ti prvi koraci su ipak važni za razvitak cjelokupne doktrine odgovornosti za činjenja tijekom ratnih sukoba.

Bliski istok bio je izuzetno problematičan kada se sagledaju brojni narodi, odnosno etničke skupine koje tamo žive. U Europi stvorene su brojne nove nacije-države, dok se van granica ovog kontinenta pod

isprikom mandata broj novih država nije uvećao shodno broju etničkih grupa. Primjetno je bilo da je nacionalizam, za koji se mislilo da je završio svoju misiju s devetnaestim stoljećem, ipak još uvijek dominirajući faktor u kreiranju međunarodnih odnosa, kao i unutardržavnih institucija i prava. Zbog toga je primjer Grčke i Turske, prve zemlje koje su i zvanično izvršile razmjenu stanovništva, poučan i zbog kasnijih ratova, "humanih preseljenja" stanovništva i međunarodnih dogovora o rješenjima kriza.

Teritorijalna i etnička sučeljavanja ove dvije mediteranske države pokušane su biti razriješene dogovorom u Lausanni 1923. godine, kojim je dogovoreno preseljenje oko dva milijuna ljudi koji su živjeli kao manjinske grupe bilo u Turskoj ili Grčkoj. Upitno je, međutim, da li su ove grupe bile etničke ili religijske manjine, pošto nije rijetkost bila da zapravo i ne govore jezik "matičnog naroda". Oko milijun i pol kršćana turskog materinjeg govora i Grka iz Anadolije na ovaj način je protjerano u zemlju u kojoj nisu nikada živjeli dok je u obrnutom smjeru iseljeno oko pola milijuna Turaka te muslimana, od kojih je izvjestan broj kao materinji jezik zapravo govorio dijalektalnu verziju grčkog. Izuzetak je napravljen jedino u slučaju istanbulskih Grka, još nekoliko manjih mjesta, te Turaka iz zapadne Trakije.

Ovaj proces bio je katastrofalan na individualnoj osnovi, što će reći za oko dva milijuna pojedinaca, ali s aspekta kreiranja nacionalnih država Turaka i Grka te stabilizacije međunarodnih odnosa u regiji, promatran je, barem od tadašnjih suvremenika, kao pozitivan proces. Nešto što je sasvim sigurno jedno od najtežih kršenja osnovnih ljudskih prava tako je, mislilo se, donijelo mir i stabilnost u područje Egejskog mora.

Međuratno doba važno je zbog nekih kasnijih dešavanja, prvenstveno porasta netolerantnosti u brojnim državama, pojavi i širenju ekstremnih ideologija poput fašizma, nacizma te boljševizma baštinjenog na sovjetskom modelu. Svjetska ekonomska kriza u velikoj mjeri doprinijela je mogućnosti širenja ovih ideologija, iako su neke od njih već pronašle sopstveno mjesto i prije same krize. Pod takvim okolnostima, s Hitlerom već na čelu njemačke vlade, dolazi do čuvenog slučaja pred Ligon naroda u Genèvei.

Franz Bernheim iz Gornje Šlezije, dijela teritorije koji je bio problematičan za dodjelu između Njemačke i Poljske i koji je završio u njemačkim rukama zahvaljujući i radu Lige naroda, uputio je pritužbu ovoj organizaciji zbog nacističkih dekreta protiv Židova. Shodno tim odlukama, konfiscirani su dijelovi imovine njemačkih Židova, ograničeno im je pravo na posao te su, opće govoreći, dospjeli u status drugorazrednih građana. Međutim, pošto je Gornja Šlezija pripala Njemačkoj, u svrhu zaštite manjinskih naroda

u spornim područjima, države su se obvezale na posebnu zaštitu manjina na tim teritorijama. Tako je i došlo do njemačko-poljske konvencije. Bernheim je našao pravno uporište u svojem zahtjevu za kompenzaciju upravo u tom ugovoru, što je nagnalo predstavnike u Ligi naroda da dva mjeseca tijekom 1933. godine diskutiraju nastalu situaciju i da na kraju private zahtjev, odnosno pritužbu ovog njemačkog Židova iz Gornje Šlezije.

Pravnički komplicirano, organizacija se morala odrediti da li pojedinac može predstavljati manjinu, i pošto je konačno utvrđeno da može, Bernheim je postao pobjednikom u ovom pravnom sučeljavanju. Kao posljedica ovog slučaja dolazi do selektivne zaštite manjina, što će zapravo imati sve manje važnosti zbog nadolazećeg Drugog svjetskog rata.

Prethodni primjeri rješavanja međunarodnih kriza tijekom postojanja Lige naroda govore o svim problemima s kojima je organizacija bila suočena. Objektivno su postojale okolnosti koje su sprečavale organizaciju da učini više, ali su brojne bile i unutarnje slabosti. Samo osnivanje međunarodne organizacije za očuvanje mira bilo je veliki uspjeh koji je počeo velikim neuspjehom – bez članstva najbitnije države – SAD-a. Zarad provođenja odluka, Liga naroda bila je ovisna od velikih sila pošto sama nije imala postrojbe koje bi mogle provoditi odluke članica. Tijekom 1930-ih kada su fašizam, nacizam te japanski militarizam otvoreno ignorirali odluke organizacije, pokazala se sva nemoć Lige naroda. Tako je izbijanjem Drugog svjetskog rata organizacija sama po sebi postala iluzorna, mada je već ranije bilo očito da ovakva struktura i raspored odnosa na svjetskoj sceni čine Ligu naroda vrlo problematičnom glede uspjeha.

Woodrow Wilson dobio je Nobelovu nagradu za mir 1919. godine, ali nije uspio ubijediti sopstvene kongresmene u Washingtonu da pristupe u Ligu naroda. Za ispunjenje svrhe organizacije, stvorena su tijela poput Povjerenstva za razoružanje koje je počelo uspješno djelovati inicijalno privoljevši vodeće moreplovne države da ograniče veličinu sopstvenih mornarica. Najveća mornarica među njima ipak nije sputana zbog kasnijeg odbijanja Velike Britanije da potpiše konačni tekst sporazuma. Zdravstveni odbor, Stalni odbor za kontrolu opijuma i Povjerenstvo za ropstvo primjeri su međunarodnih pokušaja, djelimice uspješnih, za boljitak cjelokupnog čovječanstva.

Povjerenstvo za mandate organiziralo je plebiscite u spornim teritorijama, poput onog u Saaru, te nadgledalo mandate gdje su dodijeljeni vodećim silama. Međunarodna organizacija rada uspješno je djelovala u ograničavanju mogućnosti eksploatacije radnika, uspješnom uvođenju

osmosatnog radnog vremena u državama jednog dijela članica te suzbijala iskorištavanje rada djece i posebice na zaštiti žena pri radu.

Povjerenstvo za izbjeglice bilo je vrlo važno tijelo zbog iznenadno velikog broja ljudi koji su se našli u tom položaju. Fridtjof Nansen bio je na čelu ove organizacije i ustanovio "Nansenovu putovnicu", koja je dodijeljena osobama koje su se našle bez državljanstva po svršetku ratova i globalnih geopolitičkih promjena. Stalni sud za međunarodnu pravdu za sjedištem u Hagu i danas djeluje pod pojednostavljenim imenom i patronatom Ujedinjenih naroda. Od 42 zemlje osnivačice Lige naroda, šesnaest se povuklo iz Organizacije. Jugoslavija i Argentina bile su rijetke članice koje su se povukle i kasnije vratile u članstvo Organizacije.

Ukupno je bilo četrnaest teritorija za koje su dodijeljeni mandati koje su dobile primarno Velika Britanija i Francuska, te uz njih i Belgija, Japan, Južna Afrika, Australija te Novi Zeland. Neke teritorije postale su simboli uspješnog rada Lige naroda, poput otočja Aland između Finske i Švedske, koje je bilo sporno između dvije države, ali su posredstvom ove međunarodne organizacije uspjele se dogovoriti o finskom suverenitetu i protekciji švedske manjine. Vojne instalacije bile su zabranjene na ovim otocima. Problemi Gornje Šlezije već su spominjani u nekoliko navrata. Liga naroda uspjela je dogovoriti podjelu teritorije između Njemačke i Poljske, te izbjeći nemire koji su se dešavali na gotovo godišnjoj osnovi od svršetka rata.

Posredstvom ove organizacije izbjegnuto je ozbiljniji grčko-bugarski sukob povodom pograničnog incidenta. Saar je vraćen Njemačkoj nakon uspješno organiziranog plebiscita 1935. godine. Liga nije rješavala samo teritorijalne probleme već i značajne povrede ljudskih prava. U Liberiji se pojavio problem prisilnog rada i nakon isljedstva od strane posebnog povjerenstva, Liga naroda je uspjela nagnati liberijske vlasti na reforme te ostavke najviših dužnosnika.

Propusti su bili brojniji od uspjeha. Zbog nedostatka moguće upotrebe sile kojom bi se članice privoljele na kompromise ili provođenje odluka, ekonomske sankcije bile su najjače oružje u rukama. Međutim one nisu bile dostatne, pošto je veliki broj zemalja bio izvan organizacije, i jednostavno je bilo prijestupnicama da preusmjere trgovinu i ekonomske odnose prema takvim državama. Japan i Italija, obje države bile su jedne od osnivačica Lige te stalne članice Vijeća, povukle su se iz članstva 1930-ih zbog opozicije organizacije agresivnoj spoljnoj politici te invaziji tuđih teritorija. Njemačka je pod Hitlerom napustila članstvo u koje je zakašnjelo primljena, dok je Sovjetski Savez izbačen zbog agresije na Finsku.

Poseban je problem u radu organizacije predstavljao sistem jednoglasja u Vijeću, ne samo stalnih članica, već svih. Za neke odluke morale su glasovati i sve članice Skupštine Lige naroda, što je značilo u praksi ublažiti odluke da bi se svi udobrovoljili ili, pak, odustati od djelotvorne akcije pošto nije bilo moguće postići kompromis između tako velikog broja država. Liga je povlačivala velikim, koji su se sve manje obazirali na međunarodnu zajednicu. Francuska je tako izvršila invaziju njemačke teritorije u oblasti Ruhra kada Njemačka nije mogla platiti dio ratne reparacije.

Japan je na Dalekom istoku ignorirao diplomaciju i uzurpirao kineske teritorije. Liga nije reagirala. Italija je dovela Grčku pred ultimatum i ni ovaj puta čelnici Lige nisu bili u stanju da veliku silu primoraju na poštivanje međunarodnih pravila. Španjolski građanski rat još je jedan primjer kada su Italija i Njemačka ignorirale princip nemiješanja u poslove druge suverene zemlje. Mussolini je ponajviše prkosio ovoj međunarodnoj organizaciji, u Španjolskoj, Abesiniji, Grčkoj te teritorijama koje su u današnjoj Hrvatskoj.

Ovakav način rada i ponašanja vodećih članica organizacije mogao je samo ohrabriti nacističko rukovodstvo Njemačke. Hitler se ne samo povukao iz članstva u Ligi naroda, već je otvoreno prkosio njenim odlukama. Tako ponovna militarizacija zemlje, *anschluss* Austrije i okupacija Sudeta samo su bile uvod u istinski početak novog oružanog svjetskog sukoba, pošto je ovakav međunarodni poredak bio doista neodrživ. Organizacija je formalno ostala da postoji tijekom rata, ali u suštini je prestala s radom izbijanjem prvih sukoba. Ujedinjeni narodi preuzet će njenu ulogu 1945. godine po okončanju Drugog svjetskog rata.

Podjela teritorija među velikim silama vršila se tijekom rata i samo je dostigla vrhunac prigodom pariških pregovora. Bliski istok bio je tema pregovora i dogovora puno prije Pariške konferencije, tijekom same konferencije te još dugo poslije. Liga naroda, kao i njena sljednica Ujedinjeni narodi, održat će brojne sjednice u pokušajima da riješe tamošnje probleme. Sa stanovišta ljudskih prava, značajno je kako su uopće stvorene tamošnje države po kraju Prvog svjetskog rata i raspadu Otomanske imperije, koja je vladala najvećim dijelovima ove regije do početka dvadesetih godina dvadesetog stoljeća.

Za izvoriste problema na Bliskom istoku uobičajeno je smatrati najodgovornijom Balfourovu deklaraciju, zapravo stav britanske vlade, iz 1917. godine, kojom se pruža pravo Židovima na kreiranje nacionalne države u "Svetoj zemlji". Ovakvo viđenje posebice je prisutno među arapskom intelektualnom i političkom elitom a koje je, čini se, najvećim dijelom vrlo

vjerojatno i točno. Naime, jeste srž današnjih problema u odnosu Židova i Arapa, ali su problemi nastajali i mimo ove sudbonosne deklaracije. Ukoliko se i ne odluči ići daleko u povijest do križarskih ratova ili čak i dalje do nastanka masovnih monoteističkih učenja, ovaj dio svijeta ne može se mimoići kao izvoriste prve međunarodne humanitarne intervencije u devetnaestom stoljeću, kada su vodeće europske sile osudile tursko ponašanje spram kršćana u ovom dijelu svijeta, te imenovale ih originalno kao “zločine protiv kršćanstva” da bi, pomnije promislivši, nazvale ih u konačnoj verziji dokumenta “zločini protiv čovječnosti”.

Gledajući samo dvadeseto stoljeće, Britanci i Francuzi naišli su na velike probleme u kreiranju država na ovom području koje će im jamčiti sigurnost te omogućiti eksploataciju po kolonijalnim zamislima. Odnos je, dakle, bio problematičan i između lokalnog, arapskog dakle, stanovništva i nametnutih gubernatora teritorija. Rješenje koje su pokušali Britanci bilo je postavljanje lojalnih prinčeva i kraljeva koji će uspostavljanjem nedemokratskih režima sačuvati interese Velike Britanije te svoje usko osobno-porodične, pri tome najvećim dijelom zanemarujući želje sopstvenih naroda.

Izbor je pao na saudijsku porodicu čiji je čelnik bio Husein, sposoban političar još iz otomanskog doba koji je vukao podrijetlo od Božjeg poslanika Muhameda. Njegove su ambicije bile ne samo usko porodične, mada ih se nipošto ne smije ostaviti po strani, već je i značajna doza panarabizma bila prisutna u njegovoj politici. Husein koji je imao ambicije o osnutku velike hasemitske kraljevske dinastije koja će vladati cjelokupnim arapskim svijetom, sam je bio već u odmakloj dobi, izgubio je prvo razum, a poslije i prijestol u Hedžazu, začetku Saudijske Arabije, kojom od 1924. godine vlada porodica Ibn Saud.^[136] Njegov sin Fejsal iznio je u Parizu zahtjeve i ambicije ove kraljevske kuće iz hasemitskog klana pokazujući mapu Bliskog istoka: “Veći dio mape, uključujući Arabiju, Mesopotamiju, Palestinu i veći dio Sirije bio je označen olovkom. ‘Ovo je Arabija koju mi tražimo od mirovne konferencije.’”^[137]

Međutim, njegovi sinovi, koji su dobili neka druga novoformirana kraljevstva u ovom dijelu svijeta, Irak i Transjordaniju, ostali su duže na svojim prijestolima. Fejsal je imenovan iračkim kraljem, dok je njegov stariji brat Abdulah dobio vladavinu nad Transjordanijom, kako je nazivano područje koje grubo korespondira s današnjim Jordanom. Abdulaha su smatrali “osjećajnim, mirnim i vrlo lijenim”,^[138] dok su u Fejsala polagane nade da će uspostaviti sistem po željama Britanaca. Stoga su i odabrali sposobnijeg sina da vlada osjetljivijim i važnijim područjem, sada već

državom, Irakom. Fejsal je dobio podršku na referendumu od nezamislivih 96 posto, te je “okrunjen” 1922. godine.^[139]

Ova obitelj igrala je ulogu njemačkih prinčeva i aristokratskih obitelji u Europi, čije su članove velike sile postavljale na čela novouspostavljenih država. Oni isto tako oslikavaju namjere i politike vodećih europskih sila koje retorički govore o pravima naroda a u praksi ih potpuno ignoriraju i postavljaju nenarodne i nedemokratske režime kada god to odgovara trenutnim interesima vodećih snaga.

Irak se prvo riješio Britanaca, a 1959. godine i kralja, Fejsalovog unuka, kada je pučem postao republika. Jedino mjesto gdje se i danas može naći hasemitsko kraljevstvo je tamo gdje su polagane najmanje nade – u Jordanu, gdje kraljevi naizmjenično uzimaju imena Huseina i Abdulaha, shodno tradiciji s oca na sina – te su se neki od vladara pokazali kao izuzetno sposobni na svjetskoj sceni i u pokušajima pronalaženja kompromisa u izraelsko-arapskim odnosima.

Na početku dvadeset prvog stoljeća, Irak je možda najproblematičnija oblast koja nosi veliku sličnost s tom državom pod britanskom okupacijom po svršetku Prvog svjetskog rata. Britansku ulogu ovaj su puta preuzeli Amerikanci, ali jednaka konfuzija vlada i, dok je dvadesetih godina kreirala se jedna država od raznorodnih grupa, tijekom desetljeća stvorena je donekle i nacija Iračana. Ovih godina, pod predsjedanjem američkih političara i generala koji izvršavaju njihove upute, rastače se ta ista nacija. Gertrude Bell, britanska diplomatkinja čija je uloga vjerojatno bila odlučna na operativnom nivou u uspostavi Iraka kao države, izgleda da je pogriješila u pokušaju, kao što osamdesetak godina kasnije griješe vodeći imperijalisti svijeta. Neki autori, doduše, navode Winstona Churchilla kao glavnog autora iračkog rješenja, ali ova djela uglavnom zanemaruju operativnu neophodnost svake politike.^[140]

Irak nije bio jedina solucija britanskih vlastodržača za područje nekoćnje Mesopotamije i bila je upravo uloga i sposobnost Gertrude Bell odlučujuća u formiranju, te omogućavanju provođenja odluke o uspostavi nove države. Ona je osobno provodila politiku kraljevine čiji je bila subjekt, ali je potpuno ignorirala prava naroda na samoopredjeljenje. Iračani: Šiiti, Suniti i Kurdi, izgleda nisu željeli da tvore jednu državu. Tu su bili i susjedi poput Turske, koja je polagala prava na Mosul i sjeverni dio zemlje.^[141] Iako tamo Turaka gotovo da i nema, nalazišta nafte su velika, što je na prvom mjestu privuklo i Britance. Međutim, Turci su svoja prava utemeljivali i na još dva principa: povijesno je ta regija bila dio Otomanske imperije, dok je drugi princip bio etnički i potpuno pogrešan. Naime u oblasti Mosula

živi veliki broj Kurda, koje je turska vlada sve donedavno predstavljala kao “planinske Turke”.

Prva vlada Iraka, ona pod Fejsalom, imala je za cilj da održi zemlju jedinstvenu i plati za sopstvenu obranu, čime bi se olakšao finansijski položaj vlade koja se nalazila u Londonu.^[142] Narodi ovih krajeva nisu konzultirani. Jedini interes za ovom tvorevinom možda je bio među nekim dijelovima lokalnih elita i imperijalnih vođa koje su bile zainteresirane samo za što lakši način eksploatacije iračke nafte. Ciljevi su slični ili pak istovjetni i danas.

Bez obzira, izgledno je da Irak kao država teško može opstati s centraliziranom vladom u Bagdadu, te je jedino rješenje u velikoj decentralizaciji na osnovi etničkih podjela. Problem će vjerojatno nastati u mješovitim sredinama, čime bi se cijela priča o samoopredjeljenju, obećanom od američkog predsjednika 1918. godine, vratila gotovo na početak s jednim bitno drugačijim predsjednikom u Washingtonu. Neka vrsta uvažavanja samoopredjeljenja morat će konačno se poštivati, makar samo i decentralizacijom države koju je jedino diktatura držala na okupu.

Jedan savjetnik britanske delegacije opisao je stanje svijesti britanskog premijera koje oslikava svo licemjerje “krojača novog svjetskog poretka”, citirajući misli Lloyda Georgea: “Mesopotamija ... da ... nafta ... irigacija ... moramo imati Mesopotamiju; Palestina ... da ... Sveta zemlja ... cionizam ... moramo imati Palestinu; Sirija ... hm ... što ima u Siriji? Neka je Francuzi imaju.”^[143]

Sama previranja među saveznicama, Francuskom i Britanijom, manje su bitna za ljudska prava koliko za shvatanje koliko malo zapravo vodeći političari polažu u nade običnog svijeta, pogotovo kada taj svijet ne pripada bijeloj rasi. Stoga, same nesuglasice nisu predmet izučavanja za ovaj rad, već stvaranje država protivno volji ljudi koji su postali žitelji tih geopolitičkih kreacija.

Wilson je poslao tim na Bliski istok da ispita stvarno stanje svijesti ljudi u ovoj oblasti i nalazi su pokazali se gotovo isključivo na strani kreiranja “velike Sirije”, koja bi se sastojala od današnje Sirije, Libanona i Palestine (Izraela i Palestine). Međutim, pošto je postalo jasno da Amerikanci, zbog odluka najvišeg predstavničkog tijela u Washingtonu te raspoloženja javnog mnjenja, neće istinski biti uključeni u svjetske probleme, Britanci i Francuzi nastavili su provođenje dogovora “Sykes-Picot”, nazvanog po imenima dvojice srednjerangiranih diplomata iz Pariza i Londona koji su, tijekom rata, zapravo podijelili interesne zone na Bliskom istoku. Prilike za modificiranje pružio im je kolaps Otomanske imperije, ali je konzistentnost

ostala u ignoriranju lokalnih, prvenstveno arapskih, želja. Samim time i svjetska politika ostala je konzistentna do suvremenog doba.

Francuski predsjednik Paul Deschanel slijedio je zahtjeve prokolonijalnog bloka u Francuskoj navodeći Mediteran i Bliski istok kao primarne ciljeve sopstvene spoljne politike. Deschanel je, čini se, bio preteča kasnijeg britanskog princa Charlesa, pošto su ga pronašli kako priča s drvećem u vrtovima palače Elysee u Parizu.^[144] Ono što je važnije za svjetsku povijest je uloga Francuske, djelimice kao rival, a djelimice kao saučesnik Britanije u kreiranju novog Bliskog istoka.

Chaim Weizmann, vođa Svjetske cionističke organizacije, želio je židovsku Palestinu, ali u tom stremljenju nije vjerovao Francuzima, niti je polagao velike nade u Amerikance. Uzdao se, dakle, prevashodno u Britance. “Sa židovskom imigracijom Palestina će postati ‘azijska Belgija’ i značajan strateški dobitak za Britansku imperiju”, najsažetiji je opis Weizmannove diplomatije i odnosa židovske zajednice i Britanske imperije.^[145]

Iz današnje perspektive iznenađujuće izgleda da je osim ovih kolonijalno-eksploatatorskih te geopolitičkih interesa, značajnu ulogu u britanskom napuštanju Arapa i priklanjanju Židovima po bliskoistočnom pitanju odigrala Njemačka. Naime, “kada su tijekom rata u Londonu saznali za glasine da Njemačka, s velikom židovskom populacijom, razmišlja o javnoj deklaraciji u korist cionizma”, vlada u Londonu morala je osigurati simpatije te utjecajne zajednice i odrediti se prema tom pitanju u korist Židova.^[146] Uostalom, Arapi su već bili na željenoj strani zahvaljujući dotadašnjoj politici i pukovniku Thomasu Edwardu Lawrenceu čiji su uspjesi u ovom području postali mitski. O njegovoj ulozi, ne potpuno povijesno točno, govorit će i jedan od najvećih flimskih spektakla.^[147] Tek će kasnije ovo licemjerstvo u potpunosti razočarati i Arape i Lawrencea koji je, izgleda, od svih britanskih zvaničnika u kontaktu s Arapima bio jedini iskreni prijatelj.

Deklaracija Arthura Jamesa Balfoura, sadržana u pismu vodećem britanskom Židovu Walteru Rotschildu, iskazala je stav vlade u Londonu koja “gleda u korist ustanovljenja nacionalnog doma za Židove u Palestini i koja će se koristiti najboljim sredstvima da se pomogne ostvarenje ove namjere.”^[148] Ovo je, dakle, bila službena politika Velike Britanije, iako se nisu svi vodeći političari slagali s takvom politikom. Razlozi su bili čisto pragmatični a ne neko arapofilstvo. George Curzon, britanski ministar vanjskih poslova, jedan od rijetkih državnika koji je zapravo bio u Palestini, “nije mogao zamisliti gore mjesto u koje da se ukloni napredna i intelektualna zajednica”.^[149]

Kasnija pojašnjenja iz Londona govorila su o domu a ne državi za Židove, što će reći da nisu podržali tada kreiranje nacionalne države Izrael. Međutim ta pojašnjenja izravno se kose s nekim zbivanjima na terenu, poput napredovanja britanskih trupa iz Egipta ka Jeruzalemu, unutar kojih je bila posebna jedinica koju su kolokvijalno nazivali “židovska legija” pošto je regrutirana specijalno među židovskom zajednicom. Bilo je i drugih opcija o rješenju židovskog pitanja, poput ideje o naseljavanju Židova u oblasti današnje Ugande, što dodatno govori o infantilnom shvatanju ljudskih prava i potpunom ignoriranju većine želja nebijelog dijela čovječanstva.^[150]

Lloyd George će dvadesetak godina poslije pred Britanskim parlamentom, opisom svjetskih prilika pokušati ublažiti krivnju Vlade u Londonu za probleme Bliskog istoka: “Tijekom najtežih perioda rata gospodin Balfour je pripremio njegovu deklaraciju. U to doba pobune su se zbivale u francuskoj vojsci, talijanska vojska je bila na ivici kolapsa, Amerika jedva da je počela s ratnim pripremama kako treba. Ništa nije preostalo Britaniji u suprotstavljanju najmoćnijoj vojnoj kombinaciji koju je povijest ikada vidjela.”^[151]

Mandat koji su dobili Britanci u ovom dijelu Bliskog istoka zahtijevao je detalje do kojih je Ligi naroda trebalo dvije dodatne godine da ih dogovori. Tijekom te dvije godine brojni su bili javni i tajni susreti zainteresiranih po pitanju Palestine. Ono što je bitno za karakterizaciju uloge Velike Britanije je susret u Balfourovom domu u Londonu kada su domaćin i Lloyd George potvrdili Weizmannu da su “oduvijek imali na umu židovsku državu kao krajnji ishod”.^[152]

Kavkaz, Armenija i Kurdistan su bili zamišljeni kao neovisne države, pod izravnim britanskim utjecajem, koje će osigurati zaleđe njenim stvarnim interesima u Mesopotamiji i Perziji.^[153] Treći teritorijalni interes bio je u Palestini. U svim ovim regijama odigravale su se pobune, poput one u Mesopotamiji ili barem nemirne demonstracije poput palestinskih, što je trebalo pokazati da se probuđena arapska nacionalna svijest više neće dati umiriti starim kolonijalnim metodama. Ovo nacionalno buđenje bilo je prethodno u dobroj mjeri pospješeno od Britanaca tijekom rata.

Neophodno je napomenuti da Arapi, koliko god možda izgledalo na prvi pogled da su istovjetnih ciljeva i kultura, nisu uopće bili jedinstveni. U različitim dijelovima Bliskog istoka, ali i ostalih dijelova prvenstveno Mediterana, različite regionalne kulture su se razvile, pa čak i različite religijske odrednice. Libanon je tu najzanimljiviji jer su arapski kršćani koji su nastanjivali područja oko planine Libanon i sjeverni primorski dio današnje

države bili odlučno protiv bilo kakve panarapske ideje, navodeći ogromne razlike između sirijskih Arapa, kojima su tada i sami pripadali, te onih s arabijskog polutoka. Interesantno je, pogotovu iz današnje perspektive, da se originalna francuska ideja o kreiranju države Libanon koja će uzeti značajan dio nekadašnje Sirije svidjela kršćanima iz područja planine Libanon, koji su tek naknadno teže prihvatili realnost da uz teritoriju dolaze i stanovnici koji su bili muslimani.

Detaljnijom analizom pitanja Bliskog istoka diskutira se zapravo era djelovanja Lige naroda. Veliki je broj teritorija koje su također našle se pod paskom međunarodnih konferencija, iskaza samoopredjeljenja te trgovine političkim sredstvima između najutjecajnijih država. Međutim, nije moguće ulaziti u sve pojedine detalje zbog ograničenosti temom i prostorom, te već prikazanim pojašnjenjem principa prisutnih u tom dobu.

Izostanak “japanske” klauzule o jednakosti rasa također nije vodio u prilog Ligi naroda i proklamiranoj jednakosti naroda i država. Koliko su rasizam, antisemitizam te ideološka isključivost međuratnog doba bili rasprostranjeni vidljivo je i iz primjera knjige o fašističkoj Italiji. Tako Herbert Vivian opisuje da “Milano sadrži veliki broj Židova i ostalih koji imaju želju postati bogatim. Shodno tome grad ispoljava taj arogantni osjećaj superiornosti koji iritira”.^[154] Rasni i religijski stereotipi dio su razmišljanja i opažanja visokih klasa kao i običnih ljudi: “Uđite u impozantnu Galeriju Vittorio Emanuele, gdje su najbolji restorani i morat ćete se probijati kroz gomilu preprodavaca s kukastim nosevima”, aludirajući time na židovske trgovce.^[155]

Pri tome, ovo su stavovi britanskog autora, a ne fašističkog režima u Italiji koji će zapravo organizirati “rješavanje židovskog pitanja” u ovom dijelu kontinenta. Fašisti su često spominjani kao puno blaži u provođenju antisemitske politike u odnosu na naciste. Međutim, sve te ocjene dolaze po izvršenom zločinu. Prije samog masovnog izvršenja, na Hitlera se još i nekako sumnjičavo gledalo, ali je Mussolini bio vladar koji je “učinio da talijanski vlakovi stižu na vrijeme”, kako je aristokratska klasa tadašnje Europe voljela opisati dostignuća fašističkog režima. Stoga je moguće postaviti i pitanje moralne odgovornosti europskih elita koje su blagonaklono ili barem tolerirajuće promatrale rast, vladavinu i konačno teror nacističkih i fašističkih režima u Europi. Razlozi su što ni sami dijelovi tih elita nisu bili imuni od rasističkih i antisemitskih ideologija.

Elite su bile u strahu od boljševizma i zadugo su namjeravale tolerirati nacizam, fašizam i slične krajnje desničarske ideologije ne bi li spriječilo

se širenje boljševizma ka Zapadu. Poštovalac djela Benita Mussolinija, već pominjani britanski autor Herbert Vivian, ovako je pojašnjavao domete fašizma: “Fašizam, koliko god bio benefitaran, mora biti smatran revolucijom i revolucija traje za dobrobit cijele zemlje.”^[156] Mark Mazower sazeo je odlično pogleda koje su europske elite imale u odnosu na ekstremne ideologije: “Nacionalni socijalizam počeo je tvrdnjom da kreira novi poredak u Europi, ali je preovladavanjem rasne ideologije nad ekonomskom racionalnošću, krajnja sila implicitna u ovom projektu postala jasnija”.^[157]

Ako se imalo ozbiljnije pokuša studirati odnos europskih vrhova prema opasnostima ekstremnih ideologija, pogled na razmišljanja s kraja tridesetih godina dvadesetog stoljeća zastrašujući je za čitaoca s početka trećeg milenija: “Umjesto kritiziranja Mussolinija zbog izbjavljenja naroda iz problema, narodi svijeta bi trebali slijediti njegov primjer i metode. Ali uzalud! Gdje se može pronaći drugi *Duce*?”^[158]

Odgovor je zapravo bio vrlo lagan; gotovo po cijeloj Europi nicali su autokratski režimi, dok su neki od vladara sami sebe počeli nazivati po novoj modi. *Duce* se povezao s njemačkim *Fuhrerom*. Interesantno je da su ova dvojica diktatora služila kao uzor onima u manjim zemljama. Tako je jugoslavenski premijer Milan Stojadinović pokušao kopirati ih, ne samo politički, već i uvođenjem sopstvenog naziva “vođa”, od čega je ipak ubrzo odustao jer mase bi uzastopnim uzvikivanjem riječi vođa stvorile utisak da se premijeru izgovara zapravo “đavo”.

Zahtjevi i Hitlera i Mussolinija za teritorijalnim širenjem tolerirani su, ako već ne podržavani. Liga naroda je u slučaju Italije i Abesinije pokazala svu nesposobnost svjetskog poretka međuratnog doba i nagovijestila nadolazeću katastrofu. Sopstveni interes najvažnijih članica Lige naroda bio je iznad interesa organizacije te zbirnih interesa članica. Proces donošenja odluka bio je izuzetno spor te su često odluke Lige naroda dolazile prekasno. Organizacija je propustila da aktivno spriječi ili barem riješi krizu između Abesinije i Italije, što je pokazalo svu problematičnost ovako uspostavljene svjetske institucije.

Pojedinačne vlade vodećih država blagonaklono su gledale na fašističku diktaturu: “Snishodljivi britanski političari Churchill i Austen Chamberlain, koji su dvojili da li je parlamentarna tradicija zapravo podobna za izvoz uopće, čestitali su Talijanima na oslobađanju samih sebe od oblika vladavine kojoj očito nisu bili dorasli.”^[159] Analogni pogled na političku kartu Europe 1930-ih ukazuje da veliki broj naroda nije bio “dorastao” parlamentarnoj demokraciji. Miliuni su bili zatočeni u Staljinovom sovjetskom gulagu,

tisuće su nestajale skoro svakodnevno, dok je organiziranje koncentracijskih logora u nacističkoj Njemačkoj tek počelo, ali je brojka već dostizala blizu pedesetak tisuća zatočenih.^[160]

Stakvim unutarnjim politikama koje su zatvarale i uništavale sopstvene manjine, bilo etničke, vjerske ili političke, te čak i one različitih seksualnih opredjeljenja, režimi su jačali kontrolu nad sopstvenim stanovništvom te pospješivali vlastitu moć. Popularnost tih diktatura dokaz je moći manipulacije ali i pritajene ljudske podrške prilično brutalnim metodama kada se one upotrebljavaju nad drugim skupinama. Povijest je pokazala da su često samo manjine, odnosno manje grupe većinskih populacija prkosile, javno ili tajno, diktaturama. Strah od posljedica je logičan i ljudski, ali moguće je tumačiti šutnju i kao odobravanje ili podršku diktatorskom režimu. Tu se već ulazi u područje kolektivne odgovornosti o kojoj će nešto poslije biti raspravljeno. U takvoj atmosferi, režimi se onda odlučuju na teritorijalnu ekspanziju. Na taj način dospjelo se do Drugog svjetskog rata 1939. godine njemačkim napadom na Poljsku.

Poglavlje VI

Put do Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima

Najveći rat u povijesti čovječanstva razorio je Europu, ekonomski uništio većinu država te donio velike političke promjene, dok je pod okriljem oružanih sukoba počinjen niz najstrašnijih zločina, uključujući i genocid nad Židovima koji se često imenuje kao holokaust. Sam tijek rata nije predmet ove studije za koju su bitne konzekvence po ljudska prava. S tim u vezi najvažnija je činjenica o izvršenom genocidu, začetak hladnoratovske podjele te samim time utemeljenje osnova za uskraćivanje nekih osnovnih ljudskih prava, prvenstveno na europskom Istoku ali i na Zapadu, gdje su također činjeni prekršaji. Tijekom samog rata razvila se inicijativa i prvi put su uobličene ideje o jednom općem dokumentu kojim će se države obvezati i jamčiti neka osnovna ljudska prava. Istovremeno s pregovorima o osnivanju Ujedinjenih naroda, vršeni su dogovori i o usklađivanju stavova za Opću deklaraciju o ljudskim pravima. Za samu inicijativu bilo je važno što je snaga vodilja bila supruga američkog predsjednika Eleanor Roosevelt.

Bitno je, međutim, utvrditi i tijek događaja koji predstavljaju niz ponajgorih kršenja prava u povijesti čovječanstva. U prethodnom poglavlju analizirana je međuratna situacija u svijetu te primarno u Europi. Stoga najbitniji događaji koji su prethodili uništenjima tijekom 1940-ih godina moraju se izdvojiti zbog značaja i konzekvenci. Oktobarska revolucija u Rusiji iz 1917. godine s formiranjem Sovjetskog Saveza stvorila je uvjete za obespravljanje niza naroda koji su silom uvršteni u umjetnu komunističku tvorevinu. Samo sedamdesetak godina života ove imperije dokaz je nasilnog njenog stvaranja, pošto osnovne građanske i političke slobode nisu postojale u tom periodu. Padom komunizma te ostvarenjem samo dijela građanskih i političkih sloboda propala je i ova državna tvorevina, te su stvorene nove ili rekreirane stare države na ovom području.

Tijekom tridesetih godina dvadesetog stoljeća, u gulagu Sovjetskog Saveza po osobnim Staljinovim zapovijedima, stradalo je gotovo dvadeset milijuna ljudi. Ova brojka je problematična i različiti izvori stavljaju je i znatno

više, ali i niže. Po onome poznatom nakon otvaranja sovjetskih arhiva, izgledno je da je britanski povjesničar Robert Conquest u svom djelu "Veliki teror" bio u pravu postavivši brojku žrtava Staljinovog terora između 12 i 20 milijuna ljudi.

^[161] Ova brojka se često uspoređuje sa žrtvama Hitlerovog režima i nacista, dok najnoviji podaci, još uvijek nedovoljno provjereni, stavljaju Kinu Mao Ze Donga kao državu i režim koji je nanio najviše zla i počinio najveće zločine. Ako se pak sagledavaju postoci žrtava u odnosu na ukupan broj stanovnika, čini se da je Pol Pot počinio najgore zločine od svih diktatora.

Za analizu događaja koji su prethodili usvajanju Opće deklaracije o ljudskim pravima, važan je međuratni i ratni period, te samim time režimi u Njemačkoj, Sovjetskom Savezu i njihovim saveznicama, pošto su zločini činjeni na svim stranama. Razlika je u intenzitetu i brutalnosti, kao i broju počinjenih nedjela. Međutim, činjenica je da ratno doba donosi uvjete pod kojima se najgori oblici zločina počinjavaju.

Italija i njena agresivna vanjska politika je već analizirana. U takvoj zajednici došlo je do pojave ekstremne fašističke ideologije, što je imalo za posljedice stvaranje novih međunarodnih problema. Pod krinkom međunarodnih arbitara u određivanju grčko-albanske granice, pripadnici talijanske delegacije ubijeni su 1923. godine u pograničnom području, ali na grčkoj strani. Ovaj incident naveo je Mussolinija na ultimatum Ateni koji je umalo doveo do vojnog sukoba. Talijanska vojska zauzela je Krf nakon kraćeg bombardiranja otoka tijekom kojeg je stradao izvjestan broj grčkih izbjeglica iz Male Azije.^[162]

Liga naroda iznenađujuće oštro je osudila ovaj čin agresije, što je Mussolini u početku ignorirao. Neka vrsta kompromisa koja je postignuta uključivala je grčke reparacije Italiji, kao i talijansko povlačenje s Krfa. Međutim, ova akcija samo je pokazala smjernice agresivnog režima u Rimu te slabosti svjetske organizacije. Na samom početku Drugog svjetskog rata, Italija će ponovno izvršiti invaziju na grčke teritorije i zbog vojnog neuspjeha, kada je grčka vojska ne samo obranila domovinu već u nekim mjestima prešla u Albaniju potiskujući talijanske snage, uvući Njemačku u rat na Balkanu prije inicijalnog plana.

Ovakav režim u Italiji došao je silom na vlast, ali i uz popularnu podršku koja nije legitimno izmjerena već je iskazana na ulicama talijanskih gradova. Ovakvi iskazi podrške obično se upućuju u nedemokratskim režimima. Uvjeti produžene ekonomske krize, uz pravilno usmjerenu nacionalističku propagandu, stvorili su plodno tlo za ekstremne ideološke promjene. Pod sličnim okolnostima, režim u Njemačkoj promijenit će se

1933. godine i dovesti naciste na vlast. Ekonomska kriza nije pogadala samo ove dvije zemlje, ona je bila univerzalna, ali uz neke povijesne posebnosti. Neki incidentalni razlozi također su doprinijeli da upravo u ove dvije zemlje razviju se najmilitantniji režimi u Europi tog doba. Na Dalekom istoku, Japan je prolazio kroz najmilitantniju fazu, te nasilne teritorijalne ekspanzije na kontinentu.

Analiza rasta nacizma u Njemačkoj sama po sebi je tema. Ukoliko treba izdvojiti jedan događaj koji može predstaviti se kao paradigma nacističke politike prema Židovima i manjinama, vjerojatno je to *Kristallnacht* iz 1938. godine. Tridesetak tisuća ljudi pohapšeno je te noći, mnogi su završili u koncentracijskim logorima, veliki broj sinagoga je opljačkan ili popaljen, ubijeni su brojni Židovi. Izvješće Reinharda Heydricha koje je predloženo Hermanu Goringu 12. studenog 1938. godine govori o “7.500 uništenih židovskih prodavaonica, razbijeni izlozi i prozori procijenjeni su na 10 milijuna maraka njemačkog *reicha*, dok je šteta od pljačke i vandalstva iznosila nekoliko stotina milijuna maraka. Gotovo sve sinagoge i kuće za molitve su uništene ili popaljene. Ovome treba dodati stotine mrtvih koji su bili žrtve ubojstva, smrtonosnog ugnjetavanja ili samoubojstva u očaju izazvanom strahotama.”^[163]

Nekih 150 tisuća Židova napustilo je Njemačku između dolaska Hitlera na vlast u siječnju 1933. godine i studenog 1938. godine.^[164] Ubrzo po dešavanjima u noći između 9. i 10. studenog, gotovo stotadeset tisuća Židova će napustiti svoju domovinu.^[165] Ovo je i bio jedan od ciljeva pogroma tijekom *Kristallnacht*, pošto su zatočeni imućniji Židovi puštani iz logora nakon što su njihove porodice predložile putne vize i karte za odlazak iz Njemačke.

Britanski povjesničar Francis Carsten, koji je i sam bio jedan od izbjeglih iz Berlina u Veliku Britaniju koncem 1930-ih, opisao je razloge ovakve njemačke politike: “Bili su to generali i birokrati, zemljoradnici i industrijalci, koji su dominirali sudbinom prve njemačke republike a koju nisu voljeli od početka. Konačno su uspjeli u uništenju te republike predajom vlasti kaplaru iz Prvog svjetskog rata.”^[166]

Nakon “Kristolne noći” više nije moglo biti zablude ili prešućivanja karaktera nacističkog režima. Izraelska ekspertica Shulamit Volkov navodi da “je bilo moguće sada smatrati naciste ubilačkim, nasilnim i opasnim, ali to nije bilo ništa neobično. Ovo je, pretpostavljeno, još jedno poglavlje u dugoj kronici židovskog ugnjetavanja”.^[167] Ovakav stav možda kolektivno okrivljuje kontinentalnu Europu i primarno njemačku naciju, ali autorica navodeći primjere iz prošlosti učvršćuje svoju navedenu tvrdnju. Sredinom devetnaestog stoljeća

Židovi su se našli na udaru probuđenih europskih nacionalizama, što nije neophodno moralo imati za motiv antisemitizam već probuđeni nacionalizam koji je najlakše bilo ispoljiti prema “onima drugačijima”.

Antižidovski osjećaji ispoljavani su u njemačkim zemljama i prije, početkom devetnaestog stoljeća. Koncem istog stoljeća, “neprijateljstvo ispoljeno prema Židovima, služilo je kao ekskluzivna afirmacija vjernosti njemačkoj kulturi”.^[168] Ukoliko se ide dalje u povijest, neminovno je spomenuti križarske pohode te pogrome u carskoj Rusiji, prvi od kojih mogu se datirati u sedamnaesto stoljeće i kozačke napade. Ukrajinski Židovi našli su se na udaru u osamnaestom, dok je znatan broj ruskih Židova bio ugrožen od ruskih masa koncem devetnaestog stoljeća.^[169]

Stvaranje oblasti *Pale*, u kojoj je dozvoljeno stalno nastanjivanje Židova, dokaz je antisemitskih politika tijekom carske Rusije. Ova oblast koja je obuhvatala dijelove zapadne Rusije, što bi danas bile teritorije djelimice u Bjelorusiji, Ukrajini, Moldaviji te prema baltičkim republikama i Rusiji, ipak nije bila pošteđena pogroma protiv Židova koncem devetnaestog stoljeća i početkom dvadesetog. Iz ovih dijelova su bili i pripadnici velikog vala imigranta u zapadnoeuropske zemlje te Sjedinjene Američke Države.

Nacistička politika ostvarenja životnog prostora za Nijemce, što je kolokvijalno poznato kao *lebensraum*, neminovno je dovela prvo do pogroma unutar njemačkih teritorija, ali ubrzo i vojne ekspanzije, te samim time i novog svjetskog rata, jer na djelu je bilo ostvarenje plana *grosslebensraum* da se jednom i zauvijek riješi problem prostora za njemačku rasu. “Antisemitizam je služio nacistima kao model objašnjenja sve nacionalne, socijalne i ekonomske nesreće koje su pogodile Nijemce od poraza u Prvom svjetskom ratu.”^[170]

Postoje i teorije o kolektivnoj krivnji Nijemaca čiji je jedan od najglasnijih akademskih zastupnika Daniel Goldhagen. Veliki je trud očito uložio u obrazlaganje svoje ideje o kolektivnoj njemačkoj krivnji ali ipak nije uvjerljiv dovoljno za prihvatanje takvog stava, koji, dakako, ima izvjestan dio dokazivih argumenata. Goldhagen tako navodi da “nisu ekonomske teškoće, nisu čak ni prisilne metode totalitarne države, niti socijalno psihološki pritisak, ni nepromjenjive psihološke sklonosti, već ideje o Židovima koje su prožimale Njemačku i prisutne bile decenijama, inducirale obične Nijemce da ubijaju nenaoružane, nebranjene Židove, žene i djecu u tisućama, sistematski i bez žaljenja.”^[171] Ova ideja je nedokaziva i zasniva se na rasnoj teoriji koja može biti povremeno popularna u nekim narodima i tijekom nekih povijesnih perioda, ali humanistički gledano nemoguće je prihvatiti takvu tvrdnju.

Put Hitlera do točke apsolutne vlasti u Njemačkoj i na teritorijama koje su nacističke postrojbe porobile neki autori trasiraju do Pariza i Versajskog mira. Uvjeti pod kojima su njemački predstavnici bili primorani da potpišu ovaj sporazum o miru bio je toliko štetan da je neminovno doveo do stanja masovnog razočarenja i stvorio uvjete unutar Njemačke za procvat i popularnost ekstremnih ideologija. Ovo pojašnjenje je vjerojatno djelimično točno, ali tu je još niz drugih uvjeta koji su popločali put nacističkoj vlasti.

Potrebno je napomenuti da ratne reparacije nametnute Njemačkoj jesu bile ogromne, ali je istovremeno činjenica da je dug Francuske koji je izmirila Njemačkoj po izgubljenom Francusko-pruskom ratu iz 1870/1871. godine nadmašio sumu koju je Njemačka zapravo isplatila Francuskoj po okončanju Prvog svjetskog rata. Njemačka država jeste pri tome dovedena u stanje da više ne može otplaćivati utvrđene rate, te je potpuno prekinula s isplatom. Posljedica toga je bila francusko-belgijska okupacija jedne njemačke regije, što govori o naslijeđenoj svijesti da se silom postižu rješenja u međunarodnim odnosima. Istine radi, to je vjerojatno bila stvarnost tog doba.

Hiperinflacija u Njemačkoj dostigla je katastrofalne razmjere 23. listopada 1923. Godine, kada je američki dolar vrijedio četiri milijarde maraka.^[172] Koncem naredne godine Hitler je izašao iz zatvora i ubrzo krenuo s organiziranjem nacista. Rezultati izbora 1932. godine učinili su njegovu stranku najvećom u *Reichstagu*, pa je predsjednik Hindenburg 30. siječnja 1933. imenovao Hitlera kancelarom. Diktatorska politika vladajuće partije odmah je uspostavljena, mada je trebalo nekoliko godina da dostigne stupanj kada su zločini poprimili masovne razmjere. Koncentracijski kamp u Dachau je formiran odmah po nacističkom preuzimanju vlasti. Tijekom iste godine počeo je bojkot židovskih biznisa i uposlenika, knjige nepodobnih autora su masovno spaljivane, Socijaldemokratska partija je zabranjena kao i formiranje novih stranaka, konkordat je potpisan između Trećeg Reicha i Vatikana te je Njemačka istupila iz članstva u Ligi naroda.

Cijeli je niz događaja i politika vodio na zaključak o zločinačkoj naravi ovakve vlasti u Njemačkoj, ali je zarad mira na kontinentu sve to zanemarivano. Kada su zločini prešli granice njemačke države, anektiranjem Austrije i pripajanjem češke oblasti Sudeta, velike sile ponovno su ustuknule pred agresivnom politikom Berlina. Tek će agresija na Poljsku u rujnu 1939. godine primorati zapadne sile da se suprotstave Hitlerovoj Njemačkoj.

Više od šezdeset milijuna ljudi stradalo je tijekom rata. Prvi puta broj ubijenih civila bio je veći od vojničkih gubitaka. Strahote rata bile su gotovo univerzalne, baš kao i kršenje osnovnih, prirodnih prava

čovjeka. Čak i u predjelima gdje nije bilo vojnih akcija, poput Sjedinjenih Američkih Država, “stranci” iz protivničkih država internirani su u sabirne logore. Tako su Japanci završili u američkim logorima čak i u slučajevima kada su bili američki državljani. Nekih 120 tisuća Japanaca i Amerikanaca japanskog podrijetla relocirano je sa zapadne američke obale. Većina je imala američko državljanstvo.

Tek je početkom 1945. godine povučena odluka o interniranju “Japanaca” i njihovoj relokaciji s pacifičke obale. Meksiko i Kanada nisu bitno drugačije postupale prema građanima s podrijetlom iz neprijateljskih zemalja. Peru, s velikom populacijom japanskog podrijetla, također spada u grupu zemalja koje su internirale svoje “Japance”.^[173] Građani njemačkog i talijanskog podrijetla također su se našli pod paskom tajnih službi i američkih vlasti, ali ne na isti način kao njihovi japanski kodržavljanjani.

Rasizam je bio općeraširen i prisutan u suvremenim društvima tijekom Drugog svjetskog rata. I jedna i druga strana pokušale su pridobiti najveći dio čovječanstva, misleći na afričke i azijske narode, na svoju stranu, ali nisu odustajale od tipično rasističkih politika u svojim zemljama. Čak je kongresmen iz Mississippija upravo na taj način pojasnio službenu politiku kojom je bilo zabranjeno ranjenim bijelim američkim vojnicima davati krvnu plazmu crnih ili japanskih davatelja.^[174]

Žitelji koloniziranih predjela bili su dobrodošli u savezničkim jedinicama, ali ne i u samim zemljama. Sjedinjene Američke Države, Kanada, Australija, Novi Zeland te Južna Afrika i dalje su branile imigraciju indijskim i kineskim građanima na čisto rasnim osnovama.^[175] Židovi koji su bježali iz Hitlerove Njemačke nailazili su na velike probleme u svojim lutanjima u potrazi za zaštitom, koja im često nije pružena. Primjer broda s oko tisuću Židova kojem je zabranjeno iskrcavanje prvo na Kubi, a potom i u Sjedinjenim Američkim Državama, pokazuje svu dvoličnost savezničkih snaga koje su bile vrlo glasne u kritici nacističkog antisemitizma.^[176]

Švedski diplomat na službi u Budimpešti Raoul Wallenberg djelovao je po sopstvenom nahođenju i izdavši putne isprave desecima tisuća Židova u srednjoj Europi omogućio im je bijeg od gotovo sigurne smrti. Interesantno je, ujedno i tragično, da je Wallenberg nestao po pobjedi sovjetskih trupa nad nacistima u istočnoj i srednjoj Europi. Ni šezdeset godina poslije nije poznato gdje je točno odveden i kakva ga je sudbina zadesila u sovjetskim rukama. Kuriozitetno se može predstaviti činjenica da se njegova nećakinja udala poslije za kasnijeg glavnog tajnika Ujedinjenih naroda Kofija Annana. U to doba brak Skandinavke i Afrikanca nije bio

baš učestala pojava, što govori o samoj porodici bez rasnih predrasuda, još jedna rijetkost u tadašnjem svijetu.

Europa nije imala izravni kontakt s japanskim militantizmom i zvaničnim rasizmom koji je otjelovljen u politici *shido minzoku* odnosno “vođeće rase”.^[177] Ostale azijske etničke i rasne skupine našle su se na udaru ove izuzetno ideologizirane politike rasizma kao i bijelci zarobljeni i internirani u japanskim logorima. Koncem dvadesetog stoljeća nekoliko je japanskih političara ispričalo se za počinjene zločine tijekom rata, ali točnijim prijevodom njihovih riječi ustanovilo se da baš i nije bilo prave isprike koja bi zadovoljila bivše i još uvijek žive zarobljenike ratnih logora. Tek 1994. godine japanska je vlada izdvojila milijardu dolara koji će poslužiti za povijesno istraživanje o odnosu Japana i azijskih susjeda.^[178] Žrtve japanske politike tijekom prve polovice dvadesetog stoljeća, uglavnom korejske i kineske žene, zvanične institucije Japana su ignorirale. Vrlo mali broj njih primio je minimalnu naknadu za sva svoja stradanja od prije pola stoljeća, ali i tada novac nije uplaćen iz državnih fondova već od nepoznatih privatnih donatora.^[179]

Niti saveznici nisu bili potpuno nevini u odnosu prema rasizmu, pa su mediji govorili o “žutoj pošasti”, dok je rat na Pacifiku opisivao kao sukob bijele i žute rase. Ovakvom stanju svijesti na savezničkoj strani potrebno je dodati i zločine masovnih strijeljanja koja nisu bila rijetka na istočnom frontu i koja su činile i njemačke i sovjetske postrojbe. Sistematska silovanja bila su provedena na nezamislivoj skali u ovom dijelu Europe i posebice karakteristična za napredovanje Crvene armije. Ovaj front, fantastično opisan u djelima Antonyja Beevora, poprište je i masovnih strijeljanja sopstvenih vojnika, zarobljenika, civila, masovnih prelaženja bojišnice na suprotnu stranu i političkog žrtvovanja sopstvenih snaga.^[180]

Možda nije ni čudno da su se političke i vojne vođe ovako bezobzirno ponašale kada se ima na umu da su vjerski dostojanstvenici bili pri ruci uvijek da pomognu, opravdaju ili barem prešute zločine i ugnjetavanja. Vjerske vođe bile su uglavnom šutljive tijekom rata. Papa Pije XII nije se oglasio povodom pogroma gotovo pred njegovim očima, dok je znatan broj svećenika najvećih kršćanskih crkava čak i kolaborirao, uglavnom na gotovo benigan način, ali ipak nije ustao protiv očevidnog ugnjetavanja njihove pastve. Veliki muftija Jeruzalema pohodio je Berlin tijekom rata i doprinio pokušajima nacista da regrutiraju značajan broj muslimana u svoje jedinice. U muzeju holokausta u Izraelu, muftija Haj Amin označen je kao nacistički ratni zločinac.^[181]

“Postoje fotografije iz tog doba: Haj Amin na nacističkim skupovima u Berlinu, Haj Amin se pozdravlja s Heinrichom Himmlerom, desna ruka Haja Amina uzdignuta u nacistički pozdrav dok vrši smotru regrutiranih bosanskih muslimana u *Wehrmacht*.”^[182] Potrebno je uzeti ove fotografije ipak s malo dodatnog znanja. One jesu autentične, ali mnogi su se služili nacističkim pozdravom zbog protokolarnih, diplomatskih i ne obvezno ideoloških razloga.

Engleska nogometna reprezentacija susrela se s njemačkom vrstom četvrtog prosinca 1935. godine na stadionu u *White Hart Laneu* u sjevernom Londonu, tijekom kojeg je domaća reprezentacija nacističkim pozdravom dočekala protivnike iz Njemačke. Na internet stranici *British Council* u Njemačkoj, ovaj se događaj spominje ali bez reference o pozdravu, već o protestu sindikata zbog gostovanja vrste nacističke Njemačke.^[183] Postoji i fotografija, do koje je teško doći, s engleskom vrstom ispruženih ruku u znak nacističkog pozdrava pred početak ovog susreta, koja je prije nekoliko godina objavljena u *Observeru*. Jedan akademski časopis objavio je studiju o ovom događaju jer nije taj slučaj bezazlen kao što se može steći uvid na osnovi ignoriranja poluzvanične britanske organizacije u Njemačkoj.^[184] Ovo je još jedan primjer funkcionirajuće demokracije pošto politika, po ustaljenom običaju, šuti o tamnijoj strani prošlosti, dok akademska sredina ne dozvoljava takvo što da se dogodi.

Handžar divizija je bila esesovska jedinica sastavljena od pretežito bosanskohercegovačkih muslimana ali jednim dijelom i od Hrvata. U malom francuskom gradu Villefranche-de-Rourgue 17. rujna 1943. godine desila se pobuna hrvatskih, odnosno bosanskih vojnika iz tadašnje Neovisne Države Hrvatske, što je jedina zabilježena masovna pobuna neke od SS jedinica. Villefranche-de-Rourgue je prvi oslobođeni, iako na samo jedan dan, grad u okupiranoj Francuskoj, što cijeloj priči daje dodatnu zanimljivost.

Formiranje “Handžar divizije” bila je ideja Heinricha Himmlera koji je smatrao muslimane prirodnim saveznicima Njemačke u borbi protiv Britanske imperije koja je vladala najvećim dijelom teritorija prirodno naseljenim muslimanskim stanovnicima, te je 6. prosinca 1942. godine predložio Hitleru formiranje divizije sastavljene isključivo od muslimana. Pregled stanja na terenu činio je logičnom Himmlerovu ideju. Globalno gledano, u oružanom sastavu Trećeg Rajha sudjelovalo je oko 2 milijuna “nearijevskih” vojnika. Imali su čak i postrojbu sastavljenu od indijskih vojnika, brojni narodi u sustavu tadašnjeg Sovjetskog Saveza dali su postrojbe za njemačku oružanu silu, baš kao i znatan dio europskih naroda.

Arapci su bili važni u njemačkim planovima za slom Britanske imperije, jer su se tu podudarali ciljevi Njemačke za globalnom hegemonijom i lokalnog stanovništva za sopstvenom slobodom.

Hitler izdaje naredbu o formiranju bošnjačke postrojbe 13. veljače 1943. godine te šalje Joachima von Ribbentropa u Zagreb da iznudi suglasnost “te smiješne države”, kako je Himmler nazvao Pavelićevu Hrvatsku. Zbog nedostatka ljudstva te udovoljavanja nekim Pavelićevim zahtjevima, jedan broj katolika je također uključen u diviziju čije je čak i ime bilo sporno. Poznata je bila pod nazivima: *Muselman Division*, *Kroatische-SS-Freiwilligen-Division*, *Kroatische SS-Freiwilligen-Gebrigs-Division*, kao i *13.SS-Freiwilligen-bosn.herzogow.Gebrigs-Division (Kroatien)*, te *SS Division “Bosnien-Herzegowina”*. Službeno i najpoznatije ime je: *13th Waffen Gebirgs Division der SS “Handschar”*.

Neuobičajeno za SS postrojbe koje nisu imale kršćanskog kapelana u svojim sastavima te su bile izuzetno sekularno organizirane, Handžar divizija ima imama u svakoj svojoj postrojbi. U svibnju je grupa imama poslana u Potsdam na ideološku indoktrinaciju. Kuhinja je prilagođena islamskim vjerskim potrebama, obezbijedeno je upražnjavanje muslimanske molitve pet puta dnevno, dok su uniforme prilagođene s vjerskim i SS oznakama te fesom umjesto kape. Borbeni fes je bio zelenkastosive boje, dok je svećani bio crvenkastobordo.

Ovoj postrojbi pristupili su i neki komunisti po političkom zadatku, čija je uloga bila očita u organiziranju pobune koju je izveo dio 13. pionirskog bataljona smještenog u mjestu Villefranche de Rouergue. Grad je zauzet, pet njemačkih oficira je ubijeno, a mnogi su uhićeni. Planiran je bio proboj te priključenje Pokretu otpora u južnom dijelu Francuske, ali jake njemačke trupe ubrzo su ušle u grad i sve vratile u početno stanje.

Imam postrojbe imao je važnu ulogu u gušenju pobune što je još jedan pokazatelj ponašanja vjerskih službenika tijekom rata. Po dolasku u Bosnu i Hercegovinu, postrojbe ove divizije počinile su brojne zločine, dok je oko 2.000 pripadnika napustilo diviziju. Naredni njemački pokušaj bio je formiranje 23. SS divizije “Kama”, za koju nikada nije skupljeno dovoljno regruta te je njen ostatak prešao u Handžar diviziju, koja je i dalje gubila ljudstvo te je praktički nestala prije kraja rata.^[185] Primjeri katoličkih svećenika u službi nacističkih jedinica, u ustaškim logorima NDH dovoljno su brojni da potvrde prećutnu kolaboraciju barem dijela klera i nacista. Opisana uloga klera bila je, manje ili više, univerzalna, bez obzira što je ovdje detaljnije pisano samo o područjima jugoistočne Europe.

Ovakva je, dakle, bila pozadina zaraćenih snaga u Drugom svjetskom ratu. Narodi i teritorije koje još nisu bile uključene u sukobe bili su priželjkivani kao saveznici te ih je trebalo pridobiti na sopstvenu stranu. Iz prethodnog primjera vidljivo je što su nacisti činili da privole muslimane na svoju stranu. Anglosaksonski sastanak na vrhu u blizini obale Newfoundlanda polučio je Atlantsku povelju koja je možda i jedan od najvažnijih dokumenata iz ratnog doba. Roosevelt i Churchill dogovorili su 1941. godine osam točaka kojima su obznaneli svijetu sopstvene namjere kojima nisu željeli teritorijalna uvećanja za sebe. Podržali su slobodu plovidbe morima i trgovine; dali su pravo svakom narodu, barem deklarativno, da izabere i formira vladu kakvu želi; tražili su poboljšanje standarda rada, ekonomskog napretka i socijalne skrbi. Izašli su javno i sa sopstvenom željom da svaki narod slobodno živi i osnuje se stalni sistem kolektivne sigurnosti u svijetu.^[186]

Reakcije su bile očekivano pozitivne, iako je dvoličnost bila očita od samog nastanka Atlantske povelje. Iz Njemačke i Italije stigli su prigovori kako je to bila obična ratna propaganda, što je djelimice bilo tačno, dok su savezničke zemlje velikodušno slijedile smjernice iz ovog dokumenta. Svi europski saveznici, uključujući Sovjetski Savez podržali su ovu povelju. Ove ideje slijedila je nova inicijativa s početka 1942. godine, kada je skupina od 26 savezničkih zemalja usvojila “Deklaraciju Ujedinjenih naroda”, kojom su se obvezale “na očuvanje ljudskih prava i pravde u njihovim sopstvenim zemljama kao i u ostalim zemljama”.^[187]

Na drugoj strani, nedugo poslije Deklaracije Ujedinjenih naroda, vodeći nacisti su organizirali Wannsee konferenciju na kojoj je raspravljeno kako konačno riješiti “židovsko pitanje” u Europi i donesena odluka o potpunoj eliminaciji ove skupine.^[188] Iz ovoga je moguće vidjeti da, usprkos svoj kritici i skeptičnom sagledavanju zbivanja na savezničkoj strani i politike njihovih vodećih političara, ogromne su razlike bile u odnosu na drugu stranu, što se nikako ne smije smetnuti s uma. Uostalom, povijesno su ideje iz savezničkog bloka preživjele rat, zaživjele u postratnom dobu te, bilo u originalnom obliku ili modificirane, prisutne i danas. Konačno, ovo je očiti pokazatelj da, za razliku od prethodnog svjetskog vojnog sukoba koji je najvećim dijelom bio borba za teritoriju, ovaj svjetski rat je bio ideološki i zapravo borba za principe čovječnosti, iako su ponekada ti principi kršeni i na pozitivnoj strani u globalnom sukobu.

Sva brutalnost globalnog sukoba i iskustvo rata na sopstvenoj teritoriji pojačali su svijest o neophodnosti zaštite ljudskih prava. “Konačna solucija židovskog pitanja” bila je iznad svih ostalih tema koje su utjecale na opću

svijest. Znatno je broj ljudi tijekom ratnih godina radio na prijedlozima sistemskih rješenja kojima bi se u budućnosti spriječila mogućnost ponavljanja ovakvih zbivanja. H.G. Wells je pripremio “Deklaraciju prava”, ali osnovnu ulogu u naporima za uobličenje Opće deklaracije o ljudskim pravima imala je Eleanor Roosevelt. Ove ideje uobličavane su paralelno s pregovorima vodećih državnika o osnivanju Ujedinjenih naroda.

Pored ove svjetske organizacije, vodeće sile dogovorile su se i o osnutku Svjetske banke, Međunarodnog monetarnog fonda te diskutirale buduću strukturu Ujedinjenih naroda. “Velika trojka”, koja se sastojala od Sjedinjenih Američkih Država, Sovjetskog Saveza te Velike Britanije, sastala se u Dumbarton Oaksu pojačana Kinom, gdje su pokušali sva osnovna pitanja riješiti prije konačnog osnivačkog sastanka u San Franciscu 1945. godine, kada su se sastali predstavnici pedeset zemalja, među kojima su bili gotovo svi saveznici u netom završenom ratu.^[189] Kina je bila uključena na Rooseveltovo inzistiranje, koji je želio da ova država zamijeni Japan kao najutjecajnija zemlja u Aziji, dok se Churchill oštro protivio opisujući kinesko glasovanje na sastanku kao “pederski glas”, pošto su njihovi delegati, koje je pak nazivao “svinjski repovi”, redovno suglašavali se s američkim stavovima.^[190]

Postratno nadmudrivanje i politika već su bili vidljivi tijekom 1944. godine i dogovora u Dumbarton Oaksu. Churchill je želio Francusku kao četvrtog člana “velikih”, čime bi ojačao britansku poziciju u budućoj Europi koju je, smatrao je, ozbiljno ugrožavao Sovjetski Savez. Začeci hladnog rata bili su već prisutni. Američki predsjednik konačno je pristao da se kao peta članica stalnih u Vijeću sigurnosti buduće organizacije Ujedinjenih naroda uključi i Francuska, pošto je Kina zadržala svoju poziciju, te je tako sustav dobio oblik koji je zadržao šest decenija i o čijoj se promjeni već decenijama vode pregovori, ali bez polučivanja nekih rezultata.

Amerikanci su još u pripremama za organiziranje UN-a predvidjeli južnoameričkog predstavnika, Brazil, kao stalnu članicu Vijeća sigurnosti, ali zbog protivljenja Britanaca i Sovjeta, od te se ideje odustalo. Zanimljivostima tijekom pregovora “velikih” doprinosio je neminovno i Sovjetski Savez svojim odbijanjem da sjedi za istim stolom s kineskom delegacijom pošto nisu još uvijek bili objavili rat Japanu čije su postrojbe bile prisutne na kineskoj teritoriji.

Ova objava rata stići će tek u petom mjesecu 1945. godine i predstavlja zapravo posljednju objavu rata u modernoj povijesti. Suvremeni ratovi izbijaju navodno “spontano”, uglavnom bez miješanja državnih politika, kako

zvaničnici pokušavaju predstaviti oružane sukobe današnjice. O tome će biti više riječi kasnije. Za sada je bitno da je ovom objavom rata, na samom koncu Drugog svjetskog rata, završila jedna era u kojoj se neizostavno obznanjivalo stanje oružanih sukoba između dvije zemlje.

Još jedna kuriozitetna zanimljivost doprla je s narednog sastanka “velikih” na Jalti. Sovjeti su zahtijevali pojedinačni glas za svaku od svojih republika, što su u doba susreta na Jalti smanjili na četiri. Roosevelt im je ponudio tri, na opće zgražanje sopstvenih delegata, jedan za Sovjetski Savez, te po jedan za Ukrajinu i Bjelorusiju, ali je zatražio istu mjeru i za Sjedinjene Američke Države. Međutim, po povratku u Washington, ta mogućnost izgledala je toliko smiješnom da su Amerikanci sami odustali od preostala dva glasa ispregovarana na Jalti.^[191]

Dva mjeseca nakon početka konferencije u San Franciscu usvojena je Povelja Ujedinjenih naroda, i predstavlja jedan od osnovnih dokumenata međunarodnog prava kojim se osigurava međunarodni mir i sigurnost. Interesantno je da je sam datum usvajanja Povelje donekle dvojbena. Naime, ona jeste usvojena 25. lipnja 1945, ali su delegati potpisali Povelju dan poslije, neposredno pred ceremonijalno zatvaranje dvomjesečnog zasjedanja u San Franciscu. Stoga Lauren, primjerice, navodi 26. lipanj 1945,^[192] dok Meisler pak stavlja prethodni dan kao datum donošenja Povelje.^[193] Nada je bila da će “UN ujediniti države različitih društvenih i političkih namjera oko jedne ključne stvari: prevencija međudržavnih sukoba na razini dva svjetska rata.”^[194]

Ustanovljena je unutarnja organizacija UN-a po kojoj Skupština donosi odluke većinom, dok Vijeće sigurnosti ima dodatnu komplikaciju pošto stalnih pet članica ima pravo veta. Također su formirana povjerenstva i potpovjerenstva zadužena za rad organizacije, poput Povjerenstva za ljudska prava ili Potpovjerenstva za prevenciju diskriminacije i zaštitu manjina. Jedno drugo povjerenstvo također je bitno za ljudska prava pošto se bavilo statusom žena. Međunarodni sud pravde u Hagu, nasljednik Stalnog međunarodnog suda pravde, funkcionirat će kao gotovo neovisno tijelo, iako je Vijeće sigurnosti ostalo kao instanca za prigovorne postupke.^[195]

Entuzijizam je bio očit kod nekih delegacija, posebice onih povlaštenih. Kritika je također bila prisutna i dolazila je uglavnom iz krugova manjih zemalja ili bivših kolonija. Dvadeset južnoameričkih delegacija sastalo se dva mjeseca ranije u Chapultepecu u Meksiku te protestiralo zbog ogromnog utjecaja koji je bio predviđen za velike sile u novoj organizaciji. Ovim delegacijama u San Franciscu su se pridružile i Australija, Novi Zeland,

Indija i Filipini tražeći veću ulogu u zaštiti ljudskih prava. Tu temu posebice su istakli pojedinačni lideri poput Gandhija, Carlosa Romula s Filipina, Ho Chi Minha iz Vijetnama, Kwame Nkrumaha iz Gane te američkog borca za prava crnaca W.E.B. Du Boisa, kojima je zajedničko bilo zauzimanje za prava manjina te autohtonog stanovništva.^[196] Neki drugi autori u ovu listu dodaju i Kenijatu iz Kenije te Fonotija iz Zapadne Samoe.^[197]

Uglavnom, vođe iz predjela koji će ubrzo biti dekolonizirani i postati članice Pokreta nesvrstanih počeli su glasno ispoljavati sopstvene zahtjeve i namjere s krajem Drugog svjetskog rata. Josip Broz još uvijek nije bio u ovom krugu, već je jugoslavenska delegacija ponašala se shodno ostalim komunističkim predstavnicima. U ovom procesu značajnu ulogu odigrale su i nevladine organizacije koje su prisustvovala sjednicama u sjevernoj Californiji. Pod takvim pritiskom donekle je promijenjena Povelja i naglašena uloga Ujedinjenih naroda u polju ljudskih prava. Mnogi autori poput Paula Laurena smatraju usvajanje Povelje od strane 46 država značajnim pomakom u evoluciji međunarodnih ljudskih prava.^[198] Susret sovjetskih i američkih postrojbi na rijeci Elbi u Njemačkoj podudario se s početkom konferencije u San Franciscu. Tako je nestalo svih dvojbi o završetku rata, kao i bilo kakvih iluzija o Njemačkoj kao mogućoj velikoj sili u skoroj budućnosti.

Čak i iz perspektive početka dvadeset prvog stoljeća bitno je da dvije poražene velike sile, Njemačka i Japan, nisu bile razmatrane kao moguće stalne članice Vijeća sigurnosti, te se njihova ratna uloga spominje čak i šezdeset godina nakon okončanja rata kao uvjet zbog kojeg ne bi trebale postati stalne članice nekog budućeg proširenog vijeća. Spominjući temu koja je više od pola stoljeća nakon osnutka organizacije još problematična za usaglašavanje treba naglasiti da, osim pet originalnih stalnih članica Vijeća sigurnosti, Brazil je, kao što je već rečeno, bio predložen od Amerikanaca još prije ustanovljenja vijeća, ali su Europljani bili protiv, Njemačka i Japan kao poražene sile nisu dobile mjesto u ovom tijelu, ali sada se čini vrlo mogućim da sve tri pobrojane zemlje uđu u novo i znatno prošireno Vijeće sigurnosti ukoliko se ikada postigne suglasnost o načinu reorganizacije Ujedinjenih naroda.

Pitanje je koliko bi trebalo biti stalnih članica Vijeća sigurnosti. Afrika kao kontinent zasigurno treba biti zastupljena, ali je pitanje koja je država zapravo regionalna sila u tom dijelu svijeta. Južna Afrika možda izgleda kao favorit, ali je njen status i respekt ipak dvojben. Postoji čak ideja da se mijenjaju različite afričke zemlje u Vijeću, te da se *de facto* stalno mjesto dodijeli kontinentu a ne državi. U Aziji, s druge strane, Kina

i ako se proširi s Japanom, već bi postojale dvije stalne članice, ali Indija s više od milijardu stanovnika vjerojatno također zaslužuje takvo mjesto. Ovo su problemi s kojima su osnivači Ujedinjenih naroda suočili se na samom početku rada organizacije i njihovi nasljednici više od pola stoljeća kasnije još uvijek su suočeni s istim.

Prilikom osnivanja prethodne svjetske organizacije, Lige naroda, diskutiralo se među vodećim silama gdje smjestiti sjedište organizacije i Genèvea je dobila prednost nad Bruxellesom, pored ostalog i zbog klimatskih uvjeta. Ovaj puta različiti kontinenti su bili razmatrani. Američki predsjednik Truman ponudio je vojnu bazu Presidio uz most Golden Gate u San Franciscu ali su Europljani, nadasve Britanci i Sovjeti bili protiv zbog prevelike udaljenosti. London je bio privremeno mjesto održavanja sastanaka prije definitivnog preseljenja u New York. Naime, Genèvea je također bila u igri ali zbog simbolične povezanosti s krahom Lige naroda odlučilo se za novu lokaciju. Sovjetska delegacija zagovarala je i drugi kontinent, smatrajući da je Europa, “stari svijet”, imala svoje domaćinstvo te da je sada red na “novi svijet”. Sama ideja o osnutku Ujedinjenih naroda kao i financijsko zaleđe je bilo američko, te je bilo logično da sjedište bude u Sjedinjenim Američkim Državama. Nakon privremenog zasjedanja u po raznim njujorškim lokacijama, darivanjem Rockefellera, izgrađena je zgrada na East Riveru koja je postala simbol organizacije.

Suverenost nacionalnih država, barem u zapadnoj Europi, čiji se začetak veže za Ugovor iz Westphalije 1648. godine nije izgubljena osnutkom Ujedinjenih naroda. Stanje ljudskih prava jeste uvršteno u prevashodna polja aktivnosti nove organizacije, što samim time ne može biti ograničeno državnim granicama, ali pitanje suvereniteta ipak je uspjelo biti odvojeno od zalaganja za ljudska prava.^[199] Jedna je oblast ipak učinjena presedanom u međunarodnom pravu a to je bilo suđenje za ratne zločine. O ovoj temi detaljnije će biti više riječi u kasnijem dijelu ove studije, ali za sada je bitno spomenuti da su pobjedničke sile odlučile se za sudski proces umjesto osvete što su neki zagovarali na toj strani. Genocid nad Židovima i ostali nacistički zločini bili su predmet ustanovljenog tribunala u Nürnbergu. Sličan sud oformljen je u Japanu ali nije bio pod paskom javnosti kao njemački.

Ideja je bila o individualizaciji odgovornosti, što je samo po sebi ipak upitno. Čak je i jedan od rijetkih Nijemaca koji su se aktivno usprotivili rasnim politikama Trećeg *Reicha*, njemački pastor Martin Niemoller, te zbog toga završio u koncentracionom logoru, zalagao se za kolektivno priznanje i izvinjenje. Jedan drugi zaštitinik Židova u ratnom dobu, Oskar

Schindler, nije se više uplitao u rješenja pravde za žrtve u porazu. Treći istaknuti spasilac Židova, već spominjani Raoul Wallenberg nestao je u sovjetskim rukama po svršetku rata.

Ova trojica hrabrih ljudi, što nikako ne znači da nije bio cijeli niz drugih jednako odvažnih, služila su kao primjer zagovaračima ljudskih prava neposredno nakon rata, koji su ukazivali da bez obzira na pojedinačna herojstva, neophodno je bilo sustavno nešto učiniti da se ne bi nikada više ponovili zločini iz ovog doba. Ujedinjeni narodi stoga usvojili su Konvenciju o prevenciji i kažnjavanju zločina genocida 1948. godine, koja je ratificirana tri godine poslije. Devetnaest članaka ove konvencije usaglašeno je 9. prosinca 1948. godine, dok je dan kasnije donesena Opća deklaracija o ljudskim pravima. Zajedno sa Poveljom Ujedinjenih naroda, ova dva dokumenta čine osnovicu modernog međunarodnog humanitarnog prava.

Prilikom samog glasanja o Općoj deklaraciji o ljudskim pravima, 48 članica UN-a bilo je za, nitko nije bio protiv, ali osam država se suzdržalo. Među tih osam bile su Saudijska Arabija i Južna Afrika, kojima je smetala proklamirana jednakost svih rasa te mjera individualizacije ljudskih prava zbog prirode njihovih režima. Južnafrički režim promijenio se koncem dvadesetog stoljeća, ali u Saudijskoj Arabiji ista je kraljevska obitelj Ibn Saud na vlasti još od dvadesetih godina dvadesetog stoljeća, bez značajnijeg pomaka u zaštiti ljudskih prava pučanstva u ovoj zemlji.

Preostale suzdržane delegacije došle su iz komunističkih zemalja, uključujući i Jugoslaviju, kojima je, pak, smetao prioritet građanskih i političkih prava nad socijalnim i ekonomskim, kako su komunistički ideolozi razumijevali teoriju ljudskih prava. Od osam suzdržanih glasova, sve su države promijenile režimsku ideološku osnovicu osim Saudijske Arabije, što bi trebalo imati na umu prilikom analize suvremenih problema u polju ljudskih prava i međunarodne sigurnosti. Iako su konvencije pravno obvezujuće, ova deklaracija zbog svoje važnosti, utjecaja koji je imala i načina na koji je do nje došlo, u pravnoj praksi zauzima mjesto pravno obvezujućeg dokumenta.

Sama deklaracija sadrži trideset članaka i, bez obzira na sve moguće kritike, potrebno je razumjeti doba kada je donesena - nakon okončanja globalnog rata, a neposredno pred samo puno izbijanje "hladnog rata". Kolonijalne sile još uvijek su postojale, ali su kolonizirani narodi već bili pri kraju sopstvenih puteva emancipacije. Konačno, kršćanstvo je bilo dominantna religija, kao što je i bijela rasa dominirala svjetskom politikom i ekonomijom. Pod takvim okolnostima, dakle, nastao je tekst Deklaracije. U njegovoj izradi učestvovali su stručnjaci i političari različitih rasa i

iz različitih dijelova svijeta, čime se postiže argument univerzalnosti i nepristrasnosti. U stvarnosti, međutim, nisu svi imali jednako važnu riječ, a neki “koautori” samo su pismeno konzultirani i njihova uloga svela se na popunjeni upitnik koji im je poslan posredstvom UNESCO-a i njihove liste eksperata u pojedinim zemljama.^[200] Kada se i pojavio neki konstruktivniji prijedlog, poput onog australskog o ustanovljenju posebnog suda za ljudska prava, primjedbe su obično bile jače ili barem dolazile iz krugova koji su bili politički moćniji, pa se ostalo samo na prijedlozima.

Ova deklaracija razlikuje se od mnogih dokumenata prethodnog razdoblja i po tome što ne spominje nikakvo nadnaravno biće poput boga. On ili ona, pošto je nepoznat spol ovog bića, zamijenjen je upotrebom kategoričkog imperativa Immanuela Kanta koji nalaže: “Postupaj prema ljudskosti u sebi i u drugim bićima uvijek kao prema cilju a nikad kao prema sredstvu”.^[201] Deklaracija se naslanja na dignitet britanske *Magne Charte*, američkog *Bill of Rights* te, dakako, francuske Deklaracije o pravima čovjeka i građanina. S današnjih stanovišta moguće je još štošta prigovoriti, ali ne smije se zaboraviti okruženje u kojem je tekst ovog dokumenta nastao.

Prigovori su stizali iz afričkih, azijskih te komunističkih zemalja, ponekada opravdano, dok su zapadne zemlje nametale sopstvena rješenja koliko god je bilo moguće, ali i ostavljale neka po strani kada im nisu odgovarala. Interesantno je da se demokracija spominje samo na jednom mjestu u Deklaraciji u članku 29, što nije spriječilo sovjetskog zvaničnika Andreja Vishinskog da za Deklaraciju ustvrdi kako je to “samo kolekcija pobožnih fraza”.^[202] No takva pozadina zapravo i nije više bitna iz suvremene perspektive. Ono što sadrži sama Deklaracija i na osnovu koje se već više od pola stoljeća formira međunarodno pravo kao i domaće legislative značajno je za ovu analizu.

U članku 1. naglašava se jednakopravnost svih ljudskih bića, da bi članak 2. detaljnije obrazložio načine ispoljavanja jednakosti. Tu nastaje problem razlike između teorije i prakse jer, posebice na početku dvadeset prvog stoljeća, brojni su primjeri ugnjetavanja i uskraćivanja prava upravo na osnovi pripadnosti rasi, narodu ili političkom opredjeljenju. Pri tome nije riječ o izuzetku, pošto bi se takvim mogle opisati neke zemlje u različitim dijelovima svijeta poput Burme, Sudana ili Zimbabvea, ali je problem što je to zvanična politika vodeće svjetske sile modernog doba – Sjedinjenih Američkih Država pod Georgeom W. Bushom. Detaljnije će se ovaj problem razmotriti nešto poslije. Praksa poslodavaca da izbjegnu potencijalne probleme uskraćuje u nekim slučajevima pravo na

rad pripadnicima nekih grupa upravo na osnovama zbog kojih se ne bi smjelo takvo što dešavati. Ironija je da ovakvi slučajevi češće se dešavaju u zemljama s razvijenim demokracijskim tradicijama.

Pravo na život, slobodu i osobnu sigurnost navodi se u 3. članku, što je vrlo diskutabilno u režimima sa zapriječenom smrtnom kaznom. U radnom predlošku ovog članka razmatrana je bila mogućnost uvrštanja i nastavka koji je otprilike trebao glasiti: “osim u slučajevima propisanim zakonom”. Sudbina brojnih zatvorenika u logoru Guantanamo na Kubi pod američkom komandom je jednim dijelom određena sumnjičavošću obavještajnih organizacija u Washingtonu, a ne konkretnim optužbama zbog kojih bi se optuženi mogli naći u pritvoru ili zatvoru. Znatno broj zatočenika zapravo nikada nije optužen, a posljednje odluke Američkog kongresa kojim su dominirali republikanci, ozakonile su mogućnost uskraćivanja slobode bilo kojem građaninu svijeta ukoliko američka administracija posumnja da je osoba potencijalna opasnost po sigurnost Sjedinjenih Američkih Država.

Članak 5. dopunjuje ovaj, navodeći da nitko ne može biti podvrgnut torturi, s čime se izravno kose posljednje američke zakonodavne odluke kojima se legalizira držanje zatočenika u Guantanamou i drugim centrima u kojima se osumnjičeni “teroristi” drže godinama, često i pod uvjetima torture. Uostalom, uvjeti pod kojima oni žive u ovoj američkoj bazi sami po sebi predstavljaju torturu. Članak 6. također je u suprotnosti s američkom državnom praksom pošto navodi da svatko ima pravo na priznavanje statusa pred zakonom dok pobrojani zatočnici to pravo svakako imaju uskraćeno.

Članak 4. priječi ropstvo što je, nažalost, u suprotnosti sa stvarnošću u kojoj brojne žene završavaju upravo u takvim odnosima u istočnoj Europi ili po pristizanju na željeni Zapad završe kao robinje kriminalaca. Pomoćno osoblje u brojnim bogatim kućama u Saudijskoj Arabiji je upravo u sličnom položaju. Znatno dio ovog modernog roblja potiče s Filipina. Problem u slučajevima seksualnog ropstva u nekim europskim zemljama predstavlja činjenica da čak i kada se otkrije takva kriminalna radnja, zapriječene kazne su premale, a kada se to desilo u slučaju s nekim djelatnicima Ujedinjenih naroda u Bosni i Hercegovini te bivšem Zairu a sada Demokratskoj Republici Kongo, vrhovi UN-a samo su zataškali aferu. Naredni članci samo pojačavaju dojam o grubom kršenju osnovnih ljudskih prava od vodeće svjetske sile, ali i još nekih važnih članica Ujedinjenih naroda poput Velike Britanije, gdje je također usvojen antiteroristički zakon kojim su bitno umanjena prava osumnjičenih za ova djela. Na osnovi posljednje verzije, policija ima pravo držati osumnjičenike do 28 dana bez podizanja optužbe. Lako je moguće

takav zakon opisati kao legalnu mogućnost arbitrarnog uhićenja, iako donekle vremenski ograničenu.

Članci 8. i 10. zapravo se osvrću na nacistički period kada država svakako jeste funkcionirala, ali je pitanje kakvo je bilo pravo na osnovu kojeg su nacistički sudovi donosili odluke. Stoga u ovim člancima Deklaracije navodi se pravo na fer, odnosno pošteno suđenje te obvezatnost mogućnosti pravnog lijeka. Članak 9. eksplicitno navodi da nitko ne smije biti uhićen, zatočen ili protjeran bez pravovaljanog procesa. Svatko ima pravo na pravičan proces pred odgovarajućim sudom, kao i da se smatra nevinim dok se ne dokaže suprotno. Na ovom ispitu padaju brojni političari ali i mediji koji javno obznanjuju nečiju krivicu bez prethodnog sudskog postupka. Ovdje se postavljaju i pitanja morala, jer kako navesti, primjerice, Ratka Mladića ili Radovana Karadžića, da li kao osumnjičene za ratne zločine ili, kao što ih se često kolokvijalno naziva, ratne zločince. Dodatnu pometnju ovdje uvodi činjenica da su obojica u bjekstvu više od deset godina pa to, mada ne pravno formalno ali donekle moralno, daje za pravo da ih se kao takve imenuje zločincima i bez suđenja koje oni izbjegavaju.

Slučaj Ante Gotovine nije bio bitno različit do trenutka njegovog hapšenja, iako to ne znači da su im djela slična ili približno ista. Interesantno je za proučiti javno poimanje ove teme u Zadru i okolici gdje su tijekom rata, barem jednog dijela, djelovali i Gotovina i Mladić. Plakati s likom Gotovine postavljeni su na vidna mjesta brojnih objekata s porukama o njegovoj nevinosti i herojstvu, dok, u razgovoru s ljudima, karakterizacija Mladića kao zločinca je neupitna. Ovdje se ne diskutira o njihovim djelima koja se ne uspoređuju, već se samo formalizira razmišljanje o načelu nevinosti dok god se ne dokaže suprotno pred nadležnim tribunalom.

Svi bjegunci koji su optuženi sami sebi su uskratili pravo iz članka 10. po kojem svatko ima pravo na javno saslušanje pred neovisnim i nepristrasnim sudom. Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju u Hagu često se u krugovima bliskim optuženicima opisuje kao pristrasan, što je u suprotnosti s osnovnim razlozima njegovog osnivanja u prvoj polovici devedesetih godina dvadesetog stoljeća, kada nije bilo nepristrasnih sudova na područjima za koje je osnovan Haški tribunal.

Naredni članak također slijedi ovu temu. Čast i osobna reputacija tema su 12. članka koji očitito nije poštovan znatnim dijelom u nekoćnjem komunističkom bloku. Pravo na domovinu i habitaciju po sopstvenom izboru u bilo kojem njenom dijelu također je jedno od prava pobrojanih u Općoj deklaraciji o ljudskim pravima. U praksi su rjeđi slučajevi uskraćivanja prava

na povratak u sopstvenu domovinu, ali tijekom hladnoratovskog perioda brojni su bili disidenti koje je takva sudbina zadesila. I u suvremenom dobu još uvijek neki autokratski režimi pribjegavaju takvim mjerama, ali je njihov broj sve manji, a praksa sve rjeđa.

Pravo na državljanstvo je univerzalno, mada u praksi u nekim slučajevima to postaje teže za ostvariti. Primjer Hrvatske koja je nagradila državljanstvom svakog južnog Slavena koji je mogao dokazati da je kršten u katoličkoj crkvi, a istovremeno bila vrlo temeljita u proučavanju domovnica i ostalih dokumenata sopstvenog pučanstva koje nije bilo te sreće da ih kao bebe neko od rodbine odnese do crkve i podvrgne ovom činu, može ukazati i na djelimično indirektno kršenje ovog prava. Naime, rijetko je eksplicitno odbijen zahtjev za državljanstvom, recimo, srpskim stanovnicima države, ali im je u praksi nerijetko uveliko otežan proces sticanja istog.

Pravo na brak je proklamirano u 16. članku i našlo se na udaru tradicionalnih i novovjekih običaja. Porodična obećanja zaruka koja su vrlo rasprostranjena širom indijskog potkontinenta te uopće u južnoj Aziji, ali nisu neuobičajena i u mnogim drugim dijelovima svijeta, izravno se kose s ovim proklamiranim pravom na brak po volji onih koji zapravo i sklapaju zajednicu. Ovdje dolazi do sukoba općeg prava s partikularnim običajem jedne društvene zajednice i kada pripadnici te zajednice čine manjinu u nekom, recimo, zapadnoeuropskom društvu, zakonodavstvo te države ima veliku dvojbu. To je svakako slučaj s bengalskim, pakistanskim i nekim indijskim običajima među Britancima južnoazijskog podrijetla, čiji roditelji primoravaju ih na brak s osobama koje nikada nisu vidjeli zbog starih obiteljskih običaja. U ekstremnim slučajevima, čak se i ubojstva događaju ukoliko mlada ili mladoženja odbije brak ugovoren na takav način.

Druga vrsta ugroženosti ovog prava je pravno ali i moralno pitanje suvremenog doba, kada sve veći broj država zakonski dozvoljava mogućnost sklapanja braka u istospolnoj zajednici. Tumačenja i mišljenja su dijametralna, čak i među inače ideološkim i političkim istomišljenicima. Da li je nedostatak zakona o mogućnosti ovakve bračne zajednice ujedno i oduzimanje jednog od osnovnih prava iz Opće deklaracije o ljudskim pravima upitno je i za sada se može samo iskazati osobno mišljenje.

Zakonski je potrebno urediti odnose i u istospolnim zajednicama baš kao i u raznospolnim, ali i zajednice koje nisu formalnopravno registrirane također trebaju imati jednaku važnost pred sudskim i državnim tijelima kao i u svakodnevnom životu. Također, država bi morala pružiti i zaštitu individuama koje odbiju slijediti obiteljske običaje stupanjem u brak po

roditeljskoj prisili. Međutim, često je lakše iskazati takav stav nego ga u praksi i primijeniti. Treći stavak ovog članka navodi jednu sintagmu poznatu generaciji odrasloj u komunizmu, a to je da je obitelj “osnovna ćelija društva”, što potvrđuje da komunistička ideologija, barem teoretski, nije išla daleko od osnovnih postulata o ljudskim pravima.

Pravo svojine je nešto zagarantirano generacijama u zapadnom svijetu što, dakle, pokazuje i druge ideološke osnovice ljudskih prava. Pravo slobode mišljenja te religioznih osjećaja i ispoljavanja istih, dva su prava koja su relativno nedavno došla u sukob. Primjer “danskih karikatura” Božjeg poslanika Muhameda i reakcije u islamskom svijetu dovode upravo ova dva prava u sukob, odnosno iziskuju istraživanje gdje jedno pravo počinje a drugo prestaje. U trenutku donošenja Deklaracije, rijetko tko je imao na umu mogućnost teoretskog ili praktičnog sukoba ovih osnovnih prava. Pravo mišljenja decenijama je bilo predmet sporenja u istočnom bloku, ali sada se našlo na udaru širom svijeta kada taj blok više ne postoji.

Sloboda izražavanja od primarnog je značaja u cijelom svijetu. Bez obzira na kraj ideologije koja je propagirala te u praksi provodila strogu kontrolu izražavanja sopstvenih državljana, ovo pravo i dalje je ugroženo u brojnim državama. Uticajna nevladina organizacija nosi ime po ovom članku – *Article 19* – sa sjedištem u Londonu i svjetskim interesima, dok individualni aktivisti pokušavaju proširiti slobode koje se u razvijenijem dijelu svijeta smatraju dijelom svakodnevnice. Za vrijeme vladavine Franje Tuđmana, Hrvatska je često bila predmet proučavanja ove nevladine organizacije, baš kao i Miloševićeva Srbija. Slična sudbina nije mogla zaobići ni Bosnu i Hercegovinu, gdje je također vršen politički pritisak na medije koji nisu bili pod kontrolom vladajućih krugova.

Poučno je nezaboraviti da u nekim arapskim zemljama postoji stroga kontrola satelitskog prijema televizijskog signala, domaći mediji su pod stalnom kontrolom vlasti dok Internet nije moguće slobodno koristiti. Kina je drugi primjer strogo kontroliranog društva gdje vlada uspješno sklapa dogovore s vodećim internetskim tražilicama u svijetu da se pojedine internetske stranice izlistaju niže na listama kako bi teže bile dostupne kineskim građanima. Televizijski tajkuni poput Ruperttha Murdocha također izlaze u susret političkim zahtjevima kineskog rukovodstva zarad ulaska na ogromno tržište sa više od milijardu ljudi. Stoga, usprkos člancima 19. i 20. Opće deklaracije o ljudskim pravima, sloboda izražavanja kao i sloboda političkog organiziranja ugrožene su u velikim dijelovima današnjeg svijeta.

U člancima 20. i 21. izražava se pravo na grupno organiziranje, posebice političko, te učestvovanje u vladavini sopstvene zemlje. Primjeri uskraćivanja ovog prava brojni su još uvijek i nisu teritorijalno ograničeni na neki posebni dio svijeta. Manjine, barem neke, još su samo formalno zaštićene u nekim državama. Primjer koji konačno sve češće dolazi pod pasku javnosti su Romi u istočnoj i središnjoj Europi, kojima su neka prava često uskraćena i u zemljama koje su primljene u Europsku uniju, te su, shodno tome, pretpostavljeno zadovoljile osnovne demokratske norme uključujući i poštivanje te zaštite ljudskih prava svih svojih građana. Ova prava danas su uskraćena u nekim dijelovima svijeta kao što je već pomenuto, a bila su nedostižna i za cijelu Istočnu Europu tijekom komunističkog perioda. Slobodnih izbora nije bilo skoro pola stoljeća, dok se vladavina zasnivala na dekretima. Napredak je, dakle, postignut, ali još postoji znatan broj zemalja u kojima su ova prava uskraćena i u trećem mileniju.

Manjinska prava nisu uopće ni spomenuta u Deklaraciji, što je možda jedna od najjačih osnovica za prigovore kvaliteti ovog dokumenta. Razlozi za prešućivanje ovog aspekta ljudskih prava nađeni su u argumentu da je upravo Hitler koristio navodnu zaštitu njemačkih manjina u Sudetima i Poljskoj kao izgovor za teritorijalna širenja i vojne pohode. Možda još važniji argument u tom periodu bio je nevoljkost kolonijalnih sila da se odreknu sopstvenih pozicija, te da zapravo izjednače različite rasne skupine.

Zvanična pojašnjenja su bila da su prava individualizirana, pa ako je jedinka zaštićena, shodno tome i cijela grupa je također našla zaštitu u Deklaraciji. Američka politika segregacije bila je općeraširena u svim sferama društvenog, političkog i ekonomskog života. Crno stanovništvo američkog juga još je bilo osuđeno na posebna prijevozna sredstva, posebne škole i manje vrijedne poslove. Usprkos proklamacijama o jednakosti, javne kritike komunističkog bloka zbog uskraćivanja političkih i građanskih prava stanovnicima socijalizma, američka administracija istovjetno se ponašala u sopstvenoj državi. Tek šezdesetih godina dvadesetog stoljeća Pokret za građanska prava koji će predvoditi Martin Luther King Junior uspjeh će značajno promijeniti manifestiranje segregacijske politike i izboriti se za građanska i politička prava američkih crnaca, posebice u južnim državama.

Pravo na rad još je daleko od ostvarenja u mnogim dijelovima svijeta zbog ekonomskih nedaća. Kada se analizira globalizacija i njeni efekti u modernom svijetu, pitanje upošljavanja dječje radne snage te izmještanje cijelih proizvodnih pogona u nerazvijene zemlje mora biti sagledano s više aspekata, uključujući i zaštitu djece, ali i obrnuto - mogućnost uskraćivanja

prava na rad te samim time osuđivanja cijelih obitelji na siromaštvo, pošto samo djeca imaju posao u nekim najnerazvijenijim dijelovima gdje je radna snaga stotinjak puta jeftinija.

Na drugom kraju ovog lanca su multinacionalne kompanije koje su zarad profita, zahvaljujući modernim tehnologijama, i uspostavile cijele operacije iskorištavanja i izrabljivanja u nerazvijenom svijetu. Lako je njih optužiti na osnovi ove deklaracije kao i opće moralnosti, odnosno nedostatka iste, ali sve te kompanije imaju svoje dioničare, a dionice posjeduje veliki dio populacije zapadne civilizacije, te se tako krug zatvara i moralna odgovornost prebacuje na najšire mase, često iste one koje otvoreno protestiraju zbog nepravde u svijetu. Naredni članak 24, kao i 27, zapravo ne pripadaju Deklaraciji po svojem sadržaju. Pravo na odsustvo s posla, odnosno praznike i odmor te zaštita autorstva djela, svoje mjesto imaju u drugim dokumentima, ali ne bi trebali imati i u ovoj osnovnoj deklaraciji.

Još neka prava, poput onog na jednaku plaću za jednaki rad čak i u najrazvijenijim društvima nisu ostvarena zbog spolnih nejednakosti u praksi. Pravo na formiranje sindikata također u praksi može predstavljati problem, što je do vrhunca došlo tijekom 1980-ih, kada je svjetska ekonomija slijedila obrazac Ronalda Reagana u SAD-u i Margaret Thatcher u Velikoj Britaniji. “Željezna *lady*” zapravo je gotovo uništila utjecaj britanskih sindikata koji ni petnaestak godina poslije njene vladavine nisu uspjeli povratiti ulogu i položaj koji su nekada zauzimali u britanskom društvu.

Članci 25. i 26. navode lijepe želje koje je u suvremenom društvu sve teže ostvariti. Pravo na određeni životni standard, materinstvo i zaštitu djece u praksi se znaju naći na udaru zbog borbe za ekonomsku isplativost kompanija koje pribjegavaju praktičnim trikovima uskraćivanja ovog prava, pri tome formalno ispunjavajući svoje zakonske obveze. Međutim, manje skeptični pogled na stanje svjetskih ekonomija, te pogled na ulice prosperitetnog zapada, s manje cinizma ukazuje na veliko dostignuće po ovim pitanjima. Broj beskućnika u nekim dijelovima svijeta jeste veliki, ali opći prosjek životnog standarda u velikom je porastu tijekom proteklih pola stoljeća i bez obzira na prisutnu neimaštinu i bijedu u nekim dijelovima svijeta i u nekim društvima, značajni su rezultati polučeni u okviru ovih prava. Problem se pojavljuje s neravnomjernom raspodjelom i na osnovi te neravnomjernosti moguće je kritizirati stvarnost.

Pravo na obrazovanje u sličnom je položaju pošto u nekim dijelovima svijeta jednostavno nema uvjeta za njegovo ostvarenje. Pravo na razvitak, onaj ekonomski, neminovnost je prije mogućnosti zadovoljenja ostalih

prava iz socijalno-ekonomskog domena. S ovim pravima može se kositi pravo na nerazvijanje koje je najnoviji proces koji se zagovara zarad očuvanja specifičnosti etničkih ili plemenskih skupina koje su milenijima živjele izolirano. Ovdje ulaze i problemi potencijalne eksploatacije prirodnih bogatstava koja se nalaze na teritorijama ovih skupina. Nije uopće potrebno napominjati da je diskusija vrlo živa po ovom pitanju i da mišljenja nisu nimalo suglasna.

Pravo na obrazovanje iz članka 26. može doći u sukob i s manjinskim pravima koja nose određene specifičnosti poput branjenja ženskoj djeci školovanje. Ovi problemi nisu posebnosti samo nekih udaljenih društava već ih je moguće naći već u Bosni i Hercegovini, gdje je brojka ženske djece neobuhvaćene osnovnim školovanjem zapravo u porastu posljednjih godina.

Zaštita autorskih prava još je nešto gdje razvijeni svijet i onaj nerazvijeni dolaze u sukob, jer je u nekim zemljama jedino moguće nabaviti piratska autorska djela i često su jedina verzija koja je priuštiva stanovništvu zbog zadržanih visokih cijena kao na najbogatijim tržištima. Lijekovi su drugi primjer problematične prakse svjetske trgovine, jer često ne mogu biti dostupni žiteljima siromašnih zemalja ukoliko bi se plaćale sve zakonske naknade za proizvodnju i distribuciju u nerazvijenim dijelovima svijeta. Neke javne ličnosti uspjele su skrenuti pažnju svijeta na ovaj problem koji se posebice očituje u Africi, gdje tisuće HIV pozitivnih bolesnika umiru samo zbog nedostatka lijeka kojeg u svjetskim razmjerama ima više nego dovoljno za sve. Problem autorskih prava u umjetnosti i kulturi spada u istu kategoriju, mada zbog toga ljudski životi nisu ugroženi, već samo u nekim slučajevima jeste ekonomska egzistencija, odnosno, točnije govoreći, profit.

Svaka osoba polaže pravo na takvo socijalno i međunarodno okruženje u kojem će moći zadovoljiti svoja prava kao što su proklamirana u ovoj deklaraciji. Jedina ograničenja trebaju biti postavljena tako da se ne ugrožavaju prava drugih individua kao i očuvanje moralnosti, javnog reda te općeg dobra u demokratskim društvima, kako je predviđeno u člancima 28. i 29. Eleanor Roosevelt i njeni sljedbenici su tijekom priprema Deklaracije presedane za svoj rad tražili u velikim deklaracijama, prvenstveno francuskim i američkim iz osamnaestog stoljeća.

Rene Cassin, tadašnji zamjenik predsjednice Povjerenstva za ljudska prava Ujedinjenih naroda te kasniji dobitnik Nobelove nagrade za mir i predsjednik Europskog suda za ljudska prava, podijelio je Deklaraciju u četiri osnovna bloka: dignitet - članci 1. i 2; sloboda - članci 3. do 19; jednakost

- članci 20. do 26; te bratstvo - članci 27. i 28, dok su posljednja dva članka potertala uvjete pod kojima sva prethodna prava mogu biti ostvarena.

Pod dignitetom se podrazumijevaju prava koja se baziraju na općim vrijednostima, bez obzira na religijska opredjeljenja, etničku ili spolnu pripadnost. Slobode povlače prava jedinke na život, slobodu i osobnu sigurnost, jednakost podrazumijeva prava u odnosu na javnu i političku djelatnost dok pod kišobran bratstva dolaze prava iz domena ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava.^[203] Posljednji, 30. članak navodi da se ništa u ovoj deklaraciji ne može i ne smije interpretirati kao pravo ili osnovica za uskraćivanje bilo kojeg prava opisanog u prethodnim člancima.^[204] Opća deklaracija o ljudskim pravima, Konvencija o genocidu te Ženevske konvencije iz 1949. godine, donesene su unutar jedne kalendarske godine i zajedno predstavljaju triptih zakonskih uređenja ljudskih prava.

Poglavlje VII

Poslijeratni svijet ljudskih prava

Vrijeme usaglašavanja i donošenja Opće deklaracije o ljudskim pravima bilo je jedino moguće, jer Hladni rat je već bio počeo, iako je to bio samo začetak onoga što je došlo poslije, a onaj svjetski je netom bio završio. Ni prije, ni poslije, nije bilo moguće uskladiti i donijeti neke slične odluke. Primjeri iz stvarnog svijeta ubrzo su pokazali da će brojne od sloboda ne samo biti ugrožene, već i potpuno ignorirane od vodećih sila ubrzo po usvajanju Deklaracije. Korejski rat izbio je već 1950. godine i iako je zvanično bio intervencija postrojbi pod okriljem Ujedinjenih naroda, u stvarnosti je to bio izravni sukob Zapadnog i Istočnog bloka. Pri tome, nakon unutarnjih promjena u Kini, komunistički režim otvoreno se suprotstavio američkim snagama stavši iza Sjeverne Koreje, dok su Amerikanci pod okriljem Ujedinjenih naroda bili na strani Južne Koreje. Obje strane činile su zločine. Na sjeveru su vršili “ispiranje mozga” zarobljenim vojnicima s juga, dok su Amerikanci vršili prostorno bombardiranje iz zraka, “*carpet bombing*”, kako je poznato u anglosaksonskoj terminologiji.

Sovjetski Savez, s druge strane, gospodario je u svojem ideološkom prostoru, što je dokazano intervencijama u Mađarskoj 1956. godine, te Čehoslovačkoj dvanaest godina kasnije. Berlinski zid izgrađen je 1961, čime je naj slikovitije prikazan svijet u kojem će se živjeti naredne skoro tri decenije. U Sjedinjenim Američkim Državama antikomunistička histerija bila je predvođena istupima senatora McCarthyja. Iz čisto ideoloških razloga brojni su ljudi stradali, uništene su im karijere i životi, dok su neki čak bili i osuđeni na smrt, poput Ethel Rosenberg 1953. godine. Optužba je tvrdila da je špijunirala za komunistički blok. Tijekom sukoba u Koreji, vodeće sile su se suzdržale da ne bi došlo i do atomskog sukoba.

Takva vrsta opasnosti za dlaku je izbjegnuta 1962. godine, kada je savjet Bijeloj kući iz Pentagona glasio da se Kuba bombardira, što je John Kennedy srećom ignorirao, ali su rakete s atomskim punjenjem bile raspoređene. Diplomacija “crvenim telefonom” uspjela je otkloniti

moгуćnost atomskog sukoba Sovjeta i Amerikanaca. Godinu dana ranije, ameriçke jedinice pokušale su neuspješnu intervenciju u Zaljevu Svinja na Kubi s ciljem nasilne promjene režima na ovom otoku.

Diljem Južne Amerike ljudi su nestajali zbog svojih političkih stavova uz sponzorstvo ili izravno učešće CIA-e. Šezdesetih godina dvadesetog stoljeća val političkih i popularnih uspjeha lijevice u relativnoj blizini Sjedinjenih Ameriçkih Država inicirao je tajne operacije CIA-e u rušenju režima suverenih zemalja, te čak i tajne operacije vojnog karaktera. U jednoj takvoj akciji ubijen je i Ernesto Che Guevara, čiji će život i djelo postati simbol mnogih pokreta za građanska i politička prava, a fotografija njegovog lika vjerojatno najupotrebljavaniji imidž u svijetu.

Interesantno je, pisući ovo u doba opće globalizacije te, trenutačne barem, pobjede liberalnog kapitalističkog pristupa ekonomiji, da kubanski fotograf Alberto “Korda” Gutierrez, koji je autor čuvene Cheove fotografije, nije nikada naplatio autorska prava. Razlog je s jedne strane prozaičan - Kuba nikada nije potpisala Konvenciju iz Berna o zaštiti literarnih i umjetničkih djela. Istine radi, u jednom slučaju sudski je naplatio od jedne kompanije upotrebu *imagea* u komercijalne svrhe reklamiranja alkoholnih pića. Sam Gutierrez, poput pravog sljedbenika Chea, nije imao ništa protiv upotrebe njegove fotografije u protestne svrhe ili radi iskazivanja političkog stava.

Pored novih ideoloških osnova za kreiranje svjetskih kriza, ostaci starih su još uvijek bili živi. Velika Britanija i Francuska, uz podršku Izraela izvršile su intervenciju u Sueskom kanalu baš kao što su stoljećima to činile kolonijalne sile kada im je ekonomski ili politički interes takvo što nalagao. U Egiptu je nacionalistički režim Gamala Abdela Nassera odlučio preuzeti kontrolu nad ovim kanalom, što je bilo dovoljno da se velike europske sile odluče vojno intervenirati, što su poslije čak i njihovi tradicionalni saveznici, Amerikanci, osudili. Povjerenstvo za ljudska prava Ujedinjenih naroda nije imalo nikakve ovlasti da poduzme bilo kakvu akciju u cilju zaštite sloboda i prava onih koji su se našli na putu “velikima”.

Ipak, donekle se i popravljalo stanje. Tako je Južna Afrika našla se pod trgovačkim bojkotom 1963. godine zbog politike aparthejda koju je tamošnji režim provodio, a koji je nešto kasnije sasvim opravdano opisan kao zločin protiv čovječnosti. Istovremeno je kulturna revolucija u Kini za posljedicu imala milijune ubijenih. Točna brojka, kao i kod svih slučajeva masovnih ubojstava, upitna je i danas.

Uz rat u Vijetnamu, građanski antiratni pokreti narasli su na zapadu, dok je u Sjedinjenim Ameriçkim Državama antiratno raspoloženje

mladih kombiniralo se s općim Pokretom za građanska prava među crnim stanovništvom koje je, u znatnom broju država članica SAD-a, još bilo potlačeno i uskraćeno za neka osnovna ljudska prava. Segregacija u školama tek je 1954. godine ukinuta u SAD-u. Praksu je, međutim, puno teže pobijediti, što pokazuju slučajevi pred Vrhovnim sudom SAD-a 2006. godine kada su neki roditelji pobunili se protiv prakse u Seattleu i Louisvilleu kojom se nasilno stvaraju raso miješane škole.

Naime, obrazac stanovanja učinio je da su jednostavno stanovnici određenih dijelova generalno bijeli ili crni, te su stoga i lokalne škole takve. Gradske su vlasti pokušale slanjem učenika u udaljenije škole “desegregirati” razrede, ali su se onda roditelji pobunili.^[205] U nekim slučajevima razlozi mogu biti čisto praktični ali ne treba zanemariti niti želju roditelja da im dijete ne bude učinjeno manjinom u školi. Ovo pitanje nije bezazleno u raso miješanim sredinama, jer zbog pogrešnih sistema u ne tako davnoj prošlosti, čest je slučaj da potencijalni crni studenti ne uspijevaju osvojiti mjesto u boljim školama ili sveučilištima. Taj je problem dugo rješavan primjenom sistema “afirmativne akcije” koja je zapravo dovodila u lošiji položaj bijele kandidate. Međutim, i ova mogućnost je ukinuta upravo iz razloga što se određene individue dovode u podređeni položaj. Od tada se ponavlja problem malog postotka crnih studenata na prestižnim sveučilištima u Sjedinjenim Američkim Državama.

Sveučilište u Berkeleyu godinama ima manjak crnih studenata i vrlo malo je moguće učiniti da bi se postoci zastupljenosti ujednačili s omjerom u stanovništvu. Tako je postotak studenata azijsko-pacifičkog etničkog podrijetla također disproporcionalan, samo u drugom smjeru. Oko 46 posto dodiplomaca upisanih na Berkeley tijekom školske 2006/2007. godine spada u ovu grupu.^[206] Situacija na drugom prestižnom sveučilištu u Californiji, onom u Stanfordu, nije bitno drugačija.^[207] Obrnuti primjer je moguće naći u Alabami, gdje u Birminghamu djeluje *Miles College*, koji je tradicionalno crno sveučilište. Ova tradicija je očuvana na način da su gotovo svi studentu i danas crni, iako je mogućnost upisa otvorena za sve. Jednostavno, regija u kojoj se nalazi ovaj koledž je naseljena dominantno, ako već ne ekskluzivno, crnim stanovništvom, što je dodatni razlog uz tradiciju da se ovdje školuju budući lokalni crni lideri.^[208] Tako i pedeset godina nakon ukidanja segregacije u školama, praksa i život donose upravo takve slučajeve. Moguće je pretpostaviti da se bijeli studenti vjerojatno ne osjećaju najbolje u ovakvoj ustanovi, pa se opredjeljuju za druge. Uostalom tek je 1971. godine prva bijela studentica diplomirala na ovom koledžu.^[209]

Nešto je bolja situacija na, desetak milja udaljenom, Birmingham South College, gdje je vrlo mali broj studenata crne boje kože. Nedostatak zakonskih mogućnosti da pruži mjesto većem broju crnih studenata u stvarnosti je učinio da oni budu izrazito rijetki. Jedna manjinska grupa, ona azijska dakle, prezastupljena je, dok druga, ona crna, jedva da je prisutna na Berkeleyu, Stanfordu, kao i na ostalim vodećim američkim sveučilištima. Takva situacija nastala je kao posljedica zakonske jednakosti za sve, što može navesti na razmišljanje da li je uvijek neophodno da se osiguraju jednaki uvjeti za sve pripadnike društva te, konačno, da li smo zaista svi jednaki.

Tijekom šezdesetih godina dvadesetog stoljeća, crnci s američkog juga krenuli su na put ostvarenja sasvim uobičajenih građanskih prava poput prava na upotrebu istog zahoda kao i bijelci, prava na vožnju i sjedenje na istim autobusnim sjedištima kao i bijeli stanovnici. U gotovo svim domenima života segregacija je bila prisutna. Martin Luther King Junior, vođa Pokreta za građanska prava, fokusirao je borbu na spomenuti Birmingham u Alabami, gdje su demonstranti pokušali gotovo Gandhijevskim metodama, ali i aktivnim otporom, ostvariti ono što je King nazvao snom u svom čuvenom govoru *"I have a dream"* (Imam san) 1963. godine u Washingtonu.^[210] Ubrzo je nagrađen i Nobelovom nagradom za mir, ali i ubijen u atentatu.

Današnje stanje gotovo da je neusporedivo s erom od prije samo četiri decenije, ali možda šokantno može djelovati realnost da, recimo, autobusna stajališta u Birminghamu su i danas rijetka, neoznačena i gotovo nikada posjećena od bijelih ljudi. Segregacija na osnovi izbora ili pak ekonomskih preduvjeta prisutna je i dalje u ovom društvu kao što je već pojašnjeno. Slične scene zabilježene su u Washingtonu 1995. godine kada se pod vodstvom Louisa Farrakhana i "Nacije islama" okupilo milijun ljudi u znak protesta zbog sopstvenog položaja u Sjedinjenim Američkim Državama.^[211] Položaj je bitno popravljen, ali činjenica da je bilo moguće privući toliki broj ljudi govori da su mnoga pitanja još neriješena.

Ova su pitanja bila čisto unutarnjeg karaktera jedne suverene države. Međutim, ako se ima u vidu da je Teheranska proklamacija iz 1968. godine navela da je Opća deklaracija o ljudskim pravima obvezatna za članice UN-a, onda je očito nepoštivanje ovog osnovnog međunarodnog dokumenta. Iste godine sovjetske su trupe intervenirale u Čehoslovačkoj protiv Dubčekovog režima i liberalnih reformi koje su bile započete. Ovaj se čin odigrao pod okriljem Brežnjevljeve doktrine o "bratskoj vojnoj pomoći". Američki izgovor, obrazložen od predsjednika Lyndona Johnsona, za interveniranje u

Dominikanskoj Republici 1965. godine bio je da “komunističke vlade nisu kompatibilne s interameričkim sistemom”.

Povelja iz 1970. godine kojom se suverenost država uzdiže na nivo kojim se brani spoljna intervencija, zapravo je odlično legalno uporište za tirane, te je tako u stručnim krugovima i nazvana „tiranska povelja” (*tyrants’ charter*)”.^[212] S druge strane, ona također može biti tumačena kao obrambeno sredstvo protiv intervencije “velikih”, mada je teško povjerovati da bi, da je postojala dvije godine ranije, ova konvencija spriječila sovjetsku intervenciju u Čehoslovačkoj.

Niz je režima u Latinskoj Americi uspostavljen uz pomoć SAD-a. Čile može biti opisan kao paradigma jedne politike. Poslije Allendea, odnosno pod Pinochetom, počinje ekonomski prosperitet, ali istovremeno nestaju i ubijani su politički oponenti ili sljedbenici legalno izabranog predsjednika Allendea, koji je ubijen u oružanoj intervenciji pod zapovjedništvom Pinocheta.

Državni tajnik američkog predsjednika Nixona, Henry Kissinger, bio je ključna osoba u promjenama u Čileu te u bombardiranju Kambodže, neutralne države u susjedstvu Vijetnama, gdje su američke trupe činile zločine nad civilima, dok su obrambene snage Ho Shi Minovih komunista također ignorirale ženevske konvencije, posebice u odnosu prema zarobljenim američkim vojnicima.^[213] Jedna od konzekvenci ove američke akcije u Kambodži je dolazak Crvenih Kmera na vlast, pod čijom je vlašću vjerojatno najveći genocid, ili autogenocid ukoliko bi se točnije opisao, počinjen u odnosu na postotak žrtava u cjelokupnom stanovništvu.

Ujedinjeni narodi 1975. godine usvajaju Konvenciju protiv torture, što je jednim dijelom izazvano opisanim postupcima u Indokini. Istovremeno u Helsinkiju počinje proces kojim se utvrđuje europska suradnja u oblasti sigurnosti i čija je izravna posljedica današnja Organizacija za europsku sigurnost i suradnju. Kroz helsinške procese, pokušalo se ostvariti dijalog između Istoka i Zapada iako je namjera bila, kako je i Zbigniew Brzezinski svojedobno tumačio, da se kroz prizmu ljudskih prava oslabi sovjetski režim. Osim obavještajnih informacija, Zapad je o sovjetskim ugnjetavanjima političkih i građanskih sloboda saznavao i od disidenata poput Andreja Saharova, koji je 1973. godine uputio pismo Američkom kongresu opisujući građanske probleme u svojoj domovini. U Čehoslovačkoj, kasniji predsjednik Vaclav Havel vodi građansku akciju putem “Povelje 77”, kojom se pokušava utjecati na režim da se društvo demokratizira.

Dokumente Ujedinjenih naroda slijedili su regionalni događaji. Europska konvencija o ljudskim pravima donesena je u Vijeću Europe 1950.

godine, kojom je, osim što su kodifikovana “ljudska prava i fundamentalne slobode”, osnovan i Europski sud za ljudska prava.^[214] Ovom konvencijom omogućeno je građanima da tuže državu ukoliko smatraju da su im neka prava uskraćena ili ugrožena, ali uz dokaz da su prethodno iscrpili sva moguća pravna sredstva u sopstvenoj državi. Međunarodni sudovi obično uvažavaju prava država, što daje posebnu vrijednost ovom dokumentu koji omogućava individualnim osobama, kao i državama, da pokrenu postupak protiv države članice.

Dodatni protokoli su slijedili ovu konvenciju kako bi pratili razvitak suvremenog prava i društava. Tako je Protokol šest učinio smrtnu kaznu nelegalnom, osim u slučaju rata. Ulazak u Europsku uniju uvjetovan je ukidanjem smrtne kazne, te je većina europskih država legalno ukinula ovu praksu i u stvarnosti provela pravo na život. Vrlo bitan je Protokol jedanaest, kojim se ukida Povjerenstvo za ljudska prava i dodatnim funkcijama reorganizira Sud za ljudska prava.

Veliki broj građana potražuje svoja prava putem ovog suda što je moguće dvojako tumačiti. S jedne strane, moguće je da su prava individua sve češće ugrožena u modernim društvima, ali je također moguće da građani žive u zabludi o sopstvenim pravima te nepotrebno tuže državu u kojoj žive i zatrpavaju sud u Strassbourgu neosnovanim ili neprihvatljivim slučajevima. U samo četiri mjeseca, između 1. studenog 2002. i 28. veljače 2003. Sud je riješio da od 6.881 slučaja, neprihvatljivim proglasi 5.745.^[215] Godinu poslije, u istom periodu, od 7.315 slučajeva koje je Sud razmatrao, čak 6.255 je proglašeno neprihvatljivim.^[216] Ove činjenice pokazuju da je više od osamdeset posto podnesenih pritužbi ovom sudu neprihvatljivo, što je strahovito visoka brojka. Ukoliko se provjeri učinak za isti period dvije godine kasnije, Sud je odlučio da je čak 8.582 tužbi neprihvatljivo a prihvaćena je samo 391 aplikacija.^[217] Ovo su pokazatelji da se situacija ne poboljšava i trend učestalih pritužbi je opstojan tijekom posljednjih godina.

Poznati su slučajevi pred Europskim sudom za ljudska prava koje su protiv Turske podnijeli pripadnici zabranjene islamističke političke partije “*Refah Partisi*”. Oni su naveli ugroženost slobode misli, izražavanja, udruživanja, pozvali se na sprečavanje diskriminacije i ugrožavanja prava, ograničenja u upotrebi ograničenih prava te zaštitu svojine i pravo na slobodne izbore.^[218] Sud je zaključio da je turska država postupila u skladu s poveljama o ljudskim pravima, jer politički rad ove partije, koja je zabranjena, sastojao se u zagovaranju višepavnog sistema u kojem bi i islamsko, šerijatsko pravo bilo zastupljeno, a to pravo u suprotnosti je s načelima demokracije. Stoga je,

u odluci je Sud naveo, turska država ispravno postupila i u sklopu sopstvenih pravnih ovlaštenja u svrhu zaštite demokracije.^[219]

Europskom sudu za ljudska prava obraćaju se individue u potrazi za zaštitom sopstvenih prava, ali i kao osobe koje su dio grupe, da li političke kao u slučaju iz Turske ili manjinske etničke, vjerske ili bilo kakve grupe čija su prava ugrožena. Nakon protjerivanja Židova koncem petnaestog stoljeća s Iberijskog polutoka, Europa je počela donekle štititi sopstvene manjine, prevashodno one vjerske kojima od narednog stoljeća njihove “tradicionalne vjerske slobode” donekle su zagarantirane raznim ugovorima iz tog doba. Ovaj period slijedi nakon mira iz Westphalije, kojim je ustoličen sistem suvereniteta država-nacija u Europi, barem onom zapadnom dijelu.

Kada je konačno uspostavljena jedna stalna međunarodna organizacija, Liga naroda, poslije Prvog svjetskog rata, ona je slijedila upravo te tradicije nastale tijekom ranijih stoljeća. Kao što je već opisano, manjinski su ugovori promovirani i nametani novostvorenim državama od kojih je traženo da garantiraju građanska i politička prava te osiguraju vjersku i kulturnu toleranciju. Ove obveze pravno je bilo moguće osnažiti kroz Stalni sud međunarodne pravde u Hagu. Tako je Albaniji, Latviji i Iraku članstvo u Ligi naroda uvjetovano ustanovljenjem domaćeg zakonodavstva kojim bi se garantirala manjinska prava.

Pravno gledano problem je bio kako pomiriti zahtjeve za jednakošću i spriječiti diskriminaciju a ujedno ostvariti posebne potrebe za očuvanjem kulture i posebnosti manjine. Iskazanim savjetodavnim mišljenjem, sud u Hagu osudio je odluku albanskih vlasti da zatvore privatne škole u kojima su se školovala djeca grčke manjine na jugu zemlje. Osnova za ovu osudu nađena je u nedostatku jednakosti ukoliko bi se manjini uskratile sopstvene institucije. Sud je ustanovio da miroljubivo koegzistiranje zahtijeva dva pravno utvrdiva cilja: Pripadnicima manjine, religiozne, rasne ili lingvističke, osigurana je savršena jednakost s većinskom zajednicom. Sredstva su pripadnicima manjine osigurana, kojima će se osigurati očuvanje njihovih posebnosti, tradicija i nacionalnih karakteristika. Ovi principi su utvrđeni za njemačku manjinu u Poljskoj, te za Poljake u Danzigu.

Sekcija za manjine Lige naroda je rasformirana je 1939. godine, kao što je i Liga prestala sa svakim osim formalnim radom. Kada su međunarodni pokušaji osiguranja ljudskih prava nastavljeni, Eleanor Roosevelt je smatrala da individue trebaju biti zaštićene. Kada su one zaštićene, onda su i cijele grupe, te, stoga, nema potrebe za manjinska prava. Sumner Wells, američki državni tajnik, tijekom rata je izjavio da “mora nestati potreba za bilo kojom

formom tog odvratnog naziva ‘rasna ili vjerska manjina’”^[220] Niti Povelja Ujedinjenih naroda, niti Opća deklaracija o ljudskim pravima ne spominju uopće manjinska prava.

Ovakvi pogledi mogu se interpretirati kao kontradiktorni, jer su tijekom rata manjinske grupe, poput Židova ili Roma, našle se suočene s istrebljenjem, pošto je pokazano tijekom suđenja u Nürnbergu da je postojala namjera o njihovom uništenju i to ne kao individua već upravo kao etničkih skupina. Konvencija za prevenciju genocida, donesena u isto vrijeme kada i Opća deklaracija o ljudskim pravima, navela je kao teško krivično djelo čin kojim se namjerava “uništiti, u cjelini ili jednim dijelom, nacionalnu, etničku, rasnu ili vjersku grupu”. Iako se ne može podvesti pod genocid, odnos njemačkog režima prema Slavenima bitno je različit bio nego prema zapadnoeuropskim narodima, što također doprinosi stavu da je neophodna zaštita manjina kao grupe a ne kao skupa individua.

Koliko sporo djeluje međunarodna pravda i posebice administracija, govori podatak da je još 1946. godine osnovan pododbor pri Ujedinjenim narodima koji se bavio zaštitom i sprečavanjem diskriminacije manjina, te da taj pododbor nije ništa uradio tijekom svog postojanja osim formiranja definicije manjine: “Grupa koja je brojčano inferiorna ostatku populacije države, u nedominirajućem položaju čiji članovi, državljani države, posjeduju etničke, vjerske ili lingvističke značajke različite od onih koje ima ostatak populacije i koja pokazuju, iako samo implicitno, osjećaj solidarnosti usmjeren prema očuvanju sopstvene kulture, tradicija, vjere ili jezika”^[221] Definicija za koju je trebalo tri decenije da se formulira možda je mogla biti i jednostavnija u svom konačnom obliku iako je, mora se priznati, vrlo precizna.

Vodeći međunarodni stručnjaci uglavnom su suglasni sa stavom da manjine u suštini imaju dva osnovna prava. Prvo je pravo na postojanje a drugo da u svom postojanju budu drugačije od većine stanovnika njihove države. Pravo na postojanje izvodi se iz sporazuma protiv genocida i pravno implementira kroz opću jurisdikciju za procesuiranje zločina protiv čovječnosti. Ova teorija uporište nalazi u postnirnbërškoj eri koja je omogućila zauzimanje pravnih stavova o ograničenoj suverenosti država kada su u pitanju najteži zločini, poput genocida, zločina protiv čovječnosti i ratnih zločina. Prvi *ad hoc* tribunali osnovani su za područja bivše Jugoslavije i Ruande, da bi na kraju ovog procesa bio ustanovljen stalni Međunarodni krivični sud sa sjedištem u Hagu.

Manjinama je pružena zaštita samo u slučaju namjernih koraka države ka uništenju manjine, ali ne i u slučajevima uništenja okoline ili kulture

koja omogućava opstanak manjine, zanemarivanja manjinskih potreba ili činova sprečavanja manjine u napredovanju ili razvijanju, te konačno stvaranje uvjeta za nestanak manjine, pod što potpadaju i prvonavedeni uvjeti. Spomenuti Sporazum o građanskim i političkim pravima štiti protiv "etničkog čišćenja", što je slučaj s Bosnom i Hercegovinom, te daje mogućnost obrazloženja humanitarne neophodnosti za međunarodnu intervenciju, što je bio slučaj s Kosovom.

Ovaj slučaj je upitan pošto nije postojala odluka Ujedinjenih naroda, što cijeloj akciji opisanoj kao humanitarna daje pravno dvojben karakter. Ovaj skepticizam je dodatno pospješen kada je kasnije slučaj Kosovo poslužio kao presedan za vojnu akciju protiv Iraka 2003. godine, kada nije postojala međunarodna suglasnost za vojnu akciju pod okriljem Ujedinjenih naroda. Pravna mišljenja su podijeljena, barem u slučaju Kosova, i zaista je teško ubijediti, čisto pravnim sredstvima, skeptika u pravnu valjanost ove akcije. Moralnost je već nešto drugo, ali ta pitanja ne razmatraju sudovi.

Za pravnu zaštitu bitan je članak 27. Međunarodnog sporazuma o građanskim i političkim pravima, koji u originalnoj verziji navodi: "U onim državama u kojima etnička, vjerska ili jezička manjina postoji, osobama koje pripadaju takvim manjinama neće biti uskraćeno pravo, u zajednici s ostalim članovima grupe, da uživaju u sopstvenoj kulturi, da prakticiraju i budu odani svojoj vjeri ili se služe sopstvenim jezikom."^[222] Kroz sustav zaštite prava manjina moguće je da pravo pojedinca dođe u sukob s pravom grupe. Naime, pojavljuju se slučajevi da individua nađe se ugroženom unutar zaštićene manjinske zajednice. Primjer Sandre Lovelace, kanadske indijanke, odnosno autohtone stanovnice ove države, poučan je, pošto je ona udajom izgubila status shodno kanadskom zakonu o indijanskim pravima (*Canadian Indian Act*), ali razvodom, usprkos sopstvene želje da se vrati u rezervat, nije mogla obnoviti svoje pravo shodno kanadskom zakonodavstvu. Ona se pozvala na pravo slobodnog udruživanja, što joj je konačno i omogućeno.^[223]

Ovaj slučaj donekle je i bezazlen primjer, pošto su rasprostranjeni slučajevi kada je osobni i tjelesni integritet pojedinačnih pripadnika, češće pripadnica, manjina ugrožen zbog kulturnih ili vjerskih tradicija zaštićene grupe. Primjer ženskog genitalnog sakaćenja koje je svojstveno nekim afričkim etničkim grupama možda je najdrastičniji, ali praksa pokazuje da grupna prava moraju u ovakvim slučajevima ustupiti prednost pojedinačnim. Tako je stavljena van zakona praksa pripadnika ovih manjina koje žive u zapadnoeuropskim državama da svoje maloljetne pripadnice podvrgnu ovoj tradiciji njihove domovine.

Kulturne tradicije koje ukidaju neke osnovne ljudske slobode ne bi smjele biti podržane niti moralno niti pravno. Za praksu je neophodno pronaći *modus vivendi* za određeni nivo diskriminacije kako se pojedini pripadnici manjine ne bi našli u podređenom položaju, ili čak i pripadnici većinske zajednice zbog prevelikog nivoa zaštićenosti kulturnih tradicija manjinske zajednice. Ovi primjeri pokazuju da su i manjinske zajednice u stanju kršiti ljudska prava. Još će se razmotriti ovaj problem u kasnijem dijelu, u kojem će detaljnije biti govora o odnosu Europe i rastuće islamske populacije u nekoć izrazito kršćanskim društvima.

Ovo su samo neki problemi koji karakteriziraju cjelokupnu temu postojanja manjinskih zajednica, njihov položaj u društvu te odnos prema individuama unutar tih zajednica. Manjinama nije međunarodnim sporazumima zagaranirano pravo učešća u vlasti, što je često ključno pitanje za mirno uređenje međudnosa većinske i manjinske zajednice u državi. Međutim kada se i sklopi neki takav međudržavni ugovor, koji nije, dakle, univerzalan, već su uključene samo države u konkretnom slučaju, kao što je primjer u novonastalim državama tijekom procesa dekolonizacije, nema garancije da će izdržati test vremena i da će čisto učešće u vlasti biti forma dovoljna da čini manjinsku zajednicu sretnom. Primjer Cipra ili Libanona, pa na izvjestan način i Bosne i Hercegovine, govore upravo da učešće u vlasti nije dovoljno za sprečavanje izbijanja sukoba.

U ustavnim i zakonskim rješenjima nekih zemalja diskriminacijom se pokušava riješiti problem suživota različitih etničkih ili vjerskih grupa. Bosna i Hercegovina je jedan primjer gdje je Ustavom i Mirovnim sporazumom ugovorenim u Daytonu 1995. godine, a potpisanim u Parizu nešto poslije, jedan dio stanovništva ostao je uskraćen za mogućnost da bude izabran na neke političke pozicije u državi. U Predsjedništvo ne može biti izabran nitko tko se nacionalno ne izjašnjava kao pripadnik jedne od tri osnovne etničke grupe, a i tada je bitna adresa prebivališta potencijalnog kandidata.

Libanon je drugi takav primjer, gdje je religijskim razredima podijeljeno biračko pravo. Tako je od samog nastanka države nakon Prvog svjetskog rata do početka dvadeset prvog stoljeća poznat točan broj kršćanskih i muslimanskih zastupnika u parlamentu. Čak je precizno razrezan točan broj kojih kršćana može biti izabran kao i kojih muslimana. Sve to, očito je, nije donijelo međureligijski mir u zemlji i rješenje se još uvijek traži. Popis stanovništva nije izvršen još od 1932. godine, jer se zajednice ne mogu dogovoriti ni oko pitanja da li se omjer stanovništva promijenio i u čiju korist.

Bosna i Hercegovina je drugi primjer, jer se o novom popisu stanovništva nacionalističke elite nisu uspjele dogovoriti između 1991. i 2007. godine.

Manjinskim zajednicama nije Međunarodnim sporazumom o građanskim i političkim pravima dato pravo da uredi sopstvene odnose unutar zajednice, što je vjerojatno dobro rješenje zbog zaštite individua koje pripadaju takvim grupama, pošto se tako individue koje pripadaju bilo manjinskoj ili većinskoj zajednici izjednačuju pred zakonom.

Neki drugi praktični primjeri zorno pokazuju probleme s kojim su manjine suočene. Francuska je, primjerice, ustvrdila da članak 27. ne važi za ovu državu, jer u Francuskoj manjine ne postoje. Ovdje se ulazi u pitanje državljanstva i različitih koncepta politike državljanstva koji, uopćeno govoreći, postoje u dva osnovna modela. Jedan je tip francuskog koncepta koji sve žitelje na teritoriji smatra državljanima, a drugi njemačkog modela koji se zasniva na etničkom pripadanju, bez obzira na mjesto rođenja i prebivanja. Ovo je maksimalno uproštena verzija jer, primjerice, klauzula o njemačkom podrijetlu kao dovoljnom uvjetu za sticanje državljanstva, važi u slučaju žitelja nekoćnjih komunističkih zemalja a ne cijeloga svijeta. Ovaj zakon je konačno pod velikim pritiskom promijenjen donekle kako bi postao barem djelimice inkluzivan i tako omogućio pripadnicima turske manjine rođene u Njemačkoj i nastanjene u ovoj državi da konačno steknu uvjete za državljanstvo u sopstvenoj domovini. U osnovi, njemački model veže se za krv, dok francuski se naslanja na zemlju. Oba simbola vrlo su bitna za teorije nacionalizma, ali to ovdje nije predmet diskusije.

Odbijanje Francuske da prihvati ovaj članak za posljedicu je imalo nemogućnost pravne zaštite "Francuza" na Mururoa otočju u Tihom oceanu, prilikom isprobavanja atomske bombe. Lokalno stanovništvo nije imalo pravo na pravni prigovor zbog ograde koju je Francuska svojedobno ispostavila s ovim člankom. Formalno-pravno gledano, manjine na manjim otočjima u Atlantskom i Tihom oceanu te ostalim teritorijama koje pripadaju Francuskoj ne postoje, baš kao ni tisuće mladih Parižana afričkog podrijetla koji su žestoko protestirali tijekom 2006. godine, upravo iz razloga neuključivanja njih kao grupe, pripadnika rasne manjine koja se našla isključena iz glavnog toka francuskog društva.

Ograde izražene od nacionalnih vlada prema međunarodnim ugovorima predstavljaju dodatni problem kako se vidi iz prethodnih primjera. Međutim, praksa ne navodi na pomisao da će se u skorije vrijeme desiti kvalitativna promjena. Autohtonim narodima se ovim sporazumom omogućava kulturna neovisnost i integritet, specifičan oblik samouprave, ne i potpun, ali nemaju

pravo na samoopredjeljenje. Pravo na razvitak je također problematično za ove grupe, jer često one zapravo ne žele da se razviju u smjeru koji im države pružaju, već žele zadržati svoje tradicionalno nerazvijeno društvo.

Konvencija Međunarodne organizacije rada iz 1957. godine odbija pravo samoopredjeljenja za autohtone i plemenske grupe, već promovira njihovu integraciju u svakodnevnicu država u kojima žive.^[224] Pravo na sopstvenu kulturu koje je osnaženo konvencijom UNESCO-a iz 1970. godine postaje vrlo važno u suvremenom dobu, ne samo zbog narasle svijesti ljudskog društva, već i iz gotovo prozaičnih razloga. Naime, znatan je broj relikvija koje su nekoćnje kolonijalne sile otuđile i time obogatile muzeje u svojim prijestolnicama. Čuvene kamene skulpture nađene na obali Uskršnjih otoka mogu se naći samo na tom malom otočju usred Pacifika, ali i po jedan primjerak u muzejima u Parizu i Londonu. S manjinskim pravima i pravima autohtonih naroda, povlači se pitanje vlasništva važnih povijesnih i kulturnih spomenika.

Države su se obvezale povratiti kulturno blago drugih država, ali samo u slučajevima ako je blago ukradeno iz javnih muzeja ili spomenika. Na taj način štite se najpoznatiji europski i američki muzeji. Pravna praksa koja se nadomjestila na političke i filozofske teorije tijekom doba velikih otkrića, smatrala je autohtone narode zatečene u novotkrivenim teritorijama dijelom flore i faune, što im nije davalo status pravnog subjekta. Ovo je očiti izraz rasističkog pristupa pravnoj teoriji i potpuno jednostran u korist kolonizatorskih sila. Kao takav ostao je prisutan do dvadesetog stoljeća, a nepravde učinjene tijekom ove ere nisu nikada u potpunosti ispravljene, niti ima realnih mogućnosti da se potpuno promijene sva počinjena zla.

Od samog postanka neovisne moderne Grčke problem je nastao oko mramornih ukrasa u Britanskom muzeju u Londonu koji su doneseni iz Grčke dok je još bila pod turskom vlašću. Tada je britanski ambasador lord Elgin sklopio ugovor s turskom vlašću i dopremio eksponate, kasnije poznate kao "*Elgin Marbles*", u London. Skoro dva stoljeća Grčka pokušava povratiti sopstveno kulturno blago i bez obzira na značajne promjene u međunarodnim odnosima i poretku njihova lokacija je i dalje u centralnom Londonu. Stoga nije teško zamisliti kakve šanse ima neka novonastala država iz Afrike ili Azije, pošto je iz do sada iznesenog očito da rasizam još uvijek prisutan u svjetskoj politici kao i svakodnevnicu.

Urođenički narod u Australiji, dakle autohtoni stanovnici ovog kontinenta te originalni vlasnici zemlje dobili su tek 1992. godine pravo na zahtjev za povrat vlasništva nad zemljom. Međutim, i u ovom slučaju to je

moguće jedino u slučajevima da zemlja nije u privatnom vlasništvu. Svetost privatne svojine iznad je prava autohtonih naroda.

Ova grupa naroda nema pravo ni na samoopredjeljenje, iako je upravo ovo pravo predmet najčešćih oprečnih interpretacija. Međutim, sagledavajući međunarodnu praksu i dokumente, ovo pravo daje se svim narodima, ali pod narodima se podrazumijevaju svi stanovnici date države.^[225] Tijekom procesa dekolonizacije, pravo na samoopredjeljenje tumačeno je relativno liberalno, ali od kraja šezdesetih godina dvadesetog stoljeća kada se počelo smatrati da je ovaj proces završen, pravo na samoopredjeljenje vrlo rijetko se daje zajednicama, čak i onim autohtonih naroda, koje žele stvoriti državnu zajednicu. Zapadna Sahara je oblast u kojoj Ujedinjeni narodi već tri desetljeća imaju ulogu organiziranja referenduma o budućnosti teritorije ali nikako se ne odlučuju na organiziranje istog.

Stanovnici ove teritorije, koja je nekoć bila španjolska kolonija pod diktatorom Francom, a nakon toga do današnjeg doba na meti je marokanskih pretenzija, jednostavno su zakasnili sa samoopredjeljenjem i činjenica da je gotovo cjelokupan narod postao izbjeglicama ništa ne mijenja u radu međunarodnih agencija. Uostalom, *Saharawi* nisu jedini narod izbjeglica i ne pojavljuju se već godinama u vijestima svjetskih agencija, pošto mjesto glavnog izbjeglog naroda zauzimaju Palestinci, dok su Kurdi najveći narod bez prava na samoopredjeljenje. Ako se usporede životne prilike Kurda, kojima je pravo uskraćeno, i Saharawi naroda, kojima je pravo priznato samo ga u praksi ne mogu ostvariti, čini se da je kurdska populacija većim dijelom ipak u boljem položaju, mada se mora naglasiti ne i cjelokupni narod.

Odnos autohtonog naroda i manjinske zajednice do apsurdna je doveden na otoku Fidži. Autohtoni stanovnici čine samo nešto više od polovine populacije, dok ostatak predstavljaju potomci indijskih doseljenika koje su britanski kolonizatori doveli kao radnu snagu tijekom prethodnih stoljeća. Koncem 2006. izvršen je vojni puč, jer je vojni zapovjednik uočio pokušaje kreiranja specijalnih prava i privilegija za autohtone stanovnike. Ovo je uslijedilo pet godina nakon prethodnog puča, kada su potomci prastanovnika izvršili udar na vladu, jer je na demokratskim izborima do premijerske pozicije došao etnički Indijac. Slučaj je presedan i završio je mirno zahvaljujući velikom pritisku međunarodne zajednice, lokalne sile Australije te individualnom diplomatsko-vojnom umijeću zapovjednika oružanih snaga. Ironija je da je upravo zapovjednik Frank Bainimarama izvršio puč 2006. godine.

Povelja Ujedinjenih naroda jasno se određuje ka očuvanju granica članica ove organizacije, dozvoljavajući jedino promjene mirnim putem.^[226]

Ovdje nastaje problem lijepo zamišljene teorije i prakse, koja je dokazala da države nikada ili u najboljem slučaju vrlo rijetko odustaju od neke sopstvene teritorije ma koliko mala ona bila. S takvom praksom miroljubivo rješenje je gotovo nemoguće i jedina opcija rješavanja ovih pitanja ostaje etnički sukob. Ovakava solucija nije nigdje propisana, ali praksa je pokazala kao uglavnom jedinu moguću metodu. Konačno, pogledavši način nastanka novih država na području koje je nekad bila Jugoslavija, moguće je zaključiti da su samo Crna Gora i Makedonija uspjele mirnim načinom steći neovisnost, dok su ostale nekoćnje članice federacije taj status ostvarile kroz sukobe.

Kada je Europska zajednica, kako se Unija nazivala početkom devedesetih, formirala povjerenstvo za područje tadašnje Jugoslavije, mišljenje je izraženo da zahtjevi Srba u Hrvatskoj nemaju osnove za samoopredjeljenje. Tada su i zahtjevi kosovskih Albanaca također odbačeni i obje skupine su upućene na rješavanje sopstvenih statusa unutar matičnih država. Kasniji tijek događaja bio je različit za obje skupine, te je i njihova trenutačna situacija bitno različita. Tadašnje povjerenstvo formiralo je mišljenje da međurepubličke granice mogu postati međudržavne na osnovi zadovoljenja dodatnih uvjeta, poput onog o referendumu o neovisnosti, te uključanju svih pravnih instrumenata za zaštitu novonastalih manjina.

U ovom slučaju, pošto je bilo očito da nekoćnja država ne može opstati i da se *de facto* već raspala, povjerenstvo je potražilo spasonosno rješenje kako da se ipak održi princip nepovredivosti granica. To nije recept samo europskih zemalja jer i u Africi, gdje su granice formirane uglavnom umjetno na osnovi dogovora kolonijalnih sila iz Europe, Organizacija o afričkom jedinstvu zauzela je stav o nepovredivosti granica.

Međunarodno zakonodavstvo otežava često situaciju više nego što pomaže rješavanju prava manjinskih naroda. Sam sistem je kreiran tako da su države delegirale određena prava međunarodnim institucijama i međusobnim dogovorima ustanovile određene norme. Problem je da su te norme i praksa rada institucija ustanovljene u interesu država a ne manjinskih zajednica ili nekog imaginarnog idealnog svijeta. Slučajeve pred Međunarodni sud pravde mogu predstaviti države, ali ne i manjine. Sopstveni interes sigurno je rukovodio države da ovako ograniče mogućnosti manjinama.

Južnoameričke zemlje općenito se protive kolektivnim pravima kao i mnoge druge zemlje, poput pomenute Francuske, zatim Indija i znatan broj zemalja u kojima obitava značajnija manjinska zajednica. Američka konvencija o ljudskim pravima kojom je ustanovljen i Sud za ljudska prava usvojena je 1969. godine. Problem u ovom dijelu svijeta predstavlja činjenica

da Sjedinjene Američke Države još nisu ratificirale ovaj međunarodni sporazum. Drugi regionalni sporazumi doveli su do kreiranja Afričke povelje o ljudskim pravima i pravima naroda. Iz samog naslova je vidljiva veća preokupiranost vođa ovog kontinenta s pravima naroda nego, primjerice, onih u Europi.

U oblasti Bliskog istoka, Arapska liga usvojila je 1981. godine Univerzalnu islamsku deklaraciju o ljudskim pravima. U Kairu je 1990. godine usvojena Deklaracija o ljudskim pravima u islamu, dok je četiri godine kasnije donijeta Arapska povelja o ljudskim pravima. Azija je kontinent koji zaostaje za drugim regionalnim razvicima u polju ljudskih prava. Na nivou vlada ili državnih predstavnika nisu uspjele države iz ovog dijela svijeta dogovoriti, niti formirati neko tijelo koje bi, objedinivši regionalne specifičnosti, donijelo neki predložak sporazuma o ljudskim pravima u Aziji. Nevladine organizacije uspjele su usuglasiti Azijsko-pacifičku deklaraciju o ljudskim pravima 1997. godine, ali to u praksi znači vrlo malo, osim dodatnog pritiska na vlade u regiji.

Doktrina asimilacije donedavno je bila općeprisutna u svijetu, a i u najsuvremenijem dobu je ako ne jedina, onda sigurno još uvijek dominantna, bez obzira na promjene u shvatanjima i manjinskih i ljudskih prava. Nova tehnološka dostignuća izlaze donekle u susret potlačenima. Autohtono stanovništvo s meksičkog juga u provinciji Chiapas je, zahvaljujući upotrebi interneta i karizmatičnom i tajanstvenom vodi *Subcomandanteu* Marcosu, uspjelo privući svjetsku pažnju za sopstveni problem, te donekle i postići rješenje. Možda je potrebno naglasiti odrednicu “donekle”. Pokret Zapatista, kako je nazvan ovaj pokret za prava autohtonog naroda, prva je akcija ljevice nakon kolapsa komunističkog bloka koja je naišla na popularnu podršku.

Poglavlje VIII

Zločini tijekom rata i odgovornost

Kodifikacija ratnih pravila i neki vid ograničenja nasilja tijekom ratova pokušavana je gotovo od samih početaka ljudske povijesti i sukoba među društvima. Spominjanje starokineskog ideologa Sun Tzua uobičajeno je u ovakvoj vrsti razmatranja. Ono što je važnije za suvremeno doba su haške konferencije iz 1899. i 1907. godine, formiranje Međunarodnog odbora crvenog križa 1863. godine te prvi pokušaji uvođenja određenih pravila tijekom Američkog građanskog rata koje je uobličio Francis Lieber.

Do 1945. godine, ratom je smatran svaki čin države kojim se prekida međunarodno mirnodopsko pravo i aktivira ratno. Obično takvom stanju prethodi upozorenje od države kojoj je zapriječeno koje će postupke smatrati činom agresije. Tako je Kina zaprijetila 1997. godine da će smatrati ratnim činom svaku objavu neovisnosti Tajvana. Također i zemlje koje nisu izravno uključene u konfrontaciju, mogu primiti upozorenje o nečinjenju bilo koje akcije kojom se može pomoći neprijateljskoj sili. Neutralnim se državama šalje upozorenje o činjenju kojim se može ugroziti njihova sopstvena neutralnost. Ova pravila i običaji bili su u upotrebi do kraja Drugog svjetskog rata.

Jedan primjer iz relativno daleke prošlosti ukazuje na više pojava u međunarodnim odnosima. Tijekom pobune protiv Britanske imperijalne vlasti u Kanadi 1837. godine, pobunjenici su koristili pogranični prostor oko rijeke Niagara za izbjegavanje postrojbi vlasti u Kanadi te za dopremu pomoći iz SAD-a putem malog parobroda. Organizirana diverzantska grupa kanadskih subjekata vlasti u Londonu, predvođena britanskim časnikom, izvršila je prepad na brod tijekom kojeg je čuvar, inače Amerikanac, ubijen, a njegov sunarodnik kapetan ranjen. Brod je potom zapaljen i pušten niz rijeku. William Mackenzie, vođa pobunjenika prebjegao je u SAD gdje je osuđen na osamnaest mjeseci zatvora zbog kršenja zakona o neutralnosti. Po proglašenju amnestije, vratio se u Kanadu, gdje je ubrzo izabran u zakonodavnu skupštinu.

Ovaj primjer ukazuje u osnovi koliko države, čak i kada bi principijelno podržale neke političke opcije, paze na sopstvenu neutralnost da ne bi mogle biti uvučene u sukobe nekih drugih država. Potom, shodno okolnostima, nekada su države spremne žrtvovati izvjesne principe ne bi li održale sopstvene pozicije, pa je zaštita građana i imovine Sjedinjenih Američkih Država bila od sekundarnog značaja u ovom slučaju, jer osnovni je motiv bio zadržavanje američke neutralnosti i nemiješanje u „unutarnje” stvari Kanade kao britanske provincije. Ovaj primjer potrebno je sagledati u okviru tadašnjih geopolitičkih odnosa.

Dodatnu zanimljivost ovom slučaju daje sudbina glavnih sudionika događaja. Vođa pobunjenika bio je blago kažnjen, ali je nakon izvjesnog protoka vremena doživio amnestiju u svojoj zemlji u koju se slobodno vratio i aktivno uključio u politički život. Činjenica da je njegov unuk postao kanadski premijer pokazuje da utjecajne obitelji ostaju u vrhu ili njegovoj blizini bez obzira što možda ponekada njeni članovi prekrše izvjesne zakone i ne ponašaju se po pravilima međunarodnog prava. Britanski časnik koji je također protupravno djelovao jer nije postojalo naređenje o diverzantskoj akciji koju je poveo, te je počinjena povreda imovine strane države kao i lišenje života stranog državljanina i nanošenje povrede drugom, nastavio je karijeru koja je kulminirala činom admirala Kraljevske mornarice.

Suvremeni ratovi imaju drugačiji karakter, kao i međunarodni odnosi država. Stoga ova nekadašnja diplomacija služi samo kao podsjetnik. Posljednja objava rata, uostalom, bila je od strane Sovjetskog Saveza upućena Japanu 1945. godine. O promjenama u suvremenoj primjeni državne sile van granica zemlje dovoljno govore primjeri odbijanja priznanja ratnog stanja, kao što je Velika Britanija uradila u dva slučaja: prilikom invazije u Sueskom kanalu 1956. godine, te 1982. godine prilikom rata oko Malvinskog otočja, koje se također naziva Falklandsko. Odnos Srbije prema ratovima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini tijekom 1990-ih poučan je s ovog stanovišta, pošto je također prisutno odbijanje priznanja učešća u sukobima, iako su vojne snage bile prisutne van granica zemlje. S druge strane, ove države optužuju Srbiju za agresiju, što je termin koji je uglavnom zamijenio frazu “čin rata”.

Agresija se definira kao upotreba sile jedne države protiv druge bez opravdanja samoobrane ili drugih pravno priznatih izuzetaka. Izuzeci su ili samoobrana ili odobrena vojna akcija od Ujedinjenih naroda. Na ovaj način shvaćena definicija pruža vrlo malo prostora za prihvatiti tumačenja o legalnoj agresiji na Irak američkih jedinica i njihovih saveznika, a s tim u vezi i kosovska akcija članica NATO-a može biti razmatrana kao

problematična. Opravdanje da, ako je izuzetna humanitarna katastrofa iminentna, moguća je upotreba vojne sile ne bi li se katastrofa spriječila može stajati, ali kada se, s druge strane, postavi primjer Sudana, točnije oblasti Darfur u ovoj afričkoj državi, te nedostatka intervencije uz istinski slučaj genocida i humanitarne katastrofe, onda je teže naći opravdanje za vojne akcije u regijama gdje je interes vodećih sila, prevashodno ekonomski ali i politički, primarno prisutan.

Prevenција ovakvih činova bila je osnovni cilj zbog kojeg su osnovani i Ujedinjeni narodi i Liga naroda prije nje. Reakcije međunarodnih organizacija, ali i individualnih država nisu konzistentne, jer otvorena agresija sve je rjeđa pojava, te je teže dokazati izravno učešće snaga jedne zemlje na teritorijama druge. Ponovno je, vraćajući primjerima s balkanskog polutoka i klasifikacije rata u Bosni i Hercegovini, pitanje svih pitanja u unutarnjoj diskusiji kakva je vrsta rata vođena u ovoj zemlji: da li je bio građanski rat ili je bila agresija? Na osnovi odgovora na ovo pitanje, ljudi se svrstavaju u suprotstavljene političke ili etničke kampove.

Agresiju je, kao što je već kazano, teže dokazati u suvremenim ratovima, ali ako se sagleda način formiranja vojske bosanskohercegovačkih Srba i ulogu vojske kojom se zapovijedalo iz Beograda, relativno jednostavno je odrediti agresiju kao oblik rata u ovom slučaju. Doda li se tome činjenica da su svi časnici, uključujući i vojne penzionere koji su obitavali na teritorijama pod kontrolom vojske bosanskohercegovačkih Srba, bili plaćani na osnovu isplata beogradskog ministarstva obrane i u novcu koji je u Srbiji bio u upotrebi, kao što se upotrebljavao i u područjima Bosne i Hercegovine pod kontrolom bosanskohercegovačkih Srba, te da su u nekim slučajevima časnici transferirani iz jedne vojske u drugu, još je jasniji karakter agresije u ovom slučaju.

Ovoj opservaciji treba dodati da se i hrvatska strana ponašala na sličan način. Brojni su časnici transferirani iz Hrvatske u Bosnu i Hercegovinu te nazad, unapređenja su potpisivana u Zagrebu a plaćanje je nastavljeno čak i po svršetku rata. Tihomir Blaškić vjerojatno je najpoznatiji primjer časnika koji je mijenjao vojske, baš kao što se to činilo do dvadesetog stoljeća i početka velikih modernih ratova. I ovdje je u upotrebi bila zvanična hrvatska moneta. Neki visoki zapovjednici, poput Janka Bobetka i Ante Gotovine, objavili su u sopstvenim knjigama uloge koje su imale neke postrojbe Hrvatske vojske u susjednoj državi. Obojica su okončala pod optužbama Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju dokazavši time nedostatak sopstvene mudrosti ili drugačije poglede na međunarodno ratno i humanitarno pravo.

Agresija na Bosnu i Hercegovinu je, dakle, bila dvostruka iz dvije države, koje su najvećim dijelom rata bile dodatno u međusobnom ratu na području Hrvatske, ali su povremeno koordinirale strategiju u Bosni i Hercegovini, te u nekim područjima vojno ili humanitarno se pomagale.

Međutim, situacija nije tako čista, jer istovremeno je činjenica da su tijekom rata tri vojske ratovala, da su većinski bile etnički organizirane, usprkos činjenici da je u nekim dijelovima armija pod kontrolom političkog vrha u Sarajevu bila donekle multietnička, te da su vojne jedinice kao i političke vođe imale gotovo apsolutnu podršku cjelokupnih etničkih skupina u zemlji. Time bi se rat mogao karakterizirati kao unutarnji sukob, građanski rat dakle. Gotovo svi učesnici bili su iz Bosne i Hercegovine i vojne operacije bile su uglavnom ograničene unutar teritorije ove zemlje. Vjerske vođe uveliko su doprinijele na sve tri strane mogućnosti opisa sukoba u Bosni i Hercegovini kao vjerskih, jer su u nekim slučajevima aktivno učestvovala, ili pak ideologizirale vojne postrojbe na crtama sopstvene religije koja je isključivala mogućnost bilo sekularnog pristupa, bilo neke druge vjerske indoktrinacije. Kako su etničke grupe u Bosni i Hercegovini prevashodno izdiferencirane na osnovi vjerskih pripadnosti, etnički karakter ratu se pojačava.

Interesantno je također kako je rat karakteriziran tijekom suđenja u Hagu jer, zaivisno od slučaja, pravni stručnjaci su pokušavali podvesti vojne akcije pod različite oblike. Tako su branitelji u slučaju logora u Čelebićima pored Konjica tvrdili da je sukob bio unutarnjeg karaktera, te stoga zatvorenici nisu podliježali pod Ženevske konvencije već pod domaće sudstvo kao prekršioc lokalnih zakona. Ove tvrdnje su došle od strane koja inače tvrdi da je na Bosnu i Hercegovinu izvršena agresija i branjenici su bili Bošnjaci.

Zatvorenici su bili opisani kao pobunjenici, koji, dakle, nisu morali uživati prava iz međunarodnih konvencija, te stoga nije moglo ni biti prekršaja za koje su optuženi zapovjednici u ovom području. Susjedne države su dokazano, čak i po nekim sopstvenim priznanjima, bile uključene izravno u sukobe na teritoriji Bosne i Hercegovine. Međutim, pitanje je da li je to bilo dovoljno izravno učešće da bi se sukobi mogli okarakterizirati čisto kao agresija u oba slučaja, ili samo u jednom ili, možda, opis rata u Bosni i Hercegovini kao čista agresija ne može da stoji bez pojašnjenja da su i neki drugi elementi bili zastupljeni tijekom trajanja rata.

Uopćeno govoreći, pobunjenici u svakom sukobu traže priznanje statusa zaraćene strane, jer im to donosi međunarodnu zaštitu odnosno obvezuje drugu

stranu, obično vladinu, na poštivanje nekih običaja ratovanja i određenih ratnih prava i postupanja. Uvjeti za priznavanje ovog statusa su da kontroliraju dio teritorije, da su proglasili neovisnost te da je otcjepljenje njihov cilj koji nastoje ostvariti kroz dobro organizirane vojne postrojbe, da su započeli neprijateljske aktivnosti prema vladi te, konačno, da ih vlada priznaje kao zaračenu stranu. Ovaj posljednji uvjet gotovo uvijek je problematičan, jer rijetko će se u praksi naći vlade koje dobrovoljno daju status pobunjeničkim formacijama. Često se javlja i problem pristajanja na pregovore, jer se sam taj čin može tumačiti kasnije kao priznavanje statusa zaračene strane pobunjenicima te time dugoročno oslabiti pozicije vlade države.

Međunarodna zajednica obično je vrlo oprezna prilikom odluka o nekoj vrsti uključenja u interne konflikte. Potrebno je da ovi sukobi dovoljno dugo traju, da su unutarnjeg karaktera i bez učešća spoljnih strana. U takvim slučajevima tijekom modernih ratova od učesnika se očekuje i zahtijeva da borbena djelovanja mogu opravdati vojnim osnovama, te da su uperena protiv ciljeva koji su od pomoći vojnim naporima protivnika. Kolateralna šteta mora biti svedena na minimum. Vrlo je bitno stvoriti razliku u poimanju učesnika u sukobu i onih koji nisu dobrovoljni učesnici, te takvi građani i njihova imovina moraju biti pošteđeni koliko god je to moguće. Status zarobljenika ne postoji u sukobima unutarnjeg karaktera pošto domaći zakon je na snazi u ovakvim ratovima. Uzimanje talaca je zabranjeno kao i izgladivanje civila kao metod ratovanja. Strane u sukobu moraju se brinuti za ranjene i bolesne. Evakuacija onih koji nisu uključeni u sukobe je zabranjena, ukoliko je iz diskriminirajućih razloga.^[227]

Civili moraju biti zaštićeni u konfliktima iako moderni ratovi, počevši od Drugog svjetskog rata, imaju veće postotke stradalih civila nego vojnog osoblja. Zbog toga su kažnjivi postupci prema civilima koji ih stavljaju pod indiskriminirajuće napade. Kolateralna šteta često pogađa upravo ovaj dio stanovništva i učesnici u sukobima moraju uvijek imati na umu proporcionalnost upotrebe sile. Kolektivno kažnjavanje spada u ratne zločine. Princip zapovjedne odgovornosti može dovesti visoko rangirane zapovjednike pod optužbe za ratne zločine u slučajevima da je grupa civila bila kolektivno kažnjena, a da je zapovjednik znao ili morao znati za taj slučaj na operacionom nivou ratovanja.

Ovaj princip je prilično problematičan, pošto je ostavljeno sudu da utvrdi kako je u konkretnom slučaju funkcionirao lanac zapovjeđivanja, koji nekada i ne funkcionira kao što bi trebalo, ali princip ostaje. Poznati su primjeri iz prošlosti kada su niže rangirani oficiri optuženi za zločine koji su

trebali biti poznati njihovim nadređenima u trenutku činjenja istih, a ovi nisu ništa poduzeli da ih spriječe ili kazne. Japanski admiral Tomoyuki Yamashita je osuđen za zločine koje su njegove jedinice počinile, iako nije sudu bio predočen dokaz koji bi potvrdio njegovu zapovijed za okrutno postupanje prema zarobljenicima ili protivničkim vojnicima. Izrečena mu je smrtna kazna vješanjem. Ratovi među južnim Slavenima tijekom devedesetih godina prošlog stoljeća donijeli su brojne optužbe, opravdane treba napomenuti, zasnovane po zapovjednoj odgovornosti.

Zanimljivo je pogledati podrijetlo nekih od najtežih povreda međunarodnog ratnog prava. Koncentracioni logori koji su prva asocijacija za nacističke kampove tijekom Drugog svjetskog rata te, u novije doba, za zatočenja u Bosni i Hercegovini, koja su mahom organizirali Srbi u prvoj polovini 1990-ih, zapravo su znatno stariji, i prvo su ih organizirali Španjolci na Kubi 1895. godine, da bi svega nekoliko godina poslije Britanci u Južnoj Africi poslužili se sličnim sredstvima za grupiranje i zatočenje Boera u ratu između 1899. i 1902. godine. Za Boere ovaj način protjerivanja iz njihovih kuća i zatočenje u *laager* bilo je jednako genocidu, što je teže dokazati, ali da je to bio oblik etničkog čišćenja teško da ima dvojbe.

Pojam genocida je uvijek najteže dokaziv, pogotovo u ratovima koji su privukli manje svjetske pažnje. On se pravno pojavljuje tek u Konvenciji protiv genocida 1948. godine, u kojoj je definiran kao čin “s namjerom da se u cijelosti ili djelomično uništi stanovita nacionalna, etnička, rasna ili vjerska skupina”.^[228] Rasprave o ovom zločinu vrlo su raširene čak i o događajima koji su se desili prije stotinjak godina. Primjerice, genocid nad Herero plemenom u današnjoj Namibiji koji su počinili Nijemci u tadašnjoj svojoj koloniji često se markira kao prvi suvremeni genocid. Njemačka se ispričala, nakon jednog stoljeća, za počinjeno zlo tijekom kojeg je samo 15 tisuća ljudi preživjelo od ukupno 65 tisuća pripadnika ovog plemena. Današnji Herero stanovnici traže odštetu oko koje se nisu uspjeli dogovoriti s njemačkim vlastima, usprkos neuobičajenom postupku vlasti jedne države u smislu priznanja lošeg činjenja u ime njihovih prethodnika.^[229]

Moguće je tumačiti njemačku poslijeratnu politiku kao primjer drugim zemljama kako se odnositi prema neslavnim dijelovima sopstvene prošlosti. Odnos prema holokaustu i zločinima iz doba Drugog svjetskog rata, nešto je što se samo priželjkivati može u slučaju Japana i odnosa prema zločinima na Dalekom istoku. Možda je moguće da su suđenja u Nürnbergu, za razliku od tokijskih, kojima je manje pažnje pridano, donijela nešto pozitivno, te služila kao otrežnjenje cijeloj naciji. Ipak, vjerojatnije je da su cijeli sistem

obrazovanja te politika u državi i oštri raskid s prošlošću više doprinijeli takvom današnjem odnosu Nijemaca. Uvijek je bilo moguće diskutirati i analizirati strahote koji su počinjene u njihovo ime ili u ime njihovih predaka, dok u japanskom slučaju raskid s prošlošću nije učinjen. Car Hirohito ostao je vladar i nakon rata, dok je tema zločina i odgovornosti uglavnom ignorirana. Ovo pogotovu dolazi do izražaja kada brojni japanski ministri i premijeri učestalo posjećuju groblje na kojem su, pored ostalih, sahranjeni i japanski ratni zločinci, te im odaju poštu.

U Turskoj se i danas proglašavaju nacionalnim izdajnicima oni koji spomenu genocid i Armene u istoj rečenici. Čak se i sudski kažnjavaju. U Srbiji, izgleda, slijede turski a ne njemački primjer u odnosu prema sopstvenoj bliskoj prošlosti. Zbog ovakvog gledanja koje dvoji postojanje “prvog holokausta dvadesetog stoljeća”^[230], koji se najvećim dijelom odigrao u Maloj Aziji, potrebno je detaljnije sagledati primjer Armena i Turaka.

Po svršetku Rusko-turskog rata i Kongresa u Berlinu 1979. godine, armensko stanovništvo u Maloj Aziji našlo se u nepovoljnom položaju. Rusija je navodno iskazala zabrinutost za ovu populaciju u susjednom carstvu ali nije ništa drugo mogla učiniti, pa su, kada je svjetska pažnja skrenuta s ovog pitanja, turska vojska i kurdska paravojska dobile odriješene ruke da riješe probleme s armenskim pučanstvom. To je neka vrsta povijesnog predgovora velikom zločinu, koji će turske institucije počiniti protiv sopstvenog armenskog stanovništva tijekom Prvog svjetskog rata.

Potrebno je imati na umu da je Otomanska imperija, poput većine ostalih, bila velikim dijelom istinski kozmopolitska. Politika mladoturske elite po dolasku na vlast 1908. godine bila je “deotomanizacija” imperije, što je značilo smanjenje utjecaja neturskih zajednica i drastično pogoršanje njihovog položaja. Ukinuta su mnoga prava, uključujući ono na korištenje sopstvenog jezika, pravo na rad je ograničeno i uopće takvi građani su postali drugorazredni.

Moguće je ustvrditi da su dobrim dijelom i prije bili takvi, ali ako se uzmu standardi tog doba i usporedi situacija u ostalim državama, tek sada je nastupio težak period za manjine u Turskoj i pogotovo Armene, pošto su velike kršćanske sile vršile pritisak na Tursku upravo zbog njih. Dvoličnost Rusije, koja nije bila pretjerano blagonaklona prema sopstvenoj armenskoj populaciji, očita je u ovom primjeru, pošto je iskazivala veliku zabrinutost za stanje Armena u Turskoj.

Armeni su se većinom ponašali kao lojalno stanovništvo Imperije, te ih je tako na samom početku rata oko 250 tisuća mobilizirano u tursku vojsku.^[231]

Međutim, turski su generali uvidjevši značajnu ulogu Armena u jedinicama ruske vojske, odlučili sve armenske jedinice pretvoriti u “radne bataljune”, što je zapravo bio eufemizam za stvarne pogrome mobiliziranih subjekata Otomanske imperije. Znatni dio ovih vojnika ubijen je dok su neka sela i manji gradovi pljačkani, a stanovništvo ili ubijeno ili protjerano. U ovom stadiju, početkom 1915. godine, može se govoriti o masovnim ubojstvima a ne još uvijek o genocidu, ali vrlo brzo će cijeli patern poprimiti oblike istinskog genocida.

Robert Fisk detaljno opisuje tragove na koje je naišao istražujući što se dešavalo u predjelima “turske Armenije” tijekom Prvog svjetskog rata: “Dok su Turci javno govorili o potrebi za premještanjem armenske populacije – kao što će Nijemci kasnije govoriti o europskim Židovima – istinske namjere turske vlade bile su prilično određene.”^[232] David Rieff također uspoređuje neminovne sličnosti i razlike slučaja Židova i Armena “jer što su Turci učinili nije ni blizu sveobuhvatnosti onoga što su nacisti učinili. Za početak, turske vlasti nisu pokušale da ubiju svakog Armena bilo gdje pod otomanskom vlašću.”^[233]

Ovdje je neophodno usporediti imenovanje izvršitelja genocida – Turci i nacisti – kako ih Rieff navodi. Moguće je postaviti pitanje zašto ne Nijemci ili zašto ne mladoturci. Malu dozu dvostrukog gledanja na različite nacije može se naći kod brojnih autora, mada većina njih sasvim sigurno ima pripremljene odgovore o razlici u terminima. Međutim, to nije tema ovog rada te je svako dalje razmatranje nepotrebno.

Pripadnici vojske te kurdske i čerkeške bande bili su egzekutori. Već u proljeće dolazi do, na velikoj razmjeri organizirane, akcije uništenja armenskog stanovništva na prostorima Imperije. Oni koji nisu pobijeni, natjerani su na masovno preseljenje poput onih 15 tisuća iz Zeitouna, što je predstavljalo cjelokupno armensko stanovništvo u ovom mjestu.^[234] U ožujku 1915. godine, guverner provincije Van naredio je “čišćenje provincije od Armena”.^[235] Tehnika se sastojala od omogućavanja kurdskim bandama da urade prljav posao.

Armeni Vana su u ovom slučaju organizirali uspješno obranu svog grada, što je samo potvrdilo turskim vođama koliko je ovo stanovništvo opasno za njihovu raspadajuću imperiju. Stoga su se pogromi proširili i na druge krajeve Male Azije te čak i Konstantinopolj, gdje su pohapšeni najugledniji pripadnici prosperitetne armenske zajednice. Jedan od proturskih argumenata u diskusiji o genocidu nad Armenima kaže da je urbano stanovništvo Konstantinopolja sačuvano, te da ne može biti riječi o genocidu. Ovaj argument je moguć jedino

u usporedbi s njemačkim planom o istrebljenju Židova, jer to dokazuje razliku između ova dva zločina. To ne znači, međutim, da oba zločinstva ne treba nazvati pravim imenom – genocidom.

David Rieff sumirao je situaciju u Turskoj tog doba: “Masovno istrebljenje Armena u sjeverosjevernoj Anatoliji je pažljivo pripremljeno i izvršeno. Turske su vlasti željele eliminirati putem ubojstava i masovnog protjerivanja (što su nas Srbi naučili da zovemo ‘etničko čišćenje’) armensko prisustvo u većem dijelu zemlje. Istovremeno je značajna armenska populacija ostavljena uglavnom na miru u Smirni i Konstantinopolju, dok nekolicina Armena koji su uspjeli utoći sa sjeveroistoka prema egejskom pojasu niti je hvatana niti je napadana.”^[236]

Izvjestaji i svjedočenja o istinskom genocidu dolazila su od misionara, prvenstveno američkih koji su se kretali tim prostorima te kasnije i njemačkih. Konzekventno i diplomate su se osvjedočile u tijek događaja i što se zbivalo. Winston Churchill je kasnije zapisao kako je “armenski narod izašao iz Velikog rata rasijan, iskorijenjen u mnogim oblastima i smanjen zbog masakra, ratnih gubitaka i prisilnih deportacija...”^[237]

U provincijskim dijelovima oblasti Van pronađeno je ne manje od 55 tisuća tijela ubijenih Armena.^[238] Njemački konzul u Mosulu tako je izvijestio o ubojstvu 614 Armena, dok je njegov kolega iz Erzeruma izvijestio o ne manje od 35 tisuća masakriranih Armena.^[239] Izvjestaj i dva američka svjedoka govore o guverneru Erzeruma, Tahsin begu, koji je odbio da se povinuje instrukcijama o pogubljenju svih Armena. Kao što je prvonavedeni izvjestaj ustvrdio, Armeni su ubijeni a guverner bio nemoćan da spriječi masovni pogrom.^[240] Turci su, naravno, imali svoje “schindlere” u koje svakako spada i “guverner Aleppa, Jelal paša, koji je za sebe rekao da je guverner a ne ubojica, dodavši da ‘prirodno je pravo ljudskog bića da živi’.”^[241]

Stradanja Armena bila su povod jednoj od prvih masovnih humanitarnih akcija. Američki kongres zvanično je posvetio jednu nedjelju godišnje kao “Dan pomoći Bliskom istoku”. Sredstva su bila značajna, ali je cijela akcija zaustavljena prekidom diplomatskih odnosa između SAD-a i Turske po ulasku Amerikanaca u rat. Tijekom 1915. godine prikupljeno je šest milijuna dolara, dok je godinu dana poslije čak dvadeset milijuna dolara donirano u ove svrhe.^[242]

Ovi primjeri navedeni su ovdje samo zbog ilustracije zločina koji se nerijetko i danas negira, posebice u Turskoj, gdje je jedan od rijetkih nobelovaca ove nacije bio sudski optužen zbog stavova iznesenih o genocidu nad Armenima. Najveći živući turski pisac Orhan Pamuk u intervjuu

švicarskom listu "Tagesanzeiger" izjavio je da je "30 tisuća Kurda i milijun Armena ubijeno Turskoj. Gotovo nitko ne usuđuje se govoriti o tome osim mene. Nacionalisti me mrze zbog toga."^[243] Vrata pakla otvorila su se u Turskoj za Pamuka nakon te izjave. Nacija nije još spremna suočiti se sa sopstvenom prošlošću, čak ni 90 godina nakon stravičnih događaja o kojima je Pamuk govorio. Nije on prvi turski pisac koji je govorio o genocidu na Armenima na ovaj način. Taner Akzam je 2001. godine pozvao naciju da se suoči s prošlošću i prizna da je genocid počinjen.^[244]

Jednog od rijetkih Armena koji je živio u Turskoj i smatrao ju svojom domovinom, Hranta Dinka, novinara i lidera armenske etničke zajednice u Istanbulu, ubio je početkom 2007. godine mladi turski nacionalista. Dink je također podsjećao na genocid i suočavao se sa skandaloznim zakonom u Turskoj, koji brani javno iznošenje takvog mišljenja. Ovaj zločin pokazuje probleme koji ostaju prisutni u društvu kada se ne utvrdi odgovornost, individualna ili kolektivna, za zločine u prošlosti počinjene u ime naroda ili države. Izgledno je da se ciklus zločina ne prekida ukoliko se ne sagleda cjelokupna povijesna odgovornost.

Tijekom suđenja Solomonu Tehilirianu, mladom Armenu čija je porodica stradala u genocidu, za ubojstvo bivšeg turskog ministra unutarnjih poslova Talaat paše u Berlinu 1921. godine,^[245] brojni njemački diplomati i misionari svjedočili su u korist obrane koja je bila zasnovana na umiješanosti Talaata u genocid nad Armenima tijekom 1915. i 1916. godine. Svjedočenja su govorila o genocidu i velikim ljudskim žrtvama, dok su sudu također predloženi dokumenti kojima je "Talaat instruirao otomanske zvaničnike u istočnoj Anadoliji da narede masovnu deportaciju armenskog naroda".^[246] Ironija je da je ubica oslobođen nakon samo dva sata vijećanja porote. Očito je umiješanost u genocid nad Armenima bila važnija za porotu od hladnog rasuđivanja samog ubojstva. Moguće je ovu presudu tumačiti i kao diskusiju u prilog osвете za najteže zločine poput onog genocida.

Dokumente koji potvrđuju organiziranje genocida s najviše razine turske vlasti i izravnu umiješanost Talaata, našao je i Robert Fisk: "Primjerice, petnaestog rujna – kopija ovog dokumenta postoji – Talaat (...) je poslao telegram s instrukcijama prefektu u Alepu: 'Već ste informirani da vlada... je odlučila uništiti potpuno sve navedene osobe koje žive u Turskoj... Njihovo postojanje mora biti terminirano, ma koliko sredstva za taj cilj bila tragična, bez imalo obzira na doba života ili spol, ili ikakvih drugih skrupula.'^[247]

Procjene broja armenskih žrtava variraju u velikoj mjeri i često su, nažalost, osnovica za diskusiju da li je uopće desio se genocid. Po jednoj

procjeni broj stradalnika, uključujući ubijene i protjerane, je 1,396.000, dok je skromnija procjena britanskog “*Foreign Officea*” koja stavlja broj ubijenih između osamsto tisuća i milijun.^[248] Robert Fisk u studiji o Bliskom istoku navodi milijun i pol ubijenih Armena.^[249] Ove brojke, čak i skromnije procjene, govore o stravičnom zločinu koji je bio organiziran od turskog državnog vrha. Riječi posljednjeg sultana prije mladoturske revolucije Abdul Hamida II da “najbolji način da se okonča s armenskim pitanjem je da se završi s Armenima” na ovaj način provedene su u djelo.^[250]

Dvije činjenice ironično govore o ovom aristokrati: Abdul Hamid II bio je pjesnik, što mu nije smetalo da odobri i propagira zločine protiv svojih subjekata. Majka mu je bila Armenka, što dodatno govori o ironiji sudbine. On nije jedini povijesni zločinac s manje nego idealnim etničkim rodoslovljem koji je nadgledao ili vodio masovne pogrome: Napoleon je bio s Corsice, Hitler iz Austrije, Staljin iz Gruzije, Karadžić iz Crne Gore, Pavelić je rođen u Hercegovini, pa i sam turski sultan s kraja devetnaestog stoljeća imao je “nečistu krv”.

Mladoturci, koji su ga zbacili s prijestola i oformili novi režim, nastavili su započeto djelo i tako počinili prvi genocid dvadesetog stoljeća. Oko umiješanosti režima i potvrde da je cjelokupni proces onoga što će se krajem dvadesetog stoljeća početi nazivati “etničko čišćenje” iniciran, organiziran te konačno proveden od vrha države te samim time došao pod definiciju genocida, već je govoreno u prethodnim dijelovima ovog rada. Stoga samo podsjećanje na ulogu Talaat paše, ministra unutarnjih poslova, čije je ubojstvo poslije rata u Njemačkoj iniciralo proces tijekom kojeg je obrana ubojice dokazala Talaatovu umiješanost, štaviše vodeću ulogu u organiziranju i naređivanju genocida nad Armenima, dok je vrhuška države, uključujući Džemala i Envera, preostale članove trijumvirata na vrhu, sudjelovala u zapovjeđivanju ili organiziranju masovnih ubojstava i pogroma Armena. Sva trojica su poslije rata pred turskim vojnim sudom osuđena na smrt *in absentia*.^[251]

Osnovno je pitanje, koje je i danas prisutno, da li je počinjen zločin genocida protiv armenskog stanovništva. I Turci i Armeni s velikim dijasporama imaju vrlo snažne i nacionalistički orijentirane lobističke organizacije koje stvaraju argumente i protuargumente u ovoj diskusiji. Problem je što uopće postoji ova diskusija, jer žrtve su ogromne, dokumenti koji dokazuju umiješanost države su pronađeni, ali rasprava i dalje traje. Nije izgledno ni da će se ikada riješiti ovaj spor. Autori često uviđaju ovaj problem i stoga je bitno sagledati kako vodeći stručnjaci opisuju ove događaje. Stanje

početkom stoljeća na svjetskoj pozornici, Geoffrey Robertson sažeo je u jednom paragrafu navodeći obraćanje naciji Theodora Roosevelta 1904. godine. Roosevelt je obrazložio spoljnu politiku Sjedinjenih Američkih Država u tom periodu što je Robertson sažeto iskazao:

“Naravno da je pomoglo što su se interesi Sjedinjenih Država poklopili s interesima čovječnosti – Roosevelt je retrospektivno pravdao američke intervencije protiv opresivnih španjolskih dominiona u Panami i na Kubi – ali vrijedno je zapaziti njegovo uključivanje Židova u istočnoj Europi i Armena u Maloj Aziji, kao da su potencijalno stavljeni pod zaštitu svjetskog ‘ozlojeđenog milosrđa’. Međutim, njegovo obećanje nije spasilo Židove pogroma 1905. godine niti Armene od genocidnih napada Turaka 1916. godine.”^[252]

Često se smatra da je slučaj Armena naveo Hitlera da naredi novi europski genocid, onaj protiv Židova. Tako se navodi kao Hitlerov stav pred napad na Poljsku: “Tko se uopće danas sjeća Armena?” Međutim, brojni su autori za koje povijesni dokazi ovog retoričkog argumenta nisu čvrsti. Rečenica je navodno izgovorena 22. kolovoza 1939. godine u Obersalzbergu na sastanku s vodećim vojnim zapovjednicima i političkim vođama Njemačke. Problem je što ne postoji dokument u kojem se on tako izrazio, već je to citat iz njegovog govora prisutnima na povjerljivom sastanku. Postoji više zapisnika sa sastanka koji su međusobno donekle različiti, što daje povoda tvrdnjama da se Hitler možda i nije sjetio Armena pred napad na Poljsku.

Robert Fisk, svjestan stalne rasprave da li je Hitler zapravo spomenuo Armene u Obersalzbergu, ponudio je u svom djelu temeljitiju analizu Hitlerovih izjava i Armena. On navodi prvi znani Hitlerov stav o Armenima kao kukavicama iz 1924. godine, a uz 1931. godinu veže intervju u kojem je Hitler njemačkom novinskom uredniku rekao da “svugdje se čeka novi svjetski poredak. Namjeravamo uvesti politiku velikog preseljenja ... sjećate li se uništenja Armena.”^[253] Fisk dodatno navodi diskusiju Hitlera i mađarskog diktatora Horthyja iz 1943. godine kada *fuhrer* zahtijeva deportaciju Židova iz Mađarske koju je završio riječima: “... propast naroda koji je bio tako ponosit – Perzijanci, koji sada jadno preživljavaju kao Armeni”.^[254]

Bez obzira na vjerodostojnost navodnih riječi Adolfa Hitlera, to je zapravo skretanje s teme, jer, bile one izgovorene ili ne u predvečerje rata, ne mijenja se činjenica o pogromu velikog broja Armena koji se može podvesti pod definiciju genocida. Rafael Lemkin, poljski znanstvenik, tek u službi Sjedinjenih Američkih Država doživjet će prihvrat ideje da se činovi kojim se uništava jedna etnička, religijska ili narodna skupina pravno

proglase kao zločin. Sama riječ nastala je kombinacijom grčke riječi “*genos*” značenja narod i latinske “*cide*” što znači ubijanje. Fizičko uništenje grupe je najekstremniji oblik genocida, jer i drugi oblici koji indirektno vode ka uništenju grupe također potpadaju pod definiciju genocida. Dakle, svako djelo počinjeno s namjerom da se uništi, u dijelu ili cijelosti, nacionalna, etnička, rasna ili vjerska grupa podvodi se pod definiciju genocida.

Sličan slučaj armensko-turskim raspravama o genocidu je onaj između Srba i Bošnjaka. Ukoliko se sagleda navedenu definiciju, te potom se još razmotre dvije faze genocida koje čine destrukcija nacionalnog obrasca ugnjetene grupe i nametanje nacionalnog obrasca grupe koja čini zločin, onda je relativno lako zaključiti da su događaji, barem u dijelu Bosne i Hercegovine, tijekom rata 1990-ih imali oblik i karakter genocida. Druga faza može imati različite oblike, poput nametanja obrasca stanovništvu kojem je dozvoljeno da ostane na zaposjednutoj teritoriji, ili nakon “čišćenja” teritorije koloniziranja iste pripadnicima sopstvenog naroda. Dodatni argument poimanju genocida je shvatanje da indirektna činjenja također predstavljaju akt genocida. Sistematsko silovanje je jedan takav oblik koji se pojavljuje u modernim ratovima.

Tema genocida problematična je za narode koji su bili uključeni u događaje bilo kao žrtve ili počinitelji, ali i za one udaljene od događaja. Francuski parlament čak je usvojio zakon kojim se kriminalizira negiranje genocida nad Armenima.^[255] Legislativa je time postala vrlo slična onoj glede genocida nad Židovima. To je posebice pitanje koje je potrebno pažljivije razmotriti. Naime, pravo na slobodu izražavanja se suzbija ovako uređenim pravnim rješenjima, ali se istovremeno sprečava širenje rasne i vjerske mržnje. Kako povući granicu između ova dva rješenja je pitanje na koje nije pronađen odgovor.

U Sjedinjenim Američkim Državama postoje organizacije koje negiraju holokaust, dok su takve organizacije zabranjene u većem dijelu Europe. Britanski povjesničar David Irving osuđen je na tri godine zatvora u Austriji zbog javno iskazanog takvog stava. Da li je time njemu uskraćeno pravo slobodnog izražavanja zaista je teško odrediti se. Teorijski gledano, on je ovakvom presudom također postao žrtva, ali praktično gledano, na ovaj način sprečava se širenje rasističke propagande. Svijest ljudi nije dovoljno uzdignuta da mogu prihvatiti postojanje ekstremnih stavova, a istovremeno ne postati podložni ovakvim ideologijama. Rješenje nije pronađeno i zbog ratnih strahota dvadesetog stoljeća, te je najčešći rezultat sudski progon rasističkih ideologa i onih koji negiraju postojanje genocida u bliskoj prošlosti.

Stoga je vrlo bitno bilo formiranje Međunarodnog krivičnog suda 2002. godine na osnovi Rimskog sporazuma iz 1998. godine, koji je stvorio legalne preduvjete za ovaj sud. Sto tri države su potpisnice ovog sporazuma do sada, što je veliki uspjeh, ali samo dok se ne sagleda da Sjedinjene Američke Države nisu među ovim zemljama.^[256] Diplomatska kampanja Washingtona čak je prilično ultimativno zahtijevala od brojnih zemalja da sklope bilateralne sporazume o neizručivanju američkih državljana ukoliko budu optuženi pred ovim sudom.

Ovo apsurdno tumačenje predstavlja ozbiljan problem jer, bez obzira na nelogičnost, otežava mogućnost nepristrasnog rada Suda koji neće biti u prilici da dođe do svih osumnjičenih. Naime, ovaj sud se angažira tek ako domaće sudsko tijelo ne poduzme ništa na osnovi optužnica za najteže zločine. Stoga, ako Sjedinjene Američke Države imaju ozbiljnu namjeru provoditi vladavinu prava za svoje državljane, onda nema ni straha da će završiti u Hagu suočeni s optužbama za ratne zločine ukoliko ih nisu počinili.

Optužbe za genocid su vrlo rijetke. Tek je *ad hoc* tribunal za Ruandu osudio nekoga za krivično djelo genocida. Drugog rujna 1998. godine, skoro punih pola stoljeća nakon usvajanja Konvencije protiv genocida u Ujedinjenim narodima, Jean-Paul Akayesu proglašen je krivim za učešće u genocidu u Ruandi 1994. godine. Prethodno je jedan drugi tuženik priznao zločin. Pred drugim *ad hoc* sudom Ujedinjenih naroda, onim za bivšu Jugoslaviju, još se nije pojavio tuženik koji će priznati optužnicu za genocid koji je eksplicitno naveden u presudi generalu vojske bosanskih Srba, Radislavu Krstiću u kolovozu 2001. godine.^[257] Prilikom izricanja presude, Krstiću je rečeno:

“Krivi [ste] zato što ste s punom sviješću učestvovali u organiziranom premještanju žena, djece i staraca koji su se nalazili u Srebrenici za vrijeme napada pokrenutog 6. srpnja 1995. na zaštićenu zonu Ujedinjenih naroda. Krivi ste za ubijanje hiljada bosanskih Muslimana između 10. i 19. srpnja 1995, bilo da se radilo o sporadičnim ubojstvima, kao što je bio slučaj u Potočarima, ili o planskim ubojstvima u obliku masovnih pogubljenja. Krivi ste za nepojmljive patnje koje su pretrpjeli bosanski Muslimani, bilo da se radi o onima koji su se našli u Potočarima ili onima koji su preživjeli pogubljenja. Krivi ste za progone kojima su bili podvrgnuti bosanski Muslimani iz Srebrenice. Krivi ste što ste se, znajući da su žene, djeca i starci premješteni, priklonili planu masovnih pogubljenja svih vojno sposobnih muškaraca. Stoga ste, generale Krstiću, krivi za genocid.”^[258]

Ovu je presudu, međutim, Žalbeno vijeće izmijenilo u nekim točkama odlukom da “ukida osudu Radislava Krstića kao učesnika u udruženom

zločinačkom poduhvatu da se počini genocid (točka 1) i proglašava Radislava Krstića krivim za pomaganje i podržavanje genocida.”^[259] Razmotrivši prigovor obrane, Žalbeno je vijeće 19. travnja 2004. godine Radislava Krstića osudilo na 35 godina zatvora. Osuđeni zapovjednik je 20. prosinca 2004. godine prebačen na izdržavanje kazne u Veliku Britaniju.^[260] Jedan drugi časnik vojske bosanskih Srba, pukovnik Vidoje Blagojević, prvostupanjskom presudom osuđen je za saučesništvo u genocidu. Još je nekoliko slučajeva u tijeku gdje su optuženi suočeni s tužbom za djelo genocida.

Već spomenuta rasprava između Srba i Bošnjaka o genocidu u Bosni i Hercegovini, odvija se i pred Međunarodnim sudom pravde u Hagu gdje je prvi put u povijesti jedna zemlja optužila drugu za počinjeni genocid. Iako u zemlji tužitelju nisu sve etničke grupe zadovoljne ovim procesom te činjenicom što je uopće pokrenut, to je političko pitanje za rješavanje unutar te suverene zemlje. Protivljenje bosanskih Srba nema konzekvence u Hagu, jer ovaj sud razmatra samo slučajeve između država, a ne i njenih etničkih grupa ili federalnih jedinica.

Presudom Međunarodnog suda pravde od 26. veljače 2007. Srbija nije proglašena krivom za genocid nad muslimanskim stanovništvom Srebrenice. Ova sudska odluka, međutim, značajna je jer je potvrdila da se genocid desio, čime je komplementarna s ranijim odlukama Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju. Čak i obrazloženje da se u drugim dijelovima Bosne i Hercegovine nije desio genocid, već zločini protiv čovječnosti i ratni zločini, suglasno je s ranijim odlukama haškog *ad hoc* tribunala pred kojim je nekoliko bosanskih Srba osuđeno zbog ratnih zločina te zločina protiv čovječnosti, ali oslobođeno optužbi za učešće u genocidu ili pomaganje genocida. Međunarodni sud pravde je također odlučio da je Srbija odgovorna zbog “kršenja obveze da spriječi genocid”, kao i propusta da pomogne kažnjavanje učesnika u genocidu, pošto je dokazano da je glavnozapočevajući vojske bosanskih Srba i optuženik za genocid nad muslimanskim stanovništvom Srebrenice više puta, ukoliko ne i stalno, boravio na teritoriji te države.”^[261]

Za međunarodno pravo bitan je presedan koji je učinjen bez obzira na konačni ishod tužbe, baš kao što je proces u Nürnbergu bio od važnosti za postavljanje osnova i razvoj međunarodnog prava do danas. Sam nastanak Nürnbergskog suda je dokaz teorije da se neki značajni povijesni događaji dešavaju gotovo slučajno. Namjere saveznika bile su gotovo od samog početka da se kazne počinioci ratnih zločina. Churchill je kažnjavanje deklarirao kao jedan od osnovnih ratnih ciljeva 1941. godine, dok su saveznici osnovali povjerenstvo za prikupljanje dokaza 1943. godine.”^[262]

Ovdje se pojavljuju bitno različiti koncepti izvedbe kazne među vodećim saveznicima. Britanci su zagovarali egzekuciju vodećih nacista, spominjana je lista s imenima pedeset glavešina nad kojima bi bila izvršena egzekucija bez sudskog procesa po njihovom uhićenju. Smatrano je da je sudbina vodećih nacista političko a ne pravosudno pitanje. Brojni su argumenti iznošeni u prilog politike masovne egzekucije u međusobnoj zvaničnoj prepisci vodećih članova britanske vlade. Ovim su zapravo samo potvrdili konzistentnost britanske politike koja je i nakon Prvog svjetskog rata zahtijevala vješanje njemačkog *kaisera*.

Razlozi protivljenja Sudu su bili, pored ostalih, nedostatak pravnog presedana za osnivanje suda namijenjenog nacističkim vođama, potom je zagovarana ideja da bi se proces mogao odužiti vjestim pravničkim manevriranjem te, konačno, da bi se tako pružila šansa optuženicima da propagiraju sopstvene ideje te optuže vodeće ličnosti na strani saveznika za počinjene ratne zločine. Ovim se *de facto* priznaje da su i saveznici počinili ratne zločine. Nije eksplicitno navedeno koje, ali jasno je iz konteksta da su vodeći političari bili svjesni situacije. Bombardiranje Dresdena je nešto što svakako spada u ratne zločine, kao i atomske bombe bačene na Hiroshimu i Nagasaki ili sovjetski zločini u Katyinskoj šumi te brojna silovanja tijekom napredovanja kroz istočnu Europu ka Berlinu, te u samoj Njemačkoj, što je Antony Beavor u svojim djelima Staljingrad i Berlin odlično opisao.

Istovremeno pružni pravac prema Auschwitzu nije bombardiran, iako je bio relativno laki plijen, pogotovu ako se usporedi s Dresdenom. To nije učinjeno ni nakon što su putem zračnih fotografija i drugih dokaza saveznici definitivno potvrdili da je istinita informacija o postojanju masovnog logora smrti u ovom poljskom mjestu. Vodeći industrijski objekti u Njemačkoj također su pošteđeni bombardiranja, iako je ovdje već riječ o nedostatku morala i primatu praktičnosti za poslijeratnu ekonomiju a ne pričinjavanju zločina.

Usporedi li se suđenje Saddam Husseinu sponzorirano od Amerikanaca, za koje je također iznošen prigovor da bi mu to moglo poslužiti za sopstvenu propagandu, jasno je da ova bojazan općeprisutna među vodećim svjetskim političarima u različitim generacijama i pod različitim geopolitičkim uvjetima. Time se umanjuje potenciranje na pravdi, već se upravo potvrđuje da je osiguranje vlasti prevashodan motiv za organiziranje ovakvih suđenja. To u Nürnbergu možda nije moralo biti slučaj, ali lako je takvo što zaključiti s retrospektivnim znanjem.

Prije nego su se odlučili za organiziranje suđenja vodećim nacistima, pored britanske opcije o masovnom strijeljanju postojala je i sovjetska inicijativa da se organiziraju prvo suđenja pa tek onda strijeljaju optuženi. Staljin, očito iskusan s insceniranim sudskim procesima i egzekucijama koje bi slijedile takve slučajeve, imao je zapravo srednju opciju – između američke, točnije Trumanove o suđenju i britanske o strijeljanju vodećih pedeset nacista. Jedino je, kao i obično, bio grandiozan u svom nepoštivanju prava spominjući brojku od pedeset tisuća. Za konačnu odluku o osnivanju suda bitna je bila smjena na čelu SAD-a po Rooseveltovoj smrti, kojeg je naslijedio Truman s jakim stavovima u prilog ideji suđenja nacističkim vođama.

Moguće je uputiti mnoge prigovore radu ovog suda. Osnovni je da je to bila pobjednička Pravda, ali ipak je značajno da su od 22 optuženika, trojica oslobođena tijekom procesa, 12 je osuđeno na smrtnu presudu dok je sedam osuđeno na vremenske kazne. Na taj način stekao se argument o stvarnom razmatranju krivice i moguće je odbaciti optužbe da je to zapravo bila osveta.

Sud u Tokiju je bio bitno drugačiji i osnovan je odlukom tamošnjeg vojnog zapovjednika generala MacArthura. Spomenut je jedan presedan, zapovjedne odgovornosti, koji je od važnosti za kasniji razvitak sistema međunarodnog prava te značaj neizvođenja pred sud državnog poglavara, što je, sada je očito, bila greška, mada ne treba zapostaviti kulturne specifičnosti kao i konsekvence strahovitog zločina u vidu dvije atomske bombe bačene na Japan. No, to nikako ne može opravdati odluku generala Macarthura da se ne sudi “najgorem preživjelom ratnom zločincu od svih, imperatoru Hirohitu, koji je osobno odobrio sve barbarske vojne poduhvate svoje zemlje i odbijao je predaju do atomske bombe bačene na Hiroshimu” i Nagasaki.^[263]

Pravda je sudskim procesima samo djelimice zadovoljena, jer pogleda li se, primjerice, lista kompanija koje su profitirale tijekom nacističke vlasti i kojima se nije ništa desilo po kraju rata, vidi se da su brojni industrijalci zaslužili sudske kazne, ali pravda se zadržala na političkim i vojnim vođama. Krupp je zatvoren doduše, ali i pušten iz zatvora koji su Amerikanci držali nakon svega pola odslužene kazne, 1951. godine. Bertelsman, Farben, Volkswagen te Siemens su u grupi najvećih kompanija koje su profitirale od rada zatočenika u koncentracionim logorima. U prilog radu Suda u Nürnbergu govori činjenica da je u slučaju protiv Hitlerovog nominalnog nasljednika na čelu države, admirala Donitza koji je osuđen na vremensku kaznu, u prilog njegove obrane svjedočio američki admiral Chester Nimitz, govoreći o praksi pomorskih bitaka i uobičajenim postupcima savezničkih flota.

Različite kazne te razlika u procesima i svjedočenjima pred sudom u Nürnbergu pokazuje da se razvio sistem diferencirane pravde shodno činjenjima ili nečinjenjima tijekom rata. Ovo neminovno vodi ka sagledavanju političke pozadine svih procesa, ali ukoliko uvidimo realnosti svijeta, ipak je to bio značajan korak ka pravednijem društvu. To jeste bio slučaj pobjedničke pravde, ali također je to bio i ogroman korak u individualizaciji krivice te ustanovljenje presedana na osnovi kojega će se neki od kasnijih zločinitelja naći pred sudom i odgovarati za svoja djela.

Poglavlje IX

Individualna krivična odgovornost

Promjene počinju već sa svršetkom Prvog svjetskog rata, kada se počinje ispitivati individualna odgovornost počinitelja prekršaja tek djelimice kodificiranog međunarodnog prava. Međutim ti počeci mogu se opisati sramežljivima i istinski razvitak individualizacije odgovornosti doći će tek po okončanju narednog svjetskog sukoba. Pokušaji suđenja kojima se u Leipzigu pokušala utvrditi odgovornost nekih njemačkih vojskovođa te u Istanbulu nekih turskih vođa, prilično je neuspješan presedan. Domaći promatrači vršili su pritisak na sudove, te su svi zajedno gotovo proslavljali niz oslabadajućih presuda. Pitanje *kaisera* također je bilo postavljeno, ali je on doživio prirodnu smrt u izbjeglištvu u Nizozemskoj 1941. godine bez ikakvog pokušaja da ga se primora krivično odgovarati za djela počinjena pod njegovim vrhovnim zapovjedništvom. Nije mu uspjela nauditi ni zvanična politika iz Londona koja je proklamirala “objesite *kaisera*”, što je zapravo bilo više namijenjeno za domaće političke svrhe.^[264]

Ozbiljniji način individualiziranja počinjenih zločina uveden je Nürnbergskim procesom, te suđenjima u Tokiju nakon Drugog svjetskog rata, kada je ustanovljena i zapovjedna odgovornost putem već spominjanog slučaja japanskog admirala Yamashite. Razvitak međunarodnog prava te političkih odnosa tijekom druge polovice dvadesetog stoljeća donio je značajne promjene u poimanju individualne odgovornosti. Demokratizacija u mnogim dijelovima svijeta, od Južne Amerike preko znatnih dijelova Afrike i Azije, do istočne Europe ostavila je brojne diktatore bez zaštite. Osnovani su *ad hoc* sudovi u nekim slučajevima, povjerenstva za utvrđivanje istine ili su krivično odgovarali pred stalnim sudovima. Usprkos ovom napretku, “nekažnjivost ostaje politika mnogih država kroz *de facto* ili *de jure* amnestije”.^[265]

Tako je niz bivših diktatora izbjegao suočenje s pravdom. Primjerice Idi Amin je našao utočište u Saudijskoj Arabiji nakon što je tijekom njegove vladavine u Ugandi život izgubilo između 300 i 500 tisuća ljudi.^[266] Skromnije procjene govore o 73 tisuće ubijenih ljudi, te protjeranoj

cjelokupnoj populaciji Ugande azijskog podrijetla.^[267] Diktatori i zločinci poput Amina, koji je sebi kreirao titulu koja je uveliko podsjećala na titule europskih kraljeva iz bliske prošlosti kojima se redaju razni naslovi, što je u njegovom slučaju uključivalo i naziv kralja Škotske, uspješno su prvo osvojili vlast, a potom izbjegli pravdi, ne toliko zbog sopstvene umještosti, koliko zbog pomoći ili barem toleriranja od velikih sila.

Politika nacionalizacije upravo je bila započela u Ugandi 1970. godine, što je uznemirilo interese europskih sila, pa je puč iz siječnja 1971. godine kojim je Idi Amin došao na vlast zapravo u početku bio dobrodošao britanskoj vladi kao i njegov ostanak van domašaja međunarodne pravde u Saudijskoj Arabiji.^[268] Mark Curtis navodi da je 1998. godinje postavljeno pitanje u Britanskom parlamentu namjerava li Vlada ista učiniti da se zatraži od Saudijske Arabije da progna Amina sa svoje teritorije. Odgovoreno je da Vlada “ne planira uputiti takve predstave”.^[269] Tako je šest žena i 25-ero djece bivšeg dikatora dočekalo njegovu smrt u zemlji koja je istovremeno bila jedan od najboljih klijenata britanske vlade u kupovini oružja, kojim je saudijski režim nastavio uspješno suzbijati popularne zahtjeve za demokratizacijom društva.

Mengistu je iz Etiopije preselio u Zimbabwe kod kolege po načinu vladavine, Roberta Mugabea. Hissene Habre, pod čijom je vlašću u Čadu ubijeno 40 tisuća i mučeno dvjesto tisuća ljudi, prebjegao je u Senegal.^[270] Iako pod kućnim pritvorom, nije izručen Belgiji koja ima univerzalnu jurisdikciju kojom se mogu pred njenim sudovima podnijeti prijave protiv navodnih počinitelja zločina u trećim zemljama koje nemaju nikakve izravne veze s Belgijom. Stoga je zračna luka u Bruxellesu izuzetno nepopularna destinacija ili točka presjedanja sve većeg broja političara, uključujući bivšeg američkog državnog tajnika Henryja Kissingera, ili bivšeg ministra obrane Donalda Rumsfelda koji će, sigurno je, dodatno izbjegavati i njemačke zračne luke, nakon što je pred tamošnjim sudom podnesen zahtjev za istragom protiv Rumsfelda.

Mobutu promijenio je prvo sebi ime, a potom i državi iz Kongo u Zair te izuzetna prirodna bogatstva zemlje stavio u sopstvenu te službu inostranih moćnika. Primoran je bio napustiti Kinshasu, ali je umro u Maroku izbjegavši sudski proces za brojna kršenja ljudskih prava pod njegovim režimom. Dok je bio na vlasti, nebrojeno puta sastao se s zvaničnicima Bijele kuće, dok je glavni izvor novca, koji je gotovo nepresušno priticao u Zair, bila CIA.^[271]

Francuski državni vrh, posebice pod predsjedanjem Valeryja Giscarda d'Estainga, bio je blagonaklon prema srednjeafričkom diktatoru, što se potpuno uklapalo u opću sliku dobrih odnosa s diktatorima u tom dijelu

svijeta, pošto je Jean Bedel Bokassa u Centralnoafričkoj Republici bio još jedan prijatelj zvaničnog Pariza. Mali skandal izazvalo je saznanje o dijamantima koje je Bokassa poklonio francuskom predsjedniku. Azil, po svrgavanju s vlasti, centralnoafrički diktator našao je u Francuskoj.

Mobutu je potpuno odgovarao zapadnim interesima, jer je jedino bio zainteresiran za osobno bogaćenje, te je velikodušno prepuštao profite zapadnim, prevashodno belgijskim, francuskim i američkim interesima. U slučaju potrebe, na njega se moglo osloniti i u vojnim akcijama. “Kada je 1983. godine Zair poslao trupe u obranu predsjednika Čada Hissene Habrea kojeg je SAD podržavao, predsjednik Reagan pohvalio je Mobutuovu ‘hrabru akciju’.”^[272] Usluga je vraćena nakon masakra na sveučilištu u Lubumbushi, koji su čak i osvjedočeni prijatelji iz Francuske i Belgije osudili, ali američki su se suzdržali efektivnih mjera protiv režima u Kinshasi. Treba li napomenuti da je postojalo dvadesetogodišnje razumijevanje strarijeg Busha i Mobutua još iz Bushovih dana u CIA-i.

Paragvajac Alfredo Stroessner, koji je prvo pružio utočište brojnim nacistima u svojoj zemlji, kada je konačno izgubio vlast, preseljenjem u Brazil izbjegao je odgovarati za smrt brojnih ljudi tijekom “operacije kondor”, koja je provedena u saučesništvu s čileanskim diktatorom Pinochetom te argentinskim Videlom. Ova akcija bila je planirana i izvedena protiv ljevičara u Južnoj Americi ne bi li se politička desnica oličena u diktatorima s podrškom SAD-a riješila potencijalnih opasnosti. Mnogi su aktivisti nestali tijekom ove tajne akcije, uz brojna mučenja i zatvaranja bez sudskih procesa.

Pol Pot, jedan od najvećih zločinaca svijeta, također je izbjegao pravdi našavši višegodišnje utočište u Tajlandu prije povratka u Kambodžu u dio koji nije bio pod stvarnom kontrolom vlasti. Ironija je da je jedini tribunal koji ga je zaista osudio i stavio pod kućni pritvor bio onaj Crvenih Kmera zbog zločina nad bliskim suradnicima. U statusu kućnog pritvorenika pobunjeničke skupine, Pol Pot je umro 1998. godine.

Neki su diktatori ipak suočeni s pravdom. Već spomenuti Bokassa iz Centralnoafričke Republike, koja je čak mijenjala ime u carstvo pod njegovom vlašću, vratio se iz Francuske u Centralnoafričku Republiku i zaista bio osuđen prvo na smrt, potom je kazna preinačena u doživotni zatvor, što je kasnije preinačeno u dvadeset godina zatvora, da bi konačno doživio amnestiju kao i svi ostali politički zatvorenici u zemlji. Problematično je kako je on postao politički zatvorenik, jer njegovi su zločini povezani s politikom, ali njegova kazna i proces nemaju veze s politikom već je sudski utvrđena odgovornost za zločine. No, postdiktatorske vlasti u mnogim

zemljama pribjegavaju ovakvim amnestijama, ne bi li osigurale unutarnju stabilnost. To je, konačno, bio jedan od argumenata Čileanaca u zahtjevima da se Pinochet ne isporuči Španjolskoj, već da mu se dopusti odlazak kući.

Galtieri je u Argentini bio osuđen, ali ne zbog zločina već radi načina ratovanja protiv britanskih snaga u oblasti Malvina. Tek je pred kraj života bio suočen s optužbama zbog kršenja ljudskih prava tijekom vladavine vojne hunte kojoj je i sam pripadao. Umro je prije završenog sudskog procesa. Honecker iz nekadašnje Istočne Njemačke doživio je ekstradiciju iz Rusije u Njemačku gdje je pripremljen proces protiv njega, ali je zbog vrlo slabog zdravlja dozvoljeno mu da izbjegne u Čile gdje je ubrzo i umro. Živkov je u Bugarskoj osuđen na sedam godina zatvora zbog pronevjere, od kojih je dio izdržao u kućnom pritvoru prije nego ga je Vrhovni sud oslobodio.

Noriega iz Paname osuđen je i izdržao kaznu od skoro osamnaest godina u američkom zatvoru. Pošto Panama želi da mu sudi zbog ozbiljnijih krivičnih djela protiv stanovništva, pitanje je kako će američke vlasti reagirati na zahtjeve za ekstradicijom, jer tijekom procesa Noriegi pred američkim sudstvom brojni su sporazumi sklopljeni sa svjedocima u slučaju, kako bi Noriega bio osuđen. Problem je što su svjedoci bili također iz kriminalnog miljea s dokazanim krivičnim djelima, ali su u zamjenu za svjedočenje dobili brojne povlastice od američkih vlasti. Posljednji obrat je namjera američkih vlasti da ga isporuče Francuskoj gdje je također optužen za manje ozbiljna krivična djela nego u Panami sto samo pospješuje uvjerenje da ga Amerikanci ne žele u Panami zbog prikrivanja sopstvenih grijeha.

Najnoviji slučaj je bivšeg liberijskog vođe Charlesa Taylora kome je suđenje počelo u Hagu 2007. godine u Specijalnom sudu za Sierra Leone. Ovaj sud je hibridni, jer je osnovan odlukama Ujedinjenih naroda i vlasti Sierra Leonea dok u ovom slučaju koristi prostore i logistiku Međunarodnog krivičnog suda u Hagu. Slobodan Milošević je umro u haškom pritvoru tijekom suđenja, dok je Augusto Pinochet umro odlažući suđenje na osnovi navodnog slabog zdravstvenog stanja. Njegov slučaj je bio bitan, jer je nakon odluke Velike Britanije da ga ne štiti imunitet bivšeg šefa države, uveden presedan na osnovi kojeg i ostale vođe država mogu biti naknadno optužene za krivična djela počinjena tijekom vladavine. Ovaj presedan, kao brojni drugi pravni instrumenti, stvar je tumačenja stručnjaka, pa shodno tome ovisi i stav da li je odista uveden ovakav presedan, ili je možda čak uveden i ranije tijekom Nürnberških procesa, a moguće je postaviti i tvrdnju da nije nikakav presedan uveden. Preovlađujuće je mišljenje da je do presedana došlo pred britanskim Domom lordova, koji je donio takvu odluku.^[273]

Kada je uhićen u Londonu u listopadu 1998. godine, Pinochet je bio u svojoj petoj posjeti Velikoj Britaniji otkako je napustio položaj čileanskog diktatora. Zahtjev za izručenjem zbog zločina koji su počinjeni tijekom njegove vladavine između 1973. i 1990. godine poslao je španjolski tužilac, koji je ustvrdio da su među žrtvama bili i neki španjolski državljani, te je stoga moguće podnijeti zahtjev za Pinochetovu ekstradiciju. Prilično dramatične aktivnosti uslijedile su na relaciji Santiago – London – Madrid u koje zvanična politika navodno nije bila umiješana. Tadašnji britanski ministar unutarnjih poslova tvrdio je da se vlada ne miješa u sudske procese i odluke.^[274] Sam tijekom događaja možda je i krenuo bez političke umiješanosti, ali ishod govori suprotnom stavu u prilog.

Naime, prije nego će biti pušten kući u svibnju 2000. godine, na osnovi zdravstvenih razloga, britanska vlada odbila je uputiti zahtjev za dodatnim zdravstvenim pregledima zatočenog diktatora koji je u kolicima dovezen do zrakoplova u kojem se začuđujuće oporavio i ponosito ishodaio u zračnoj luci u Čileu. Još je šest godina proteklo tijekom kojih mu je pogoršanje zdravstvenog stanja koincidiralo sa sudskim nalogima za pokretanje postupka pred čileanskim sudom, prije nego što je umro u prosincu 2006. godine. Ironija je da je umro na godišnjicu smrti jednog drugog generala, Franje Tuđmana, te na godišnjicu donošenja Opće deklaracije o ljudskim pravima.

Ovim primjerom još jednom je dokazano da velike sile, baš kao i one male kada su u prilici, primarnu važnost uvijek daju sopstvenim interesima pred pravdom. Od samog početka zadržavanja Pinocheta u Londonu, prvo u bolnici a potom u kućnom pritvoru u iznajmljenoj vili, američka administracija vršila je pritisak na britansku vladu da se sve učini kako bi bivši diktator stigao kući u Santiago, a ne u istražni zatvor u Madrid.^[275] Možda je potrebno naglasiti da je stanovnik Bijeke kuće u Washingtonu tada bio Bill Clinton a ne mlađi Bush.

U nekim zemljama su formiranjem povjerenstava za pomirenje, poput slučaja u Južnoafričkoj Republici, riješili odnos prema bivšim zločiniteljima. Međutim ovdje je u pitanju potpuno drugačija tradicija, i pravna i društvena, kojom su ljudi zapravo zadovoljni i ne žele sudske procese kao u europskoj tradiciji. Salvador i Gvatemala također su formirali povjerenstva za istinu po svrgavanju diktatura. Kulturni relativizam je još jedna od značajki svijeta. Oduvijek je bio prisutan, ali egalitiziranjem i priznavanjem vrijednosti različitih kultura došlo se i do spoznaje da je međunarodno pravo uglavnom naslonjeno na zapadnu civilizaciju, te u nekim slučajevima teže prihvatljivo drugim kulturama.

Pomenuta povjerenstva plod su drugih kultura i čak se pokušavaju primijeniti i u nekim europskim zemljama. U Srbiji je bila vođena živa rasprava o mogućnosti osnivanja takvog povjerenstva. Kada je Povjerenstvo Ujedinjenih naroda za ljudska prava glasovalo o prijedlogu da se formira povjerenstvo koje bi istražilo zločine u Istočnom Timoru, sve azijske zemlje članice povjerenstva glasovale su protiv ili bile suzdržane jer, osim mogućih sopstvenih interesa, imaju i bitno drugačiju kulturu i tradicije.^[276]

Većina pomenutih slučajeva odnosi se na ugnjetavanje i zločinstva počinjena unutar sopstvene države. Međutim, međunarodno pravo vrlo je živa materija glede međudržavnih sukoba. Jedan od najranijih pravnih instrumenata koji je štitio prevashodno civilno stanovništvo tijekom oružanih konflikta je "*jus in bello*" koji se može naći u raznim kulturama, i europskim i azijskim. Moderni institut "*jus in bello*" potiče iz prve dvije haške konvencije.^[277] Moguće je naći uporište ovoj praksi i nešto ranije u povijesti kada su neka pravila uvedena tijekom Građanskog rata u Americi 1863. godine, te 1868. godine kada je Deklaracijom iz St. Petersburga zabranjena upotreba projektila s manje od 400 grama eksploziva u sebi. Koliko god izgledala apsurdna ova obveza, potpisnice ove deklaracije smatrale su da se sila smije upotrijebiti u ratnom sukobu samo protiv vojnih ciljeva, a i tada treba pokušati spriječiti mučenje koje se dešava povredom nanesenom nesmrtonosnim oružjem. Stoga, iz humanitarnih razloga, delegati su donijeli ovu odluku kojom se promovira smrtonosno oružje.

Haške konvencije su uslijedile, pa je prva iz 1899. godine zabranila otrove i dum-dum metke, dok je ona naredna iz 1907. godine ograničila pravo na nanošenja povrede neprijatelju. Pravila su postojala također i o statusu otvorenih gradova te zabrane napada na škole, bolnice, crkve i druge vjerske objekte, te povijesne građevine. Sva pravila su prekršena tijekom Prvog svjetskog rata. Ženevskim protokolom iz 1925. godine zabranjena je upotreba plinova u ratne svrhe, da bi ubrzo Italija prekršila ovu zabranu u Etiopiji usprkos ratifikaciji ovog protokola. Japan se jednako ponio u Kini. U Hagu je dvije godine ranije usaglašena zabrana zračnog bombardiranja, da bi Njemačka i Velika Britanija tijekom Drugog svjetskog rata uništile cijele gradove u protivničkoj zemlji. Coventry i Dresden najglasovitiji su primjeri takvog neselektivnog bombardiranja iz zraka.

Na taj način postavljene su osnove za kasnije procesuiranje ratnih zločinaca. Uslijedili su već pobrojani dokumenti Ujedinjenih naroda, te Ženevske konvencije iz 1949. godine i protokoli iz 1977. godine. Prva ženevska konvencija regulira zaštitu ratnih žrtava, bolesnih i ranjenih, druga

obrazlaže zaštitu i postupanja na moru prema ugroženim, treća nalaže zaštitu ratnih zarobljenika, dok se četvrtom obrazlažu pravila zaštite civila u ratnim područjima ili zemljama učesnicama konflikta. Dopune ovih konvencija su protokoli iz 1977. godine.

Još je cijeli niz međunarodnih sporazuma manjeg značaja od ovih osnovnih sklopljen tijekom proteklih stotinjak godina. Zanimljivo je da postoji i "Zagrebačka rezolucija Instituta za međunarodno pravo o uvjetima primjene humanitarnih pravila u oružanom sukobu i neprijateljstvima u kojima snage Ujedinjenih naroda mogu biti uključene" iz 1971. godine.

Drugi institut, *jus ad bellum*, bavi se pravnim uređenjem kada država može biti uključena u pravedan rat. Činjenica je da sve strane uključene u ratne sukobe smatraju da vode pravedan rat. Pojedini učesnici mogu imati drugačije poglede od većine na sopstvenoj strani ali, opće govoreći, stav je svih uključenih u ratna zbivanja da vode pravedan rat. Pojam *jus ad bellum* baziran je prevashodno na Povelji Ujedinjenih naroda koja eksplicitno brani rat i jedino opravdanje je u dva slučaja koja su već obrazložena: samoobrana i odobrenje ove svjetske organizacije. Sagledavajući ova dva pravna instituta moguće je da država bude uključena u pravedan rat a da opet počini ratne zločine.

Primjeri iz Hrvatske govore u prilog ovoj pretežito teoretskoj floskuli. Možda je još markantniji primjer iz Bosne i Hercegovine, gdje zvaničnici na strani sarajevskih vlasti, koja je bila dominatno bošnjačka, odgovaraju pred Haškim sudom za neka od zlodjela počinjena na područjima pod njihovom kontrolom. Uopćeno govoreći, ova strana vodila je obrambeni rat na teritoriji svoje zemlje, ali to ne znači da pripadnici ovih postrojbi nisu kršili ratna pravila, što potvrđuju i neke presude, kao i procesi koji se vode pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju u Hagu.

Zločini počinjeni tijekom Drugog svjetskog rata predmet su još uvijek povremenih sudskih procesa kada se sa zaostatkom od šest desetljeća otkrije neki bivši čimbenik nacističkog režima za kojeg postoji osnovana sumnja da je učestvovao u nekim od zločina režima. Međutim, zbog prirodnog tijeka životnog vijeka i sve teže dokazivosti djela pošto su i svjedoci također brojčano sve rjeđi te im sjećanja ne funkcioniraju kao u doba izvršenja djela, ovi postupci su vjerojatno posljednji za djela iz Drugog svjetskog rata. Hrvatska, odnosno tadašnja država Jugoslavija, sa suđenjem Andriji Artukoviću, jedna je od rijetkih zemalja gdje su se zapravo odigrali procesi ratnim zločincima iz Drugog svjetskog rata s tako velikom vremenskom zadrškom. Artuković je osuđen na smrt 1986. godine ali kazna nije izvršena i zločinac je umro u zatvoru 1988. godine.

Ovakvi slučajevi, iako rijetki, postavljaju brojne probleme vlastima u više država jer često se desi da je osumnjičenik uhićen u jednoj državi dok druga država traži izručenje, a osoba ima državljanstvo treće države. Dio ovih problema bio bi riješen stalnim međunarodnim sudom, koji je konačno i osnovan 2002. godine u Hagu. Nadležnost mu je međutim ograničena, i zlodjela počinjena prije osnivanja Suda nisu u njegovoj jurisdikciji.

Sama ideja prilično je stara i spominjana je na međunarodnim konferencijama uglavnom po okončanju velikih ratova. Međunarodni odbor Crvenog križa još je 1870. godine predlagao osnivanje stalnog suda, ali je taj prijedlog, iskazan na samom početku života ove organizacije, bio ignoriran. Već su spomenuti pokušaji po svršetku Prvog svjetskog rata te vojni tribunali na kraju narednog planetarnog sukoba, ali je ubrzo početak Hladnog rata barem privremeno uništio ideju o osnivanju stalnog suda.

Dolaskom Gorbachova na vlast u Sovjetskom Savezu i demokracijom u komunističkoj imperiji počela se ponovno spominjati mogućnost ustanovljenja stalnog suda. Sovjetski vođa želio je takav sud za borbu protiv terorizma. Premijer Trinidada i Tobaga - Arthur Robinson, bio je prvi državnik koji je zvanično predložio Ujedinjenim narodima osnivanje međunarodnog suda. Ubrzo su došli slučajevi masovnih ugrožavanja ljudskih prava i ratnih zločina, te istinskih genocida u Ruandi i nekadašnjoj Jugoslaviji, pa su Ujedinjeni narodi odlukom Vijeća sigurnosti osnovali tribunale samo za zločine počinjene na ove dvije teritorije.

Za mogućnost progresije u razvitku međunarodnog prava bitni su politički događaji. Prvo su tijekom 1980-ih brojne južnoameričke vojne hunte izgubile ili napustile vlast, što je za posljedice imalo uglavnom opće amnestije u tim državama na osnovi prethodnih dogovora s dolazećim političarima, ili neke sudske procese nižerangiranim sudionicima u prethodnoj vlasti. Tek su protokom vremena i uz vanjski pritisak, vlasti se u nekim južnoameričkim državama odlučile ipak i za sudske procese visokorangiranim članovima nekoćnjih hunti na vlasti.

U istočnoeuropskim zemljama, netom iza južnoameričkih događaja dolazi također do propasti nametnutih režima i demokratskih revolucija koje su uglavnom mirnim putem okončale višedesetljetnu vlast komunista u ovom dijelu svijeta. Države se nisu uniformno odnosile prema pripadnicima bivših elita. U nekim je zemljama izvršena lustracija, dok se u nekim drugim odustalo od te ideje. U istočnom dijelu ujedinjene Njemačke sudski su odgovarali najviši rukovodioci nekadašnje države, te su neki poslani na izdržavanje zatvorske kazne, poput Egona Krenza koji je bio, kratko doduše,

posljednji istočnonjemački komunistički vođa. On je 1997. godine osuđen na šest i pol godina zbog politike i zločina koje je počinila bivša vlast.

U tako promijenjenim okolnostima bilo je moguće obnoviti stare nade i ideje, te je 1998. godine usvojen Rimski statut o ustanovljenju Međunarodnog krivičnog suda za koji je glasovalo 120 država, 21 se suzdržala, a sedam je bilo protiv. Ovih sedam je interesantno pobrojati: Kina, Izrael, Irak, Libija, Katar, Jemen i Sjedinjene Američke Države. Jemen, Izrael i SAD su kasnije potpisali statut, ali su dvije potonje države i “povukle” svoje potpise naknadnim informiranjem UN-a da nemaju namjeru učestvovati u radu Međunarodnog krivičnog suda u Hagu.

Potrebno je naglasiti da je Clintonova administracija na samom kraju svog mandata potpisala statut, dok je Bushova postavka u Bijeloj kući izvijestila svjetsku organizaciju o namjerama da ne postanu dio sporazuma, te da stoga sam sporazum nema nikakvih pravnih obveza za Sjedinjene Američke Države. Statut daje jurisdikciju ovom sudu nad zločinima genocida, zločina protiv čovječnosti te ratnim zločinima. Sporost međunarodnog prava i njegovog razvitka dokazana je i ovim statutom, pošto je predviđena i jurisdikcija u slučajevima zločina izvršene agresije, s tim da se mora sačekati utvrđivanje definicije agresije, za što je predviđena konferencija članica Suda koja bi se trebala održati 2009. godine.

Svi preduvjeti za osnivanje suda ostvareni su 11. travnja 2002. godine, kada je šezdeseta država ratificirala Rimski sporazum, te je Međunarodni krivični sud zvanično započeo s radom prvog srpnja iste godine s nadležnošću za zločine počinjene nakon osnutka Suda. Za djelovanje ovog suda bitnu ulogu ima Vijeće sigurnosti Ujedinjenih naroda koje je praktično nadređeno tijelo Sudu, što bitno umanjuje sudsku neovisnost i daje argument u ruke diktatorima čija se zlodjela nađu u raspravama pred ovim sudom. Stalne članice Vijeća sigurnosti imaju mogućnost da proberu diktatore prema kojima su blagonaklone, pa jednostavno neće usvojiti rezoluciju kojom se od Suda zahtijeva pokretanje prilično kompliciranog postupka i tek na kraju tog postupka je zapravo pojavljivanje optuženika pred Sudom.

Sud također u potpunosti ovisi od država članica za hapšenje i privođenje optuženika pred Sud. Ovdje se pojavljuje mala kontradikcija u uobličenju postupka, jer uloga Suda se aktivira jedino u slučaju da države čiji su državljani, odnosno osnovano se sumnja da su počinili zločine ili je na njihovoj teritoriji počinjen zločin, propuste da započnu pravne postupke pred domaćim sudstvom. Na taj način čak i kada Sud odluči da pokrene postupak protiv nekog, recimo, diktatora, njegova država ga sigurno neće

izručiti, jer dotični vlastodržac posjeduje potpunu vlast u svojoj zemlji. Jedini način da Haški sud preuzme ulogu je da neka vanjska sila intervenira, što onda znači novo tumačenje opravdanosti međunarodne intervencije i u praksi će biti izuzetno rijedak slučaj.

Daje, primjerice, Vijeće sigurnosti donijelo odluku o vojnoj intervenciji u Iraku, onda bi po hapšenju Saddama Husseina bilo moguće organizirati proces pred Međunarodnim krivičnim sudom u Hagu umjesto bagdaskog procesa, kojem mnogi stručnjaci prigovaraju objektivnost i umiješnost, te je učesnicima procesa ugrožena osobna sigurnost. Konačno, sami čin izvršenja smrtnih presuda nad Saddamom Huseinom i nekim suradnicima svojom brutalnošću nimalo nije doprinio pravdi. Pošto su Sjedinjene Američke Države uz podršku najbližih saveznika izvršile oružani upad u Irak bez odluke Ujedinjenih naroda, ova diskusija ima samo akademski značaj, jer je princip koji se u međunarodnim krugovima popularno naziva *realpolitik* još jednom u praksi nadvladao sav progres u ustanovljenju međunarodnog humanitarnog prava.

Sud, dakle, nema prednost nad domaćim sudovima kao što primjerice imaju međunarodni sudovi za Ruandu i bivšu Jugoslaviju. Dodatna ograničenja radu ovog suda predstavljaju mogućnost da države provedu amnestiju kao što je, recimo, slučaj u Južnoj Africi, zbog potpuno različite kulturne i društvene tradicije i gdje je ulogu suda preuzelo povjerenstvo za utvrđivanje istine, te uobičajena praksa amnestiranja u državama Južne Amerike. Također je bitno napomenuti mogućnost da u slučaju blatantnog prekršaja domaćeg sudstva, Međunarodni krivični sud može se pozvati u nadležnost u konkretnom slučaju. To je i jedina mogućnost za preuzimanje slučaja protivno volji domaćeg suda države članice.

Međutim, niti tu nije kraj ograničenjima, jer su Sjedinjene Američke Države, Francuska i Kina uspjele dodatno osnažili sopstvene pozicije člankom 16, pod kojim se istraga ili optužba neće pokrenuti ili podići ukoliko nije proteklo 12 mjeseci od rezolucije Vijeća sigurnosti kojom se od Suda zahtijeva pokretanje postupka. Ovaj zahtjev može biti ponovljen nakon dvanaest mjeseci.^[278] Tužitelj tribunala u Hagu započinje proces uvjeravanjem tročlanog sudskog panela u osnovanost procesuiranja konkretnog slučaja. On također informira državu članicu i pruži joj priliku da sama putem lokalnog sudskog sistema procesuirao konkretno kršenje prava.

Ukoliko država članica ništa ne poduzme po prijemu ove notifikacije, tužitelj se ponovno obraća tročlanom panelu. Država ima mogućnost žalbe pred Žalbenim vijećem suda. Tek nakon ovih pravnih radnji moguće je

započeti s procesom pred sudom. Nije naodmet primijetiti da je Sjedinjenim Američkim Državama pružena još jedna prilika da se osiguraju od neželjenih radnji i procesa pred ovim sudom uobličanjem članka 16. kao što je opisano. Međutim i pored toga one nisu pristupile sporazumu, ali mogu ometati rad Suda prakticirajući svoju ulogu u Vijeću sigurnosti.

Veliki je problem u tako uređenim pravilima osigurati mjesto pred kojim će čak i osvjedočeni zločinci imati priliku da dokažu sopstvenu nevinost. Naime, kao što Geoffrey Robertson navodi, neophodno je da Međunarodni krivični sud ima prioritet zbog smisla međunarodne pravde tako da branjenici, koji poput Pinocheta nikada ne mogu biti osuđeni u Čileu ili poput Demjanjuka koji bi bio osuđen, ali nepravedno, u Izraelu, imaju mjesto da se suoče s optužbama pred objektivnim i neovisnim sudom.^[279]

Sagledavajući sveukupnost trenutnih pravnih rješenja u oblasti međunarodnog humanitarnog prava, što je zapravo uobičajeni naziv u praksi za instrumente sadržane u *jus in bello* moguće ustvrditi da postoje dva koncepta zasnovana na učenjima dva velika filozofa iz prošlosti. Kantovski koncept zagovara shvatanje da su individue subjekti koje bi država trebala jedino predstavljati bez sopstvenog subjektiviteta. Ovaj koncept priznaje realnost po kojoj su države i dalje ključni faktor u međunarodnim odnosima, ali također i individue dobivaju sve veći značaj u međunarodnim odnosima i pravu. Po ovom konceptu također postoje neke opće osnovne vrijednosti koje svi učesnici u međunarodnim odnosima, države i individue, moraju poštovati. To su mir, poštivanje ljudskih prava i pravo naroda na samoopredjeljenje.^[280]

Hugo Grotius, za razliku od Immanuela Kanta, zagovornik je bio ideje da su države ekskluzivne strane u međunarodnom pravu i međunarodnim odnosima koje jedino u slučajevima zajedničkih interesa mogu prepustiti dio nekih svojih prava. Moguće je naći prednosti i jednog i drugog koncepta, ali činjenica je da nakon osnivanja stalnog Međunarodnog krivičnog suda kantovski koncept prevladava u teoriji međunarodnog humanitarnog prava. U praksi, svakako, oba koncepta su općeprisutna i dalje. Povrh svega izrečenog o prapočecima suvremenih teorija međunarodnih odnosa i međunarodnog prava, možda je jedna činjenica najrječitija slika stanja u suvremenom svijetu i ljudskih prava uopće. Niti je Kant, niti Grotius često citiran ili spominjan u suvremenim akademskim, novinskim ili publicističkim radovima kao što je Niccolo Machiavelli.

Poglavlje X

Međunarodno humanitarno pravo

Razvitak međunarodnog humanitarnog prava jednim dijelom je za posljedicu imao osnivanje Međunarodnog krivičnog suda koji je, zapravo, tek u začetku svog rada. Tijekom prve četiri godine postojanja slučajevi iz samo četiri države su razmatrani: Demokratska Republika Kongo, Uganda, Centralnoafrička Republika te Sudan, s posebnom napomenom da tragična situacija u oblasti Darfura u Sudanu te susjednoj Centralnoafričkoj Republici tek treba da dobije odobrenje Vijeća sigurnosti za postupak pred ovim sudom. Ovaj primjer potvrđuje upravo sve kritičke osvrte na način kako je rad Međunarodnog krivičnog suda zamišljen.

Druga posljedica razvitka međunarodnog humanitarnog prava kakvo je danas, bila je eskalacija takozvanih humanitarnih intervencija. Desetljećima se pod humanitarnom intervencijom smatrala doprema pomoći stanovništvu ugroženom prirodnim ili ljudskim katastrofama, ili je takvom bila označena neka unilateralna akcija vodećih sila koja je bila usmjerena protiv suverenih država zarad sopstvenog interesa velikih. Međutim događaji koji su uslijedili nakon propasti komunističkog bloka promijenili su shvatanja kao i ponašanja vodećih sila glede vojne intervencije u slučajevima humanitarne nužde. Ovdje se primarno mora kazati da je promijenjen odnos Sjedinjenih Američkih Država, jer europske sile prečesto ovise o pomoći ili vodstvu Amerikanaca da bi bile razmatrane kao dovoljno utjecajan faktor na značajnije kreiranje ove politike.

Intervencije koje su dvije supersile provodile tijekom Hladnog rata imale su oblik klasičnih političkih intervencija tijekom kojih su obje sile vodile računa da ne povrijede interesnu sferu one druge. Suverenitet se narušavao, ali samo manjih zemalja i u okviru sopstvene interesne zone. Pravni presedani i izgovori pokušavani su biti utvrđeni u međunarodnom običajnom pravu koje je, zapravo, zbroj odluka i ponašanja članica međunarodne zajednice tijekom prošlosti. Dvije haške konvencije i njihove odluke potpisale su brojne države, ali su tijekom vremena odluke ovih konferencija postale dio

običajnog međunarodnog prava, tako da čak i države koje nisu potpisale, odnosno pridružile se i ratificirale haške odluke od prije stotinjak godina smatraju se odgovornim i obveznim po međunarodnom običajnom pravu.

Neki autori smatraju začetkom ovog prava odluke Vijeća Lige naroda iz 1934. godine, kada je Jugoslavija podnijela prigovor protiv Mađarske slijedeći atentat na jugoslavenskog kralja Aleksandra u Marseillesu. Prigovor je bio zasnovan na ugroženosti međunarodnog mira, što je bila posljedica dozvole mađarske države za organiziranje terorističkih kampova na mađarskoj teritoriji, gdje su se ustaške grupe obučavale. Ironija je da je slična vrsta prigovora Austro-Ugarske zbog uloge Srbije u atentatu na Franza Ferdinanda bila upućena pred početak Prvog svjetskog rata. Problem se postavio pred političare i međunarodne pravne stručnjake zbog nedostatka pravnih sporazuma te presedana iz prošlosti na kojima bi se nova odluka mogla zasnovati.

Ključna razlika može se naći u postojanju svjetske organizacije pred kojom se mogao povesti međudržavni spor nakon atentata na jugoslavenskog kralja, za razliku od međunarodnog okruženja iz 1914. godine. Interes velikih sila također je bio različit što se svakako ne smije zanemariti, ali je otežavajuća okolnost bio narasli nacionalizam u srednjoj Europi, gdje se broj država povećao u odnosu na stanje prije prethodnog velikog rata. Jugoslavenski prigovor se zasnovao na članku 11. Povelje Lige naroda, dok je rezolucija s rješenjem koje je jednoglasno prihvaćeno zasnovana na osnovi članka 10. u kojoj se kaže “da je obveza svake države da ne ohrabri niti tolerira na sopstvenoj teritoriji bilo kakvu terorističku aktivnost s političkom svrhom; da svaka država mora učiniti sve u svojoj moći da spriječi ili suzbije činjenja ove prirode i mora za ovu svrhu pružiti pomoć vladama koje to zatraže”.^[281]

Mađarskoj je naloženo da neodložno poduzme kažnjive mjere prema onima čija je krivnja mogla biti ustanovljena, te da o tome izvijesti Vijeće Lige naroda. Međutim, najznačajnija po kasnije međunarodno pravo je odluka koja je sadržala u sebi univerzalnost pošto je osnovan odbor stručnjaka koji treba ispitati činjenice, te na kraju pripremiti nacrt međunarodnog sporazuma kojim bi se u budućnosti spriječile međunarodne zavjere ili zločini s političkom ili terorističkom pozadinom. Ovom odboru je referiran i francuski prijedlog o osnivanju stalnog međunarodnog krivičnog suda koji, kao što je već viđeno, neće biti osnovan do dvadeset prvog stoljeća, ali je dokaz ideje o neophodnosti takvog pravnog tijela.

Sud koji već desetljećima postoji je, s izvjesnom promjenom u nazivu i donekle u nadležnosti, Međunarodni sud pravde, također sa sjedištem u

Hagu. Ovdje su se također pojavljivali slični problemi, kako u nadležnosti, tako i u sporosti, te ograničenjima postavljenim za rad ovog suda. Tako tri stalne članice Vijeća sigurnosti, Sjedinjene Američke Države, Rusija i Kina ne prihvataju pravomoćnost ovog suda. Akcije koje poduzimaju ove velike sile van granica svojih država su razlog za nepriznavanje sudske nadležnosti haškoj instituciji.

Sjedinjene Američke Države imaju poseban razlog za ovakav stav iz relativno bliske prošlosti, kada je Nikaragva podnijela prigovor protiv ove velesile 1984. godine zbog pomoći koju je SAD pružio protuvladinoj gerili poznatoj kao '*Contras*', kako su označeni sljedbenici nekadašnjeg diktatora Somoze. Amerikanci su minirali morske prilaze lukama Nikaragve te obučavali i logistički pomagali pripadnike '*Contrasa*'. Presuda je donesena u korist Nikaragve, ali su Sjedinjene Američke Države odbile povinovati se odluci, iako je sud naveo da je SAD primijenio protuzakonitu silu. Kontraargument je pokušao pozivom na kolektivnu obranu, u što je susjedni Salvador bio uključen. Sud nije uvažio ovu predstavku, jer nije bilo nijednog dokaza da je u ovom slučaju spomenuti Salvador zapravo zatražio pomoć SAD-a.

Ovdje je naravno jasno da nije problem u plaćanju sudski naložene kazne i odštete, već je u pitanju politički princip zbog kojeg bi Sjedinjene Američke Države mogle osjetiti posljedice u svojoj vanjskoj politici. Zbog toga su odbile povinovati se odluci Suda koju se pokušalo osnažiti rezolucijom UN-a protiv koje je glasovao SAD, te bliski saveznici, Salvador i Izrael koji je tako djelimice otplatio redovne američke glasove podrške ili zaštite Izraelu u Ujedinjenim narodima.

Ovaj slučaj pokazao je sve nedostatke odnosa Međunarodnog suda pravde i Vijeća sigurnosti koji izađu na vidjelo kada je jedna od pet stalnih članica Vijeća uključena u spor. Ne postoji pravni instrument koji bi mogao natjerati na posluš i izvršenje presude jednu od pet velikih država u Ujedinjenim narodima. Ove zemlje također imaju uvijek sopstvene suce među 15 članova sudskog vijeća Međunarodnog suda pravde. Izuzetak je samo bila Kina tijekom jednog kraćeg perioda zbog sopstvenog izbora da ne delegira kandidate.

Druga vrsta problema je da Vijeće sigurnosti donosi političke odluke koje uključuju i uvođenje sankcija prema određenim državama, pa se pojavljuje dvojaka uloga jednog te istog pravnog tijela što privlači prigovore pravne naravi, kao što je Iran, primjerice, uložio prigovor 1980. godine tijekom spora koji su pred Međunarodni sud pravde predstavile Sjedinjene Američke Države.

Slučaj je pokrenut zbog iranskog upada u prostorije Američke ambasade u Teheranu te konzulate u druga dva iranska mjesta. Iranci su zadržali diplomatsko-konzularne službenike pored okupacije prostora, što je navelo Sud da donese odluke u korist podnositelja slučaja – Sjedinjenih Američkih Država. Bilo je neophodno utvrditi da li je država organizirala grupu koja je izvršila upad, militantne studente, što Sud nije mogao ustvrditi, ali je pozivajući se na međunarodne sporazume, uključujući bečke konvencije o diplomatskim i konzularnim odnosima iz 1961. i 1963. godine, utvrđeno da je država propustila da zaštiti eksteritorijalnost Američke ambasade tijekom napada u studenom 1979. godine kao i propusta da ukloni ovu grupu iz prostora Ambasade nakon toga.

Međunarodno javno pravo razvija se i stalno mijenja shodno slučajevima koji se pojavljuju i smjernica međunarodne politike. Bilo bi možda lijepo zamisliti da je pravo neovisno od politike, ali očito je da to nije slučaj već i zbog same postavke međunarodnih sudova koji su velikim dijelom ovisni u svom radu ili barem u izvršenju odluka od izvršnih tijela međunarodnih organizacija. Primarna je ovisnost o Vijeću sigurnosti gdje, opet, vodeću i povlaštenu ulogu imaju stalne članice. Povrh toga, američka vanjska politika tijekom posljednjih petnaestak godina često ignorira ovo tijelo i samim time veliki dio pozitivnog dijela razvitka međunarodnog prava stavlja na kušnju i vraća u prethodno stanje koje je dozvoljavalo ignoriranje odluka međunarodne zajednice i institucija koje su osnovane zajedničkim odlukama država članica svjetske organizacije.

Znanje o izvjesnoj terorističkoj aktivnosti ili odobravanje iste je *conditio sine qua non*, znači uvjet bez kojeg se ne može, koji je neophodan da bi se država smatrala odgovornom za ovu aktivnost. Država je kriva ukoliko pomaže ili potiče takve činove kada oni vode ka zločinu protiv čovječnosti. Ove su premise prisutne u suvremenom međunarodnom pravu, ali je svaki slučaj diskutabilan. U reperkusije situacije kada se smatra da je država prestupila međunarodne pravne norme i običaje, moguće je uvesti međunarodnu intervenciju. Tu su pogledi potpuno podijeljeni i moguće je reći da se ovo polje tek razvija i izuzetno mijenja tijekom postkomunističkog perioda, kada je nestala podjela svijeta na dvije interesne zone i od kada postoji samo jedna supersila, Sjedinjene Američke Države, koje vode u potpunosti unilateralne akcije u dijelovima svijeta koji su im od primarnog interesa.

Napad i okupacija Iraka 2003. godine, primjer su koji oslikava stanje međunarodnih odnosa u svijetu pod potpunom američkom dominacijom i

s vladom koja potpuno ignorira realnosti drugih naroda i kultura, te znatan broj ljudskih prava u potpunosti uskraćuje bilo kojoj osobi koja im se može učiniti sumnjivom ili predstavljati opasnost za interese uskog kruga koji predstavlja vrhuška u Washingtonu. Prije detaljnijeg osvrta na odnose u svijetu i masovna kršenja ljudskih prava od strane vodeće svjetske sile, nije naodmet podsjetiti se stanja prije napada od 11. rujna 2001. godine, koji se obično uzimaju kao prekretnica i opravdanje za promjene u zakonodavstvu nekih zemalja, kao i u praksi vodećih država Zapada.

Amerikanci su bili vodeća sila u promociji ljudskih prava u svijetu, ali su istovremeno sprečavali neka od prava da budu primijenjena kod kuće. Ova čudna pozicija održavala se od samog osnutka Ujedinjenih naroda, a posebice je istaknuta nakon događaja s početka trećeg milenija. Michael Ignatieff navodi tri elementa američke iznimnosti ili posebnost u odnosu prema ljudskim pravima. Prvi je da američka administracija potpiše, odnosno pristupi međunarodnom sporazumu iz kojeg kasnije istupi ili propusti ratificirati isti. Drugi element je primjena dvostrukih pravila: jedna za sebe, a druga za ostali svijet. Konačno, treći element je odbijanje primjene pravila međunarodnih sporazuma iz domena ljudskih prava na sopstvenoj teritoriji.^[282]

Zaista, ukoliko se pažljivije analizira američka politika od Drugog svjetskog rata do danas, ova tri elementa dominiraju pravnim i političkim odlukama vodeće svjetske sile. Cijeli proces posebnosti SAD-a donekle je povezan s principima unilateralnog vođenja svjetske politike koja je posebice došla do izražaja pod administracijom mlađeg Busha. Neki drugi sporazumi koji su naišli na problematičan prijem u SAD-u ipak potiču iz ranijih vremena, poput Međunarodnog sporazuma o pravima djeteta iz 1989. godine kojem originalno nisu pristupile Sjedinjene Američke Države, Somalija, Oman i Ujedinjeni Arapski Emirati.^[283] Na koncu 2006. godine, samo dvije države potpisnice nisu ratificirale ovaj sporazum: SAD i Somalija.^[284] Situacija u Somaliji jednostavno ne omogućuje ratificiranje, pošto vlada efektivno ne postoji, ali Sjedinjene Američke Države očito ignoriraju Konvenciju i nastavljaju svoju politiku u stilu koji je opisan.

Dodatni protokol ovoj konvenciji koji strožije zabranjuje iskorištavanje djece u vojne svrhe Sjedinjene Američke Države nisu potpisale, dok je Velika Britanija iskazala ograde i sopstvenu interpetaciju, kojom će učiniti sve da ne mobilizira mlade od osamnaest u izravne vojne akcije, ali također i da ne smatra da postoji zabrana ukoliko vojni uvjeti zahtijevaju takvo raspoređivanje.^[285] Shodno sporazumu iz 1989. godine, djeca mlađa od petnaest godina ne procesuiraju se za počinjene zločine, dok se počinio-

krivičnih djela koji su bili mlađi od osamnaest godina starosti u trenutku činjenja, ne mogu osuditi na smrtnu kaznu ili doživotni zatvor.^[286]

Ovdje već ulazimo u domene ne samo nečovječnosti već i neophodnosti ponašanja u određenim okolnostima. Naime i SAD i Velika Britanija imaju profesionalnu vojsku, ali im kronično nedostaje ljudstvo za sve češće vojne poduhvate širom svijeta zbog naglašene intervencionističke politike. Jednostavno, nemoguće je pronaći dovoljan broj zrelih ljudi koji bi pristali zbog ovakvih ciljeva biti uključeni u vojne postrojbe. Drugi je problem, naravno, što isti ti ljudi svojim glasom ostavljaju takve administracije na vlasti, ali i to je jedan od osnovnih principa demokracije.

Politika Sjedinjenih Američkih Država čini se konzistentnom jer nije samo u pitanju sporazum o pravima djeteta. Cijeli je niz međunarodnih dokumenata koje SAD ili nije uopće potpisao ili nije ratificirao i ne pokazuje nikakvu namjeru da to u skoro vrijeme učini. Međunarodni sporazum o zabrani protivljudskih mina je još jedan sporazum koji je većina svijeta prihvatila usprkos protivljenja SAD-a, te su čak nevladine organizacije koje su vodile cjelokupnu kampanju za ovu zabranu nagrađene Nobelovom nagradom za mir.

Europska konvencija o ljudskim pravima još je jedan dokument koji se bitno razlikuje od američkih zakona. Pravo na život koje je jedno od osnovnih ljudskih prava, ovom se konvencijom garantira, dok je, nakon Kine, primjena smrtne kazne najrasprostranjenija u SAD. Odbijanje Amerikanaca da pristupe Sporazumu iz Kiota o zaštiti okoline još je jedan primjer koji nije izravno iz oblasti ljudskih prava, ali u potpunosti ukazuje na način politike vođene iz Washingtona, te navodi na moguće zaključke koje je Ignatieff ponudio u svom djelu: "Kritična cijena koju Amerika plaća za iznimnost je da ovaj stav daje zemlji uvjerljive razloge da ne sluša i ne uči. Narodi koji nalaze razloge da ne slušaju i ne uče završavaju na gubitničkoj strani."^[287]

Imajući u vidu ovakvo stanje odnosa u svijetu te unutar Sjedinjenih Američkih Država, moguće je detaljnije razmotriti intervencionističku politiku koja se razvila tijekom postkomunističkog vremena 1990-ih i na početku novog milenijuma. Prvi izazov novoj uspostavi odnosa u svijetu predstavili su ratovi na području nekadašnje nesvrstane zemlje – Jugoslavije. Pošto je rat u Sloveniji trajao izuzetno kratko, a rat u Hrvatskoj prije uspostave neke vrste zatečenog stanja koncem 1991. godine također nije bio dugački sukob, iako je zapravo nastavljen uz povremene sukobe niskog intenziteta do 1995. godine, rat u Bosni i Hercegovini svojim intenzitetom, učestalošću zločina i patnjom civilnog stanovništva, privukao je pozornost svjetske javnosti.

Rat u Bosni i Hercegovini nije bio prvi koji je bilo moguće pratiti na svim svjetskim televizijama, ali je bio prvi u kojem vodeće sile nisu imale svoju stranu poput onog u Perzijskom zaljevu, kada su saveznici intervenirali protiv Iraka. Ovaj put novinari su uživali u komociji neovisnosti, mada je i ona bila upitna u nekim slučajevima. Putem izvještaja koji su prikazivali strahote u kojima su se našli nevini ljudi, prvenstveno je zapadna javnost saznala što se događa i utjecala na sopstvene političare sa željom da se nešto uradi.

Diplomacija je, po običaju, vrlo spora i nevoljna da zaista intervenira u zbivanja unutar suverene zemlje. Također presedani koji su bili poznati do početka devedesetih godina dvadesetog stoljeća, gotovo uvijek su se odnosili na intervencije kada je jedna od sila imala izravne interese ili je vodila računa o razvoju događaja u sopstvenoj zoni utjecaja. Bosna i Hercegovina nije se uklapala ni u jedan od ovih slučajeva. S radikalnom promjenom u svjetskoj geopolitici još je ova doktrina trebala da dobije novi iskaz.

Promjena administracije u Bijeloj kući vrlo je bitna bila za razvitak nove intervencionističke doktrine. Republikanci su tradicionalno izolacionisti i unilateralne vojne akcije koje su izvedene pod mlađim Bushom, iskaz su velikih promjena izazvanih napadima od 11. rujna 2001. godine. Međutim, i reakcija na ove napade u svojoj osnovi naslonila se na Clintonove godine, kada su prve intervencije na humanitarnoj osnovici donijele nove presedane u međunarodne odnose.

Rat u Bosni i Hercegovini je odnio oko sto tisuća života, pretežito civila. ^[288] Gledatelji svjetskih televizija su se mogli uvjeriti u masovna protjerivanja stanovništva, organiziranje koncentracionih logora te, na koncu, vidjeli su snimke egzekucija zarobljenika. U restrukturiranom svijetu, u početku je Europska unija nastojala da pregovorima riješi probleme. Vojnu silu nisu imali u dovoljnoj mjeri da se upuste u avanturu bez aktivne vojne podrške Sjedinjenih Američkih Država. Kada je nakon nekoliko godina postalo jasno da je nemoguće očekivati išta od Europske unije, SAD se odlučio za vojnu akciju. Ovome je donekle od pomoći morala biti i promjena na vlasti u Parizu kada je Mitteranda naslijedio nacionalno ponositiji Chirac, koji jednostavno nije više dozvoljavao ponižavanje francuskih vojnika u postrojbama UN-a. Konačno, nakon počinjenog genocida u oblasti Srebrenice u istočnoj Bosni, Zapad je bio spreman za intervenciju.

Odluka Vijeća sigurnosti o zaštiti sigurnosnih zona donesena je još ranije, ali u praksi nije zapravo bila aktivno implementirana. Konačno, u ljeto 1995. godine, vodeće svjetske sile nisu više mogle tolerirati situaciju u Bosni i Hercegovini. Možda je bitno naglasiti da se gotovo istovremeno

dogodio genocid u Ruandi koji jeste šokirao javno mnjenje na zapadu, ali su zahtjevi za intervencijom bili znatno rjeđi i tiši nego kada se govorilo o Bosni i Hercegovini. Brzina kojom je provođen genocid u Ruandi nadmašila je čak i holokaust.^[289] Doza rasizma vjerojatno je prisutna u razlučivanju događaja u Europi i onih u Africi.

Čelnik UN-ove misije u Ruandi, kanadski general Romeo Dallaire, zatražio je dozvolu da reagira protiv onih koji pripremaju masakr, ali je njegov zahtjev odbijen u sjedištu Ujedinjenih naroda.^[290] To je realnost s kojom treba računati baš kao i sa stvarnošću da neke teritorije, poput Čečenije, jednostavno su dio druge interesne zone, one ruske, u koju se ne smije dirati. Čak ni diplomatska akcija nije preporučljiva u sličnim slučajevima.

Prilikom donošenja odluke o humanitarnoj intervenciji, vodeće sile nalaze sopstveni interes, što u slučaju Ruande nije nađeno, iako je ogromna humanitarna potreba bila očita. U slučaju Bosne i Hercegovine interes velikih sila indirektno je pronađen u situaciji među domaćom publikom, glasačima, koji nisu željeli samo promatrati šta se događa gotovo pred njihovim sopstvenim očima. Činjenica je da je ovaj rat vođen u Europi i da su i žrtve i zločinci bili bijeli ljudi ne smiju se zanemariti, jer vidljivo je iz primjera kada se nije interveniralo, poput Sudana na početku dvadeset prvog stoljeća, da je i rasno pitanje od velikog značaja, iako će malo tko iskreno o toj temi govoriti.

Tako je bivši čelnik misije Ujedinjenih naroda u Ruandi tijekom genocida, iskazao ozbiljnu kritiku vlasti na Zapadu zbog nedostatka intervencije u području Darfura u Sudanu: "Iako je u ranim fazama situacija u Darfuru privukla više novinskog praćenja nego genocid u Ruandi, na određenom nivou zapadne vlade pristupaju ovom problemu s istim nedostatkom urgentnosti. Na koncu reakcija je ista: 'Šta je naš interes u svemu tome? Da li je to u našem nacionalnom interesu?'"^[291] U stvarnosti je nekih dva i pol milijuna ljudi prognano iz svojih domova, dok je tristo tisuća ubijeno od strane vlasti u Kartumu.^[292]

Kada se već spominje rasno pitanje u momentima donošenja odluka, ne treba zaboraviti da slične poglede imaju zvaničnici Ujedinjenih naroda iz ma kojeg dijela svijeta oni dolazili. Boutros Boutros Ghali bio je afrički predstavnik na čelu organizacije, ali je upravo pod njegovim vodstvom ignoriran slučaj Ruande. Boo-Boo, kako je bio Ghalijev nadimak u sjedištu organizacije zbog maltretiranja uposlenika i aluzije na dva istovjetna imena, poslao je svog posebnog izvijestitelja u Ruandu i učinio sve što usporena administracija UN-a uvijek čini u kriznim situacijama kako bi se kasnije

mogla opravdati, ali ništa konkretno nije naredio da se pokuša učiniti, čak ni kada su njegovi podređeni ukazivali na neophodnost takvog činjenja.

Iqbal Riza, koji će postati predstojnik ureda Kofija Annana također nije europski ili sjevernoamerički bijelac, ali su mu pogledi tipično hladni i birokratski karakteristični za visoke zvaničnike UN-a: “Nismo mogli riskirati još jednu Somaliju... Nismo željeli da mirovna misija u Ruandi propadne.”^[293] Sjedinjene Američke Države zbog sopstvenih grešaka u Somaliji početkom devedesetih izbjegavaju afričke intervencije kada nemaju sopstvenih interesa. Rizik je prevelik zarad vrlo malog ili nikakvog interesa. Ovakva škola mišljenja zastupana je od realista.

David Rieff analizira akcije pod okriljem Ujedinjenih naroda i uspoređuje: “U Somaliji, u Ruandi i u Kongu, zapadne su sile odlučile se za humanitarnu pomoć u slučaju nesreće, što je garantiralo da će se politička kriza u ovim zemljama nastaviti i predstavljala je užasnu zloupotrebu ovakve pomoći. U Bosni [i Hercegovini] naglasak je bio na sprečavanju širenja krize. U Alžiru i Kurdistanu, [kriza] se ili ignorirala ili eksploatirala.”^[294]

Ciljevi humanitarne intervencije variraju. U nekim slučajevima one se vrše zbog sprečavanja ili okončanja humanitarne krize ili katastrofe, kao u slučajevima Istočnog Timora ili Kosova. U oba slučaja snažnija strana u sukobu, kako bi se diplomatskim rječnikom neutralno opisalo indonezijsku okupaciju bivše portugalske kolonije ili srbijansku vlast i njeno ugnjetavanje lokalnog albanskog stanovništva uz policijsko držanje albanskog stanovništva pod stalnim pritiskom, ona je protiv koje međunarodna zajednica intervenira, te je stoga konačni cilj intervencije promjena stanja i otklanjanje uzroka krize. U slučaju Kosova taj proces se sporije odvijao jer ni situacija nije bila toliko čista kao u Istočnom Timoru.

Srbijanski suverenitet nesumnjivo je povrijeđen tijekom intervencije zbog zbivanja na Kosovu 1999. godine. Međutim, osnove za intervenciju su bile u sprečavanje humanitarne katastrofe. Cijeli je niz argumenata sročen za i protiv ove intervencije jer neposredna posljedica intervencije bila je još gore postupanje srbijanskih snaga sigurnosti te protjerivanje još većeg dijela albanske populacije koja je masovno izbjegla, privremeno samo, u susjedne države - Albaniju i Makedoniju. S druge strane, kada je nakon tri mjeseca završena intervencija, Albanci su se vratili kućama, a srbijanske snage sigurnosti povukle se s Kosova. Ovdje doduše problem predstavlja konzistentno kršenje prava preostalih nealbanaca na Kosovu od albanske većine i nefunkcioniranje lokalnih vlasti.

Prisutan je i pravni problem s intervencijom na Kosovu. Ne postoji odluka Ujedinjenih naroda koja bi autorizirala upotrebu sile protiv Srbije zbog Kosova. Jednostrano je tumačenje članica NATO-a da im situacija na Kosovu daje za pravo da vojno interveniraju protiv Srbije. To je zapravo dio vječne diskusije da li je suverenitet države primaran u odnosu na očuvanje mira i sigurnosti. Vojnom intervencijom na Kosovu, pobornici intervencije tvrde, spriječena je humanitarna katastrofa, dok protivnici tvrde da je upravo kreirana vojnom akcijom NATO snaga.

Kada se intervencijom krši suverenitet „propale države“ onda postoji pravo intervencije da bi se spriječila patnja ljudi za čije okončanje patnje nema drugih izgleda. Tako je američkoj javnosti predstavljena intervencija pod okriljem UN-a u Somaliji^[295] koja se ubrzo okrenula katastrofalno protiv Amerikanaca i time još više odgodila mogućnost da se Washington odluči na novu avanturu na koju je uporno bio pozivan iz Bosne i Hercegovine. Ovo je često zastupano mišljenje od kraja Hladnog rata, ali samo selektivno provođeno u praksi jer su mnoge humanitarne katastrofe, posebice van Europe, gotovo u potpunosti ignorirane.

Presedan je učinjen u Bosni i Hercegovini. Prvo je 1994. godine avijacija NATO-a oborila četiri srpska aviona koja su kršila zabranu leta iznad ove države propisanu rezolucijom Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda. Selektivni udari na snage bosanskih Srba samo su privremeno spriječili dalje bombardiranje civilnih ciljeva u opkoljenom Sarajevu i drugim formalno zaštićenim zonama, kako ih je UN proglasio. Reakcija bosanskih Srba je bila uzimanje talaca, što je jedan od ratnih zločina zbog kojih po zapovjednoj odgovornosti odgovaraju vodeći zapovjednici bosanskih Srba pred tribunalom u Hagu.

Međutim ove djelimične intervencije zapravo nisu ništa promijenile osim stvaranja kratkoročnog predaha za izmučene civile. Pod intervencijom se pokušavalo opisati akciju dopremanja humanitarne pomoći građanima Sarajeva koji su preživljavali pod stalnim napadima bosanskih Srba i pod potpunom opsadom više od tri godine. Izuzetak je bila sarajevska zračna luka koju su osiguravali pripadnici UN-a i putem koje je dostavljana pomoć na osnovi rezolucija Vijeća sigurnosti još iz 1992. godine.

Svi ovi pokušaji zapravo su bili zavaravanje domaćih javnosti na Zapadu koje su vršile pritisak na političare da se ta patnja civila konačno zaustavi. Konačna odluka došla je s počinjenim genocidom u Srebrenici, kada je ubijeno oko osam tisuća ljudi. Tako je NATO izvršio bombardiranje, pretežito iz zraka, položaja bosanskih Srba oko Sarajeva te na još nekoliko

lokacija, kako bi se konačno zaustavio rat u Bosni i Hercegovini. Ova intervencija s konca ljeta 1995. godine obilježila je narasle nade vodećih teoretičara međunarodnog humanitarnog prava da je započela nova era u odnosima država i da si političari više neće moći dozvoljeti luksuz od započinjanja ratova u kojima su prvenstvene žrtve civilno stanovništvo.

Političari su također, ukoliko nisu samo izvodili retoričke vježbe, imali slične poglede. Tony Blair naveo je da “ako možemo ustanoviti i proširiti vrijednosti slobode, vladavine prava, ljudskih prava i otvorenog društva, onda je to u našem interesu također”, pri tome misleći na humanitarnu intervenciju.^[296] Ovakvi pogledi su zaista potvrđeni relativno brzo kada je u proljeće 1999. godine NATO započeo vojnu akciju protiv Srbije zbog Kosova. Kako nije postojala odluka Vijeća sigurnosti gdje su dvije sile, Kina i Rusija, bile u prijateljskim odnosima sa Srbijom, opravdanost upotrebe sile bila je upitna u ovom slučaju. Kina je svakako imala na umu da bi odluka Vijeća sigurnosti u prilog intervenciji mogla predstavljati pravni presedan za slučaj Tibeta, dok je Rusija isto mogla uvidjeti za slučaj Čečenije. Jedan od vodećih stručnjaka međunarodnog prava Geoffrey Robertson, koji je ujedno i veliki zagovaratelj legalnosti akcije povodom Kosova, navodi riječi britanskog ministra obrane koji je ustvrdio da je pravno opravdanje zasnovano na prihvaćenom principu da se sila može upotrijebiti u izuzetnim slučajevima da se izbjegne humanitarna nesreća.^[297]

Ukoliko se zanemari ljudska opravdanost pomoći velikom broju ljudi u nevolji, potrebno je zapitati se koja institucija ima prerogative da odluči koja grupa ljudi je u nevolji dovoljno velikoj da joj se treba pomoći na način da će se vojno izvesti akcija protiv sile ugnjetavatelja, te tom prilikom i izvjestan broj nevinih ljudi na toj strani stradati. Ako se moć takvog odlučivanja spusti s nivoa Ujedinjenih naroda na regionalnu organizaciju za sigurnost kakva je NATO savez, onda je samo pitanje koliko takvih organizacija može postojati.

U Europi je trenutno relativno čista situacija pošto, uz manje izuzetke, gotovo sve države su ili već članice ove vojne organizacije ili žarko se žele pridružiti, ali u drugim dijelovima svijeta moguća su neka drugačija udruživanja i, ako NATO ima pravo vojno intervenirati protiv neke suverene zemlje na osnovi svoje sopstvene odluke, onda i to potencijalno udruženje u drugom dijelu svijeta može se na isti način ponijeti. Ruska politika prema južnokavkaskim područjima je jedan takav potencijalno opasan primjer.

Zamislimo li sada da je NATO pravedna organizacija koja je samo zarad praktičnosti i ubrzanja postupka odlučila se na intervenciju protiv Srbije, moramo isto tako pretpostaviti da neka druga organizacija neće biti

dobročiniteljska u svojem djelovanju. Dakle, za razmatranje ovog presedana neophodno je pokušati hipotetički sagledati situaciju u koju nisu uključene stvarne države. Čini se neophodnim da samo jedna organizacija ima pravo na donošenje takve odluke, a to bi mogla biti samo Organizacija ujedinjenih naroda. Problem naravno dolazi s *realpolitik* pošto je očito da pet stalnih članica Vijeća sigurnosti nema uvijek istovjetne ciljeve.

Prethodne su intervencije također pokazale da ostale velike sile ne mogu istinski intervenirati protiv imalo organiziranih postrojbi ukoliko nemaju podršku ili vodstvo Amerikanaca. Tijekom intervencije protiv Srbije, česti su bili slučajevi da bi britanski i francuski avioni se vratili s bombama u baze jer im oblačno vrijeme nije pogodovalo za akciju. Kolateralna šteta kojom su civili stradali postajala je sve veća s protokom vremena, jer u pripremi akcije nije razmatran dovoljan broj vojnih ciljeva.

Zapravo, po priznanju Madeleine Albright, tadašnje državne tajnice SAD-a, očekivalo se da Milošević popusti znatno ranije, već nakon prvih tjedana bombardiranja. Njena odlučnost često je znala spriječiti hladno razmatranje činjenica, ali upravo njene izjave razobličavaju srž američke vanjske politike. Tako je svojedobno izjavila “sa saveznicima ako je moguće, sami ukoliko je neophodno”.^[298] Stoga su morali izvršiti dodatni pritisak s još većim napadima na Srbiju i na dodatne ciljeve. Ovdje se ulazi u živu oblast međunarodnog prava, jer ako ciljevi moraju imati vojnu svrhu da bi bili legitimni prilikom ovakve intervencije, ili uopće rata, očito je da neki objekti imaju dvojnu namjenu.

U Ruandi je zgrada Radija mogla postati legitiman vojni cilj pošto su novinari otvoreno pozivali na genocid iz te zgrade putem programa koje je Radio emitirao. Tako postoji i slučaj osuđenog novinara zbog genocida, odnosno poticanja na genocid. U drugom *ad hoc* sudu, onom za nekadašnju Jugoslaviju, nijedan novinar nije optužen, mada je bilo moguće pripremiti slučaj za znatan broj novinara zbog poticanja na ratne zločine, zločine protiv čovječnosti i genocid.

U Beogradu je kao cilj odabrana zgrada srbijanske televizije koja je pogođena i u kojoj su neki radnici, ne i novinari, poginuli tom prigodom. NATO je pojasnio da su frekvencije srbijanske televizije korištene i u vojne svrhe, što je trebalo opravdati ovu akciju. Međutim, ukoliko su korištene u vojne svrhe, upotreba frekvencija mogla je biti spriječena gađanjem releja u kojima nije bilo ljudi, te bi se tako izbjegle žrtve i ujedno spriječila dalja dvojaka upotreba televizijskih frekvencija. Izglednije je da se htjelo dodatno primorati srbijanskog vođu na kapitulaciju. Pri tome su stradali nevini ljudi.

Ovo je još jedan od problema koji dolaze s međunarodnom humanitarnom intervencijom. Kolike kolateralne žrtve se mogu tolerirati, koliki gubici na sopstvenoj strani su prihvatljivi, koji ciljevi su legitimni te, konačno, kolika cijena je prihvatljiva za poreske obveznike na Zapadu koji sve to i financiraju. O svemu tome vodeći političari, koji zapravo donose odluke, moraju voditi računa i ne treba nikada smetnuti s uma ovu pozadinu potencijalnih odluka za ili protiv intervencije.

U slučaju Kosova, kao što je već kazano, uopće se nije pokušalo dobiti odluku Vijeća sigurnosti, pošto su i Kina i Rusija jasno dale do znanja da će upotrijebiti svoje pravo veta. Stoga je akcija NATO snaga uvela presedan u međunarodno pravo koje je svakako zasnovano dobrim dijelom na ranijim presedanima: “Akcije država koje su bez presedana u ‘državnoj praksi’, na taj način pomažu kreiranje novih pravila običajnog međunarodnog prava koje će opravdati slične akcije država u budućnosti”.^[299]

Pravnici igraju sve značajniju ulogu u međunarodnim sukobima a posebice u međunarodnim intervencijama. To je znak jačanja međunarodnog humanitarnog prava kao i pojedinačne odgovornosti koje su svjesni vojni zapovjednici kao i političke vođe zbog presedana koji su se odigrali tijekom 1990-ih godina i početkom dvadeset prvog stoljeća. Unutar tih pravnih argumenata, za ili protiv intervencije, provlače se tumačenja dokumenata Ujedinjenih naroda. Povelja ove organizacije brani upotrebu sile.^[300] Izuzetke ovoj zabrani moguće je naći jedino u dva slučaja. Prvi je slučaj da je Vijeće sigurnosti autoriziralo vojnu akciju zbog osiguranja međunarodnog mira i sigurnosti.^[301] Drugi slučaj dozvoljava akciju članici ili grupi članica ukoliko se mogu pozvati na postupanje u samoobrani shodno članku 51. Povelje Ujedinjenih naroda.

Izgleda očito da pravno uporište nije postojalo za vojnu intervenciju povodom Kosova. Učinjen je presedan akcijom NATO trupa bez odluke UN-a. Osnova za donošenje odluke sagledana je u humanitarnoj krizi, ali već je naveden problem s procesom donošenja odluke kao i institucijom koja je ovakvu odluku donijela. U konkretnom slučaju Kosova, koncem ožujka 1999. godine, NATO je izvijestio da je sto tisuća Albanaca bilo primorano napustiti sopstvene domove zbog akcija srbijanskih sigurnosnih postrojbi.^[302] Jedan dakle uzvišeni ljudski osjećaj rukovodio je vodeće političare država NATO-a da, čak i kada im to nije bilo u nacionalnom interesu, povedu vojnu akciju zaštite civila koji su ugnjeteni od diktatorskog režima.

Ovakav idealistički pogled moguće je zauzeti, ali neke druge činjenice mogu ga pobiti. Vojnoj akciji prethodili su pregovori srbijanskih i

albanskih vođa s Kosova u Rambouilletu, u Francuskoj. Naknadno su brojni dokumentarni filmovi s izjavama učesnika pregovora ustvrdili da su obje strane zapravo odbile ponuđene američke uvjete, te da je dodatni pritisak Amerikanaca ubijedio Albance na formalni pristanak pa su tako zapravo stvorene okolnosti za bombardiranje Srbije. Ugledni novinar John Pilger navodi da je zapravo tajni aneks B predviđenog mirovnog sporazuma za Kosovo odvratio Srbiju od pristanka. Pilger štaviše tvrdi da je britanski zvaničnik priznao u Parlamentu da je ovaj aneks postavljen namjerno da izazove odbijanje vlade u Beogradu.^[303]

Stručna strana međunarodnih odnosa navodi da postoje zapravo tri arene koje sude o intervencijama. Prva je Međunarodni sud pravde, koji je u slučaju Srbije odbio njen zahtjev za razmatranjem pritužbe protiv članica NATO-a, pozivajući se na tehnikaliju da Srbi nisu priznavali ovaj sud do momenta zračnih udara članica Sjeveroatlantskog saveza, te pošto nisu priznavali ovaj sud kada su odluke mogle biti donešene protiv njih, onda ne mogu ni podnijeti pritužbu ovom sudu. Interesantno je da su Srbi nešto poslije pokušali iskoristiti ovu odluku u sopstvenu korist u jednom drugom slučaju kada ih je Bosna i Hercegovina tužila za genocid. Druga arena su debatni klubovi poput Vijeća sigurnosti i Generalne skupštine Ujedinjenih naroda, dok je posljednja arena svjetsko javno mnjenje.^[304] U slučaju ove intervencije, izbjegnuta je debata o intervenciji na nivou Ujedinjenih naroda, a javno mnjenje je podijeljeno baš kao i stručna javnost koja donekle i formira mišljenje javnosti.

David Rieff zanimljivo pojašnjava svoj stav po pitanju Kosova i intervencije. U doba pripreme i izvođenja vojne akcije, on ju je podržavao u potpunosti. Kasniji događaji i djelimično objelodanjivanje nekih događaja iz pozadine, naveli su ga na oprezniji pristup temi humanitarne intervencije uopće. Tako navodi svoju “vjeru da će kosovska tragedija dobro završiti ukoliko je Miloševićev režim u Beogradu natjeran da odustane od kontrole pokrajine (kao što na koncu i jeste)”.^[305] Taj pogled ubrzo je iščeznuo jer “je poslijeratno Kosovo pokazalo da su kosovski Albanci upravo jednako efikasni u sprovođenju etničkog čišćenja”.^[306]

Na taj način intervencija čak kada je navodno zasnovana u potpunosti na etičkim principima pomoći ugroženim dolazi u pitanje, jer se može pokazati da je u osnovi samo bilo pitanje koja je strana u prilici da vrši masovno ugnjetavanje one druge. NATO je ovdje ispio sredstvo u rukama jedne strane koja je iskoristila zapravo ovu organizaciju za konačni obračun sa svojim stoljetnim neprijateljima. Ovo je drugo moguće gledanje na cjelokupnu akciju koja je uvela novi presedan u međunarodno običajno pravo.

Međutim i to ne treba bezuvjetno shvatiti, pošto neke države praktično uživaju imunitet od humanističkih zagovaranja intervencija. Stručnjaci liberalnih i kozmopolitanskih pogleda zagovaraju da ukoliko se uporno kršenje ljudskih prava nad grupom unutar granica suverene članice međunarodne zajednice smatra dovoljnim uvjetom za intervenciju ostalih članica, onda je taj uvjet bio ispunjen u slučaju Rusije i njene politike prema Čečeniji, ili pak Sjedinjenih Američkih Država i odnosa prema zatočenicima vojne baze Guantanamo Bay na Kubi.^[307]

Vanjska politika američke administracije pod predsjedateljstvom Georga W. Busha najproblematičnija je za nalaženje opravdanja vojne akcije protiv suverenih država. Navodi o postojanju oružja za masovno uništenje u Iraku dokazali su se kao lažni, a upravo je to bio glavni argument washingtonskih krugova. Glasovi koji su još prije interveniranja pokušavali ukazati na svu neosnovanost i nepripremljenost moguće akcije, ignorirani su u potpunosti i čak kada izborni rezultati pokazuju opće nezadovoljstvo Amerikanaca takvom politikom, nastavlja ih se ignorirati, te predsjednik šalje dodatne trupe u Irak.

Tako je grupa od 33 akademska stručnjaka za međunarodno pravo u jesen prije intervencije u Iraku plaćenim oglasom u „*New York Timesu*“ oglasila se protiv ove avanture naglašavajući nedostatak nacionalnih interesa SAD-a.^[308] Cinično se može primijetiti da je izgovor s oružjem za masovno uništenje odigrao svoju ulogu u pripremi invazije na Irak i osiguranje tokova nafte iz te zemlje ka svjetskom tržištu. Nove koncesije su podijeljene za eksploataciju i distribuciju nafte, te za izgradnju Iraka. Kompanije su birali oni koji su izveli ovu vojnu akciju.

Irački slučaj je iznimno opasan presedan jer pokušaji da se vojna intervencija odobri kroz sistem Ujedinjenih naroda pokazao je neophodnost legaliteta akcije, ali kada je odbijena takva mogućnost i to ne na osnovi neke posthladnoratovske podjele na zapadne sile na jednoj strani i kinesko-ruskog bloka na drugoj, već na usamljenosti Amerike i Velike Britanije u zagovaranju ove intervencije, krenulo se u unilateralnu akciju Sjedinjenih Američkih Država podržanu od Velike Britanije. Vojna moć je bila presudna i besramno je iskazana.

Moguće je navoditi kako je režim Saddama Husseina odavno na meti demokratskih sila zbog svog ugnjetavanja sopstvenih državljana i opasnosti po regiju, ali su dokazi na osnovi kojih se pozivalo na intervenciju konzekventno se pokazali kao lažni. Ne treba svu pažnju usrediti na Bushove godine u Bijeloj kući, pošto su oštre sankcije protiv Iraka uvedene još za

vrijeme Clintona, čemu se veliki broj svjetskih nevladinih organizacija protivio navodeći primjere patnje običnog iračkog svijeta, dok Saddamovoj eliti ništa nije nedostajalo. Kada je ukazano tadašnjoj američkoj državnoj tajnici Madeleine Albright na strahovito veliki broj umrle djece zbog nedostatka lijekova kao posljedice sankcija protiv Iraka, ona je kazala da “je to vrlo težak izbor, ali cijena, mi mislimo da je vrijedi platiti”.^[309]

Veliki doprinos u formiranju lažnih vijesti o postojanju oružja za masovno uništenje te općenitih prilika u Iraku napravio je Ahmed Chalabi.^[310] On je sam svoju ulogu u cijelom procesu pripreme i izvedbe američke vojne intervencije u Iraku pojasnio i priznao, uz shvatljiva opravdanja sopstvene izvedbe koju treba uvjetno prihvatiti ili čak ne prihvatiti uopće, u velikom intervjuu za „*New York Times*“.^[311] Ovaj list čak navodi: “Upravo je Chalabi, stranac i Arap, ubijedio najmoćnije ljude i žene u Sjedinjenim Državama da učine oslobođenje Iraka ne samo prioritetom, već da to pretvore u opsesiju.”^[312]

Irak je tako postao osnovna tema predizborne kampanje u Sjedinjenim Američkim Državama gdje se, četiri godina nakon intervencije, većina kandidata složila da se trupe moraju povući. Međutim, većina istih tih ljudi, poput Hillary Clinton, podržala je vojnu akciju 2003. godine. U okviru diskusije o ovoj temi, međutim, gotovo se ne spominju suverena prava države i naroda, već se argumenti koncentriraju na greške sopstvene administracije i katastrofalno vođenje rata. Očito je da izvjesne zemlje imaju jednu vrstu prava, privilegiranja od nerazvijenih dijelova svijeta, u koja se ne smije dirati i koja se podrazumijevaju.

Druga je vrsta prava za one manje ravnopravne poput Iraka i drugih poprišta humanitarnih intervencija, da se razvijaju u skladu sa smjernicama i diktatom onih razvijenih. Tako se došlo do argumenta za vojno interveniranje protiv režima Saddama Husseina kao što se pripremaju argumenti o navodnoj iranskoj atomskoj bombi kao razlogu za interveniranje protiv tamošnjeg režima ajatolaha. Činjenica da u neposrednoj blizini istovremeno jedna Indija, ili Pakistan, ako se već gleda u istovjetnu religijsku osnovicu društva, posjeduju atomsku bombu ne znači da Iran može ostvariti isto pravo. Jednostavno, Sjedinjene Američke Države smatraju tu mogućnost opasnom i to je jedini kriterij.

Slavoj Zizek je u svom, možda čak i kontroverznom, eseju “Protiv ljudskih prava” savršeno opisao stanje odnosa u svijetu: “Ovo sve više postaje centralno ljudsko pravo naprednog kapitalističkog društva: pravo biti ostavljen na miru, znači na sigurnoj distanci od ostalih. Isto važi za

nadolazeću logiku humanističkog ili pacifističkog militarizma. Rat je prihvatljiv ukoliko mu je namjera donijeti mir, ili demokraciju, ili uvjete za distribuciju humanitarne pomoći. Zar isto ne važi, još i više, za demokraciju i ljudska prava same po sebi? Ljudska prava su *ok* ukoliko su ‘ponovno osmišljena’ da uključe i torturu i stalno vanredno stanje. Demokracija je *ok* ako je očišćena od populističkih ekscesa i limitirana na one koji su dovoljno zreli da je prakticiraju.”^[313]

Umjesto zaključka: Problemi suvremenog svijeta

Temeljito promijenjen svijet nakon propasti komunističkih režima u istočnoj Europi ušao je u novu eru koja može imati poneku sličnost s prethodnim dijelovima povijesti ali je bitno različita od svega do sada zabilježenog u ljudskoj povijesti, jer nikada do sada nije jedna sila dominirala cijelom planetom na takav način kako Sjedinjene Američke Države to čine koncem dvadesetog i početkom dvadeset prvog stoljeća. Moćne imperije su postojale u prošlosti ali nikada nije postojala samo jedna u jednom periodu i nikada vojna i tehnološka premoć nije bila izražena u mjeri kao u suvremenom dobu. Izazovi postoje i od 11. rujna 2001. locirani su u muslimanskim društvima, ako već ne državama, ali nesrazmjer je ogroman i stoga je neophodno sagledati još neke aspekte suvremenih društava i međuljudskih odnosa osim sigurnosnih. Pregled tih najočitijih polja u kojima se ne poštuju izvjesna ljudska prava i slobode služi zapravo kao zaključak cijele ove studije.

Pošto je najveći izazov, barem trenutno, upućen jedinoj velesili iz muslimanskog svijeta, bitno je sagledati utjecaj islama u društvima zapadne civilizacije. Više od dvadeset milijuna muslimana živi u zemljama Europske unije. Njihov broj se povećava kao što se i imigracija u bogati dio kontinenta povećava. Trenutno je njihov postotak uglavnom oko tri do četiri posto u najrazvijenijim zemljama članicama, ali znakovito je da su muslimani izrazito mlađe stanovništvo od ostatka populacije. Jedna trećina od oko pet milijuna francuskih muslimana je mlađa od dvadeset godina dok je nacionalni postotak tek dvadeset. U Njemačkoj je jedna trećina muslimanskog življa od ukupno oko tri milijuna mlađa od osamnaest godina, a nacionalno taj omjer je samo osamnaest posto. Konačno u Velikoj Britaniji je trećina muslimana mlađa od šesnaest godina, dok je na državnoj razini dvadeset posto Britanaca tako mlado.

Iz ovih podataka slijedi zaključak da je vrlo vjerojatno udvostručenje muslimana u Europskoj uniji već 2015. godine. Broj britanskih muslimana je

oko milijun i pol; Španjolska, Italija i Nizozemska imaju također milijunske populacije muslimana dok je u manjim europskim zemljama taj broj različit, ali također značajan; pola milijuna u Belgiji, oko 400 tisuća u Grčkoj, više od 300 tisuća u Austriji i Švedskoj, nekih 180 tisuća u Danskoj. Ova populacija raste i u ostalim državama Unije. Imigranti muslimanske religije stizali su u Europu u različitim ciklusima. Prve grupe koje se se doselile nakon Drugog svjetskog rata nisu se nikada integrirale. Ovaj val je bio prevashodno zasnovan na ekonomskim uvjetima, kako u zavičajnim zemljama gdje je postojao višak radne snage i nerazvijena ekonomija, tako i u zapadnoeuropskim zemljama, gdje je desetljećima nedostajala radna snaga za potpuni oporavak i novi razvitak nacionalnih ekonomija.

Globalna ekonomska kriza tijekom 1970-ih godina zaustavila je ovaj val, ali već u narednom desetljeću počinje novi oblik useljavanja u razvijene zemlje, koji je ovaj put karakteriziran političkim azilantima iz muslimanskih država. Tako je došlo do pojave da kada to i nije odgovaralo domaćim ekonomijama, principi pomoći onima koji ju traže, političkim disidentima dakle, rukovodili su europske zemlje da nastave primati doseljenike iz muslimanskog svijeta. Neki od njih bili su sekularizirani, ali značajan dio je zapravo bio nezadovoljan načinom interpretacije islama u sopstvenim zemljama gdje su još nedostajali osnovni principi demokracije te je svaki bunt bio gušen. Među ovim valom imigranata pojavile su se ideološke vođe koje su imale nešto ponuditi drugoj i trećoj generaciji muslimanske imigracije, ljudima rođenim u Europi, odraslim u uvjetima bitno drugačijim od svojih roditelja, jer nove generacije čak i kada su htjele integrirati se u društvu, najčešće im to nije bilo omogućeno.

Tako su generacije prvog imigracionog vala lako našle osnove zbog kojih su se osjećali socijalno izdvojeni i diskriminirani. Bio je to islam, njihova vjera koju su im sada u radikaliziranoj varijanti tumačili imigranti drugog vala, onog zasnovanog na političkom disidentstvu. Cijeli niz godina ovakva situacija održavala se van matice socijalnih zbivanja, ali su događaji od 11. rujna 2001. godine sve promijenili i društva, kako starosjedilačka, tako i imigrantska, konačno su uvidjela neophodnost pokušaja otvorenog dijaloga i nalaženja osnova za stvaranje prostora u Europi za one drugačije, nekršćanske vjere.

Ovdje se javljaju dodatni problemi zbog toga što je Europa u velikoj mjeri sekularizirana, iako zasnovana na kršćanskoj religiji. Muslimani shvataju svoju vjeru kao sveprisutnu i sekularizacija je potpuno strana tumačenju ove vjere. Na koji način je moguće pomiriti ova dva pristupa je

problem s kojim je Europa suočena bez stvarnih izgleda za rješenje. Neki su njemački političari upozoravali na problem paralelnih društava pošto muslimani, uglavnom Turci, žive u zatvorenim društvima bez pretjerane interakcije s etničkim njemačkim stanovništvom. U sličnoj situaciji su i ostala europska društva. Uzajamno nepovjerenje na velikoj razmjeri opće je prisutno, a najčešće proizlazi iz međusobnog nepoznavanja. Teorija o sukobu civilizacija sve češće se priziva u pokušajima pojašnjenja latentnog sukoba koji sve češće prerasta u incidentalne situacije kada se i sila upotrebljava. Primjeri za to su svake godine ponuđeni u nekoj novoj zemlji.

Pariška predgrađa su se zapalila tijekom 2005. godine nakon jedne neoprezne izjave desničarskog ministra unutarnjih poslova, kasnijeg predsjednika Nicholasa Sarkozyja, mada on nije izravno izazvao takav slijed događaja. Činjenica je, međutim, da je znatno doprinio svojim izjavama i politikom, kao i da je u tome imao značajnu podršku bijelog stanovništva svoje zemlje. Ekonomske nedaće su koju godinu prije dovele do velikih nemira u sjeveroistočnoj Engleskoj, gdje su druga i treća generacija imigranta iz Azije konfrontirale se s policijom ali i bijelim vršnjacima u jednakim ekonomskim nedaćama. Pokazalo se da, iako susjedi, ove dvije grupe žive paralelne živote koji se dodiruju jedino prilikom sučeljavanja i krivljenja jednih drugih za sopstvene probleme.

Nizozemska je bila poprište prvog politički, odnosno vjerski motiviranog ubojstva filmskog režisera Thea Van Gogha, čiji su radovi bili kritični prema islamu. Sada već čuvena islamska disidentica Hirsi Ali, nakon prihvatanja ateizma, ulaska u politiku i nizozemski parlament, potražila je privremeno utočište u Sjedinjenim Američkim Državama zbog učestalih prijetnji. Ona je i surađivala s Van Goghom na filmskom projektu koji je ponukao muslimanskog ekstremistu na ubojstvo. Tradicionalno liberalno nizozemsko društvo u stanju je šoka koji nije posljedica nečega što se odjednom i iznenada dogodilo već je dugo vremena bilo zapravo ignorirano i tek je brutalno ubojstvo obrazloženo u ime obrane vjere pokazalo sve probleme sekularizacije društva i slobode izražavanja. Dvije slobode kada ih interpretiraju različiti članovi društva ne mogu koegzistirati, jer sloboda izražavanja, tumačena među liberalnom inteligencijom zapadnoeuropske civilizacije, izravno vrijeđa slobodu vjerskih osjećanja obrazloženu među imigrantskim muslimanskim zajednicama na istom tom zapadu.

Primjer karikatura objavljenih u danskim provincijskim novinama *Jyllands-Posten* najočitiiji je primjer ovog nesuglasja i sukoba dva osnovna prava: slobode izražavanja i slobode religije. Na djelu je sukob i neshvatanje

europskih starosjedilaca koji su stvorili sekularizirana društva na kršćanskim osnovama i imigranata u ove zemlje čija je islamska vjera osnova njihovih svih životnih shvatanja. Potreba za iskazom solidarnosti obuzela je zapadnu Europu, pa su se neke novine objavljujući sporne karikature solidarizirale s napadnutom danskom tiskovinom u ime slobode javne riječi. “Svi smo mi Danci”, podnaslov je bio na internet stranici “*Brussels Journal*”.

Shodno ovakvim manifestacijama, ispada da je Samuel Huntington ipak bio u pravu pišući o sukobu civilizacija. Međutim, izglednije je da je u pitanju sukob načela sekularnih društava Zapada i religioznog svijeta na istoku. Problem koji sa standardima Zapada, ispostaviće se dvostrukim, ima islam, nije bitno drugačiji od problema ostalih velikih monoteističkih religija. Vrijeđanje vjerskih svetinja toleriše se u ime slobode misli, ali ipak postoje razlike u odnosu prema svetinjama. Kada je prije tri godine istom danskom listu ponuđena serija karikatura o Isusu Kristu, uredništvo je odbilo objaviti ih da ne bi povrijedili manji broj svojih čitalaca.

Reakcije su bile žestoke i povodom filmova „Amen“ Coste Gavrasi ili „Posljednje Kristovo iskušenje“ Martina Scorsesea, kao i popularnog romana Dana Browna „Da Vincijev kod“. One su bile oštre, strastvene ali ljudi nisu ginuli zbog osjećaja religiozne uvrijeđenosti. Muslimanske demonstracije su donijele žrtve, iako su unaprijed organizirane. Dokaz za to je primjerice u istovjetnim zastavama svih demonstiranih na ulicama Bejruta. Tu je interesantno da nijedna zastava nije bila žute boje kakve ima najjača šiitska partija – *Hezbollah*. Njima prikazivanje Muhameda, naime, ne smeta, kao ni sufi muslimanima. Stvar je u tumačenju religije, jer i vehabijско i sunitско učenje brani takva prikazivanja, baš kao što i fundamentalno protestantsko učenje brani prikazivanje Isusa Krista.

Ipak, Europa je pažljivija prema “starosjedilačkim” religijama pa je, dvije godine ranije, londonski *Spectator* ispričao se židovskoj zajednici zbog objavljivanja naslovne strane s Davidovom zvijezdom koja upravlja britanskom zastavom. Nitko tada nije iskazao solidarnost zbog slobode izražavanja. Možda zaista znatno sekularizirana judeo-kršćanska Europa ne može prihvatiti popularni islam, baš kao što islamski svijet možda ne može prihvatiti sekularizirana društva. Nakon ubojstva nizozemskog režisera Thea van Gogha, bombaških napada u Madridu i Londonu, protesta u Parizu, izgledno je da veći broj Europljana muslimane doživljava u najmanju ruku sumnjičavo.

Možda je zanimljivo podsjetiti se da je veliki filozof Isaiah Berlin 1958. godine identificirao dva koncepta slobode od kojih je jedan negativna

sloboda, što znači nedostatak prepreka, što se distinktivno razlikuje od pozitivne slobode kojom se označava prisustvo uvjeta za slobodu. Ovakav koncept razmišljanja proizašao je iz zapadnocivilizacijskih osnova judeo-kršćanskog svijeta. Nešto poslije, 1989. godine, iranski ajatolah Homeini izdao je fetvu muslimanskim vjernicima da ubiju književnika Salmana Rushdiea zbog njegovog djela „Satanski stihovi“. Niti Berlin, niti Homeini nisu reprezentativni primjeri jedne ili druge tradicije, ali ipak je moguće uočiti različitost pogleda kako se ogledati prema drugačijem mišljenju.

Moguće je na ove primjere nadodati Voltairea, Galilea i cijeli niz povijesnih ličnosti, ali ipak nije moguće zaključiti o prednostima jedne tradicije nad drugom. Međutim, neophodnost je da se spozna različitost tih tradicija kako bi se uzajamno mogli razumjeti žitelji suvremenog svijeta. Noam Chomsky je uobičajeno lucidno primijetio još 1992. godine u svom djelu *Manufacturing Consent* da je i Goebbels bio za slobodu govora kada su iskazani pogledi slagali se s njegovim sopstvenim. Staljin također. Chomsky napominje da ako ste za slobodu govora, onda ste za takvu slobodu upravo zbog stavova koje prezirete. Ovakvi pogledi sve su rjeđi među useljeničkom populacijom u Europi.^[314]

Činjenica je da postoje i autohtone muslimanske zajednice u Europi, primarno na Balkanu i u Rusiji. Bosanskohercegovački muslimani naročito inzistiraju na propagiranju i pojašnjenju nedovoljno istraženog „Euro-islama“, što je upravo kovanica koja se pojavila i u Rusiji među muslimanima uz obale Volge i među Tatarima. Znakovito je da ove grupe muslimana, s vrlo malim iznimkama, nisu demonstrirale protiv danskih karikatura i da je njihovo tumačenje vjerskih razlika bitno različito od imigrantskih zajednica. Tako se možda može krenuti ka zaključku da su osnove različitosti u geopolitičkom i kulturnom nasljeđu kojeg samo dio čine religijske razlike.

Odnos prema ženi i ženska prava uopće su jedan od najočitijih primjera razlike u kulturama i problema s kojim se suočavaju imigrantske porodice. Početkom 2007. godine, njemačko se sudstvo našlo u problemu nakon što je dobilo molbu jedne stanovnice marokanskog etničkog podrijetla za brzim postupkom razvoda od muža koji ju je tjelesno maltretirao. Sutkinja je iznenađujuće zaključila da je to dio muslimanske kulture i da nema osnova za ubrzani proces. Tek izlaskom u javnost i oglašavanjem skandalozne odluke, sutkinja je sklonjena sa slučaja i obećano je novo razmatranje. Bez obzira na ishod, primjer je bio znakovit za pokazivanje stanja svijesti, čak i kod dijelova intelektualne elite na Zapadu, u koju sutkinja zasigurno pripada.

Pitanje koje se sve češće postavlja u suvremenim europskim društvima je: da li je moguće biti dobar musliman i istovremeno dobar građanin u slobodnom i demokratskom društvu? Koliko su uopće kompatibilna ova dva određenja? Činjenica je, međutim, da najveći broj muslimana, baš kao i kršćana, zapravo tiho slijedi glavne tokove svojih religijskih učenja i nema gotovo ništa zajedničko s ideolozima radikalnih interpretacija poput Sayyida Qutba, čije djelo uzvisuju današnje vođe Muslimanskog bratstva. Europski je problem da se često, posebice nakon incidentnih situacija, islam poistovjećuje s Qutbovim interpretiranjem islama ili Bin Ladenovim praktičnim izvođenjem borbe za ovu religiju, umjesto s odnosom najvećeg dijela vjernika.

U takvom općem nepovjerenju i nepoznavanju onih drugih, nije iznenađujuće kada se dese slučajevi brutalnog ubojstva tri radnika kršćanskog izdavača u gradu Malatya u Turskoj, muslimanskoj zemlji koja pažljivo i često nedemokratski čuva sekularne tradicije koje, sudeći po ovom slučaju kao i prethodnom ubojstvu armenskog novinara Hranta Dinka ponositog na svoju tursku domovinu, teško mogu opstati ukoliko se volja naroda prihvati u obliku u kojem se u razvijenim demokracijama to čini.

Moguće je ustvrditi da su islam i ljudska prava u latentnom ili otvorenom sukobu od samih početaka ostvarivanja globalnih ljudskih prava. Predstavnici Saudijske Arabije prigovorili su još prilikom pripreme Opće deklaracije o ljudskim pravima da je ona zasnovana na standardima zapadne civilizacije te posebice se usprotivili “članku 16. koji se odnosi na slobodu bračnog izbora, te članku 18. koji se odnosi na slobodu religije”.^[315] Na početku ove studije napomenuto je da je upravo Saudijska Arabija bila jedna od osam koje nisu glasovale za usvajanje Deklaracije.

Demokracija je ugrožena i na zapadu. Primjeri dvojice njemačkih ministara unutarnjih poslova najbolje govore o najnovijim dilemama. Prvo je prije nekoliko godina Otto Schiller osmislio da “princip čuvanja osobnih podataka ljudi ne smije biti prepreka u borbi protiv kriminala i terorizma”, da bi ga kasniji vodeći političar istog ministarstva, Wolfgang Schauble čak i nadmašio.^[316] On je, naime, sugerirao da jedan od osnovnih principa liberalne pravde “nevinost dok se ne dokaže suprotno” ne treba biti primjenjivan u slučajevima protiv terorista.^[317]

Kada su ugroženi osnovni postulati društava, zajednička im je osobina da se legalnost nastoji ostaviti po strani zbog očuvanja same srži društva. Društvo može biti u središtu Europe ili na njenoj periferiji ali političari se svugdje slično ponašaju. Razlike je moguće naći u odnosu prema neistomišljenicima, poput

Orhana Pamuka koji nije uobičajeno slavljen u svojoj domovini nakon dobitka Nobelove nagrade za književnost zbog poznatog stava o turskom genocidu nad Armenima. Istovremeno je moguće biti disident u zapadnoeuropskim društvima, što pokazuje i slučaj Harolda Pintera u Velikoj Britaniji koji je prethodno dobio istu nagradu, a čiji se politički stavovi oštro kose sa zvaničnom politikom Londona. Pamuk je pronašao trenutni mir u New Yorku, dok Pintera nitko ne ometa u sopstvenim promišljanjima u Londonu.

Trenutni svijet je u znatnoj mjeri posljedica procesa globalizacije, o čemu će nešto poslije biti riječi, te terorističkih napada na New York i Washington 2001. godine. Zaštita pojedinca pred zakonom izgubljena je ukoliko se može posumnjati u individualno učešće u pripremi terorističkog čina. Stotine zatočenika američke vojne baze u Guantnamu nikada nije čulo zvaničnu optužnicu, jer takva i ne postoji, uskraćeno im je pravo na odvetnika te neograničeno oduzeta sloboda bez ikakvih zakonskih osnova. Strah od terorističkih napada učinio je cijeli državni zaštitni sistem, sigurnosne agencije i tajne službe, sumnjičavim prema ljudima s čvrstim islamskim vezama.

Slična je situacija i u vodećim europskim zemljama. Francuska, Njemačka i Velika Britanija imaju obnovljena zakonodavstva u svjetlu najnovije borbe protiv svjetskog terorizma. Prijedlozi su često bili drakonski, da su čak i neke velike organizacije za ljudska prava našle za shodno umiješati se i pokušati utjecati na parlamentarce, kao što je primjer s pismom koje je *Human Rights Watch* uputio francuskim senatorima, u kojem se upozorava na uskraćivanje nekih od osnovnih sloboda po prijedlogu novog zakona protiv terorizma.^[318] U Velikoj Britaniji policija može zadržati osumnjičenog do 28 dana bez podizanja optužnice što je skoro bez presedana u svijetu ali vlada želi čak i povećati taj period. Za ovakvu praksu nekada su bile kritizirane komunističke zemlje jer državi se daje mogućnost arbitrarnog hapšenja idoloških neistomišljenika.

Opći je princip početkom dvadeset prvog stoljeća da se sloboda individue žrtvuje zbog sigurnosti društva. Međutim moguće je ovakvo stanje shvatiti i kao odustajanje od svih principa, odnosno nedostatak principa, jer ako se sistemski da sloboda državnim činovnicima da nekoga zatvore ukoliko oni osobno smatraju da individua predstavlja opasnost po društvo ili državu, onda ne postoji nikakvo sistemsko rješenje kojim bi se moglo zaštititi od moguće samovolje državnih službenika. U ovome je osnova problema, jer nema garancije da će službenici uvijek biti poštteni i dobri. Povijest je puna dobrih namjera pojedinaca koje su kobno okončale.

Znakovit je primjer obznanjen 2006. godine u koji su, četiri godine ranije, uključene bile Sjedinjene Američke Države, Njemačka, Maroko i Sirija. Sve četiri zemlje su prekršile zakone pod izlikom da su im operacije bile dio borbe protiv međunarodnog terorizma. Slučaj je uključio CIA-inu ponudu Njemačkoj da ispita jednog svog državljanina za kojeg se sumnjalo da je pripadnik Al Qaide i koji je uhićen u Maroku 2002. godine pod sumnjom da je učestvovao u organiziranju napada od 11. rujna 2001. Iz Maroka je prebačen jednim od niza tajnih CIA-nih letova u Siriju, gdje je sastanak pripremljen pod uvjetom da Njemačka odustane od optužnice protiv jednog sirijskog agenta koji je navodno prijetio sirijskim disidentima u Njemačkoj. Berlinske vlasti odbacile su svaku povezanost događaja, ali odustalo se od optužnica. Navodno iznenadno smanjenje zvaničnog kriticisma u zemljama Europske unije američkog odnosa prema ljudskim pravima također nije bilo povezano s ovim slučajem.^[319]

Porast općeg biračkog određenja prema desničarskim i krajnje desnim populističkim strankama je trend koji se ogleda u većini europskih zemalja. *Vlaams Blok* u Belgiji je nakon uspjeha na lokalnim izborima smjesta uveo restriktivnu politiku za fondove muslimanskim organizacijama pod izgovorom sigurnosnih razloga. U Italiji je *Lega Nord* uskratila mogućnost izgradnje džamija pod sličnim izgovorima, dok je u Francuskoj Nacionalni front podijelio pučanstvo u regijama gdje je na vlasti svojom antiimigrantskom politikom. Tako se smatra, shodno njihovoj ideologiji, da muslimani dijele lojalnost široj zajednici a ne samo državi u kojoj žive, te na taj način predstavljaju prijetnju suverenitetu zemlje. Očito je da izvjestan postotak Francuza dijeli ovo mišljenje, te je posljedica pomjeranje udesno na političkom spektru ostalih partija koje vladaju državom. Takav je slučaj u većini europskih zemalja. Austrijska Narodna partija ušla je u nacionalnu vladu 2000. godine i zakon o azilu je usvojen shodno njihovim pogledima, koji su vrlo restriktivni bez obzira što je Austrija među zemljama s najmanjim prilivom imigranata u Europi. Četiri godine poslije je ovaj zakon proglašen neustavnim.

U Francuskoj je sekularni establišment uz puno protivljenja i javne diskusije usvojio zakon kojim se brani nošenje upadljivih vjerskih simbola u školama. Na ovaj način zakinuti su i pripadnici drugih religija a ne samo muslimani, ali problem se pojavio s prepoznatljivim nošenjem marame kod studentica, koje im je uskraćeno. Teško je zaista odrediti se šta predstavlja kršenje osnovnih vjerskih prava, a šta bi značilo nametanje vjerskih načela u javnoj instituciji. U Turskoj je tijekom 2007. godine razmatrana podobna osoba za novog predsjednika države i nadasve popularni premijer odlučio

je ne kandidirati se, jer je bio svjestan mogućeg protivljenja sekularne elite, nadasve vojnog vrha. Umjesto njega je kandidiran ministar vanjskih poslova koji pripada istoj stranci kao i premijer. Supruge obojice političara nose marame na tradicionalan islamski način u Turskoj. Cijeli se proces dodatno zakomplicirao i iznio na vidjelo potpunu podjelu društva, te donio čak i ustavne reforme po kojima će birači zapravo birati predsjednika države umjesto zastupnika u parlamentu. Zbog turske kandidature za članstvo u Europskoj uniji, Francuska je uvela novo pravilo da se građani moraju izjasniti na referendumu o svakom novom proširenju zajednice. Hrvatska je posljednja zemlja koja je stekla status kandidata i zbog čije se kandidature neće morati održati referendum u Francuskoj.

Sudeći prema svim istraživanjima, velika većina Francuza protivi se uključenju Turske u Europsku uniju. Najveći su zagovornici uključenja Turske kao zvanično sekularne ali shodno vjerskom opredjeljenju stanovnika muslimanske zemlje, Njemačka i Velika Britanija, iako je i u ovim zemljama porastao trend antimuslimanskih incidenata. Sudeći po većini istraživanja, zakon o antiterorizmu često služi za nepravednu primjenu prema muslimanima u Velikoj Britaniji. Nekih 64 posto britanskih muslimana tako osjeća. Stotine su muslimana bile uhićene u raznim navratima, dok su njemačke vlasti ispitale tisuće muslimana. Neki su njemački političari upozoravali na opasnost paralelnih društava muslimana u Njemačkoj, gdje je najveći broj islamskih vjernika zapravo turskog etničkog podrijetla, što bi bio još jedan razlog za širenje Europske unije u Malu Aziju.

Trostruko ubojstvo spomenuto nešto ranije promijenilo je opće raspoloženje u Njemačkoj prema ovim namjerama. Građanski pokreti protiv gradnje džamija ustanovljeni su u Njemačkoj te Španjolskoj. U Danskoj i Nizozemskoj glasni su stavovi da minareti “nisu kompatibilni s arhitektonskim krajolicima ovih zemalja”. U Grčkoj su pravoslavni poglavari dugo se opirali gradnji džamije u Ateni, koja je jedini glavni grad Europske unije bez namjenski izgrađenog prostora za molitvu muslimana.^[320] Lokacija u blizini atenskog aerodroma gdje je bila predviđena gradnja džamije prije održavanja olimpijskih igara, poslužila je zbog protesta lokalnog pučanstva za zidanje male pravoslavne kapelice, dok je na obližnjem brijegu postavljen veliki križ da markira teritoriju.

Prizor je vrlo sličan onom u Mostaru, gdje su lokalni Hrvati postavili ogroman križ na brdu nasuprot dijelu grada u kojem većinski žive hercegovački muslimani. Moguće je ustvrditi da se ovakvim gradnjama i označavanjima religijskih ili etničkih prostora zapravo krše neka od ljudskih

prava, iako je moguće čuti i kontraargument da je to zapravo izražavanje vjerskih sloboda. Nošenje marame je jedno od takvih pitanja, jer radikalno feminističko tumačenje ustvrđuje da se vrijeđaju prava žena, dok je mogući odgovor da je to samo iskaz vjerskog osjećaja žene. U kojem slučaju žene zapravo žele tako da se odjenu, a kada im je nametnut običaj, prosto nije moguće saznati. Obrazovanje je najbitniji element i zavisi kako je žena odgojena iako je i osobenost karaktera također jedan od odlučujućih faktora u odnosu po ovom pitanju.

Države različito uređuju odnose prema vjerskim zajednicama, ali sve više postaje očita potreba da se uredi odnosi s rastućom islamskom populacijom u svim europskim zemljama. Pitanje školstva je novi problem, pošto su tradicionalno postojale samo kršćanske škole pored sekularnih državnih. Ukoliko se želi imati isti otklon prema svim religijskim zajednicama, onda je neophodno naći pravedan način i za organizaciju muslimanskih institucija obrazovanja. U Švedskoj je tako burka, tradicionalna nošnja kod pripadnica jednog, prilično radikalnog, tumačenja islama, zabranjena u školama. U Njemačkoj su svi religijski simboli zabranjeni nastavnicima u školama, ali u nekim od federalnih država kršćansko odijelo je izuzetak ovom pravilu.

Država sponzorira škole za muslimane u Belgiji i Austriji dok islamske zajednice organiziraju nastavu. U Grčkoj je moguće pohađati muslimansku školu samo u zapadnoj Trakiji. Njemačka i Španjolska počele su organizirati škole za muslimane dok su Velika Britanija, Švedska i Danska povećale financijsku podršku muslimanskim školama. U Italiji je jedino katolička škola moguća, dok je u Nizozemskoj kroz sistem privatnih škola uz državno sponzorstvo omogućeno školovanje u muslimanskoj ustanovi.

Dodatni problem za europske zemlje je nedostatak imama obrazovanih u Europi. Stoga je uvoz ovog kadra često problematičan pošto dolaze ljudi koji nemaju nikakvo iskustvo s europskim načinom života i njihova učenja često se smatraju radikalnim islamom koji se posljednjih godina poistovjećuje s terorizmom. Neki su protjerani, ali problem nije riješen jer postoji velika potreba za dodatnim brojem imama u većini zemalja. Stoga neke zemlje pokušavaju organizirati u dogovoru s lokalnim muslimanskim zajednicama obrazovanje imama u sopstvenoj zemlji kako bi se i na taj način pokušalo spriječiti propagiranje radikalnog tumačenja islama.

Usprkos ujedinjavanju Europe i sve češće uniformnosti politika nacionalnih vlada, moguće je vidjeti i različite kulturološke pristupe novim običajima koje je veće prisustvo islama donijelo u društva Europske unije.

Kao što znatan broj židova konzumira samo *kosher* meso, a često i ostalu hranu, tako i kod muslimana postoji dio vjernika koji zahtijevaju *halal* meso. Potrebna je dakle specifična vjerska procedura prilikom ubijanja životinje. U Švedskoj je taj običaj ilegalan, jer se smatra da se životinji nanosi nepotrebna bol prilikom ritualnog rezanja vrata uz životinju okrenutu prema Meki, te ispuštanje krvi uz specifične vjerske fraze. Pošto je potreba za *halal* mesom prisutna, država je dozvoljela obred, ali tek pošto je životinja prethodno usmrćena električnim šokom. U Austriji i Danskoj operacija je obrnuta, pa rez nožem prati električni šok. Potpuno drugačije je rješenje u Velikoj Britaniji gdje se smatra da bi bilo kakva zabrana i pokušaj uređivanja ovog vjerskog obreda bila u suprotnosti s Europskom konvencijom o ljudskim pravima pošto bi se ugrozila sloboda vjere.

Bosna i Hercegovina može donekle biti primjer kako pokušati urediti višereligijsko društvo na ravnopravnim osnovama. Iako zvuči ironično s obzirom na brutalni rat s konca dvadesetog stoljeća, tri glavne konfesije, katoličko i pravoslavno kršćanstvo te islam, ravnopravne su religije i svaka zajednica obilježava sopstvene praznike, iskazuje vjerske obrede i zvanično je ravnopravna s preostale dvije. Božić i Uskrs su glavni blagdani u europskim zemljama, dok je u Bosni i Hercegovini svaki blagdan poseban za svaku vjersku zajednicu. Međutim vjerski oblik proslave ovih blagdana velikim dijelom je ostavljen po strani u modernim društvima, te su ovi praznici prihvaćeni i od nekršćanskih stanovnika za koje se ipak mora primijetiti da i nemaju previše izbora.

Mediji učestalo prate nove pojave u europskim društvima i kao što je već spomenuto, odnos moderne Europe i islama jedna je od najozbiljnijih tema na početku dvadeset prvog stoljeća. Velika razlika u odnosu na prethodni period je razvitak novih tehnologija koje su prvo omogućile dodatnu dominaciju zapadnih medija putem razvijene mreže satelitskih televizijskih programa. Globalizacija medija, koja je počela 1985. godine s pojavom *CNN-a* te kasnijim stvaranjem pojma "*CNN effect*" koji je postao sinonim za živo praćenje događaja na drugom kraju svijeta i utjecaj na žitelje i političare u udaljenim državama, omogućila je satelitsko emitiranje programa i na drugim jezicima, uključujući arapski. Tako je nakon niza neuspješnih pokušaja program televizijske stanice *Al Jazeera* koji se emituje iz Katara naćeo dominaciju anglosaksonskih stanica koje emitiraju isključivo vijesti.

Britanski *BBC* još uvijek uživa prvenstvo, uz prisustvo *CNN-a* i niza ostalih emitera na engleskom jeziku, ali je masovno protivljenje invaziji na Irak 2003. godine uz dvojbe oko istinosti informacija na tradicionalnim

kanalima uputilo znakovit broj ljudi na zapadu da provjere vijesti na internet stranici *Al Jazeera* na engleskom jeziku. Uspjeh u polju novih medija uslijedio je odlukom da 2006. godine ova stanica počne i s emitiranjem televizijskog programa na engleskom jeziku. Sa stanovišta slobode medija, nekadašnja shvatanja, po kojima je na zapadu postojala neovisnost i sloboda medija praćena slobodnim izborom gledateljstva, a u ostatku svijeta uglavnom je postojala kontrola i uniformnost informiranja, morala su ustuknuti novoj realnosti. Većina američkih gledatelja nema mogućnost praćenja programa *Al Jazeera* putem kablovskih operatera koji jednostavno odbijaju uvrstiti i ovu mogućnost izbora. Naglašeni patriotizam i jednostranost pogleda većine američke publike utiču na ovakvo shvatanje tržišta i konačna odluka je uskraćivanje informiranja putem ovog izvora. Pri tome, *Al Jazeera* također pokazuje da je tržište postalo determinator načina informiranja i, u slučaju medija, korištenja posebnih izraza prilikom izvještavanja. Bombaši samoubojice se tako na arapskom kanalu ove stanice nazivaju besmrtnicima dok ih *Al Jazeera* na engleskom jeziku naziva bombašima samoubojicama.^[321]

Utrka za gledateljstvo širom svijeta nije samo između tradicionalnih emitera na engleskom jeziku, već su se, osim arapskih, uključile i njemačke, ruske te čak i francuske postaje. Program *France24* emitira dijelom sadržaje i na engleskom, uz podršku vlade koja istovremeno čini sve da spriječi širenje utjecaja engleskog jezika. Ruska televizija početkom je 2007. godine planirala emitiranje na arapskom jeziku, što je namjera i francuske stanice. Prvo su mediji globalizirani, a sada se i tržište globalizira. Borba za gledatelje i utjecaj nad njima je opća. Program *BBC World* se prati u 279 milijuna domova širom svijeta. *CNN* je prisutan u 186 milijuna dok je njemački *DW-TV* dosegao do 210 milijuna obitelji. Arapski program *Al Jazeera* prati 40 milijuna na Bliskom istoku, oko osam milijuna u Europi te samo 200 tisuća u Americi.^[322] Za engleski jezik kao i novi francuski pokušaj podaci bi se odnosili na sami početak emitiranja, pa ne bi bilo pravedno usporediti ih s odavno utemeljenim programima.

Nove medijske mogućnosti prvotno su smanjile mogućnost kontrole izvještavanja iz ratnih područja, što je pokazao prvi rat u Iraku, mada samo kratkoročno, što je dokazao drugi napad na Irak. *CNN* je napravio svoje ime tijekom prvog kada je njihov dopisnik, Peter Arnett, javljao se iz Baghdada tijekom američkog bombardiranja 1991. godine. U početku nije bio usamljen, ali je kasnije ostao jedan od malobrojnih zapadnih izvjestitelja s “neprijateljske teritorije”. Takozvano precizno bombardiranje navođenim raketama bilo je dokaz pravednosti u namjerama

američke vojske čiji su predstavnici potanko pojašnjavali javnosti ciljeve koje biraju i razloge za to. Kada je jednom prilikom oko 1.600 civila stradalo u baghdadskoj četvrti Ameriyya, zapadni izvjestitelji iz Baghdada javili su o velikoj tragediji. Američka je vojska prvo pokušala demantirati tvrdnje uz navode da je cilj bio vojna utvrda, ali prisustvo izvjestitelja i tehnologija koja je satelitima omogućavala emitiranje njihovih izvještaja konačno su mogli pružiti mogućnost gledateljima da neovisno prosude što se doista dogodilo.

Ratni izvjestitelji učestalo su optuženi za nedostatak patriotizma. Međutim, detaljnije sagledavanje načina izvještavanja iz ratnih područja pokazuje da zapravo većina novinara poslušno prati zahtjeve vojnih sila koje su izmislile i uvele novu kategoriju izvjestitelja – “*embedded journalist*” – koji, da bi uopće mogli raditi, moraju čak i uniforme obući uz potpuno ograničenje i kontrolu kretanja. Stoga su im i izvori informiranja kontrolirani te, konačno, i njihovi izvještaji. Samo vrhunski izvjestitelji još uspijevaju očuvati sopstvenu profesionalnost koja učestalo gubi bitku s patriotizmom. Ova odlika prisutna je u svim medijima, bez obzira na državu i kulturu iz koje potiče. Zapadni novinari svoje visokoprofesionalne principe gube kada je i njihova zemlja uključena u ratne sukobe, što je posebice dokazao rat u Iraku 2003. godine. Pomenuti Peter Arnett, zvijezda onog prvog, izgubio je posao tijekom drugog pošto su sve američke mreže koje su ga prethodno angažirale za emisije iz Iraka, povukle se pod pritiskom patriotski ostrašćenih gledatelja i državno-vojnog aparata. Ostatak vremena u Iraku, Arnett je proveo izvještavajući za belgijske i španjolske medije.

Iz ovog primjera je možda najvidljivija promjena koja je došla s tehnologijom i kako je opća kontrola individua ostvarena prvo u miru, a potom i u ratnim uvjetima. Britanske izvjestitelje također redovito kritizira londonska vlada zbog njihovih profesionalnih principa. Ragee Omar postao je miljenik publike tijekom svojih javljanja iz Baghdada, ali i najčešća meta glasnogovornika iz *Downing Streeta* kojima nije odgovarala potpuna istina. Istu je sudbinu ranije doživio John Simpson tijekom svojih javljanja iz Beograda 1999. godine kada su avioni NATO članica bombardirali Srbiju.

Vlade demokratskih zemalja sve više nastoje ostvariti kontrolu medija. Otvorena cenzura je teško spojiva s dostignutim demokratskim načelima, ali indirektno se sve više ostvaruje utjecaj ako već ne i potpuna kontrola. Naime, uskraćivanjem izvora i omogućavanja izvještavanja postiže se pozicija u kojoj vlasti mogu postavljati uvjete, jer u protivnom neće se moći uopće pristupiti čak ni selekcioniranim informacijama. Stoga sami mediji postaju

vrlo pažljivi u načinu predočavanja situacija u ratnim područjima kada su i snage zapadnih saveznika uključene.

Tijekom bombardiranja Afganistana 2001. godine, civili su učestalo stradali od savezničkih bombi i kada su izvijestitelji *CNN-a* javljali o žrtvama, uslijedilo je uputstvo rukovodstva kompanije da kada se izvještava o takvim incidentima obvezno se mora naglasiti da je 3.000 Amerikanaca poginulo pri napadu na *World Trade Center* u New Yorku.^[323] Na taj način zapravo je kompanija, navodno neovisni medij, odlučila kako da pomogne održavanje javne podrške američkim ratnim naporima u Afganistanu. Ponovno, shodno tržištu, ova naznaka je prikazivana samo na *CNN-u* za američko tržište. *CNN-International*, namijenjen ostatku svijeta, nije podsjećao obvezno na povod za vojnu akciju, te su isti reporteri nasnimavali dvije verzije završetaka svojih izvještaja.

Vojni sukobi uopće kreiraju konflikt profesionalizma i patriotizma u medijima, te je “prva žrtva istina”, kako je izjavio još 1917. godine američki senator Hiram Johnson.^[324] Mediji su stavljeni u službu mobilizacije podrške ideji koja se brani i zbog koje je i došlo do oružanog sukoba. Na taj način se u izvještavanju pretjeruje, pogrešno predočava stanje te, na koncu, laže. Taktički gledano, priče se pažljivo biraju uz samo djelimične činjenice postavljene u povijesnom kontekstu. Novi eksperti se pojavljuju koji predstavljaju događaje u interesu vladajuće vrhuške. Neprijatelj se demonizira, a razlozi sukoba su pojačani vijestima o stradanju pojedinaca i njihovih priča. Sudovi se u ovakvim situacijama formiraju na osnovi uskog diskursa. Pobrojane metode bile su na djelu tijekom ratova u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, te primjenjivane na svim stranama bez obzira na samu krivnju za sukob. Ova lista taktika nije naravno konačna i moguće ju je i proširiti, ali u osnovi govori o najznačajnijim postupcima tijekom propagandnih djelovanja putem medija.

Vojne vlasti manipuliraju medijima ne bi li javno mnjenje pridobile u potpunosti na svoju stranu. Osnovni koraci u tom procesu su preliminarna faza tijekom koje se zemlja – potencijalni protivnik ili cilj akcije – prikazuje kao uzrok bijede ili kao diktatura, ili pak anarhija. U svakom slučaju kao izvor neregularnog stanja koje bi trebalo promijeniti. Opravdanje je naredna faza tijekom koje se velike vijesti dešavaju kojima se poziva na urgentnost akcije jer potencijalna opasnost može se proširiti ili možda treba spasiti lokalno stanovništvo. Implementacija je dio plana kada se mediji stavljaju gotovo pod potpunu kontrolu. Organiziraju se novinarski pulovi kako bi se novinari lakše kontrolirali, dok neka forma cenzure također stupa na snagu. Najnoviji izum vojnih stratega je “*embedded*” novinarstvo koje daje čak i veće

ovlasti vojnim vlastima i neovisno izvještavanje čini gotovo nemogućim. Novinari su odjeveni u uniforme, raspoređeni s jedinicama i kretanje im je ograničeno. Samim time i izvori informiranja nisu dostupni, već samo oni koje vojne vlasti žele učiniti takvima. Posljednji dio je faza tijekom koje se normalnost vraća u zemlju i te države više nema u vijestima. Pogled na američku akciju u Iraku, pripremu, samo osvajanje zemlje i proglašenje završetka pokazuje da su sve ove faze bile prisutne. Jedini propust desio se neovisno od medija, a to je da se normalnost nije vratila u zemlju i da rat zapravo tek počinje od zamišljenog trenutka njegovog svršetka.

Na početku ratnih sukoba često se pojavljuje priča o mrtvima bebama, kojom se javnost gotovo uvijek pridobiva na sopstvenu stranu. Kada su njemačke trupe zauzele Belgiju 1914. godine, britanski su mediji objavili kako su okupatorski vojnici bacali bebe u zrak i dočekivali ih bajunetima. Iako je priča bila u potpunosti neistinita i teška za povjerovati, za posljedicu je imala ogromne redove dobrovoljaca u Londonu i drugim gradovima koji su jedva čekali da se obračunaju s neprijateljima. Iračko zaposjedanje Kuvajta 1990. godine pružilo je moderniju verziju iste priče. Ovom prigodom su navodno irački vojnici izbacivali kuvajtske bebe iz bolničkih inkubatora. Inkubatori su otpremani u Irak dok su bebe ostavljene bez zaštite i umirale. Pred američki kongres je čak dovedena djevojčica koja je posvjedočila o tragičnom događaju. Tek se poslije ispostavilo da je anonimna djevojčica zapravo bila kćerka kuvajtskog ambasadora u Washingtonu i da je cijela priča bila produkt kompanije za odnose s javnošću koju su Kuvajćani angažirali da lobira za vojnu akciju protiv Iraka.^[325] Bosanskohercegovački Srbi pokušali su istu priču plasirati tijekom 1992. godine o stradanju beba u banjalučkoj bolnici zbog sankcija koje je međunarodna zajednica uspostavila prema Srbima i kojima je navodno spriječena nabava neophodnih medicinskih pomagala za spašavanje života beba.

Uticaj koji mediji imaju na politiku i ishode ratova uočen je još sredinom devetnaestog stoljeća, kada su tadašnji novi izumi poput telegrafa i razvijene željezničke mreže omogućili brzo slanje vijesti s fronte u Krimejskoj peninsuli do europskih prijestolnica. Nove su tehnologije dovele do nesagledivih razmjera satelitskim emitiranjem i internetskim izvještavanjem. *CNN* efekt je novi termin kojim se označava ovaj novi vid utjecaja koji je vjerojatno svoj vrhunac doživio tijekom devedesetih jer najnoviji ratovi pokazuju da su vojne i političke vlasti ponovno u stanju kontrolirati protok informacija.

Ekonomska globalizacija je proširila doseg korporacijske moći, kako u medijima, tako i uopće gledano. Kao što mediji utiču na zaštitu,

ali i kršenja ljudskih prava, multinacionalne korporacije to čine u još većem opsegu. Sama pojava globalizacije nije nova u povijesti, jer ona se ponavlja u ciklusima. Stari Grci preko kojih je niz otkrića dospio u zapadnu civilizaciju, preuzeli su mnoga od tih znanja iz drugih civilizacija, poput indijske, kineske i egipatske. Šesnaesto stoljeće također je posvjedočilo prethodno nezamislivom prometu roba, usluga i ljudi preko oceana nakon “otkrića” Amerike. Koncem devetnaestog stoljeća funkcionirali su globalno tržište, razmjena valuta, masovna migracija unutar velikih imperija iz kojih i unutar kojih se putovalo bez putovnica, te kreirala međunarodna kozmopolitska kultura u glavnim prijestolnicama. Gotovo identične pojave ponovno su prisutne koncem dvadesetog i početkom dvadeset prvog stoljeća. Razlika je jedino u motornoj snazi ovog ciklusa, koja se nalazi u kompjuterskoj tehnologiji.

Ovako dramatične promjene mogu se nazvati revolucionarnim pošto se ogledaju u novoj globalnoj dinamici. Multinacionalne korporacije dominiraju današnjim svijetom u kojem su nacionalne vlade izgubile veliki dio svoje moći. Takva situacija dovela je građane do gubitka vjere u tradicionalnu politiku. Stoga je opći trend prisutan u smanjenju postotka ljudi koji glasuju na izborima. Činjenica je da su mnogi analitičari vrlo kritični prema trendu globalizacije, ali to je pogrešna osnovica dijaloga, pošto je fenomen već tu i nemoguće ga je spriječiti.^[326] Rasprava treba biti vođena o posljedicama i kako ih učiniti pozitivnim po većinu društva. Nacionalne države izgubile su dio moći koji su preuzele pannacionalne institucije poput Europske unije. Ovo se posebice očituje u ekonomskim poljima i trgovini.

S druge strane, centralizirane države su također stvar prošlosti pošto je revolucija također pratila proces globalizacije i znatan dio izvora prebačen je na podnacionalni nivo vladanja. Lokalni kulturni i etnički identiteti su se razvili, te sada čak prelaze nacionalne granice, kao što primjer suradnje katalonske prijestolnice Barcelone sa susjednom francuskom regijom Cerdanya najbolje kazuje. Kampanja škotskih nacionalista za neovisnost sada navodi da je ona ostvariva, ali samo u okvirima Europske unije. Dakle, potpuni suverenitet je zauvijek izgubljen. Građani u sopstvenim nacionalnim državama mogu tražiti zaštitu samo dijela svojih prava i ostvarivanje dijela sloboda. Drugim dijelom to se ostvaruje globalno u suradnji s drugim građanima svijeta.

Očito je da ovako promijenjen svijet predstavlja sliku nesigurnosti za znatan broj građana. Priliv nove radne snage iz inozemstva snižava plaće domaćim radnicima, te ekstremne ideologije u trenucima ekonomskih

nedoumica lako dobivaju nove mase sljedbenika. To je problem koji se upravo javlja širom razvijenog dijela svijeta. Stoga su i najveći zagovornici ovog procesa pokušali pronaći odgovore kako i na koji način usmjeriti globalizaciju da bi se iz nje dobilo što više pozitivnih posljedica. Joseph Stiglitz, svjetski uvaženi ekonomist s Nobelovom nagradom, navodi rješenje u trećem putu razvitka koji bi bio nešto između slobodne trgovine i državne kontrole.^[327]

Anthony Giddens, koji je intelektualno stajao iza Blairvog projekta trećeg puta Laburističke stranke u Velikoj Britaniji, smatra pak da je ostvarenje pozitivnih ciljeva globalizacije u interesu građana nemoguće, ukoliko jedna od tri ključne institucije društva dominira nad preostale dvije. Sudeći po njegovim predavanjima, dok je bio na čelu *London School of Economics and Political Science (LSE)*, te tri institucije su: tržište, vlada i civilno društvo. Razvijeno civilno društvo je jedino u prilici da korigira kaotične zakone slobodnog tržišta. Svojevrсна zaštita je dakle u samoorganiziranju građanstva kojim bi se stvorilo jako civilno društvo s mogućnošću utjecaja i korekcije zakona tržišta. U nekim slučajevima to se već ostvarilo, jer ako najveće svjetske kompanije općenito ignoriraju glasove pučanstva, povremeno ipak promijene svoje načine poslovanja kada taj pritisak postane prevelik i neugodan.

Svjetski poznata korporacija “brze hrane” *McDonald’s* je nakon organiziranih bojkota u nekoliko zemalja značajno promijenila i svoj meni, ali i odnos prema zaposlenom osoblju. U Italiji su zabilježeni snažni protesti zbog širenja “*Mc-kulture*”, u Francuskoj je poljoprivrednik Jose Bouve postao sinonim otpora neograničenoj moći međunarodnih korporacija nakon što je razbio nekoliko izloga lokalnog *McDonald’s* restorana 1999. godine, dok je u Velikoj Britaniji dugogodišnji sudski slučaj protiv dvoje aktivista završen Pirovom pobjedom uz ogromne negativne posljedice iznošenja u javnost detalja poslovanja. Thomas Friedman zagovarajući pozitivne aspekte procesa globalizacije navodi da nikada dvije zemlje u kojima postoje *McDonald’s* restorani nisu ratovalе,^[328] što je dakako netočno, jer su članice NATO-a pod vodstvom Sjedinjenih Američkih Država bombardirale Srbiju, gdje je jedna od prvih osvetničkih akcija stanovništva u Srbiji bilo demoliranje lokalnih ispostava *McDonald’s*.

Sami kraj stoljeća bio je, izgleda, preloman trenutak na mnogo širem planu. Tijekom sastanka Svjetske trgovinske organizacije u Seattleu, tisuće su nezadovoljnika demonstrirale na ulicama. Protesti koji su isprva šokirali vodeće svjetske birokrate, ponovili su se prilikom svakog narednog susreta bilo ove organizacije, bilo Svjetske banke ili Međunarodnog monetarnog

fonda. Policija je sve oštrije reagirala da bi sve kulminiralo čak i smrću demonstranta u Genovi u srpnju 2001. godine. Čelnici država G-8, osam najmoćnijih političara svijeta, osvjedočili su se u sopstvenu nepopularnost zbog ignoriranja bijede i neimaštine u većem dijelu svijeta, koji je na takvu sudbinu osuđen znatnim dijelom i zbog prevelikih zaduženja koja im moćne industrijske zemlje ne žele oprostiti u ime humanosti. Osim što su im susreti postali teže dostupni pošto se sada vođe sastaju u mjestima koja su temeljito osigurana, globalne vođe ipak pažljivije osluškuju glasove javnosti. Međunarodne javne institucije su neophodnost kroz čiji rad bi se trebao naći *modus vivendi* za zadovoljstvo većine stanovnika koji bi na taj način i globalno ostvarili svoja prava, pošto ih nacionalna država više ne može garantirati.

Nevladine organizacije tvore osnovicu civilnog društva. One trebaju utjecati, a donekle već i utiču, na međunarodne institucije u smislu poboljšavanja uvjeta življenja i samim time osiguravanja prava i sloboda čovjeka. Nakon Drugog svjetskog rata došlo je do istinske eksplozije u broju ovih organizacija. Iako lokalne organizacije imaju značajnu ulogu uglavnom u sopstvenim sredinama, pod uvjetima sveopće globalizacije, kako ekonomske, tako i političke, socijalne i kulturne, međunarodne nevladine organizacije postale su još značajnije u ostvarivanju ljudskih prava. Njihov broj je ogroman, a interesna usmjerenost raznolika, ali se princip funkcioniranja može okvirno opisati na primjeru dvije najpoznatije velike organizacije s aktivnošću u domenu ljudskih prava: *Amnesti International* i *Human Rights Watch*. Obje djeluju globalno, ali je prva populistički organizirana, dok je druga elitistička organizacija po sistemu funkcioniranja. Ovakav opis je moguć na osnovi analize članstva i unutarnje organizacije.

Nacionalne organizacije biraju delegate za međunarodno tijelo koje rukovodi cijelom organizacijom poput transnacionalne kompanije. U slučaju *Amnesty Internationala*, članarina je jedan od bitnih prihoda ove organizacije, gdje također važe i neka restriktivna pravila, poput nemogućnosti praćenja zbivanja u zemlji odakle aktivist potiče. U slučaju država nastalih iz teritorija nekadašnje Jugoslavije, ovo je pravilo malo ortodoksno tumačeno, pa građani bilo koje od država nemaju pravo na rad na bilo kojoj od zemalja nastalih raspadom ove federacije, čime se zaključuje da zapravo ova nevladina organizacija zapravo ne priznaje pravo na osamostaljenje narodima koji su ga ostvarili. Stroga pravila rada odlika su i u drugim poljima, pa je čvrsto orijentirana neutralnost spriječila *Amnesty International* da se odlučnije

posveti borbi protiv *apartheida* u Južnoj Africi. Čak je i koalicija nevladinih organizacija za borbu protiv pješačkih mina ostala uskraćena za članstvo ove organizacije koja joj je pristupila tek nakon dodjele Nobelove nagrade ovoj koaliciji 1993. godine.

Masovnost ove organizacije ogleda se u članstvu koje dolazi iz 150 zemalja. U Sjedinjenim Američkim Državama, primjerice, djeluje čak 300 tisuća članova, ali kada se ova brojka usporedi s članstvom u asocijaciji za nošenje oružja, onda ispada da je to vrlo mali broj članova u tako velikoj zemlji. *Human Rights Watch* je dugo nastojao baviti se komunističkim svijetom, ali je proširio sopstvene interese i sada pokriva događaje globalno. Financira se iz donacija poput onih Otvorenog društva, Fordove fondacije ili Fondacije MacArthur, što im omogućuje neovisnost od vladinih izvora. Pojedinačne donacije su potencijalno opasne za obje organizacije jer je moguće da uz financijsku pomoć i neki drugi interes bude uključen. Da bi zadržale sopstveni renome u polju pravde i neovisnosti, ove organizacije su jako pažljive kada je u pitanju to od koga primaju novac. Njihov renome je bitan i kao povremena pomoć nekim manjim nevladinim organizacijama sa specijaliziranim interesima koje skreću njihovu pozornost na događaje koji mogu potencijalno biti opasni za širu zajednicu.

Pod trenutnim okolnostima kada je profitom orijentirana ekonomija gotovo bez kontrole zagospodarila globalnim trendovima, uobičajene grupe u društvima našle su se prve na udaru, prvenstveno djeca i žene iz najsiriromašnijih slojeva. Proizvodnja je prebačena iz razvijenih zemalja u udaljene dijelove svijeta, poput Malezije, Pakistana, Filipina i drugih pretežito azijskih zemalja, gdje su djeca najčešća radna snaga u tvornicama u kojima se proizvode najpoznatije vrste odjeće, obuće ili sportske opreme. Principijelno bi se nevladine organizacije trebale pobuniti zbog ove prakse i tražiti zaštitu dječje radne snage, ali detaljniji uvid u stanje u društvima s izuzetno visokom stopom nezaposlenosti ukazuje na neophodnost očuvanja upošljavanja dječje radne snage, jer su ona često jedini uposlenici u svojim velikim porodicama.

Ukoliko bi jedna od zemalja čak i uvela ograničenja u iskorištavanju djece te minimalne nadnice, proizvodnja bi se preselila u neku obližnju zemlju, jer države jedna drugoj, zapravo, umanjuju cijenu dajući povoljnije uvjete investitorima iz razvijenog dijela svijeta. Jedino bi se globalnom akcijom mogao značajnije popraviti status ovih djelatnika. Tu se opet pojavljuje problem da li su kupci potrošačkih društava spremni plaćati veću cijenu proizvoda, jer kompanije uvijek zadrže profit i povećanje troškova

prebace na krajnjeg konzumenta. Sudeći po trenutnom stanju globalnog društva, velika većina potrošača nije spremna na takvu žrtvu, i iskorištavanje dječje radne snage ostaje jedan od simbola globaliziranog svijeta na početku dvadeset prvog stoljeća.

Žene su druga grupa koja je na meti globalizacije. Moguće je povijesno sagledati problematičnost položaja žena u društvima i, s malim izuzetkom matrijarhalnih perioda u nekim društvima, sve do konca devetnaestog stoljeća one su bile i zvanično drugorazredne građanke u svim državama svijeta. Žene su ugnjetene ne samo pri obavljanju posla već i u sopstvenim domovima. Iako su ovakva istraživanja često nepouzdana, uglavnom se smatra da se jedna trećina žena našla u ulozi žrtve tijekom svog života. Kućno nasilje je u 85 posto slučajeva upereno protiv žene. Sudeći po nalazima predstavljenim u Vijeću Europe, više je žena pogođeno od kućnog nasilja nego od švercanja ljudima i zloćudnog tumora zajedno.

Procjenjuje se da oko 60 milijuna žena “nedostaje” godišnje kao rezultat nasilnih prekida odmaklih trudnoća jer je plod bio ženskog spola. Ova praksa je najvećim dijelom prisutna u Kini i Indiji. Svjetska zdravstvena organizacija procjenjuje da je 70 posto ubijenih žena stradala od sopstvenih partnera. Razlog zašto su ovi pokazatelji nepouzđani je strah da se prijavi nasilje a koji može biti motiviran strahom od dodatnog nasilja, srama zbog nametnutih socijalnih običaja, česte nevjerice da se takvo što zaista i desilo ili nekih drugih razloga.

Postoje i posebne kulturološke razlike, poput nedavno ustanovljenog vjerovanja u nekim afričkim državama da se AIDS može izliječiti seksualnim odnosom s djevicom. Zbog toga je i broj silovanja porastao, te se epidemija AIDS-a proširila na još mlađe generacije. U sjevernoj Africi, lokalni imam u Alžiru opisao je žene bez partnera kao prositutke, što je samo bio povod za masu da napadne grupu takvih žena. Praksa uskraćivanja seksualnog zadovoljstva ženama također je rasprostranjena u centralnoafričkim krajevima putem obreda koji je u anglosaksonskoj teoriji dobio ime “*female genital mutilation*”, što je poznato kao obrezivanje žena. Ovaj ekstremni oblik primjene sile prema ženi atak je na tijelo i mentalno zdravlje individue i zabranjen je u većini europskih zemalja sa značajnom imigrantskom populacijom iz ovih dijelova Afrike. Testovi ženske nevinosti nisu bili neuobičajeni sve donedavno. Turska je tek 2002. godine odustala od nakane zakonskog uređivanja ove prakse.

Mnoge kulture poznaju instituciju nametnutog braka kojim se u potpunosti uskraćuje mogućnost izbora. Pakistan, Indija i Afganistan samo

su neka od područja s ovako izraženom tradicijom koja uglavnom ide protiv žena u ovim društvima. U Afganistanu se 16 godina smatra kao donja dob za ulazak u brak, ali u praksi se desilo da je sud odbio da razmatra slučaj sklopljenog braka između osmogodišnje djevojčice i četrdeset osmogodišnjeg muškarca. Svjetska zdravstvena organizacija je niz godina pratila pojave i pripremala radni dokument koji bi formulirao prava koja žena mora imati u svim društvima i kulturama. U ovu grupu prava uključena su seksualna prava, pravo da se traži i dobije informacija glede seksualnosti, pravo na seksualni odgoj, poštovanje integriteta tijela, pravo na odlučivanje o seksualnoj aktivnosti ili suzdržavanju od iste, pravo na konsenzualnu seksualnu aktivnost te istu takvu bračnu zajednicu, potom pravo na odluku o imanju ili nemanju djece te, konačno, da imaju zadovoljavajući i sigurni seksualni život.

Međutim, ova prava ostaju nedostignuti stupanj ostvarenja, jer u najvećem dijelu svijeta odnosi su i dalje u velikoj mjeri upereni protiv sloboda i prava žena. Uvriježeno je shvatanje da žene zapravo izražavaju ili pozivaju na seksualno napastvovanje svojim ponašanjem ili samo odijevanjem. Određeni kod odjevanja za žene tako je navodno uveden da bi se žene zaštitile, što zapravo govori više o manijakalnim mislima muškaraca zakonodavaca u tim društvima. U Tanzaniji su zabranjene kratke ili uske haljine u vladinim uredima jer izazivaju muške kolege. U Maleziji je čak i ruž za usne zabranjen u vladinim prostorijama zbog istih razloga.

Silovanje u bračnoj zajednici u nekim zemljama još uvijek nije dio krivičnog zakonodavstva. Silovanje je ustaljena praksa tijekom ratovanja u svim povijesnim periodima. To je svakako jedan od instrumenata za provođenje genocida. Tijekom borbe za neovisnost Bangladeša, pakistanske su trupe koristile silovanje kao metodu borbe, te su brojne žrtve zadržavane u zatočeništvu da bi im se onemogućio prekid izazvane trudnoće. “Rodićete prave muslimane”, govorili su im pakistanski vojnici, koji su prethodno počinili zločine.^[329] Slična se situacija ponovila tijekom rata u Bosni i Hercegovini, kada su bosanski Srbi silovali znatan broj bosanskih muslimanki uz riječi da će rađati male četnike.^[330] Kod ovog zločina uvijek je teško ustanoviti broj žrtvi, jer žene imaju psihološki problem da progovore o stravičnom iskustvu koje su doživjele, društvene norme ih često plaše da će biti odbačene ukoliko se sazna da su bile silovane te nije rijetkost da sama žrtva zapravo prikriva zločin. Teškoća dokazivanja je dodatni element u kompliciranosti cijelog postupka, jer silovanje u mirnodopskim prilikama je teško dokazivo i traumatično za žrtvu, a u ratnim uvjetima je ova teškoća multiplicirana.

Silovanje je, kao što je već rečeno, korišteno u različitim dobima i u različitim zemljama. Čuveni je slučaj iz 1937. godine kada su japanski zapovjednici dozvoljeli svojim vojnicima da siluju kineskinje u Nankingu. Njemački vojnici počinili su zločine silovanja tijekom napredovanja u unutrašnjost Sovjetskog Saveza, da bi vojnici Crvene armije nadmašili većinu prethodnih vojski u svom pohodu na Berlin, kada je silovanje žena bilo jedna od taktika prilikom napredovanja. Nikako drugačije nije moguće opisati raširenost ove pojave i rijetko preduzimanje mjera za kažnjavanje počinitelja. Silovanje je zločin protiv čovječnosti kada je počinjeno tijekom rata, iako neki autori poput Beverly Allen svrstavaju ovaj kriminalni čin u genocid sam po sebi.^[331] Naravno, autorica navodi genocidno silovanje sa specifičnostima koje ga čine genocidnim, jer se cilja na nasilnu trudnoću, rođenje djeteta i brisanje kulturnog identiteta žrtve. Drugi autori smatraju da sam čin nije genocid, ali se upotrebljava kao sredstvo za provođenje genocida.^[332]

Šutnja žena o počinjenom zločinu prema njima razumljiva je zbog povijesnih okolnosti razvitka ljudskih zajednica. Dovoljno je samo pogledati kada su žene prvi put dobile pravo glasa, pri tome uglavnom ograničeno dodatnim uvjetima, poput imovinskog stanja i podrijetla. Koncem devetnaestog stoljeća žene Novog Zelanda prve su ostvarile pravo glasa zbog povoljnog spleta okolnosti, hrabre grupe imućnih i utjecajnih žena, nekolicine naklonjenih političara i blagonaklonim crkvenim vođama. Australija je ubrzo slijedila primjer, da bi početkom dvadesetog stoljeća i neke europske žene ostvarile ovo pravo. Prva zajednica je bila u Finskoj, gdje je ruski car dozvolio i ženama da biraju zastupnike, pošto je Finska tada bila okupirana. Tako je ženski glas zapravo bio dio nacionalnog fronta za oslobođenje od ruske vlasti. Norveška i druge skandinavske zemlje ubrzo su slijedile primjer Finske, te u nekim slučajevima čak dozvoljavale ženama i pasivno i aktivno pravo glasa.

Prvi svjetski rat donio je revolucionarne društvene promjene odlaskom muškaraca na ratišta i zauzimanjem žena njihovih pozicija u tvornicama i kompanijama. Tijekom te četiri godine postalo je jasno da i žene mogu, baš kao i muškarci, obavljati jednako kvalitetno poslove i prehranjivati porodice bez ikakve muške pomoći. Stoga je pravi val davanja jednakih glasačkih prava ženama nastupio po okončanju rata. Najveći dio tih zemalja bio je u Europi, ali nisu sve slijedile primjere Velike Britanije, Irske i drugih. Francuska je, primjerice, tek nakon Drugog svjetskog rata pružila to pravo ženama. Zanimljivo je da su žene Švicarske tek 1971. godine prvi put mogle izaći na izbore, a u Portugalu još kasnije, 1976. godine. Lihtenštajn je

posljednja europska teritorija koja je na ovaj način priznala jednakost žena i muškaraca 1984. godine. Zemlje koje su tvorile tada Jugoslaviju također su dolaskom komunističke vlasti proširile prava žena. Komunizam je, unatoč svojim brojnim nedostacima na polju individualnih i kolektivnih sloboda, pružio nove mogućnosti ženama i izjednačio ih u mnogim poljima, što u zapadnom svijetu nije bilo moguće postići još decenijama kasnije.

Pogrešno poimanje komunističke revolucije imalo je svoga odjeka i u nekim udaljenim provincijskim mjestima Sovjetskog Saveza. Tako je jedan seoski gostioničar, inače simpatizer monarhista, tiskao plakat kojim se obznanjuje nacionalizacija žena, te da je muškarcima dozvoljeno da s njima kolektivno raspolāžu. On je već naredni dan pogubljen, a gostionica je srušena, jer boljševici nisu pokazali ni malo smisla za humor. Međutim, ideju su iskoristile vođe monarhista koje su takav proglas potom objavile u novinama ne bi li uplašile i pridobile pučanstvo na svoju stranu. Novine su stigle s takvim proglasom i do grada Saratova, gdje su lokalne boljševičke vođe ozbiljno shvatile proglas i doista nacionalizirali žene u svom mjestu. Tek je peticija upućena Lenjinu osobno, učinila da se praksa ukine a počinitelji oštro kazne.^[333]

Letimičan pregled druge vrste implementacije ekstremnih režima i šta se dešava u takvom spoju s tradicionalnim poimanjem uloge žena u krajevima južne Europe moguće je vidjeti iz opisa britanskog autora između dva svjetska rata, koji je sa simpatijama gledao na Mussolinijeva dostignuća: “Oni se još uvijek odnose prema svojim ženama gotovo na orijentalan način, osim u višim klasama, koje su više kozmopolitske nego talijanske. Žena treba prinijeti i donijeti stolu, sjediti kod kuće i šiti, tražiti dozvolu za bilo koji izlazak iz kuće. Bio bi pravi skandal ukoliko bi dva ili tri gospodina došla u posjet popiti kavu u odsustvu muža.”^[334]

Uskraćivanje jednakosti ženama univerzalno je kako prostorno, tako i vremenski. Velika preteča feminističkih ideja, Mary Wollstonecraft tako je razobličila ograničenost ideja intelektualnih očeva ideja velike francuske revolucije. Njihova borba bila je primarno za prava muškaraca i to bijelih jer je, kao što je prikazano ranije, njihov odnos prema drugim rasama u najboljem slučaju upitan, ako već ne otvoreno rasistički. Wollstonecraft tako navodi da “Rousseau obznanjuje da žena ne treba nikada, niti na trenutak, osjetiti se neovisnom... ..Koji nonsens.”^[335] Ona je čak i samokritična u svojoj kritici muškaraca: “Tiranijom muškarca, čvrsto vjerujem, nastaje veliki broj ženskih budalaština. Podmuklost, koju trenutno priznajem i pokušala sam tako i dokazati, jedna je od ženskih osobina nastala ugnjetavanjem.”^[336]

Nije moguće sadržajnije analizirati sve oblasti u kojima su žene ili obespravljene ili nisu potpuno ravnopravne zbog kratkoće prostora i cilja ovog djela da pruži pregled povijesnog razvitka ljudskih prava od najranijih doba ljudske zajednice pa do doba globalizacije u dvadeset prvom stoljeću. Ono što je moguće je zaključiti da je veliki prostor preostao za ostvarenje sloboda i jednakosti ne samo između spolova već između različitih društvenih grupa unutar jedne nacionalne zajednice, ali isto tako i između raznoetničkih ili rasnih zajednica. Vrlo je lako upasti u zamku kritike svega postojećeg jer zaista veliki je broj pojava koje mogu inicirati takve poglede. Međutim kada se samo pogleda šta se desilo tijekom postojanja ljudske zajednice i koliki je napredak ostvaren, onda se kritika mora ublažiti. To je posebice naglašeno ukoliko se sagledaju promjene tijekom posljednjih stotinjak godina.

U dvadeseto stoljeće se ušlo s nekoliko imperija, malim brojem neovisnih država, ograničenim pravima građana u većini državnih zajednica, rijetkim pravima i slobodama žena, masovnim iskorištavanjem dječje radne snage i vrlo rasno razdvojenim društvima u kojima je prevlast u gotovo svim zajednicama imala bijela rasa. Na početku dvadeset prvog stoljeća, broj državnih zajednica se umnogostručio. Nacionalna država je prevladala, ali ovakav oblik zajednice bitno je drugačiji od onoga koji se takvim smatrao prije stotinjak godina. Rijetke su monoetničke države u današnjem svijetu. Masovne migracije i globalizacija, bilo ekonomska, bilo društvena, bilo kulturna, umnožile su kontakt između različitih rasa i kultura, a nadasve naroda. Imperije su nestale s lica zemlje, barem onakve kakve su postojale kroz milenije. Sjedinjene Američke Države često su opisane kao jedina supersila i ponašanje ove moćne države ponekada liči na imperijalni odnos iz prošlosti, ali postoji i neka bitna razlika kroz koju se i ogleda dalekosežni napredak ljudskog društva u domenu ljudskih prava.

Ova knjiga je napisana tijekom boravka na *University of California* u Berkeleyu, gdje sam proveo akademsku godinu izučavajući građu i predavajući predmet ljudskih prava. Američka vlada je financirala ovaj project u sklopu *Fulbrightovog* programa, ista ona vlada o kojoj zauzimam vrlo kritičan stav i koju smatram krivom za kršenje mnogih ljudskih prava i sloboda te principa pravde, što je opisano u ovoj studiji. Dakle, slobode ipak postoje i ostvarene su za znatan dio čovječanstva. Američka administracija predvođena neokonzervativnom ideologijom i oličena u predsjedanju Georgea W. Busha počinila je brojne prijestupe, ali ideološki napredak ljudske zajednice ogleda se u činjenici da i supersila koja često ignorira mnoga prava i slobode ipak je pažljiva da ne bude takvom prikazana mimo

njenog proklamiranog “rata protiv terora”. Moć ove zemlje bazirana je na liberalnom obliku kapitalističkih odnosa uz ideološku osnovicu u ljudskim pravima. Ovo može zvučati apsurdno, pošto Amerikanci često ignoriraju međunarodne sporazume iz ove oblasti, ali na toj ideologiji su dobili hladni rat i uspjeli proširiti sopstveni ekonomski utjecaj. Stoga je ideologija ljudskih prava zaista zavládala svijetom koncem dvadesetog stoljeća. Veliki je broj područja u kojima se neminovno nameće želja za napretkom u ovoj oblasti ali samo podsjećanje na stanje ljudskog društva prije desetak godina govori o ogromnom napretku i pomisli o istinskoj pobjedi ljudskih prava. Možda bi bilo cinično primijetiti da pobjeda zapravo još uvijek nije ostvarena, već su samo značajni koraci učinjeni prema cilju opće društvene pravde i potpunoj jednakosti svih ljudi svijeta. Ovaj cilj ipak nije ostvariv zbog same naravi čovjeka, ali to bi bio cilj jedne sasvim druge obimne studije. Zbog te naravi je čovječanstvu i trebalo nekoliko tisuća godina da dospije do trenutnog stanja ljudskih prava koje u svakom slučaju je veliko ostvarenje ali istovremeno i dostignuće koje optužuje ljude zbog velikog broja područja u kojima prava i slobode nisu dostignute.

Selektivna kronologija nekih događaja koji su značajno utjecali na povijest ljudskih prava:

Rani periodi civilizacije – Religijske knjige, Hamurabijev zakon, grčki filozofi
Početak ove ere – Prirodno pravo u Rimskoj imperiji

1215 – Magna Carta

1583-1645 – Tijekom života Huga Grotiusa stvoreno međunarodno pravo

1648 – Westphalijski ugovor o miru

1679 – Habeas Corpus Act

1689 – Britanska uredba o pravima

1776 – Američka deklaracija o neovisnosti

1776 – Američka uredba o pravima

1789 – Francuska revolucija

1789 – Deklaracija o pravima čovjeka i građanina

1790 – Pobuna robova na otoku St. Domingue

1807 – Britanija proglasila trgovinu robljem ilegalnom

1815 – Bečki kongres

1848 – Manifest komunističke partije

1859 – Bitka kod Solferina

1863 – Liberov kod za postupanje u ratu

1861-1865 – Američki građanski rat

1861 – Kmetstvo ukinuto u Rusiji nakon katastrofalnog Krimskog rata

1864 – Međunarodni odbor Crvenog križa osnovan u Genèvei

1871 – Pariška komuna

1871 – Unifikacija Njemačka

1878 – Berlinski kongres

1893 – Novi Zeland dozvolio ženama pravo glasa

1898 – Emille Zola objavio tekst “*J'accuse*” povodom afere Dreyfus

1899 – Haška mirovna konferencija

1914-1918 – Prvi svjetski rat

1915 – Genocid nad Armenima

1917 – Oktobarska revolucija u Rusiji

1919 – Mirovni sporazum u Versailles

1919 – Liga naroda

1919 – Stalni međunarodni sud pravde

1919 – Međunarodna organizacija rada

1922 – Mussolini preuzeo vlast u Italiji

1933 – Hitler došao na vlast u Njemačkoj

1937 – Silovanje u Nankingu

1939-1945 – Drugi svjetski rat, holokaust

1941 – Atlantska povelja

1945 – Osnovani Ujedinjeni narodi
1945 – Povelja Ujedinjenih naroda
1945-1946 – Suđenja u Nürnbergu
1948 – Opća deklaracija o ljudskim pravima
1948 – UN konvencija o genocidu
1948 – Izrael
1949 – Kineska revolucija
1949 – Vijeće Europe
1950 – Europska konvencija o zaštiti ljudskih prava i fundamentalnih sloboda
1951 – UN konvencija o genocidu
1959 – Europski sud za ljudska prava
1961 – Amnesty International
1966 – UN sporazum o građanskim i političkim pravima
1966 – UN sporazum o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima
1967 – Ubijen Ernesto Che Guevara
1968 – Studentske i ljevičarske demonstracije diljem svijeta
1978 – Human Rights Watch
1979 – UN konvencija o eliminiranju svih vrsta diskriminacija protiv žena
1989 – Pad Berlinskog zida
1989 – Protesti na Tienanmen trgu
1991 – Prvi rat u Perzijskom zaljevu
1991 – Raspad Jugoslavije i početak serije etničkih čišćenja
1992 – Pobuna Zapatista u Meksiku koje predvodi Subcomandante Marcos
1993 – Osnovan Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju
1994 – Genocid u Ruandi
1994 – Međunarodni krivični tribunal za Ruandu
1995 – Formirano južnoafričko povjerenstvo za mir i pomirenje
1995 – Genocid u Srebrenici
1995 – Intervencijom NATO snaga završen rat u Bosni i Hercegovini
1998 – Španjolska zahtjeva izručenje Pinocheta
1998 – Rimski statut o ustanovljenju Međunarodnog krivičnog suda
1999 – NATO intervenira protiv Srbije zbog Kosova
2001 – Al Quaida izvela terorističke napade na New York
2001 – Svrgavanje Talibana u Afganistanu
2002 – Početak rada Međunarodnog krivičnog suda u Hagu
2003 – Američka okupacija Iraka
2008 – Objavljena Kratka povijest ljudskih prava Nevena Anđelića

Bibliografija:

Abdullahi Ahmed An-Na'im ed., *'Human Rights in Cross-Cultural Perspectives: A Quest for Consensus'*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1992

Alfredsson, G., Ferrer, E. and Ramsay, K., *"Minority Rights: A Guide to United Nations Procedures and Institutions"*, (Minority Rights Group, London 2004)

Aldcroft, D.H., *'Europe's Third World: The European Periphery in the Interwar Years'*, (Ashgate Publishing Limited, Aldershot, England: 2006)

Ali, A.H., *'The Caged Virgin: An Emancipation Proclamation for Women and Islam'*, (Free Press, New York 2006)

Allen, B., *'Rape Warfare: The Hidden Genocide in Bosnia-Herzegovina and Croatia'*, (University of Minnesota Press, Minneapolis and London 1996)

Amin, C.M., Fortna, B.C. & Frierson, E. (eds.), *'The Modern Middle East: A Sourcebook for History'*, (Oxford University Press, Oxford 2006)

Andelic, N., *'Bosnia-Herzegovina: The End of a Legacy'* (Frank Cass Publishers, London: 2003)

Arendt, H., *'On Violence'*, (A Harvest Book, Harcourt Brace & Company, New York, 1970)

Arendt, H., *"The Origins of Totalitarianism"*, (Harcourt Publishers Ltd College Publishers, Orlando, USA: 1973)

Arnott, R, Greenwald, B, Kanbur, R and Nalebuff, B., (eds.), *'Economics for an Imperfect World: Essays in Honor of Joseph E. Stiglitz'*, (The MIT Press, Cambridge, Massachusetts 2003)

Aryeh, N., *'War Crimes: Brutality, Genocide, Terror, and the Struggle for Justice'*, (Times Books, New York 1998)

Attfield, R. & Wilkins, B. (eds.), *'International Justice and the Third World'*, (Routledge, London 1992)

Bailey, T.A., 'Woodrow Wilson and the Great Betrayal', (The Macmillan Company, New York 1945)

Bedard, Tara, '*Participation in Economic Life: An Advocacy Guide for Minorities in South-East Europe*', (Minority Rights Group, London 2005)

Beevor, A., '*Berlin: The Fateful Siege 1942-1943*', (Penguin, London 1999)

Beevor, A., '*The Downfall of Berlin 1945*', (Penguin, London 2003)

Benz, W., '*A Concise History of the Third Reich*', (University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 2006)

Bradney, A., '*Religions, Rights and Laws*', (Leicester University Press, Leicester, England 1993)

Bragg, M., '*12 Books That Changed the World*', (Hodder & Stoughton Ltd., London 2006)

Brownlie, I., '*Basic Documents on Human Rights*', (3rd Edition, Clarendon Press, Oxford, 1997)

Brzezinski, Z., '*Second Chance: Three Presidents and the Crisis of American Superpower*', (Basic Books, New York 2007)

Buchan, John, '*A History of the Great War*', Vol 1., (T. Nelson and sons, ltd., London, New York [etc.]: 1921-22

Carsten, F., '*War Against War: British and German Radical Movements in the First World War*', (University of California Press, Berkeley and Los Angeles 1982)

Chase, A. and Hamzawy, A., (eds.), '*Human Rights in the Arab World*', (University of Pensilvania Press, Philadelphia 2006)

Chomsky, N., '*Failed States: The Abuse of Power and the Assault on Democracy*', (Metropolitan Books, New York 2006)

Chomsky, N., '*Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media*', (Pantheon Books, USA 2002)

Chomsky, N., '*World Orders: Old and New*', (Columbia University Press, USA 1996)

Conquest, R., '*The Great Terror: A Reassessment*', (Oxford University Press, 1990)

- Curtis, M., *'Unpeople: Britain's Secret Human Rights Abuses'*, (Vintage, London 2004)
- Dahl, R.A., *"On Democracy"*, (Yale University Press, New Haven and London 1998)
- Darwin, J., *'Britain, Egypt and the Middle East: Imperial policy in the aftermath of war, 1918-1922'*, (The Macmillan Press Ltd., London 1981)
- Debeljak, A., *'Twilight of the Idols: Recollections of a Lost Yugoslavia'*, (White Wine Press, Fredonia, New York, 1994)
- Diamond, L. *"Three Paradoxes of Democracy"* in Diamond, L. and Plattner, M.F. (eds.), *"The Global Resurgence of Democracy"*, (The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London 1996)
- Dillon, E.J., *'The Inside Story of The Peace Conference'*, (Harper & Brothers Publishers, New York and London 1920)
- Farrar, M.J., *'News from the Front: War Correspondents on the Western Front 1914-18'*, (Sutton Publishing, Gloucestershire, Great Britain 1998)
- Finer, S.E., Bogdanor, V. and Rudden, B. (eds.), *"Comparing Constitutions"*, (Oxford University Press, Oxford 1995)
- Finley, M.I., *'The Legacy of Greece: A New Appraisal'*, (Oxford University Press 1984)
- Fisk, R., *'The Great War for Civilisation'*, (Alfred A. Knopf, New York 2005)
- Fleming, C., Hemmingway, E., Moore, G. and Welford, D., *'An Introduction to Journalism'*, (Sage Publications, London 2006)
- Forsythe, David, *Human Rights in International Relations* (Cambridge University Press, 2000)
- Fukuyama, F., *'The End of History and the Last Man'*, (Penguin Books Limited, London: 1993)
- Garton Ash, T., *'Free World: America, Europe and the Surprising Future of the West'*, (Random House, New York 2004)
- Gellner, E., *'Encounters with Nationalism'*, (Blackwell Publishers, Oxford and Cambridge 1994)
- Gellner, E., *'Nationalism'*, (New York University Press, New York 1997)

- Goldhagen, D.J., '*Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust*', (Alfred A. Knopf, New York, 1996)
- Gutman, R., & Rieff, D., (eds.), '*Crimes of War*', (W.W. Norton & Company Limited, London 1999)
- Habermas, J., '*The Inclusion of the Other: Studies in Political Theory*', (MIT Press, Cambridge, Massachusetts, USA 1998)
- Hansen, H., '*The Adventures of the Fourteen Points*', (The Century Co., New York 1919)
- Hess, S. and Kalb, M., (eds.), '*The Media and the War on Terrorism*', (Brookings Institution Press, Washington D.C. 2003)
- Hobsbawm, E.J., '*The Age of Capital, 1848-1975*', (Abacus, London: 1997)
- Hobsbawm, E.J., '*The Age of Empire, 1875-1914*', (Abacus, London: 1994)
- Holmes, L. "*Post-Communism: An Introduction*", (Polity Press, Cambridge 1998)
- Ignatieff, M.,(ed.) '*American Exceptionalism and Human Rights*', (Princeton University Press, Princeton, USA, 2005)
- Ignatieff, M., '*Human Rights as Politics of Idolatry*', (Princeton University Press, 2001)
- Ishay, M.R., '*The History of Human rights: From Ancient Times to the Globalization Era*', (University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 2004)
- Klein, N., '*No Logo*', (Flamingo, London, 2001)
- Knightley, P., "*The First Casualty*", (Andre Deutsch, London: 2003)
- Lampe, J.R. & Mazower, M., eds., '*Ideologies and National Identities: The Case of Twentieth Century Southeastern Europe*', (CEU Press, Budapest and New York 2004)
- Lauren, P.G., "*The Evolution of International Human Rights*", (University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1998); first edition and second edition of 2003
- Linz, J.J. and Stepan.A. (eds.). "*Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America and Post-Communist Europe*", (The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London 1996)

Litzenberger, C. and Groth Lyon, E., (eds.), *'The Human Tradition in Modern Britain'*, (Rowman & Littlefield Publishers, Inc., Lanham, Maryland, USA2006)

Lu, C., *'Just and Unjust Interventions in World Politics: Public and Private'*, (Palgrave Macmillan. New York 2006)

Machiavelli, N., *'The Prince'*, (Oxford University Press, Oxford 1998)

MacMillan, M., *'Peacemakers: The Paris Conference of 1919 and Its Attempt to End War'*, (John Murray, London 2001)

Mansel, P., *"Constantinople: City of the World's Desire, 1452-1924"* (Penguin Books Ltd, London: 1997)

Mazower, M., *'Dark Continent: Europe's 20th Century'* (Vintage Books, London 2000)

Meisler, S., *'United Nations: The First Fifty Years'*. (The Atlantic Monthly Press, New York 1995)

Moore, M., *'Stupid White Man'*, (Penguin, London 2002)

Morris, J., *'Trieste and the Meaning of Nowhere'*, (Faber and Faber, London 2002)

Nagel, J., *'Race, Ethnicity, and Sexuality'*, (Oxford University Press, Oxford and New York 2003)

Neier, A., *'War Crimes: Brutality, Terror, and the Struggle for Justice'*, (Random House, New York 1998)

Novak, S.P., *"Volite li Dubrovnik"* (VBZ, Zagreb: 2005)

O'Donnell, G., Schmitter, P. and Whitehead, L., (eds.), *'Transitions from Authoritarian Rule: Southern Europe'*, (The Johns Hopkins University Press, Baltimor, USA 1986)

Owen, N., ed., *'Human Rights, Human Wrongs'*, (Oxford University Press, Oxford 2003)

Premdas, R.R., Samarasinghr, de A. SWR, Anderson, A.B, eds., *'Secessionist Movements in Comparative Perspective'*, (St. Martin's Press, New York 1990)

Ratner, S.R. & Abrams, J.S., (eds.), *'Accountability for Human Rights Atrocities in International Law: Beyond the Nuremberg Legacy'*, (Oxford University Press, 2001 second edition)

- Rawls, J., '*A Theory of Justice*', (Oxford University Press, Oxford 1971)
- Rieff, D., '*At the Point of a Gun*', (Simon & Schuster, New York 2005)
- Robertson, G., '*Crimes Against Humanity: The Struggle for Global Justice*', (The New Press, New York 2000)
- Rosenbaum, A. (ed.), '*The Philosophy of Human Rights: International Perspectives*', (Greenwood Press, Westport, Connecticut, USA 1980)
- Rutherford, H.C., ed., '*Certainly Future: Selected Writings by Dimitrije Mitrinovic*', (Columbia University Press, New York 1987)
- Sachar, H.M., '*The Emergence of the Middle East: 1914-1924*', (Alfred A Knopf, New York 1969)
- Salomon, M. E. (ed.), '*Economic, Social and Cultural Rights: A Guide for Minorities and Indigenous Peoples*', (Minority Rights Group, London 2005)
- Simpson, A.W.B., '*Human Rights and the End of Empire: Britain and the Genesis of the European Convention*', (Oxford University Press, 2001)
- Spicer, R., '*Conspiracy: Law, Class and Society*', (Lawrence and Wishart, London 1981)
- Steiner, H.J. & Alston, P., (eds.), '*International Human Rights in Context: Law, Politics, Morals*', (Oxford University Press, Oxford, UK 2004)
- Stiglitz, J.E., '*Globalization and Its Discontents*', (W.W. Norton Company, New York and London 2002)
- Stover, E., '*The Witnesses: War Crimes and the Promise of Justice in The Hague*', (University of Pennsylvania Press, Philadelphia 2005)
- Stover, E., and Weinstein, H.M., (eds.), '*My Neighbor, My Enemy: Justice and Community in the Aftermath of Mass Atrocity*', (Cambridge University Press, Cambridge 2004)
- Tahzib, B.G., '*Freedom of Religion or Belief: Ensuring Effective International Legal Protection*', (Kluwer Law International, The Hague 1996)
- Vivian, H., '*Fascist Italy*', (Andrew Melrose Ltd., London 1936)
- Volkov, S., '*Germans, Jews, and Antisemites*', (Cambridge University Press, 2006)

Walters, F.P., *'A History of the League of Nations'*, (Oxford University Press, Oxford 1967)

Wheen, F., *'Karl Marx'*, (Fourth Estate, London 2000)

Witte, J.Jr. & Van der Vyver, J.D., (eds.), *"Religious Human Rights in Global Perspective: Legal Perspectives"*, (Kluwer Law International, The Hague 1996)

Witte, J.Jr. & Van der Vyver, J.D., (eds.), *"Religious Human Rights in Global Perspective: Religious Perspectives"*, (Kluwer Law International, The Hague 1996)

Wollstonecraft, Mary, *'A Vindication of the Rights of Women'*, (1792) republished in Mellor, A. & Chao, N., (eds.), *'Mary Wollstonecraft's A Vindication of the rights of women; and The wrongs of women, or, Maria'*, (Pearson Longman, New York 2007)

Wintemute, R., *'Sexual Orientation and Human Rights'*, (Clarendon Press, Oxford 1995)

Primarni izvori:

Feral Tribune, Split

The Guardian, London

'Human Rights: Yearbook' issues 1-6, (USSR Academy of Sciences, Institute of State and Law, Moscow:1983-1989)

Jutarnji list, Zagreb

'The Middle East', ninth edition, Congressional quarterly, (Washington 1987)

'Miles College: The First Hundred Years', (Arcadia Publishing, Charleston, USA 2005)

New York Times

Novi list, Rijeka

San Francisco Chronicle

Internet izvori:

Antiwar internet stranica: <http://www.antiwar.com>

The Avalon Project at Yale University: <http://www.yale.edu/lawweb/avalon/>

B92: <http://www.b92.net/indexs.phtml>

BBC: <http://bbc.co.uk>

The Guardian: <http://www.guardian.co.uk>

International Committee of Red Cross: <http://www.icrc.org/>

Institute for Historical Review: <http://www.ihr.org/>

Istraživačko-dokumentacioni centar, Sarajevo: <http://www.idc.org.ba>

JSTOR, internet arhiva akademskih časopisa:
<http://www.jstor.org/view/00029300/di981615/98p10296/4?frame=noframe&userID=a9e5772c@berkeley.edu/01cce4405e00501b54315&dpi=3&config=jstor>

Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju: <http://www.un.org/icty/>

Montenegrina, internet stranica: http://www.montenegrina.net/pages/pages1/istorija/cg_od_xx_do_i_svj_rata/crnogorci_u_rusko_japanskom_ratu.htm

New Internationalist magazin, internet stranica:
<http://www.newint.org/issue259/kick.htm>

New Left Review, internet stranica: <http://newleftreview.org/>

The Progressive Review: <http://prorev.com/wannsee.htm>

Projekt “OnWar”, internet stranica: <http://www.onwar.com/>

Der Spiegel internet stranica: <http://www.spiegel.de/international/>

Turkish Daily News, internet stranica: <http://www.turkishdailynews.com>

Ujedinjeni narodi: www.un.org

University of Hawai, Projekt o demokraciji:
<http://www.hawaii.edu/powerkills/welcome.html>

University of Minnesota Human Rights Library:
<http://www1.umn.edu/humanrts/>

Ured visokog povjerenika Ujedinjenih naroda za ljudska prava:
<http://www.ohchr.org/english/>

Webster University:
<http://www.webster.edu/~corbetre/haiti/history/revolution/revolution1.htm>

- [1] Lauren, P.G., *"The Evolution of International Human Rights"*, (University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1998), str.5
- [2] Wood, J.E.Jr., *"An Apologia for Religious Human Rights"* in Witte, J.Jr. & Van der Vyver, J.D., (eds.), *"Religious Human Rights in Global Perspective: Religious Perspectives"*, (Kluwer Law International, The Hague 1996), str.458
- [3] Evandjelje; Lauren, P.G., *"The Evolution of International Human Rights"*, (University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1998), str.6
- [4] Lauren, P.G., *"The Evolution of International Human Rights"*, (University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1998), str.6
- [5] Ibid., str.7
- [6] Wood, J.E.Jr., *"An Apologia for Religious Human Rights"* in Witte, J.Jr. & Van der Vyver, J.D., (eds.), *"Religious Human Rights in Global Perspective: Religious Perspectives"*, (Kluwer Law International, The Hague 1996)
- [7] Lauren, P.G., *"The Evolution of International Human Rights"*, (University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1998), p.7 and Johnson, L.T., *"Religious Rights and Christian Texts"* in Witte, J.Jr. & Van der Vyver, J.D., (eds.), *"Religious Human Rights in Global Perspective: Religious Perspectives"*, (Kluwer Law International, The Hague 1996), str.87
- [8] Wood, J.E.Jr., *"An Apologia for Religious Human Rights"* in Witte, J.Jr. & Van der Vyver, J.D., (eds.), *"Religious Human Rights in Global Perspective: Religious Perspectives"*, (Kluwer Law International, The Hague 1996), str.460
- [9] Ibid., str.461
- [10] Lauren, P.G., *"The Evolution of International Human Rights"*, (University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1998), str.8
- [11] Ibid., str.8
- [12] Ishay, M.R., 'The History of Human rights: From Ancient Times to the Globalization Era', (University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 2004) str.41
- [13] Lauren, P.G., *"The Evolution of International Human Rights"*, (University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1998), str.10
- [14] Ishay, M.R., 'The History of Human rights: From Ancient Times to the Globalization Era', (University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 2004) str.40

- [15] Ishay, M.R., 'The History of Human rights: From Ancient Times to the Globalization Era', (University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 2004) str.7
- [16] Ishay, M.R., 'The History of Human rights: From Ancient Times to the Globalization Era', (University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 2004) str.56
- [17] Finley, M.I., 'The Legacy of Greece', (Oxford University Press 1984) str.22
- [18] Finley, M.I., 'The Legacy of Greece', (Oxford University Press 1984) str.23
- [19] Platon, "*Republika*" i ostala djela
- [20] Finley, M.I., 'The Legacy of Greece', (Oxford University Press 1984) str.430
- [21] "Cogito ergo sum" glasi u originalu. "*Meditacije*" su objavljene 1641. godine.
- [22] Ishay, M.R., 'The History of Human rights: From Ancient Times to the Globalization Era', (University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 2004) str.73
- [23] Machiavelli, N., "*The Prince*", (Oxford University Press, England: 2005)
- [24] Thomas Hobbes, rođen 1588. godine, umro 1679.
- [25] John Locke, rođen 1632, umro 1704. Kapitalno djelo "*Two Treatises of Government*" objavljeno je 1690. godine.
- [26] Denis Diderot, rođen 1713, umro 1784. Najznačajnije djelo "*Encyclopedie*" objavio je 1755. godine.
- [27] Rosenbaum, A. (ed.), 'The Philosophy of Human Rights: International Perspectives', (Greenwood Press, Westport, Connecticut, USA 1980) str.9
- [28] Simpson, A.W.B., 'Human Rights and the End of Empire: Britain and the Genesis of the European Convention', (Oxford University Press, 2001) str.9
- [29] Fukuyama, F., "*The End of History and the Last Man*", (Penguin Books Limited, London: 1993)
- [30] Lauren, P.G., "*The Evolution of International Human Rights*", (University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1998), str.30
- [31] Lauren, P.G., "*The Evolution of International Human Rights*", (University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1998), str.31

- [32] Ishay, M.R., 'The History of Human rights: From Ancient Times to the Globalization Era', (University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 2004) str.54
- [33] Ishay, M.R., 'The History of Human rights: From Ancient Times to the Globalization Era', (University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 2004) str.54
- [34] Lauren, P.G., *"The Evolution of International Human Rights"*, (University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1998), str.31
- [35] University of Yale, Avalon Project: <http://www.yale.edu/lawweb/avalon/rightsof.htm>, 25.01.2006.
- [36] University of Yale, Avalon Project: <http://www.yale.edu/lawweb/avalon/rightsof.htm>, 25.01.2006.
- [37] Wollstonecraft, M., *"A Vindication of the Rights of Women"*, 1792.
- [38] Bragg, M., '12 Books That Changed the World', (Hodder & Stoughton Ltd., London 2006) ss.179-206
- [39] Bragg, M., '12 Books That Changed the World', (Hodder & Stoughton Ltd., London 2006) str.184
- [40] *La liberte, la fraternite, la egalite*
- [41] Lauren, P.G., *"The Evolution of International Human Rights"*, (University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1998), str.17
- [42] Ishay, M.R., 'The History of Human rights: From Ancient Times to the Globalization Era', (University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 2004) str.115
- [43] Ishay, M.R., 'The History of Human rights: From Ancient Times to the Globalization Era', (University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 2004) str.114
- [44] Lauren, P.G., *"The Evolution of International Human Rights"*, (University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1998), str.24
- [45] Ishay, M.R., 'The History of Human rights: From Ancient Times to the Globalization Era', (University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 2004) str.75
- [46] Ishay, M.R., 'The History of Human rights: From Ancient Times to the Globalization Era', (University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 2004) str.75
- [47] Lauren, P.G., *"The Evolution of International Human Rights"*, (University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1998), str.33
- [48] Lauren, P.G., *"The Evolution of International Human Rights"*, (University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1998), str.33

- [49] <http://www.spartacus.schoolnet.co.uk/REantislavery.htm> , 21.04.2006.
- [50] Dokumentarni film o buni prikazan u *Museum of African Diaspora* in San Francisco, 26.01.2007.
- [51] Webster University internet stranica: <http://www.webster.edu/~corbetre/haiti/history/revolution/revolution1.htm>
- [52] Webster University internet stranica: <http://www.webster.edu/~corbetre/haiti/history/revolution/revolution1.htm>
- [53] Dokumentarni film o buni prikazan u *Museum of African Diaspora* in San Francisco, 26.01.2007.
- [54] Novak, Slobodan Prosperov, “*Volite li Dubrovnik*” (VBZ, Zagreb: 2005) str.64-65
- [55] Burke, E., “*Reflections on the Revolution in France*”. 1790.
- [56] Arendt, H., “*The Origins of Totalitarianism*”, (Harcourt Publishers Ltd College Publishers, Orlando, USA: 1973)
- [57] BBC internet stranica: http://www.bbc.co.uk/radio4/history/inourtime/greatest_philosopher_vote_result.shtml , 31.01.2007.
- [58] BBC internet stranica: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3248516.stm> , 31.01.2007.
- [59] Izvanredni prikaz Marxovog djela, ali i života objavljen je u: Wheen, F., ‘Karl Marx’, (Fourth Estate, London 2000)
- [60] Hobsbawm, E.J., “*The Age of Empire, 1875-1914*”, (Abacus, London: 1994)
- [61] Hobsbawm, E.J., “*The Age of Capital, 1848-1975*”, (Abacus, London: 1997)
- [62] Morris, J., ‘Trieste and the Meaning of Nowhere’, (Faber and Faber, London 2002)
- [63] Ishay, M.R., ‘The History of Human rights: From Ancient Times to the Globalization Era’, (University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 2004) str.124
- [64] Bitka kod Sinopa, crnomorske luke u sjevernoj Turskoj.
- [65] Mansel, P., “*Constantinople: City of the World’s Desire, 1452-1924*” (Penguin Books Ltd, London: 1997)
- [66] Knightley, P., “*The First Casualty*”, (Andre Deutsch, London:2003)
- [67] <http://www.onwar.com/aced/data/india/italy1859.htm>, 19.04.2006.
- [68] <http://www.onwar.com/aced/data/india/italy1859.htm>, 19.04.2006.
- [69] <http://www.icrc.org/web/eng/siteeng0.nsf/html/57JNVP> , 19.04.2006.

- [70] Dunant, J.H., *“Un souvenir de Solferino”*, (Adamant Media Corporation, Boston, USA: 2001)
- [71] http://www.icrc.org/web/eng/siteeng0.nsf/html/photos-emblem-271005?OpenDocument&style=Custo_Final.5&View=defaultBody2, 20.04.2006.
- [72] http://en.wikipedia.org/wiki/Red_crescent, 20.04.2006.
- [73] <http://www.icrc.org/IHL.nsf/52d68d14de6160e0c12563da005fdb1b/87a3bb58c1c44f0dc125641a005a06e0?OpenDocument>, 20.04.2006
- [74] Rezolucija Ujedinjenih Naroda 36/67 iz 1981. godine
- [75] Rezolucija Ujedinjenih Naroda 55/282 iz 2001. godine
- [76] Robertson, G., *“Crimes Against Humanity: The Struggle for Global Justice”*, (Penguin Books Limited, London: 2002) str.179
- [77] Predavanje dr Laura Cohen, održano u Institute of Slavonic, East European and Eurasian Studies – UC Berkeley, 29.11.2006.
- [78] Gavriilo Princip ubio je austrijskog prijestolonasljednika 28.06.1914. godine u Sarajevu.
- [79] Knightley, P., *“The First Casualty”*, (Andre Deutsch, London: 2003), str.43
- [80] Ishay, M.R., ‘The History of Human rights: From Ancient Times to the Globalization Era’, (University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 2004) str.168
- [81] Ishay, M.R., ‘The History of Human rights: From Ancient Times to the Globalization Era’, (University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 2004) str. 168
- [82] Ishay, M.R., ‘The History of Human rights: From Ancient Times to the Globalization Era’, (University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 2004) str. 171
- [83] Gellner, E., ‘Nationalism’, (New York University Press, New York 1997) str.50
- [84] Dr Đuro Batrićević: Crnogorci u rusko-japanskom ratu; http://www.montenegrina.net/pages/pages1/istorija/cg_od_xx_do_i_svj_rata/crnogorci_u_rusko_japanskom_ratu.htm
- [85] Dr Đuro Batrićević: Crnogorci u rusko-japanskom ratu; http://www.montenegrina.net/pages/pages1/istorija/cg_od_xx_do_i_svj_rata/crnogorci_u_rusko_japanskom_ratu.htm pozivajući se na rad dr Novaka Ražnatovića
- [86] Buchan, John, ‘A History of the Great War’, Vol 1., (T. Nelson and sons, ltd., London, New York [etc.]: 1921-22), stranice 33-49

- [87] Buchan, John, 'A History of the Great War', Vol 1., (T. Nelson and sons, ltd., London, New York [etc.]: 1921-22), str. 34
- [88] Govor je održan pred oba doma Američkog kongresa 08.01.1918.
- [89] MacMillan, M., 'Peacemakers: The Paris Conference of 1919 and Its Attempt to End War', (John Murray, London 2001)
- [90] MacMillan, M., 'Peacemakers: The Paris Conference of 1919 and Its Attempt to End War', (John Murray, London 2001) str.67
- [91] Aldcroft, D.H., 'Europe's Third World: The European Periphery in the Interwar Years', (Ashgate Publishing Limited, Aldershot, England: 2006) str.76
- [92] Dillon, E.J., 'The Inside Story of The Peace Conference', (Harper & Brothers Publishers, New York and London 1920) str.13
- [93] Walters, F.P., 'A History of the League of Nations'. (Oxford University Press, Oxford 1967) str.92
- [94] Dillon, E.J., 'The Inside Story of The Peace Conference', (Harper & Brothers Publishers, New York and London 1920) str.498
- [95] Dillon, E.J., 'The Inside Story of The Peace Conference', (Harper & Brothers Publishers, New York and London 1920) str.449
- [96] Dillon, E.J., 'The Inside Story of The Peace Conference', (Harper & Brothers Publishers, New York and London 1920) str.289
- [97] MacMillan, M., 'Peacemakers: The Paris Conference of 1919 and Its Attempt to End War', (John Murray, London 2001) str.238
- [98] Walters, F.P., 'A History of the League of Nations'. (Oxford University Press, Oxford 1967) str.131
- [99] Dillon, E.J., 'The Inside Story of The Peace Conference', (Harper & Brothers Publishers, New York and London 1920) str.261
- [100] Walters, F.P., 'A History of the League of Nations'. (Oxford University Press, Oxford 1967) str.161
- [101] MacMillan, M., 'Peacemakers: The Paris Conference of 1919 and Its Attempt to End War', (John Murray, London 2001) str.72
- [102] MacMillan, M., 'Peacemakers: The Paris Conference of 1919 and Its Attempt to End War', (John Murray, London 2001) str.295
- [103] MacMillan, M., 'Peacemakers: The Paris Conference of 1919 and Its Attempt to End War', (John Murray, London 2001) str.20
- [104] Bailey, T.A., 'Woodrow Wilson and the Great Betrayal', (The Macmillan Company. New York 1945) str.211
- [105] Dillon, E.J., 'The Inside Story of The Peace Conference', (Harper & Brothers Publishers, New York and London 1920) str.197

- [106] Dillon, E.J., 'The Inside Story of The Peace Conference', (Harper & Brothers Publishers, New York and London 1920) str.1-2
- [107] MacMillan, M., 'Peacemakers: The Paris Conference of 1919 and Its Attempt to End War', (John Murray, London 2001) str.286
- [108] MacMillan, M., 'Peacemakers: The Paris Conference of 1919 and Its Attempt to End War', (John Murray, London 2001) str.235
- [109] MacMillan, M., 'Peacemakers: The Paris Conference of 1919 and Its Attempt to End War', (John Murray, London 2001) str.20
- [110] Walters, F.P., 'A History of the League of Nations'. (Oxford University Press, Oxford 1967) str.233
- [111] MacMillan, M., 'Peacemakers: The Paris Conference of 1919 and Its Attempt to End War', (John Murray, London 2001) str.263
- [112] Hansen, H., 'The Adventures of the Fourteen Points', (The Century Co., New York 1919) str.147-148
- [113] Hansen, H., 'The Adventures of the Fourteen Points', (The Century Co., New York 1919) str.148
- [114] Dillon, E.J., 'The Inside Story of The Peace Conference', (Harper & Brothers Publishers, New York and London 1920) str.282
- [115] MacMillan, M., 'Peacemakers: The Paris Conference of 1919 and Its Attempt to End War', (John Murray, London 2001) str.119
- [116] MacMillan, M., 'Peacemakers: The Paris Conference of 1919 and Its Attempt to End War', (John Murray, London 2001) str.125
- [117] Walters, F.P., 'A History of the League of Nations'. (Oxford University Press, Oxford 1967) str.160
- [118] MacMillan, M., 'Peacemakers: The Paris Conference of 1919 and Its Attempt to End War', (John Murray, London 2001) str.293
- [119] MacMillan, M., 'Peacemakers: The Paris Conference of 1919 and Its Attempt to End War', (John Murray, London 2001) str.293
- [120] Bailey, T.A., 'Woodrow Wilson and the Great Betrayal', (The Macmillan Company. New York 1945) str.205
- [121] Bailey, T.A., 'Woodrow Wilson and the Great Betrayal', (The Macmillan Company. New York 1945) str.169
- [122] Campbell, D.R., 'Fiume Controversy 1919-1920', PhD Dissertation, University of California at Berkeley 1950) str.224
- [123] Bailey, T.A., 'Woodrow Wilson and the Great Betrayal', (The Macmillan Company. New York 1945) str.179

- [124] Campbell, D.R., 'Fiume Controversy 1919-1920', PhD Dissertation, University of California at Berkeley 1950) str.141, preneseno iz 'Idea Nazionale', 01.07.1919. str.4
- [125] MacMillan, M., 'Peacemakers: The Paris Conference of 1919 and Its Attempt to End War', (John Murray, London 2001) str.309
- [126] Campbell, D.R., 'Fiume Controversy 1919-1920', PhD Dissertation, University of California at Berkeley 1950) str.373
- [127] MacMillan, M., 'Peacemakers: The Paris Conference of 1919 and Its Attempt to End War', (John Murray, London 2001) str.314
- [128] MacMillan, M., 'Peacemakers: The Paris Conference of 1919 and Its Attempt to End War', (John Murray, London 2001) str.392
- [129] Walters, F.P., 'A History of the League of Nations'. (Oxford University Press, Oxford 1967) str.212
- [130] MacMillan, M., 'Peacemakers: The Paris Conference of 1919 and Its Attempt to End War', (John Murray, London 2001) str.107-116
- [131] Hansen, H., 'The Adventures of the Fourteen Points', (The Century Co., New York 1919), str.3
- [132] Woodrow Wilson u govoru održanim pred oba doma američkog kongresa 08.01.1918.
- [133] Bailey, T.A., 'Woodrow Wilson and the Great Betrayal', (The Macmillan Company. New York 1945), str.10
- [134] Bailey, T.A., 'Woodrow Wilson and the Great Betrayal', (The Macmillan Company. New York 1945) str.356
- [135] Bailey, T.A., 'Woodrow Wilson and the Great Betrayal', (The Macmillan Company. New York 1945) str.368
- [136] MacMillan, M., 'Peacemakers: The Paris Conference of 1919 and Its Attempt to End War', (John Murray, London 2001) str.420
- [137] Hansen, H., 'The Adventures of the Fourteen Points', (The Century Co., New York 1919) str.119
- [138] MacMillan, M., 'Peacemakers: The Paris Conference of 1919 and Its Attempt to End War', (John Murray, London 2001) str.419
- [139] Fisk, R., 'The Great War for Civilisation', (Alfred A. Knopf, New York 2005) str.148
- [140] Darwin, J., 'Britain, Egypt and the Middle East: Imperial policy in the aftermath of war, 1918-1922', (The Macmillan Press Ltd., London 1981) str.223
- [141] Walters, F.P., 'A History of the League of Nations'. (Oxford University Press, Oxford 1967) str.232

- [142] Darwin, J., 'Britain, Egypt and the Middle East: Imperial policy in the aftermath of war, 1918-1922', (The Macmillan Press Ltd., London 1981) str.222
- [143] Toynbee, A., citiran u MacMillan, M., 'Peacemakers: The Paris Conference of 1919 and Its Attempt to End War', (John Murray, London 2001) str.392
- [144] MacMillan, M., 'Peacemakers: The Paris Conference of 1919 and Its Attempt to End War', (John Murray, London 2001) str.418
- [145] MacMillan, M., 'Peacemakers: The Paris Conference of 1919 and Its Attempt to End War', (John Murray, London 2001) str.427
- [146] MacMillan, M., 'Peacemakers: The Paris Conference of 1919 and Its Attempt to End War', (John Murray, London 2001) str.427
- [147] David Lean rezirao je film "Lawrence od Arabije" 1962. godine.
- [148] MacMillan, M., 'Peacemakers: The Paris Conference of 1919 and Its Attempt to End War', (John Murray, London 2001) str.427
- [149] MacMillan, M., 'Peacemakers: The Paris Conference of 1919 and Its Attempt to End War', (John Murray, London 2001) str.427
- [150] Sachar, H.M., 'The Emergence of the Middle East: 1914-1924', (Alfred A Knopf, New York 1969) str.209
- [151] Fisk, R., 'The Great War for Civilisation: The Conquest of the Middle East', (Alfred A. Knopf, New York 2005) str.366
- [152] MacMillan, M., 'Peacemakers: The Paris Conference of 1919 and Its Attempt to End War', (John Murray, London 2001) str.436
- [153] Darwin, J., 'Britain, Egypt and the Middle East: Imperial policy in the aftermath of war, 1918-1922', (The Macmillan Press Ltd., London 1981) str.180
- [154] Vivian, H., 'Fascist Italy', (Andrew Melrose Ltd., London 1936) str.89
- [155] Vivian, H., 'Fascist Italy', (Andrew Melrose Ltd., London 1936) str.91
- [156] Vivian, H., 'Fascist Italy', (Andrew Melrose Ltd., London 1936) str.277
- [157] Mazower, M., 'Dark Continent: Europe's Twentieth Century' (Vintage Books, New York 2000) str.180
- [158] Vivian, H., 'Fascist Italy', (Andrew Melrose Ltd., London 1936) str.281
- [159] Mazower, M., 'Dark Continent: Europe's Twentieth Century' (Vintage Books, New York 2000) str.16-17

- [160] Mazower, M., 'Dark Continent: Europe's Twentieth Century' (Vintage Books, New York 2000) str.38
- [161] Conquest, R., 'The Great Terror: A Reassessment', (Oxford University Press, 1990)
- [162] Walters, F.P., 'A History of the League of Nations'. (Oxford University Press, Oxford 1967) str.246
- [163] Benz, W., 'A Concise History of the Third Reich', (University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 2006) ss.150-151
- [164] Volkov, S., 'Germans, Jews, and Antisemites', (Cambridge University Press, 2006) str.47
- [165] Volkov, S., 'Germans, Jews, and Antisemites', (Cambridge University Press, 2006) str.48
- [166] Carsten, F., 'War Against War: British and German Radical Movements in the First World War', (University of California Press, Berkeley and Los Angeles 1982) str.232
- [167] Volkov, S., 'Germans, Jews, and Antisemites', (Cambridge University Press, 2006) str.49
- [168] Benz, W., 'A Concise History of the Third Reich', (University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 2006) str.7
- [169] Volkov, S., 'Germans, Jews, and Antisemites', (Cambridge University Press, 2006) str.52
- [170] Benz, W., 'A Concise History of the Third Reich', (University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 2006) str.131
- [171] Goldhagen, D.J., 'Hitler's *Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust*', (Alfred A. Knopf, New York, 1996) str.9
- [172] Benz, W., 'A Concise History of the Third Reich', (University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 2006) str. xi
- [173] Lauren, P.G., "*The Evolution of International Human Rights*", (University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1998 & 2003) str.144
- [174] Lauren, P.G., "*The Evolution of International Human Rights*", (University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1998 & 2003) str.145
- [175] Lauren, P.G., "*The Evolution of International Human Rights*", (University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1998 & 2003) str.140
- [176] Lauren, P.G., "*The Evolution of International Human Rights*", (University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1998 & 2003) str.143

- [177] Internet stranica Institute for Historical Review: http://www.ihr.org/jhr/v07/v07p483_Wikoff.html
- [178] Aryeh, N., 'War Crimes: Brutality, Genocide, Terror, and the Struggle for Justice', (Times Books, New York 1998) str.47
- [179] Aryeh, N., 'War Crimes: Brutality, Genocide, Terror, and the Struggle for Justice', (Times Books, New York 1998) str.47
- [180] Beevor, A., 'Berlin: The Fateful Siege 1942-1943', (Penguin, London 1999) & Beevor, A., 'the Downfall of Berlin 1945', (Penguin, London 2003)
- [181] Fisk, R., 'The Great War for Civilisation', (Alfred A. Knopf, New York 2005) str.358
- [182] Fisk, R., 'The Great War for Civilisation', (Alfred A. Knopf, New York 2005) str.358
- [183] British Council u Njemačkoj: <http://www.britishcouncil.de/wm2006/history.htm>
- [184] Brian Stoddart objavio je studiju Sport, Cultural Politics and International Relations: England versus Germany, 1935[1] u časopisu 'Soccer and Society (Routledge, Part of the Taylor and Francis Group) u siječnju 2006. ss.29-50; internet stranica: [http://taylorandfrancis.metapress.com/\(necmniye0i1zx0fmbiiutei2\)/app/home/issue.asp?referrer=parent&backto=journal,4,17;linkingpublicationresults,1:108548,1;](http://taylorandfrancis.metapress.com/(necmniye0i1zx0fmbiiutei2)/app/home/issue.asp?referrer=parent&backto=journal,4,17;linkingpublicationresults,1:108548,1;)
- [185] Znatno šira verzija događaja u vezi Handžar divizije objavljena je u mom članku u sarajevskom magazinu 'Slobodna Bosna' u jesen 2003. godine
- [186] Lauren, P.G., "*The Evolution of International Human Rights*", (University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1998 & 2003) ss.138-139
- [187] Deklaracija Ujedinjenih naroda, 01.01.1942.
- [188] <http://prorev.com/wannsee.htm>
- [189] Meisler, S., 'United Nations: The first Fifty Years', (The Atlantic Monthly Press, New York 1995) str.2
- [190] Meisler, S., 'United Nations: The First Fifty Years'. (The Atlantic Monthly Press, New York 1995) str.7
- [191] Meisler, S., 'United Nations: The First Fifty Years'. (The Atlantic Monthly Press, New York 1995) str.14
- [192] Lauren, P.G., "*The Evolution of International Human Rights*", (University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1998 & 2003) str.187

- [193] Meisler, S., 'United Nations: The First Fifty Years'. (The Atlantic Monthly Press, New York 1995) str.19
- [194] Ishay, M.R., 'The History of Human Rights: From Ancient Times to the Globalization Era', (University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London 2004) str.199
- [195] Ishay, M.R., 'The History of Human Rights: From Ancient Times to the Globalization Era', (University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London 2004) str.214
- [196] Ishay, M.R., 'The History of Human Rights: From Ancient Times to the Globalization Era', (University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London 2004) str.214
- [197] Lauren, P.G., *"The Evolution of International Human Rights"*, (University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1998 & 2003) str.176
- [198] Lauren, P.G., *"The Evolution of International Human Rights"*, (University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1998 & 2003) str.154
- [199] Ishay, M.R., 'The History of Human Rights: From Ancient Times to the Globalization Era', (University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London 2004) str.215
- [200] Ishay, M.R., 'The History of Human rights: From Ancient Times to the Globalization Era', (University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 2004) ss.219-223
- [201] Za točan prijevod originala poslužila je internet stranica: http://sh.wikipedia.org/wiki/Kategori%C4%8Dki_imperativ
- [202] Internet stranica novena Island iz Sri Lanke: <http://lakdiva.com/island/i981213/feature.htm>
- [203] Ishay, M.R., 'The History of Human rights: From Ancient Times to the Globalization Era', (University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 2004) ss.222-223
- [204] Opća deklaracija o ljudskim pravima, internet stranica Ujedinjenih naroda: <http://www.un.org/Overview/rights.html>
- [205] San Francisco Chronicle, 03.12.2006., ss.1-10
- [206] Tijekom navedene školske godine, predavao sam na Berkeleyu, te su mi ti podaci poznati.
- [207] Tijekom iste godine održao sam predavanje i na Stanford University, te se osobno uvjerio u autentičnost podataka koji su mi predloženi.

- [208] Ovo sveučilište sam posjetio 2006. Godine, te u razgovoru s profesorima i studentima saznao pozadinu opisane situacije.
- [209] Povijest ove ustanove opisana je u publikaciji: 'Miles College: The First Hundred Years', (Arcadia Publishing, Charleston, USA 2005) str.99
- [210] Govor Martina luthera Kinga Juniora ispred Lincoln Memoriala, 28.08.1963.
- [211] "A Million Man March", Washington, listopad 1995.
- [212] Robertson, G., 'Crimes Against Humanity: The Struggle for Global Justice', (The New Press, New York 2000)
- [213] Hitchens, C., 'The Trial of Henry Kissinger', (Verso, New York & London 2001)
- [214] Originalni naziv je "Europska konvencija o zaštiti ljudskih prava i fundamentalnih sloboda"
- [215] Human Rights Information Bulletin, issue 58: http://www.coe.int/T/E/Human_Rights/IB58E_lite.PDF
- [216] Human Rights Information Bulletin, issue 61: http://www.coe.int/T/E/Human_Rights/IB61E_web.pdf
- [217] Human Rights Information Bulletin, issue 67: http://www.coe.int/T/E/Human_Rights/hrib67e.pdf
- [218] Članci 9, 10, 11, 14, 17, 18. Europske konvencije o ljudskim pravima; članci 1. i 3. dodatnog protokola ovoj konvenciji
- [219] Human Rights Information Bulletin, issue 58: http://www.coe.int/T/E/Human_Rights/IB58E_lite.PDF
- [220] Robertson, G., 'Crimes Against Humanity: The Struggle for Global Justice', (The New Press, New York 2000) str.143
- [221] Definicija specijalnog izvjestitelja UN-a Francesca Caportinija iz 1977. godine, citirana u: Robertson, G., 'Crimes Against Humanity: The Struggle for Global Justice', (The New Press, New York 2000) str.144
- [222] <http://www.ohchr.org/english/law/ccpr.htm>
- [223] Robertson, G., 'Crimes Against Humanity: The Struggle for Global Justice', (The New Press, New York 2000) str.145
- [224] Međunarodna organizacija rada, internet stranica: <http://www.ilo.org/ilolex/english/convdisp1.htm>
- [225] Ured visokog povjerenika za ljudska prava, internet stranica: <http://www.ohchr.org/english/law/ccpr.htm>
- [226] <http://www.un.org/aboutun/charter/>

- [227] Protokol II iz 1977. godine Ženevskim konvencijama koji se analizira u knjizi i internet baziranom projektu 'Zločini rata', čiji su autori Roy Gutman i David Rieff. Može se naći na: <http://www.crimesofwar.org/thebook/book.html>
- [228] Genocid i njegova šira definicija se analizira u knjizi i internet baziranom projektu 'Zločini rata', čiji su autori Roy Gutman i David Rieff. Može se naći na: <http://www.crimesofwar.org/thebook/book.html>
- [229] <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/africa/4623516.stm>
- [230] Fisk, R., 'The Great War for Civilisation', (Alfred A. Knopf, New York 2005) str.308
- [231] Sachar, H.M., 'The Emergence of the Middle East: 1914-1924', (Alfred A. Knopf, New York, 1969) str.98
- [232] Fisk, R., 'The Great War for Civilisation', (Alfred A. Knopf, New York 2005) str.318
- [233] Rieff, D., 'At the Point of a Gun', (Simon & Schuster, New York 2005) str.88
- [234] Sachar, H.M., 'The Emergence of the Middle East: 1914-1924', (Alfred A. Knopf, New York, 1969) str.98
- [235] Sachar, H.M., 'The Emergence of the Middle East: 1914-1924', (Alfred A. Knopf, New York, 1969) str.98
- [236] Rieff, D., 'At the Point of a Gun', (Simon & Schuster, New York 2005) str.88
- [237] Winston Churchill citiran u Fisk, R., 'The Great War for Civilisation', (Alfred A. Knopf, New York 2005) str.331
- [238] Sachar, H.M., 'The Emergence of the Middle East: 1914-1924', (Alfred A. Knopf, New York, 1969) str.100
- [239] Sachar, H.M., 'The Emergence of the Middle East: 1914-1924', (Alfred A. Knopf, New York, 1969) str.103
- [240] Fisk, R., 'The Great War for Civilisation', (Alfred A. Knopf, New York 2005) ss.350-351
- [241] Fisk, R., 'The Great War for Civilisation', (Alfred A. Knopf, New York 2005) str.351
- [242] Sachar, H.M., 'The Emergence of the Middle East: 1914-1924', (Alfred A. Knopf, New York, 1969) str.343
- [243] Naširoko je pisano u svjetskim medijima, uključujući 'Turkish Daily News', <http://www.turkishdailynews.com.tr/article.php?enewsid=6391>, referirajući švicarski dnevnik Tagesanzeiger, 06.02.2005.

- [244] Fisk, R., 'The Great War for Civilisation', (Alfred A. Knopf, New York 2005) str.350
- [245] Fisk, R., 'The Great War for Civilisation', (Alfred A. Knopf, New York 2005) str.331
- [246] Sachar, H.M., 'The Emergence of the Middle East: 1914-1924', (Alfred A Knopf, New York 1969) str.251
- [247] Fisk, R., 'The Great War for Civilisation', (Alfred A. Knopf, New York 2005) str.318
- [248] Sachar, H.M., 'The Emergence of the Middle East: 1914-1924', (Alfred A. Knopf, New York, 1969) str.106-107
- [249] Fisk, R., 'The Great War for Civilisation', (Alfred A. Knopf, New York 2005) str.341
- [250] Sachar, H.M., 'The Emergence of the Middle East: 1914-1924', (Alfred A. Knopf, New York, 1969) str.107
- [251] Fisk, R., 'The Great War for Civilisation', (Alfred A. Knopf, New York 2005) str.331
- [252] Robertson, G., 'Crimes Against Humanity: The Struggle for Global Justice', (The New Press, New York 2000) str.15
- [253] Fisk, R., 'The Great War for Civilisation', (Alfred A. Knopf, New York 2005) str.330
- [254] Fisk, R., 'The Great War for Civilisation', (Alfred A. Knopf, New York 2005) str.330
- [255] Among others, Der Spiegel, <http://www.spiegel.de/international/0,1518,442422,00.html>
- [256] Internet stranica Međunarodnog krivičnog suda: <http://www.icc-cpi.int/about/ataglance/establishment.html>
- [257] Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju, Presuda od 02.08.2001. internet stranica: <http://www.un.org/icty/pressreal/p609-e.htm>
- [258] Presuda Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju Radislavu Krstiću; internet stranica: <http://www.un.org/icty/bhs/frames/cases.htm>
- [259] Presuda Žalbenog vijeća u slučaju protiv Radislava Krstića: <http://www.un.org/icty/bhs/frames/cases.htm>
- [260] Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju: <http://www.un.org/icty/bhs/frames/cases.htm>
- [261] Odluka Međunarodnog suda pravde od 26.02.2007. objavljena na internet stranici: http://www.icj-cij.org/icjwww/ipresscom/ipress2007/summary_2007-2_bhy_20070226.htm

- [262] Robertson, G., 'Crimes Against Humanity: The Struggle for Global Justice', (The New Press, New York 2000) 211
- [263] Robertson, G., 'Crimes Against Humanity: The Struggle for Global Justice', (The New Press, New York 2000) str.222
- [264] Robertson, G., 'Crimes Against Humanity: The Struggle for Global Justice', (The New Press, New York 2000) str.210
- [265] Ratner, S.R. & Abrams, J.S., (eds.), 'Accountability for Human Rights Atrocities in International Law: Beyond the Nuremberg Legacy', (Oxford University Press, 2001 second edition) str.8
- [266] Curtis, M., 'Unpeople: Britain's Secret Human Rights Abuses', (Vintage, London 2004) str.261
- [267] Robertson, G., 'Crimes Against Humanity: The Struggle for Global Justice', (The New Press, New York 2000) str.204
- [268] Curtis, M., 'Unpeople: Britain's Secret Human Rights Abuses', (Vintage, London 2004) ss.245-251
- [269] Curtis, M., 'Unpeople: Britain's Secret Human Rights Abuses', (Vintage, London 2004) str.261
- [270] Robertson, G., 'Crimes Against Humanity: The Struggle for Global Justice', (The New Press, New York 2000) str.204
- [271] New Internationalist magazin, internet stranica: <http://www.newint.org/issue259/kick.htm>
- [272] New Internationalist magazin, internet stranica: <http://www.newint.org/issue259/kick.htm>
- [273] Ratner, S.R. & Abrams, J.S., (eds.), 'Accountability for Human Rights Atrocities in International Law: Beyond the Nuremberg Legacy', (Oxford University Press, 2001 second edition) str.141
- [274] Curtis, M., 'Unpeople: Britain's Secret Human Rights Abuses', (Vintage, London 2004) str.262
- [275] Curtis, M., 'Unpeople: Britain's Secret Human Rights Abuses', (Vintage, London 2004) str.263
- [276] Ratner, S.R. & Abrams, J.S., (eds.), 'Accountability for Human Rights Atrocities in International Law: Beyond the Nuremberg Legacy', (Oxford University Press, 2001 second edition) str.24
- [277] Ratner, S.R. & Abrams, J.S., (eds.), 'Accountability for Human Rights Atrocities in International Law: Beyond the Nuremberg Legacy', (Oxford University Press, 2001 second edition) ss.80-81
- [278] Robertson, G., 'Crimes Against Humanity: The Struggle for Global Justice', (The New Press, New York 2000) str.348

- [279] Robertson, G., 'Crimes Against Humanity: The Struggle for Global Justice', (The New Press, New York 2000) str.350
- [280] Cassese, Antonio u projektu 'Crimes of War', internet stranica: http://www.crimesofwar.org/icc_magazine/icc-cassese.html
- [281] JSTOR, internet arhiva akademskih casopisa; adresa: <http://www.jstor.org/view/00029300/di981615/98p10296/4?frame=noframe&userID=a9e5772c@berkeley.edu/01cce4405e00501b54315&dpi=3&cnfig=jstor>
- [282] Ignatieff, M.,(ed.) 'American Exceptionalism and Human Rights', (Princeton University Press, Princeton, USA, 2005) str.3
- [283] Cataldi, Anna in Gutman, R., & Rieff, D., (eds.), 'Crimes of War', (W.W. Norton & Company Limited, London 1999) str.76
- [284] <http://www.ohchr.org/english/countries/ratification/11.htm>
- [285] <http://www.unhchr.ch/html/menu2/6/crc/treaties/declare-opac.htm>
- [286] Članak 38. Međunarodnog sporazuma o pravima djeteta, internet stranica Visokog povjerenika za ljudska prava:<http://www.ohchr.org/english/law/pdf/crc.pdf>
- [287] Ignatieff, M.,(ed.) 'American Exceptionalism and Human Rights', (Princeton University Press, Princeton, USA, 2005) str.26
- [288] Istraživačko-dokumentacioni centar: http://www.idc.org.ba/onama/izvjestaj_analize_po_centrima.html
- [289] Lu, C., 'Just and Unjust Interventions in World Politics: Public and Private', (Palgrave Macmillan. New York 2006) str.2
- [290] Rieff, D., 'At the Point of a Gun', (Simon & Schuster, New York 2005) str.14
- [291] Dallaire, Romeo citiran u: Lu, C., 'Just and Unjust Interventions in World Politics: Public and Private', (Palgrave Macmillan. New York 2006) str.37
- [292] Lu, C., 'Just and Unjust Interventions in World Politics: Public and Private', (Palgrave Macmillan. New York 2006) str.142
- [293] Rieff, D., 'At the Point of a Gun', (Simon & Schuster, New York 2005) str.15
- [294] Rieff, D., 'At the Point of a Gun', (Simon & Schuster, New York 2005) str.50
- [295] Rieff, David in Gutman, R., & Rieff, D., (eds.), 'Crimes of War', (W.W. Norton & Company Limited, London 1999) str.184
- [296] Rieff, D., 'At the Point of a Gun', (Simon & Schuster, New York 2005) str.3

- [297] Robertson, G., 'Crimes Against Humanity: The Struggle for Global Justice', (The New Press, New York 2000) str.401
- [298] Rieff, D., 'At the Point of a Gun', (Simon & Schuster, New York 2005) str.2
- [299] Robertson, G., 'Crimes Against Humanity: The Struggle for Global Justice', (The New Press, New York 2000) str.403
- [300] Povelja Ujedinjenih naroda, članak 2. paragraph 4; <http://www.un.org/aboutun/charter/>
- [301] Povelja UN, poglavlje VII, članak 42.; <http://www.un.org/aboutun/charter/>
- [302] Robertson, G., 'Crimes Against Humanity: The Struggle for Global Justice', (The New Press, New York 2000) str.413
- [303] <http://www.antiwar.com/orig/pilger.php?articleid=4136>
- [304] Lu, C., 'Just and Unjust Interventions in World Politics: Public and Private', (Palgrave Macmillan. New York 2006) str.151
- [305] Rieff, D., 'At the Point of a Gun', (Simon & Schuster, New York 2005) str.123
- [306] Rieff, D., 'At the Point of a Gun', (Simon & Schuster, New York 2005) str.124
- [307] Lu, C., 'Just and Unjust Interventions in World Politics: Public and Private', (Palgrave Macmillan. New York 2006) str.125
- [308] Lu, C., 'Just and Unjust Interventions in World Politics: Public and Private', (Palgrave Macmillan. New York 2006) str.37
- [309] Rieff, D., 'At the Point of a Gun', (Simon & Schuster, New York 2005) str.188
- [310] Rieff, D., 'At the Point of a Gun', (Simon & Schuster, New York 2005) ss.207-216
- [311] Chalabi, Ahmed u *New York Times*, section 6, 05.11.2006. ss.46-53, 80-85
- [312] The New York Times Magazine, 05.11.2006., str.49
- [313] Zizek, S., u *New Left Review*, broj 34, srpanj-kolovoz 2005., str.120; internet: <http://newleftreview.org/?view=2573>
- [314] Chomsky, N., '*Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media*', (Pantheon Books, USA 2002)
- [315] Ignatieff, M., '*Human Rights as Politics of Idolatry*', (Princeton University Press, 2001) str.58

- [316] Ishay, M.R., *'The History of Human rights: From Ancient Times to the Globalization Era'*, (University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 2004) str.280
- [317] www.spiegel.de , 19.04.2007.
- [318] Pismo koje je Human Rights Watch uputio članovima francuskog senata 09.12.2005.
- [319] <http://www.guardian.co.uk/print0,,329610820-106710,00.html>
- [320] BBC internet stranica: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/5190256.stm> , 27.04.2007.
- [321] Spiegel internet stranica: <http://www.spiegel.de/international/world/0,1518,druck-479327,00.html> , 26.04.2007.
- [322] Spiegel internet stranica: <http://www.spiegel.de/international/world/0,1518,druck-413423,00.html> , 26.04.2007.
- [323] Interna uredba kojoj sam se osvjedočio pošto sam radio na *CNN-u* tijekom tog perioda. Drugi izvor je u knjizi koja je nastala kao serija mini panela o temi rat protiv terorizma i mediji: Hess, S. and Kalb, M., (eds.), *'The Media and the War on Terrorism'*, (The Brookings Institution, Washington D.C. 2003)
- [324] Knightley, P., *"The First Casualty"*, (Andre Deutsch, London: 2003), ova izjava poslužila je zapravo za naslov knjige.
- [325] Knightley, P., *"The First Casualty"*, (Andre Deutsch, London: 2003) ss.487-488
- [326] Stiglitz, J.E., *'Globalization and Its Discontents'*, (W.W. Norton Company, New York and London 2002) str.222
- [327] Stiglitz, J.E., *'Globalization and Its Discontents'*, (W.W. Norton Company, New York and London 2002)
- [328] Friedman, T., *'The Lexus and the Olive Tree'*
- [329] Aryeh, N., *'War Crimes: Brutality, Genocide ,Terror, and the Struggle for Justice'*, (Times Books, New York 1998) str.177
- [330] Aryeh, N., *'War Crimes: Brutality, Genocide ,Terror, and the Struggle for Justice'*, (Times Books, New York 1998) str.177
- [331] Allen, B., *'Rape Warfare: The Hidden Genocide in Bosnia-Herzegovina and Croatia'*, (University of Minesota Press, Menneapolis and London 1996)
- [332] Aryeh, N., *'War Crimes: Brutality, Genocide ,Terror, and the Struggle for Justice'*, (Times Books, New York 1998) str.187
- [333] The Guardian internet stranica: <http://www.guardian.co.uk/russia/article/0,,1757148,00.html> 20.04.2006.

- [334] Vivian, H., 'Fascist Italy', (Andrew Melrose Ltd., London 1936) str.264
- [335] Wollstonecraft, Mary, 'A Vindication of the Rights of Women', (1792) republished in Mellor, A. & Chao, N., (eds.), 'Mary Wollstonecraft's A Vindication of the rights of women; and The wrongs of women, or, Maria', (Pearson Longman, New York 2007) str.43
- [336] Wollstonecraft, Mary, '*A Vindication of the Rights of Women*', (1792) republished in Mellor, A. & Chao, N., (eds.), '*Mary Wollstonecraft's A Vindication of the rights of women; and The wrongs of women, or, Maria*', (Pearson Longman, New York 2007) str.231